John Adams Library,

IN THE CUSTODY OF THE
BOSTON PUBLIC LIBRARY.

SHELF No.
ADAMS
143.5
v.1

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit, & notis ad usum Scholarum accommodatis illustravit J. B. L. CREVIER, Emeritus Rhetoricæ Professor in Collegio Dormano-Bellovaco Universitatis Paris.

TOMUS PRIMUS.

PARS PRIMA.

PARISIIS,

Apud P. D. BROCAS, viâ Jacobæâ, sub signo Capitis Sancti Joannis.

M DCC LXVIII.

Adams
143.5
v.1

MONITUM
EDITORIS.

Dum noſtræ Livii editioni, quæ majore formâ ante aliquot annos in lucem prodiit, dabamus operam, mens fuerat ſtatim aliam ex ea minorem adornare, cujus moles, impenſa, & ipſa etiam Commentarii ratio, ad ſcholarum uſum accommodatior eſſe poſſet. Huic conſilio noſtro major & inſtantior cura moram attulit. Abſolvendum erat opus quod clariſſimi Auctoris, optimi Magiſtri noſtri, morte abruptum, fidei jam noſtræ commendabatur; cujus primitias quum ſummo plauſu excepiſſet Orbis litteratus, ulteriora ardenti ſtudio flagitabat, & voti ſui dilationem haud ſatis æquo animo paſſurus videbatur.

Postquam huic simul pietatis in carissimum Magistrum, simul obsequii erga studiosos Romanæ historiæ lectores officio, quantum in nobis erat, satisfecimus, liberi jam, & nostri juris, ad id quod dudum agitaveramus de Livio redire properamus.

Ut igitur eximii scriptoris lectionem jucundiorem juventuti expeditioremque faceremus, hoc primum in nova hac editione nostra spectavit labor, ut textus ipse Livianus quàm emendatissimus offerretur. Semper doluimus illi ætati, etiam in plano plerumque offendenti, novas objici difficultates, ex mendis, ex prava interpunctione, ex omissione aut trajectione vocum, quibus scopulis firmati quoque longo usu lectores interdum retardarentur. Huic incommodo ut iremus obviàm, textum hujus novæ editionis ex majore illa quæ summâ diligentiâ curata est, ita

descripsimus, ut hîc non minùs illimis, atque etiam purior in quibusdam defæcatiorque prodiret.

In notis solam intuiti sumus utilitatem eorum quibus hæc opera dicabatur. Itaque novum penè ex prisco refectum Commentarium offerimus juventuti, & partim detractione, partim adjectione, ad gustûs ejus captûsque normam exactum.

Resecuimus ea omnia quæ ad assequendam auctoris mentem planè necessaria non essent : veterum lectionum, quibus novæ substitutæ sunt, mentionem ; disputationes, quæ in spatium paulo longius excurrerent ; auctoritates etiam doctorum virorum, quibus emendationes nostræ niterentur. Itaque nomen J. Fr. Gronovii, quod singulæ ferè majoris Commentarii nostri paginæ personant, hîc perrarò reperietur. Quod ideo monitum hoc loco testatumque volumus, ne quis nos

parum memores fuisse arguat gratiæ tanto viro referendæ, aut aliquam ejus gloriæ partem in nos derivare voluisse.

Quæ addidimus, unius sunt generis, & referuntur omnia ad explanationem vocum locutionumque Livianarum: cui labori, a Doctis plerumque fastidito, ut parva tribuenda laus, ita non mediocrem ad promovenda adolescentium studia utilitatem inesse credimus.

Supplementa in amissorum librorum locum a Freinshemio concinnata, immensæ eruditionis ac diligentiæ opus, ab præsente instituto prorsus aliena erant. Sed ea quibus explentur ultimorum quinque Livii librorum lacunæ servanda duximus, ut sua narrationi constaret integritas, & unus quidam perpetuæ historiæ tenor. Illa tantùm uncis includenda, & hac notâ SUPPL. in margine exteriore appositâ insignienda curavimus.

Volumina in majorem quàm optaremus numerum excrevere, & e ſingulis bina facta ſunt. Hanc nobis neceſſitatem impoſuêre adjectæ illuſtrando textui notæ, & indices rerum decimo, triceſimo, & quinto ſupra quadrageſimum libris ſubjuncti.

Præfationem majori noſtræ editioni præfixam hîc omittere ſtatueramus. Rogati ab amiciſſimis viris, quorum & voluntati obſequi, & judicio credere nos decet pariter & juvat, ex illa excerpſimus quidquid maximæ voluptati pariter & utilitati ſtudioſis Livii juvenibus fore videbatur.

Denique, quoniam in notis æſtimamus pecunias, pondera, menſuras, & ad eorum quæ apud nos ſunt in uſu rationem exigimus; ut intelligi poſſit quid in ea æſtimatione ſequuti ſimus, ſubjunximus ſummarium ejus diſputationis quam de iis rebus paulò

fuſiorem in majore editione inſtitueramus.

Hæc nobis mens, hoc conſilium fuit, in nova hac Livii editione, in qua juventutis utilitatem unicè ſpectavimus. Ei vivâ voce erudiendæ tot per annos dediti & addicti, publicum docendi munus, a quo jam nos infirma valetudo invitos removit, ſcripto certè exſequi gaudemus : utinam cum aliquo fructu ! certè optimâ voluntate.

PRÆFATIO
IN LIVIUM.

DE Livii vita juvaret aliquammulta differe- Artic. I.
re, si quæ via ad eam accuratiùs cognoscen- DE VI-
dam inquirentes ferret. Naturâ enim omnes TA LI-
cupimus illos celeberrimi nominis viros, quo- VII.
rum scripta manibus terimus, penitus per-
noscere; &, quibuscum scribentibus amicè fa-
miliariterque colloquimur, iis quoque adesse
domesticas res civilesve, privatas publicasve
gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc con-
tigit, ut dum ceterorum dicta factaque magnâ
curâ colligunt & immortalitati commendant,
ipsorum, præter nomen, reliqua ferè omnia
interire sinerentur: malo sanè exemplo, nec sa-
tis gratâ posteritate adversùs eos quibus tan-
tum deberet.

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scri-
ptaque toto Orbe notissima, vita in obscuro esset.
Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram perve-
nerunt: illum Patavii ortum, Pisone & Ga-
binio Coss. anno a. C. 58: Romæ magnam egisse
ætatis partem, sed in patria denique supremum
diem obiisse, anno principatûs Tiberii quarto,
ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei
fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi
brevissimam eamdem sapientissimamque legem
scripserat, *Legendos Demosthenem atque Cicero-
nem, tum ita ut quisque esset Demosthenis & Cice-
roni simillimus;* filiam ei itidem fuisse, nuptam
L. Magio rhetori, quem declamantem homi-
nes aliquamdiu, non in ipsius honorem lau-

daverint, sed in soceri tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quàm historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum appulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloriâ suâ perfrueretur, Gaditanumque quemdam, ejus nomine famâque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum Orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Art. II. QUÆ SPECTANT AD HISTORIAM OPERIS LIVIANI.

Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere apparet. Testatur ipse l. I, cap. 19, bis omnino post Numæ regnum, Jani templum clausum fuisse: *Semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ.* At constat ex Dione, quinto post anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum devictis Cantabris. Hinc rectè colligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam, primos Livianæ historiæ libros in lucem prodiisse.

Quo tempore scripserit Livius.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consumpserit. Et verò, quum ex epitome ultimi libri appareat memoratam fuisse eo libro Drusi mortem, quæ uno & vicesimo post Actiacum triumphum anno contigit, sequitur Livium ante id tempus ultimam suis historiis manum non imposuisse.

De numero librorum historiæ Livianæ.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL habemus: sed duas, nempe librorum CXXXVI & CXXXVII deperditas fuisse contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL vel CXLII libri. Ut ut sit, ma-

gno litterarum damno, ſoli nunc quinque & triginta ſuperſunt : ceteri omnes interiere, aut certè ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Qui ſuperſunt, diverſis temporibus detecti.

Quin etiam non univerſæ ſimul Orbi litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV ſeculo & ineunte XVI excuſæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades ; quartam quidem non integram, ſed hiulcam & mutilam, quum abeſſet totus trigeſimus tertius liber, & magna pars quadrageſimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37, *per omnia fora conciliabulaque edixerunt.* Anno MDXVIII, Magontiæ ex membranis bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini appellata, addita eſt pars libri tertii & trigeſimi ab his verbis cap. 17, *arctis faucibus cohærens Acarnaniæ*, & quod deerat libro quadrageſimo uſque ad finem. Annus ejuſdem ſeculi primus & trigeſimus novo rurſum nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranis ad monaſterium Lauriſſenum, vulgò Lorſſenſe, e regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Denique anno MDCXV, J. Horrion, ſocietatis Jeſu ſacerdos, Bambergæ dum ſingulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigeſimi adhuc deſideratam ſervabant, quem duobus poſt annis Paderbornæ vulgavit.

Ceteros reperiri poſſe fruſtra ſperatum.

Hæc ad nos ex Liviana hiſtoria pervenerunt, vix quarta pars totius operis : quæ animos quidem & fructu honeſtiſſimæ voluptatis perfundit, & utiliſſimorum documentorum bonâ fruge paſcit, ſed ita ut deſiderium quoque & lu-

ctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumpsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quòd aut Livium totum, aut certè magnam eorum quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id quod Colomesius ab homine candidioris pectoris, quàm felicioris ingenii Capellano sibi dictum in litteras retulit: quemdam Capellani amicum, virum non illitteratum, quum pilâ luderet, animadvertisse in ea palmula quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorumdam Livii librorum qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulteriùs inquirendam putasset, comperisse eas esse reliquias aliquot similium membranarum, quæ a monialibus domûs Fontebraldensis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignaro qualis sibi thesaurus obvenisset venditæ forent operario ignobili, qui iis abusus esset ad tegendas illas palmulas quibus pilâ luditur. Vanis hujusmodi sine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit sese inani spe lactare.

De partitione operis in decades. Partitio operis in decades utrùm a Livio sit, dubitavit Petrarcha, qui eam potiùs ortam esse putat a fastidiosa legentium ignavia. Idem adstruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Prisciani, Diomedis, Censorini, denique auctoris epitomarum silentio, qui omnes librorum semper, numquam decadum mentionem faciunt. Frustra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, objiciunt Livium ei ipsum videri quodammodo suffragari, dum suas vigesimo primo & trigesimo primo libris præfationes præmittit. Etenim rectè observat Du-

jatius Livium non absimilibus velut proœmiis extra decadum quoque principia identidem usum esse ad renovandam lectoris longo in opere attentionem, vel si quando scribenti major rerum ordo nasceretur, ut patet ex libri sexti ingressu, & cap. 29 lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse : T. Livii Patavini historiarum ab urbe condita libri CXLII. Quæ nobis opinio etsi probabilior videtur, tamen non semper abhorruimus ab decadum appellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum poterat.

De epitomis.

Epitomarum, quæ singulis libris præfigun-tur, auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque styli color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sanè multùm interest, ejus certè breviaria, tamquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus curâ indigna sunt ; eo quidem magis, quòd eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, illustrandam utilitas.

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, descriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium sit.

Art. III. De operis Liviani virtutibus.

Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, ita subjicere conemur juvenum oculis, ut & sentiant quæ sit in eo vis boni, & totum illud, quantumcumque est, in esse ipsi assiduâ tractatione transfundere ament.

§. 1. Livii Elo-quentia.

Ac primò quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacuæ operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit inaffectata illa narrandi

jucunditas, & limpidus nitor, qui & perſpicuitati ſerviat, nec careat, ubi opus eſt, nervis; non inepto tumidæ orationis faſtu inflatus, ſed ſimul ſimplicitatis, ſimul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res geſtas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibuſque diſtincta, ita ſuos allinat rebus & perſonis colores, ut coràm agi cernique, non deſcribi res auribuſque accipi videantur? Quid dicere opus eſt de incredibili illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius ſcriptor nullam non expreſſit dicendi laudem? In iis ſententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio veſtiuntur optimorum lectiſſimorumque ſplendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modò exſultat audaciùs oratio, & grande aliquid ac ſublime ſonat, modò ſummiſſiore quodam & modeſtiore curſu, ſemper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil verò mirabilius, quàm quomodo verſatile pariter ad omnia ſcriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, ſenum ac juvenum, privatorum magiſtratuumve, Romanorum & hoſtium, ſenſus, animos, habitus ita induit, ut illi ipſi non meliùs modò aut venuſtiùs, ſed ne aptiùs quidem decentiúſque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno conſenſu iere in Quintiliani ſententiam, qui Livium eſſe judicat, *Quum in narrando miræ jucunditatis clariſſimique candoris, tum in concionibus ſupra quàm enarrari poteſt eloquentem.*

Livio crimini datæ orationes & concionces.

Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tamquam in iis & fidem hiſtoriæ neglexerit, & exceſſerit modum. Nec levibus ſanè auctoribus hæc criminatio nititur, a Pompeio

Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque a doctissimis ingeniosissimisque viris renovata, &, quod majus est, unanimi ferè historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inserendis in narrationem suam abstinuere.

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sanè cur Livium præpropere damnare vereamur.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot ferè apud Græcos Latinosque in historiâ maximè claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasseum omitto, apud quem non immeritò fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modò nominavi eadem quæ Livii causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. Durum sanè in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam; & in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro secula mirata est vetustas, quæ qui carpere ausit, faciliùs sibi quàm illis noceat, censorium stylum exerere.

Defenditur Livius exemplis.

Et quidem, si res ipsa inspiciatur, quid tandem deliquere summi scriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucundè, graviter, distinctè, dilucidéque rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex lucu-

Fidem historiæ non lædunt Livii orationes.

lentissimis orationibus paravere? Fides, inquiunt, historiæ violatur, dum ea nobis tamquam dicta obtruduntur, quæ tamen numquam revera dicta sunt. Quasi verò cuiquam innocens ille dolus imponat, aut periculum sit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam severè castigatas, tantis verborum sententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus esse existimet.

Unum excipio. Si scriptori licuit eorum quos dicentes facit referre verba, & orationes ipsas, quales pronuntiatæ sunt, alicunde nanciscì, nihil dubium esse potest, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ sint, neque in earum locum ludentis ingenii fœtus supponendi. Itaque non negabimus peccasse Tacitum, qui in l. XI Ann. c. 24, Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, quum vera exstaret, cujus etiamnum fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sanè, cur vetetur is qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe profuturas orationes offerre lectori, quum præsertim & in eas conjici commodè possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum viscеribus nascentia, quæ tamen inter narrandum attexere minimè decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propiùs ad naturæ veritatem exprimi; & verò causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique

eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberiùs copiosiúsque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quòd in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetuâ narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissimè conquiescit.

Id tantùm cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis in majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tamquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam. Si quando tamen hac libertate abuti visus est Livius, id observare in notis non negleximus.

At enim qui directas conciones operi suo inserunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt :* id est, si rectè assequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur, nec jam historicos se esse volunt, sed oratores. Id quàm convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogus Pompeius, ipse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiorem. Quis enim non videat eamdem planè & obliquarum, & directarum concionum esse rationem ? Præclarum verò commentum ! mirum artificem ! qui pro *indicativis modis infinita* subjecerit, & loco *primæ personæ tertiam.* Eos qui nihil omninò, ac ne orationes quidem ipsas in historiam inferi debere contendunt, nisi ex vetustorum monumentorum fide, etsi paulo severiores sunt, aliquid

Historiæ modum non magis directæ orationes egrediuntur, quàm obliquæ.

Justin. l. xxxviii. c. 4, & seqq.

tamen sequutos esse video. Verùm ii nos profectò ludibrio habent, qui quum directas conciones reprobent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opus suum includendi. Nihil ergo videtur afferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronuntiemus.

De Patavinitate Livii.

At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentiâ clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, sive locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facilè crediderimus. Fieri sanè potuit, ut homo Patavinus patriam planè dedisceré non quiverit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis arrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & assignare auderemus? Id sanè tentaverit Dujatius, homo non ita a Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re silere. Bene profectò nobiscum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum sua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

§. 2.

LIVII FIDES.

Gratiam asperna-ta.

Nec verò eloquentia tantùm claruit Livii, sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiarum scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum offensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quàm gratiæ

imperantis, ex eo patet quòd, referente Tacito, IV Ann. 34, ita Cn. Pompeium laudibus extulerat, ut Pompeianum eum Augustus appellaret. Sæpe Brutum, Cassium, Scipionem, Afranium, ut insignes viros nominaverat. Neque id, eodem teste Tacito, amicitiæ ipsius cum Augusto offecit: quod quidem dubito utrùm patientissimis Principis auribus, an scribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis quæ hodie supersunt, nulla apparet assentationis erga eum qui rerum potiretur suspicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Augustum appellat: sed ipsâ re poscente, sed breviter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19, templum Jani, occasione datâ, memorat ab eo clausum fuisse: quo quum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantùm ætati suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis opimis Cossi differit, l. IV, c. 20, testem allegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium*, inquit, *conditorem, aut restitutorem*: quod quàm verè, quàm non ambitiosè dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *Marmoream se relinquere* urbem, *quam lateritiam accepisset.* Jam verò in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere, quàm bella sese scriptori nostro materies offerebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris, quæ ad alterum e victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata! quàm facilè ibi sese jactare poterat adulatio! Livius rem quidem ipsam ornatè, ut par erat, magnificéque describit; in victores ipsos plenâ manu laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia, Tiberio, Druso, ne verbulum quidem.

Amore in patriam labefacta.

Ceterùm fateri cogimur Livii fidem, quæ adversùs gratiam potentiorum inconcussa stetit, amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam. Cujus quidem culpæ, ab honestissima sanè causa profectæ, sed culpæ tamen, non auderemus tantum virum insimulare, nisi res clara omnino foret, & plurimis manifestisque argumentis teneretur. Liceat nobis remittere Lectorem ad ea quæ in Præfatione ad majorem nostram Livii editionem super hoc negotio disputavimus.

§. 3. Livius RECTI HONESTIQUE AMANS.

Quòd si in iis etiam quæ peccat identidem Livius, amor tamen virtutis eminet, ita ut ab æquis judicibus laus ei cum reprehensione conjuncta debeatur; quantus illius gloriæ splendor est, ubi sincerus nitet, nec ullâ erroris macula deformatus? Ubique spirat apud eum cura commendandæ honestatis: suam ille ubique virtuti laudem, suam vitio reddit ignominiam; neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit seriem legentibus, sed iis instructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia possint esse documenta.

Pietas ejus in numina.

Ac primò quidem pietatem in numina quæ apud suos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperiosâ lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, seseque multùm ab insanientis sapientiæ audacia & temeritate sejungeret, quæ bellum falsis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa divina profligaret errores, ipsam tollebat divinam vim, eâdemque operâ maximum justitiæ & societatis humanæ vinculum dissolvebat. Sacrilegam hanc, quæ suo ævo Romæ vigebat,

opinionum licentiam, non semel increpat, & cum intimi doloris sensu deflet Livius. Quàm gravis, quantæ severitatis & sanctimoniæ plena est hæc quæ lib. III, cap. 20, occurrit novæ illius impietatis castigatio? *Nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X, 40,) de juvene eo qui consulem monendum sibi esse existimabat pullarium auspicia ementitum esse, *Juvenis*, inquit, *ante doctrinam deos spernentem natus.* Sed quid plura opus est? Qui sedulò perpenderit, quonam modo Livius, si quid piè in deos factum est, id commemoret & prædicet; contrà, si in aliquo contemptor religionis animus appareat, quàm is invidiosè describatur, & in odium vocetur, facilè animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximopere delectatum esse, hæc verè & ex animo detestatum. Sufficiat hic indicare lectori capp. 40 & 46, lib. V, ubi de Albinio, & Fabio Dorsone agit, & initia lib. XXII, ubi de consule Flaminio.

Immeritò objicitur superstitio.

Neque verò crediderimus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cœlestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maximè ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos ferè annos colligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab imperitis hominibus falsò habita pro monstris, quum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa rerum & naturæ legibus flueret. Sed non rectè judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit;

Livii de prodigiis judicia.

ut quum lib. XXI, cap. 62, prodigiorum enarrationem sic orditur : *Romæ, aut circa urbem multâ eâ hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata & temerè credita sunt.* Rursus lib. XXVII, c. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse nuntiatum est.* Ubi etsi rei prorsus incredibili fidem potiùs derogare debuerat, absurdæ certè superstitionis crimen a se repellit. Sed nusquam suum de his rebus judicium aut apertiùs, aut fusiùs explicat, quàm lib. XLIII, c. 13. *Non sum nescius*, inquit, *ab eadem negligentia quâ nihil deos portendere vulgò nunc credant, neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterùm & mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus : & quædam religio est, quæ illi prudentissimi viri publicè suspicienda censuerint, ea pro indignis habere quæ in meos annales referam.* Ex his profectò patet plura eum, quod Curtius de se testatur, transcribere, quàm credere, & solâ antiquitatis veneratione adductum ea in annales suos retulisse, quæ etsi futilia esse intelligeret, illis tamen prudentissimis viris gravissima visa esse, &, tamquam missa a diis, publicè suscepta meminerat.

Livius ex historiæ fide prodigia narrare debuit.

Quin etiam illud affirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monumentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuslibet populi non pœnitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra ritusque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrûm non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum occæcaret stolida, & multùm, irridendane dicam, an

deflenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantùm abest ut veræ religioni officiat, ut contrà hoc quoque nomine gratias Deo immortales & habere, & agere debeamus, quòd nos veteribus illis neque prudentiores neque ingeniosiores, a tam supinis tamque exitialibus erroribus, per divinam Evangelii lucem liberaverit. Non continuò igitur, si Livius perabsurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota superstitionis injungenda est: ac proinde nihil jam obstat quominus eum multùm amemus de sua in eos quos solos colere didicerat deos pietate. Multùm ergo ab eo absumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Christianam studii pontifici, tam lævam fuisse mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infensus Livio, quoscumque nanciscì potuisset ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam absurdæ tanto posterior ætate testis unus citari potest.

Livius virtutum omnium præco & hortator.

Sed & ceterarum virtutum, justitiæ, abstinentiæ, comitatis, munificentiæ, castimoniæ, amoris in patriam, summa ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipsum quoque lectorem rapit. In re manifestissima non operæ est diutius immorari. Sed tamen quis non ardore quodam caritatis in patriam succendi se sentiat? sive audit (IX, 4.) Lentulum consules ad Caudium hortantem, ut communem salutem non morte tantùm, sed & ignominiâ suâ bene emptam putent; sive hanc (XXVI, 36,) velut ex oraculo missam vocem excipit: *Respublica incolumis & privatas res facilè salvas præstat. Publica prodendo tua nequicquam serves.* Quem non ad temperantiam

contemptumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Maſiniſſæ intempeſtivum & præcipitem in Sophonisbam amorem caſtigat, (XXX, 14) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quòd ſi a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii ſuperbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & impotentiam, Manlii Capitolini ſpes ambitioſas & ſeditioſa conſilia, Flaminii Varroniſque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo non laudis cupidus exhorreſcat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipſe ex hiſtoria uberrimum utiliſſimumque capi poſſe exiſtimavit. Sic *omnis exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri* datur. *Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias : inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.*

Livii hiſtoria ad mores informandos utilior, quàm omnes philoſophorum diſputationes.

Fremant philoſophi licet : audacter profitebimur animi noſtri ſententiam. Omnes illorum diſputationes una nobis videtur Livii hiſtoria, ſi quis & honeſti amore ſibi pectus imbui velit, & ſalubri quodam antidoto adversùs vitiorum contagia muniri, ſive auctoritatis pondere, ſive utilitatis ubertate ſuperare. Quidquid apud illos præceptis adſtruitur, hic firmatum videmus exemplis. Illi caſſam ſæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem : hîc ipſa ſeſe virtus præſentem ſiſtit ob oculos, & vivam quodammodo ac ſpirantem exhibet. Illorum ſuſpecta interdum eſt otioſa loquacitas : hîc nos frangit auctoritas ineluctabilis onuſtorum triumphis ducum, & maximi poſt hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modò aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, ſed etiam ipsâ præcipiendi

præcipiendi profeſſione abſterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu ſalutaria monita veſtit & exornat, & ita præcipit ut prorſus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magiſterii ſupercilium; nulla doctoris perſona: fallitque diſciplina virtutis antè inſinuata mentibus, quàm ipſi qui diſcunt doceri ſeſe intelligant.

Hoc artificium callidè deprehendit vir exculti multâ humanitate ingenii Corbinellus, qui ſententias e Livio collectas contulit in libellum, editum Pariſiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum eſt, obſervat editor, mirum quibuſdam fortaſſe videri poſſe, quòd qui tam non ſententiosè ſcripſerit Livius, tam multas ex ſuo opere excerpendas ſententias præbuerit. Sed nempe egregius dicendi artifex, non, Polybianâ ſimplicitate, tamquam purpureos pannos, narrationi ſententias aſſuit. Longè illi major eſt venuſtatis & æquabilitatis in ſcribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod poſteà Petronius monuit, *ſententiæ emineant extra corpus orationis expreſſæ, ſed intexto veſtibus colore niteant.*

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre poſſe ſententiam. Tres præcipuè ſunt hiſtoriæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis ſit. Atque adeo tria ſunt hiſtorici officia, ut res geſtas cum fide repræſentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hauſta ex iiſdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inſpergat. Duo ita præſtitit Livius, ut ſi minùs ceteris omnibus dicendus eſt præripuiſſe palmam, certè nulli ſecundus haberi poſſit: ac ſi hiſtoriarum ſcriptori ſufficeret utile dulci miſcere, fruſtra quidquam perfectius quæreretur. In fide paulùm claudicavit, & humani aliquid *Judicium de Livii hiſtoria.*

passus est, sed ita ut culpam causa culpæ elevare plerumque videatur.

De Livii moribus conjectura.

Jam si ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex scriptis æstimemus, ut ferè solent ii qui scribunt aliquid, animi sui effigiem, etiam aliud agendo, in libris suis exprimere, dubitare non possumus, quin candidissimum ei pectus fuerit amantissimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fuco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otiosam ejus admirationem minimè stetisse videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximiè laudet, in se quoque amare.

COMPENDIARIA EXPOSITIO

Ponderum, Pecuniarum, Mensurarum, de quibus mentio apud LIVIUM *occurrit.*

LIBRA Romana erat duodecim unciarum, quas in libra Parisiensi numeramus sedecim. *De Ponderibus.*

Sed uncia Romana aliquantùm superabat pondere unciam nostratem, & potest censeri granis 600, qualia 576 uncia Parisiensis continet. *Libra. Uncia.*

Itaque unciæ Romanæ 12 æquabant pondere uncias Parisienses 12 $\frac{1}{2}$.

Ac proinde libra Romana se habet ad libram Parisiensem, ut 12 $\frac{1}{2}$ ad 16.

As est ipsa libra Romana. *As.*

Partes assis sunt,

Deunx, undecim unciæ.

Dextans, decem.

Dodrans, novem.

Bes, octo.

Septunx, septem.

Semis, sex.

Quincunx, quinque.

Triens, quatuor.

Quadrans, tres.

Sextans, duæ.

Uncia.

Denarii centum in libram argenti imputari solebant. *Denarius.*

Distingui debent sestertius & sestertium.

Sestertius nummus fuit argenteus, quarta pars denarii. Libra ergo argenti Romana centenda est quadringentis sestertiis nummis. *Sestertius.*

Sestertium nummus non fuit, sed summa quædam ad conficiendas commodiùs rationes *Sestertium.*

excogitata : quæ quidem ſumma par erat mille ſeſtertiis nummis, ſive ducentis quinquaginta denariis, ſive denique duabus libris Romanis argenti cum dimidia.

Pondera Græca. Pondera Græca uſitatiſſima, ſunt drachma, mina, talentum. Drachma Attica ubique in veterum monumentis cenſetur par denario Romano. Sed centum drachmæ erant in mina Attica. Itaque minam Atticam parem facere debemus libræ Romanæ. Talentum Atticum ſexaginta minarum erat, ac proinde par ſexaginta libris Romanis.

Drachma.

Mina.

Talentum.

DE PECUNIA. Jam ad pecuniam tranſeamus, eamque, qualis ſtante republicâ fuit, perpendamus. Inferiora tempora nihil ad præſentem diſputationem pertinent.

Pecunia triplicis generis apud Romanos fuit, ærea, argentea, aurea.

Æs rude. Primus Romæ ſignavit æs Servius Tullius. Antea rudi ære, id eſt, maſſis quibuſdam æreis, non ſignatis, non unius formæ, non certæ figuræ, utebantur. Aſſes a Servio ſignati fuere librales, & hoc initio fuit illud æs grave, de quo toties apud veteres ſcriptores mentio occurrit, quod appendi non annumerari ſolebat. Signatum eſt notâ *pecudum*, bove, vel ove, vel ſue, unde & *pecunia* appellata. Percuſſi quoque ſunt ſemiſſes, & trientes, & quadrantes, ejus ponderis quod nomine ipſo indicatur. Hâc ſolâ pecuniâ uſi ſunt Romani ad Q. ſive C. Fabium, Q. Ogulnium conſules, quinque annis ante primum Punicum bellum.

Æs grave, ſive aſſes librales.

Argentum ſignatum Romæ.

Denarii, quinarii, ſeſtertii. Tum devicto Pyrrho & Tarentinis, quum Romani totam jam Italiam imperio amplecterentur, auctis ſucceſſu rerum opibus, argentum ſignari cœptum, denarii, quinarii, ſeſtertii, & placuit denarium pro decem libris æris,

sive assibus libralibus, ambulare; quinarium, qui postea & Victoriatus dictus est, pro quinque; sestertium pro dupondio, sive duobus assibus, & semisse: quod & ipsa nomina testantur. Hinc apparet quanta primis illis temporibus argenti raritas Romæ, & quàm immane pretium fuerit. Quum enim centum denarii, ut suprà diximus, in libram argenti imputarentur, denarius autem decem libris æris æquipararetur, sequitur singulas argenti libras mille nis æris libris primò æstimatas fuisse. *Una libra argenti par mille libris æris.*

Sed non ita multo post mutata res est, & pretium æris auctum, non tam affluentibus divitiis, quàm urgente inopiâ. Bello enim Punico primo, quum impensis respublica non sufficeret, institutum ut asses sextantario pondere ferirentur, manente levioribus his assibus eodem pretio, quod libralibus fuerat. Mutato æreæ monetæ pondere, & mutata nota est. Nota æris tum fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera rostrum navis: in triente verò & quadrante, ratis, unde & *ratiti* interdum dicti sunt. *Asses sextantarii.*

Postea Annibale urgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales facti: sed mutata est eorum ad argentum proportio; placuitque denarium sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Postremò asses semunciales facti, quo tempore, quo ferente legem, incertum: sed hoc constat, servatam esse tunc eamdem quæ a bello Punico secundo invaluerat horum ad argentum rationem. *Asses unciales.* *Asses semunciales.*

Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ, & inde bigati quadrigatique dicti.

Aureus nummus post annum secundum & sexagesimum Romæ percussus est, quàm argenteus, id est, bello Punico secundo, C. Claudio Nerone, M. Livio II consulibus: *Aureus nummus secundo bello Punico signari cœptus.*

Auri ad argentum proportio quindecupla primò, brevi postea decupla.

tumque auri proportionem ad argentum quindecuplam fuisse ex Plinio colligitur: sed brevi decupla effecta est ex imitatione Græcorum.

Aureus nummus unius generis, unius formæ apud Romanos fuisse videtur. Quadraginta nummi signabantur ex auri libris: unde sequitur aureum nummum duûm denariorum & quinarii pondus æquasse. Atque hoc quidem perbene convenit cum perpetua aurei Romani æstimatione, quem veteres magno consensu viginti quinque denariis argenteis valuisse testantur. Si enim servetur decupla auri ad argentum proportio, duo denarii & semis ex auro pares sunt viginti quinque denariis ex argento. Talis ergo fuit aureus Romanus.

Aureus Romanus valuit 25 denariis.

Aureus Atticus duarum drachmarum.

Aureus Atticus minor Romano fuit, & duarum tantùm drachmarum pondus æquabat. Hic vocabatur simpliciter χρυσὸς. Fuere & drachmales aurei, qui ἡμίχρυσοι nominabantur.

Comparatio antiquorum nummorum cum nostris.

Cognito antiquorum nummorum pondere, & eorum inter se ratione, eos cum nostris comparare nihil negotii est, sive quis illos libellis ac solidis Turonensibus, sive ponderibus nostratibus æstimare velit. Nobis placuit magis ponderum ratio, quæ & omnem ambiguitatem effugit, nec umquam apud nos variat. Igitur, quæcumque auri argentive, sive facti aut infecti, sive signati summa in Livio occurrit, eam marcis seu selibris, unciis, &c. Parisiensibus æstimavimus.

Aurum argentumque ad ponderum Parisiense ratione exegimus.

Æs non debuit æstimari ex pondere.

Sed in ære alia nobis ineunda ratio erat, ne in eumdem errorem incurreremus, qui Dujatio fraudi fuit. Quum enim æs apud Romanos longè vilius esset quàm apud nos, ut patet ex eo quòd, ubi primùm moneta ex argento cudi cœpta est, singulæ argenti libræ millenas æris libras pretio æquarent, asses Romanorum li-

brales in libras æris noſtrates redacti, quod a Dujatio factum eſt, fallaci nobis ſpecie divitiarum imponerent, & haberentur a nobis pro longè majore ſumma, quàm quanti a Romanis illi taxabantur. Itaque faciendum viſum eſt, ut æs non in ſe, ſed habitâ argenti ratione æſtimaremus; &, quod ei ad argentum collato pretium Romani ſtatuerant, id in marcis, unciis, &c. argenti Pariſienſibus redderemus. *Sed habitâ argenti ratione.*

Hic operæ pretium eſſe ducimus tabulam exhibere indicem ponderum nummorumque maximè uſitatorum apud veteres cum ponderibus noſtratibus collatorum. Fuere ergo nobis *Indiculus ponderum nummorumque veterum ex noſtris ponderibus æſtimatorum.*

Libra Romana & mina Attica, unciarum Pariſienſium 12 $\frac{1}{2}$.

Uncia Romana, granorum 600.

Denarius, granorum 72.

Drachma par cenſetur denario.

Quinarius, granorum 36.

Seſtertius, granorum 18.

Seſtertium, ſive mille nummûm, marcarum argenti 3, unciarum 7, granorum 144.

Talentum Atticum, marcarum argenti 93, unciarum 6.

As, quamdiu deni denarium, bini cum ſemiſſe ſeſtertium conficiebant, æſtimatus a nobis eſt granis argentis 7 $\frac{1}{7}$: poſteaquam ſenideni in denarium, quaterni in ſeſtertium conjecti ſunt, granis argenti 4 $\frac{1}{2}$.

Æs grave ad aſſes referri conſtat. Sed quonam pretio illud finiendum ſit, hoc verò ad liquidum perducere haud facilis aut perfunctoriæ operæ eſt. Rem non indiligenter expendimus in Appendice *de Ære gravi*, ex qua hæc paucula excerpimus. *Æs grave.*

1°. Æris gravis appellatio tum nata eſt,

quum asses imminuti sunt, ut nempe grave æs opponeretur huic recenti leviori. Antea enim quum unius generis æs esset, nempe asses librales, minimè necesse erat illud aliquo velut cognomine insigniri.

2°. Assibus sextantariis factis, quum maneret eadem horum assium, quæ libralium fuerat ad argentum ratio, decem asses, sive decem æris, & decem æris gravis, eodem pretio censebantur, & pariter denarium designabant: & appellatio æris gravis, recèns invecta, tunc tantùm usurpabatur, si quando sermo esset de veteribus assibus libralibus.

3°. Assibus uncialibus factis, & mutatâ assium ad denarium ratione, Romani, retinentissima patriorum institutorum civitas, servasse videntur antiquam pecuniarum æstimandarum rationem, in iis certè quæ publicè fierent, ut in æstimando civium censu, in muneribus donisque senatusconsulto decretis, in colligenda ratione pecuniæ quæ in triumphis ferretur, &c. Igitur, quum tunc in usu communi sedecim æris in denarium imputarentur, in publicis rationibus obtinuit decem æris semper pro denario haberi, sed addito, vitandæ ambiguitatis causâ, cognomento *gravis*. Tumque æs grave non fuit nummus, non pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, mera appellatio; quemadmodum apud nos *denier*, *pistole*, *livre Tournois*, quibus nominibus utimur in concipiendis pecuniarum rationibus, licet nullus eis examussim æreus, argenteus, aureusve nummus respondeat.

DE MENSURIS. Supereſt ut aliquid de mensuris longis & cavis breviter disseramus. Initium hîc a pede, quemadmodum in ponderibus a libra, faciendum videtur.

Pes Romanus Capitolinus ab diligentiſſimis talium rerum indagatoribus, ſed & Mathematicarum diſciplinarum peritiſſimis viris, Picardo & Auzutio, magna cum cura obſervatus, inventus eſt partes habere 653, vel $653\frac{1}{2}$ quales pes noſter Pariſienſis habet 720: ac proinde non totos habere undecim pollices Pariſienſes, quamvis ab iis parum abſit, nempe paulò plus unâ decimâ pollicis parte. Hoc diſcrimen inter Romanum noſtratemque pedes haud ſanè parvum eſt. Tamen pedem Romanum, & ejus partes, & omnino menſuras longas, præter ſtadium & milliare, ad noſtri pedis regii modum revocare in notis negleximus, propterea quòd nec tanti eſſe viſum eſt, & res facillima.

Pes Romanus manus undecim ferè pollicum Pariſ.

Sed operæ pretium eſt noſſe quam rationem haberent ad pedem ceteræ antiquorum menſuræ.

Pedis Romani partes.

Pes Romanus dividitur in quatuor palmos, duodecim pollices, digitos ſedecim.

Cubitus par ſeſquipedi.

Cubitus, in duas ſpithamas, ſex palmos, decem & octo pollices, quatuor & viginti digitos. Itaque cubitus par erat ſeſquipedi.

Jugerum.

Jugerum actus duos quadratos continebat, quorum quilibet centum & viginti pedes quaquaverſum habebat. Itaque jugerum patebat ducentos quadraginta in longum pedes, in latum centum & viginti.

Stadium.

Stadium, menſura Græca, erat centum viginti quinque paſſuum, quorum quilibet quinque pedibus cenſebatur.

Milliare.

Milliare Romanum par erat octo ſtadiis.

Quot ſtadia & milliariæ in leucæ noſtrate.

Hinc facile eſt ſtadia & milliaria ad leucarum noſtrarum communium rationem exigere. Leuca, quales viginti quinque gradum unum meridiani terreſtris explent, habet hexapedas

2282. Stadia igitur duo ferme & viginti, duo milliaria & septingenti quinquaginta passus, leucam conficerent, si pes Romanus pedi nostro par esset. Sed si discriminis, quod inter utrumque interest, ratio habeatur, stadia ferè quatuor & viginti, tria milliaria in leucam imputanda erunt.

Quod spectat ad mensuras cavas, eas omnes quæ in Livio identidem appellantur, ad nostrarum rationem exigere necessarium duximus.

Amphora pes cubicus Romanus. Amphora, sive quadrantal, erat ipse pes cubicus Romanus. Sed quum in pede Romano undecim ferè sint pollices Parisienses, (decimam pollicis partem, quæ abest pedi Romano, negligimus.) pes cubicus Romanus solos habebat pollices cubicos mille trecentos triginta unum, quales habet mille septingentos viginti octo pes noster cubicus. Itaque pes cubicus Romanus est ad pedem cubicum nostratem, ut $3\frac{1}{12}$ ad 4, sive ut 37 ad 48.

Urna, dimidia pars amphoræ. Urnæ duæ amphoram complent.

Modius, tertia pars. Modius apud Romanos pedis sui cubici tertia pars erat, quemadmodum apud nos, nostri. Itaque eadem est inter modios Romanum & nostratem, quæ inter pedes cubicos Romanum & Parisiensem ratio.

Congius, semipes cubicus. Congius est semipes Romanus cubicus, octava pars amphoræ. Sed quum congius ad metienda liquida adhiberetur, æstimabimus eum, ut & ceteras infra ipsum mensuras, in iis mensuris quas vocamus *pintas*, & earum partibus. Itaque congius centum uncias Romanas pondo vini capiebat, quibus pares sunt $104\frac{1}{6}$ unciæ Parisienses, sive libræ sex, unciæ octo, cum una sexta unciæ parte. At vini vel aquæ *pinta* (sic enim loqui necesse est, si verborum

circuitus, & ambages vitare volumus) æquat duas libras pondere. Itaque congius capiebat tres vini vel aquæ *pintas*, & paulo amplius quartam *pintæ* partem.

Sextarius, sexta pars congii, sexdecim uncias Romanas vini pondo cum quinque drachmis & unâ tertiâ drachmæ parte capiebat, libram Parisiensem cum uncia & semisse, ac proinde major erat eâ mensurâ quam vocamus *chopine*. *Sextarius.*

Hemina, pars dimidia erat sextarii, ac proinde superabat eam mensuram quæ apud nos dicitur *demi-septier*. *Hemina.*

Quartarius, quarta pars sextarii, non multùm excedebat eum modulum, quem dicimus *poisson*. *Quartarius.*

E mensuris cavis apud Græcos usitatis, solius medimni apud Livium fit mentio, quod duabus amphoris sive sex modiis par erat. *Medimnum.*

Addemus hîc & tres alias mensuras cavas Græcas, quarum, etsi non in Livio, at in Historia certè Romana interdum nomina occurrunt.

Cadus est Græca amphora, continens urnas tres, ac proinde tertiâ parte superans amphoram Romanam. *Cadus.*

Cotyla par Heminæ. *Cotyla.*

Chœnix quater cotylam continet, ac proinde æquat tertiam congii partem, octavam modii Romani. *Chœnix.*

FRAGMENTA DUO LIVII de Cicerone.

Ex Seneca patre, Suasoria sexta.

M. CICERO, sub adventum Triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quàm Cæsari Cassium & Brutum, posse. Primò in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum, quum modò venti adversi retulissent, modò ipse jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset, tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit: regressusque ad superiorem villam, quæ paulò plus mille passibus a mari abest, *Moriar*, inquit, *in patria sæpe servata*. Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum: ipsum deponi lecticam, & quietos pati, quod fors iniqua cogeret, jussisse. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præcisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum fuit: manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, jussuque ejus inter duas manus in Rostris positum, ubi ille consul, ubi sæpe consularis, ubi eo ipso anno adversùs Antonium, quanta nulla umquam humana vox cum admiratione eloquentiæ, auditus fuerat. Vix attollentes * lacrymis oculos hogit *præ lacrymis.* mines, intueri trucidata membra ejus potuerant.

* Gronov. le-

IBIDEM.

VIXIT tres & ſexaginta annos : ut, ſi vis abfuiſſet, ne immatura quidem mors videri poſſit. Ingenium & operibus, & præmiis operum felix. Ipſe fortunæ diu proſperæ, & in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exſilio ruinâ partium pro quibus ſteterat, filiæ morte, exitu tam triſti atque acerbo, omnium adverſorum nihil, ut viro dignum erat, tulit, præter mortem : quæ, verè æſtimanti, minùs indigna videri potuit, quòd a victore inimico nihil crudelius paſſurus erat, quàm quod ejuſdem fortunæ compos ipſe feciſſet. Si quis tamen virtutibus vitia penſarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes perſequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FRAGMENTUM LIVII de Catone.

Ex Hieronym. Prol. l. II in Oſeam.

Cujus (Catonis) gloriæ neque profuit quiſquam laudando, nec vituperando quiſquam nocuit ; quum utrumque ſummis præditi fecerint ingeniis.

EPITOME

LIBRI PRIMI LIVIANI.

Adventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Sylvii Æneæ, ac deinceps Sylviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia a Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit: cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthæc Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii supplicium. Alba diruta: Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cærimonias a Numa institutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: 1 Politorium, urbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam con-

1 *Politorium, urbem Latinorum*] Hæc ob nimiam brevitatem obscuriora sunt. Res clarè narratur cap. 33.

didit. 2 *Regnavit annos triginta tres. Eo regnante Lucumo Demaratthi Corinthii filius a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit : Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit : Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causá Attii Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset : quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse eum novaculá cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie vicit : urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit. Pomœrium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit; interfectus est a* 3 *L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ,* 4 *quum regnasset annos triginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu regnum invasit : quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit : & ex eorum præda tem-*

2 *Regnavit annos triginta tres*] Immo viginti quatuor, ex cap. 34, infrà.

3. *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46 hujus libri.

4 *Quum regnasset annos triginta quatuor*] Lege *quadraginta quatuor*, quomodo habetur infrà, cap. 48.

plum Jovi in capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere, quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & consulentibus quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum qui primùm matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est: idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset, ad ultimum, propter expugnatum nocturnâ vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit, Bruti operâ maximè expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primùm creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

TITI LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA LIB. I.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE 1 operæ pretium ſim, ſi a primordio urbis res populi Romani perſcripſerim, nec ſatis ſcio; nec, ſi ſciam, dicere auſim. Quippe qui quum veterem tum 2 vulgatam eſſe rem videam; dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos credunt. Utcumque erit, juvabit tamen rerum geſtarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte 3 & ipſum conſuluiſſe; &, ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me conſoler. 4 Res eſt præterea

1 *Operæ pretium*] Rem utilem, & cui haud fruſtra impenſa opera ſit.

2 *Vulgatam eſſe rem*] Rem vulgò a ſcriptoribus hiſtoriarum factitatam. Hæc igitur mens eſt Livii. Eſt hic vetus & uſitatus ſcribentium mos, ut ſi hiſtoriam, etiam poſt multos alios, condere aggrediantur, ſentiant & dicant ſeſe facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos. Ego facturuſne operæ pretium ſim, nec ſatis ſcio; nec, ſi ſciam, dicere auſim, ne pravam ceterorum conſuetudinem videar imitari.

3 *Et ipſum*] Me quoque, ut tot alios. Pronomen *me* eleganter hîc ſupprimitur. Notum eſt illud Virgilii: *Ille meas errare boves, ut cernis, & ipſum Ludere quæ vellem.*

4 *Res eſt præterea*] Res

5 & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, & quæ ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ : & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, 6 festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, uti me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam; 7 omnis exquam tractandam suscipio, respublica nempe Romana, cujus universam historiam scribendo complecti volo, est argumentum quod excrescere debeat in immensum opus ; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis....

5 *Et immensi*] Connexa procul dubio sunt duo, quæ proximè sequuntur, orationis membra, *ut quæ supra... & quæ ab exiguis...* quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula & ante *immensi* : vel dicendum est ei respondere *& legentium plerisque*, prorsus quasi scripsisset Livius : *Præterea & res est immensi operis... & legentium plerisque* : quæ duo arguunt difficultatem operis, ac proinde solatio erunt scriptori, si successus votis non respondent. Non raro apud nostrum particulæ illæ, *& &, quum tum*, ita collocatæ reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infrà c. 25 *Feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus* : & l. VI, c. 23, *Ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis.... spe inflatus.*

6 *Festinantibus ad hæc nova*] Quia nimirum ardent desiderio cognoscendæ ante omnia historiæ novissimorum horum temporum, quibus jampridem prævalentis populi vires se ipsæ per bella civilia conficiunt.

7 *Omnis expers curæ*] Non verebatur Livius ne rebus Numæ aut Servii Tullii memorandis cujusquam animum offenderet. Itaque, remotissimæ illius antiquita-

pers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ 8 ante conditam condendamve urbem, poëticis magis 9 decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimùm ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, 10 utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplinâ, velut 11 desidentes primò mores sequatur animo;

tis historiam scribenti vacuus omni curâ erat animus: non itidem futurus erat Cæsariana tempora tractanti.

8 *Ante... condendam... urbem*] His verbis designari videtur tempus remotius, quo videlicet nondum is erat rerum status, ut brevi Roma condenda foret: putà, tempus ante Romulum natum.

9 *Decora*] Magis convenientia poeticis figmentis, quàm incorruptæ & sinceræ rerum gestarum historiæ. *Decora fabulis*, quomodo infrà, c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

10 *Utcumque*] *Utcumque animadversa*, i. e. quoquomodo ad ea attenderis, sive acriter, sive negligentiùs. *Utcumque existimata*, i. e. quoquomodo de iis judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

11 *Desidentes*] Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hîc a *desido*.

deinde ut magis magisque lapsi sint ; tum ire cœperint præcipites : donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri : inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias : inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit ; nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint ; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit : adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. 12 Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis 13 potiùs ominibus votisque ac precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut 14 orsis tanti operis successus prosperos darent.

12 *Nuper*] *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum ; *& abundantes voluptates desiderium* ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agitat. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem.*

13 *Potiùs... libentiùs*] Sufficiebat *libentiùs.* Sed ejusmodi pleonasmi non inusitati sunt apud optimos scriptores, qui perspicuitati maximè serviunt.

14 *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV, Sylv. 7, ad Maximum Junium : *Orsa Sallustî brevis*, pro opere ipso Sallustii.

JAM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, 1 Æneæ Antenorique, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. 2 Casibus deinde variis, Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, 3 pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: 4 ab Sicilia, classe Lau- *Antenoris fata.* *Æneæ fata.*

1 *Æneæ Antenorique*] Constat Achivos jus omne belli, id est, quidquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infrà l. II, c. 12. Porsena ad Mucium: *jure belli liberum te... dimitto.*

2 *Casibus deinde variis*] Hæc communiter cadunt in Antenorem & Æneam, quorum mox casus varii describuntur.

3 *Pagoque inde Trojano nomen est*] Atque ex illa origine pagus quidam agri Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus constat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hîc bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, & a gente universa Venetis.

4 *Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse*] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italiæ transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenisse, sed recto cursu ab Sicilia ad Laurentis agri littora navibus delatum fuisse.

rentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves supereresset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aborigineſque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est. Alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent, postquam audierit multitudinem Trojanos esse, ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris, crematâ patriâ & domo profugos, sedem condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in Hospitio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. Ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

Ascanius nascitur.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta

ex eo certamine abiit ; victi Rutuli : victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt : qui 5 Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum, nimio plus quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversùs tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, 6 ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere ; fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis sui implesset ; tamen, quum 7 mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. 8 Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit ; 9 situs est, 1 quemcumque eum dici jus fasque est,

Æneæ mors.

5 *Cære opulento tum oppido*] Livii ævo Cære jam non opulentum oppidum erat. Restabant tantùm rudera, teste Strabone, l. v.

6 *Ne sub eodem jure*] Ut non solùm eodem imperio iisdemque legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.

7 *Mœnibus propulsare bellum*] Inclusus intra muros propulsare hostem.

8 *Secundum*] Intellige *secundum* ordine, cui mox opponitur *etiam ultimum*. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversùs Turnum.

9 *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi a Latinis exstructum Augusti ævo adhuc visebatur.

1 *Quemcumque*] Quocumque eum nomine appellari humana divinaque

2 ſuper Numicium flumen: Jovem 3 Indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Aſcanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manſit; 4 tantiſper tutelâ muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero ſtetit. 5 Haud nihil ambigam (6 quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comeſque inde paternæ fugæ, quem Iulum eumdem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. Is Aſcanius, ubicumque & quacumque matre genitus (certè natum Æneâ conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercæ, reliquit: novam ipſe aliam 7 ſub Albano monte

Alba condita.

jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœleſtes imponebatur: ut Romulus dictus eſt *Quirinus*, Melicertes *Palæmon*. De vocibus *jus* & *fas*, vid. not. ad c. 32, infrà.

2 *Super*] Juxta. *Super Numici ripam*, ut ſcribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

3 *Indigetem*] Dii indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quaſi *inde*, i. e. e terra *geniti*. Hinc Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionyſ. Halicarnaſſeus Græcè χθόνιον θεόν, i. e. terrenum deum appellat.

4 *Tantiſper*] Interea dum Aſcanius adoleſcit.

5 *Haud nihil ambigam*] Dubitò utrùm Aſcanius, qui poſt Æneam regnavit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hactenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major *ætate* quàm hic, Creusâ matre... natus.

6 *Quis... rem tam veterem pro certo affirmet?*] Sic infrà l. IV, c. 55, *illa pro certo habenda.*

7 *Sub Albano monte*] In eo monte, qui poſtea *Albanus* de nomine urbis dictus eſt.

condidit,

condidit, quæ 8 ab ſitu porrectæ in dorſo urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam, triginta ferme interfuere anni. Tantùm tamen opes creverant, maximè fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruſcique, aut ulli alii accolæ auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. 9 Sylvius deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam in ſylvis natus. Is Æneam Sylvium creat: is deinde Latinum Sylvium. Ab eo 1 coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini appellati. Manſit Sylviis poſtea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis ſubmerſus, celebre ad poſteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: poſt Agrippam Romulus Sylvius, a patre accepto imperio regnat. Aventino, fulmine ipſe ictus, regnum per manus tradidit; is ſepultus in eo colle qui nunc eſt

Albani reges.

8 *Ab ſitu*] Ab ſitu urbis porrectæ in longum ſuper clivo montis, *Longa* cognominata eſt. *Albæ* nomen ab colore ſuis cum triginta olim porcellis ab Ænea repertæ deductum eſſe vult Virg. Æn. VIII.

9 *Sylvius... Aſcanii filius*] Eum Virg. VI Æn. v. 763, & Dion. l. I, Æneæ ipſius filium fuiſſe memorant.

1 *Coloniæ*] Nominantur ab Auctore libri de Origgentis Romanæ, Præneſte, Tibur, Gabii, Tuſculum, Cora, Pometia, Corioli, (ſic enim legendum videtur, non *Locri*) Cruſtumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI Æn. v. 763 & ſeq. numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Caſtrum Inui, & Bolam.

pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui ſtirpis maximus erat, regnum vetuſtum Sylviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulſo fratre, Amulius regnat; addit ſceleri ſcelus: ſtirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Sylviæ per ſpeciem honoris, quum 2 veſtalem eam legiſſet, perpetuâ virginitate ſpem partûs adimit.

Romuli & Remi ortus.

IV. Sed 3 debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique 4 ſecundùm deorum opes imperii principium. Vi compreſſa veſtalis, quum geminum partum edidiſſet; ſeu ita rata, 5 ſeu quia deus auctor culpæ honeſtior erat, Martem incertæ ſtirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipſam, aut ſtirpem a crudelitate regia vindicant: ſacerdos vincta in cuſtodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. 6 Forte quadam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam 7 ad juſti curſum poterat amnis;

2 *Veſtalem*] De Veſtalibus, vide infrà, c. 20.

3 *Debebatur... fatis tantæ origo urbis*] Oportebat ut fata divinumque numen præfuiſſe origini tantæ urbis viderentur, & rem humanis conſiliis fruſtra impeditam ipſa per ſe ad felicem exitum perduxiſſe.

4 *Secundùm deorum opes*] Poſt ipſorum deorum imperium.

5 *Seu quis deus auctor culpæ honeſtior erat*] Seu quia honeſtiùs putabat a ſe nominari poſſe Deum auctorem culpæ, quàm virum mortalem.

6 *Forte quadam divinitus*] Non inſolitum antiquis Fortem ipſam, ſive ea quæ caſu eveniunt, divinæ curæ aſſignare. Sic aliquoties Plutarchus θείᾳ τινὶ τύχῃ. Blanditur tamen Gruteri conjectura: *Forte quadam, an divinitus*; quum præſertim Sueton. in Claud. c. 13, *caſu quodam, an divinitus.*

7 *Ad juſti curſum....*

& posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat ; ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, 8 ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum quo expositi erant pueri tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circà sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse : eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt : ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent : inde locum fabulæ ac miraculo datum. 9 Ita geniti, ita educati, quum primùm adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare 1 circà saltus. Hinc robore corporibus animusque sumpto, jam non feras tantùm subsistere, sed in latrones prædâ onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere : & cum his, crescente in dies grege juvenum, 2 seria ac jocos celebrare.

Educatio & adolescentia.

amnis] An eum locum, ubi amnis pleno alveo fluebat. *Justum* quocumque in genere est id quod suam quamdam plenitudinem & absolutionem habet. *Justus exercitus, justa arma, justa ætas.*

8 *Ubi nunc ficus Ruminalis est*] In media urbe Roma.

9 *Ita geniti*] Quòmodo geniti, expositi, educati, agniti demum a Numitore Romulus ac Remus fuerint, fusiùs ac pleniùs differunt Dion. l. I ; Plut. in Rom.

1 *Circà saltus*] Saltus qui circà erant.

2 *Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversùs latrones, adversùs vastatrices agrorum feras : *jocos*, ut ludicra certamina, solennem festorum dierum lasciviam. *Celebrare* est magnâ frequentiâ, magno cum hominum numero peragere.

V. Jam tum in Palatino monte 3 Lupercal 4 hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo urbe Arcadicâ Palatium, deinde Palatinum montem appellatum; ibi Evandrum, qui 5 ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus tenuerit loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes 6 Lyceum Pana venerantes per lusum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, 7 ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum, prædas agere; sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem

3 *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Hîc dubitari non potest quin referatur ad *ludicrum*. Scripsit fortasse Livius *Lupercale hoc ludicrum*, quomodo Sueton. in Aug. c. 31. *Lupercale sacrum*.

4 *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infrà c. 42. *Hunc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: & sæpe aliàs.

5 *Ex eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

6 *Lyceum Pana*] Pan *dictus* est *Lyceus*, inquit Servius ad VIII Æn. v. 343, *quòd lupos non sinat in oves sævire*. Lupus enim Græcis est λύκος. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse. De *Inui* appellatione vid. Serv. ad VI Æn. v. 775.

7 *Ultro*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo, contrà quàm ab eo exspectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulum & Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

apud se educari ; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere. Sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat ; necessitas prior venit ; ita metu subactus, Romulo rem aperit. Fortè & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, 8 comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum : scisciteandoque 9 eódem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita 1 undique regi dolus nectitur. *Amulium obtruncant, & Numitorem restituunt.* Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit : & a domo Numitoris aliâ comparatâ manu adjuvat Remus ; ita regem obtruncant.

VI. Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset ; posteaquam juvenes perpetratâ cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, sequuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ per-

8 *Comparando*] Comparando ætatem & indolem horum juvenum, cum ea & ætate & indole, quâ esse debebant nepotes, si adhuc viverent.

9 *Eódem*] Quò Faustulus. Nisi fortè malis *cò demum*.

1 *Undique*] Et ab Romulo, & ab Numitore.

Urbis condendæ consilium capiunt.

missâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et 2 supererat multitudo Albanorum Latinorumque; ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facilè spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti 3 principio; quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum 4 templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque nuntiato augurio quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat; 5 tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione consecuti, 6 certamine irarum ad cædem vertuntur; ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transi-

Remus a fratre occiditur.

2 *Supererat multitudo*] Abundabat.

3 *Principio*] Nempe, ut, quoniam essent gemini.... dii auguriis legerent...

4 *Templa*] Templum dicebatur & spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabat; & ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. A *templo* ita intellecto dictum est *contemplari.*

5 *Tempore illi præcepto*] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, sive ejus esse debere contendebant, quòd augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod major sese ei ostendisset avium numerus.

6 *Certamine irarum*] Dum certant utriusque iræ, & ex ipso conflictu exardescunt.

luisse muros : inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus : 7 condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit ; sacra diis aliis Albano ritu ; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Roma condita Ol. VII, 1, 2 ex Catonis sententia : ante C. 751.

VII. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mirâ specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, quâ præ se armentum agens nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum viâ procubuisse ; ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet ; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant, aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent ; quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spe- *Herculis adventus in Latium.*

7 *Condita urbs*] Roma condita est ipsis Palilibus, XI Kal. Maii anni 1 Olympiadis VII, ante Christum 751, ex Catonis sententia. Varro duobus annis antiquiorem originem Romæ dabat, & eam referebat ad annum 3 Olympiadis VI, qui est ante Christum 753, Catonem videtur sequutus esse Livius.

lunca boum vox Herculem convertit; quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit.

Evander Arcas. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, 8 auctoritate magis quàm imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo 9 litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant; is tum Evander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit, *Jove nate, Hercules, salve,* inquit: *te mihi mater veridica interpres deûm aucturum Cœlestium numerum cecinit; tibique aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam* *Ara Maxima.* *vocet, tuoque ritu colat.* Dextrâ Hercules datâ, *accipere se omen, impleturumque fata,* 1 *arâ conditâ atque dicatâ,* ait. Ibi tum primùm bove 2 eximiâ captâ de grege, sacrum Herculi, ad-

8 *Auctoritate magis quàm imperio*] *Auctoritate suadendi magis*, ut loquitur Tac. Germ. 11, *quàm jubendi potestate. Auctoritas* ejus est, cui ætas, merita, genus, veneratio conciliant, ita ut cum reverentia audiatur. *Imperium* ejus est, qui jubet, cui parêre ceteros necesse est.

9 *Litterarum*] Hic intellige ipsas litterarum notas, seu formas. *Docuit Italos* Evander, ut habet Auctor libri de Orig. gentis Romanæ, *legere & scribere.*

1 *Arâ conditâ*] An Evander aram condidit ac dicavit? an potiùs ipse Hercules sibi? Utróque auctores trahunt.

2 *Eximiâ*] Vox sacrorum propria. *Eximiæ hostiæ erant*, ut legimus apud Macrobium, l. III Sa-

hibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præstò essent, iisque exta apponerentur : Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem ; inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt : 3 donec tradito 4 servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit ; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Reputblicam ordinat Romulus.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re, præterquam legibus, poterat, 5 jura dedit. Quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabilem insignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu se augustiorem, tum maximè 6 lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum sequutum numerum putant; 7 me

turn. c. 5, *quæ ad sacrificium destinata eximebantur e grege.*

3 *Donec tradito*] Vid. infrà, l. IX, c. 29.

4 *Servis publicis*] Servis Reipublicæ, qui non huic illive civi, sed communi Reipublicæ servirent.

5 *Jura dedit*] Romuli leges, & totum, quem ille descripsit, ordinem civitatis, fusè exponit Dion. l. II.

6 *Lictoribus*] *Lictores* dicebantur, teste Festo, quòd fasces virgarum *ligatos* præferebant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat, ut ferrum in summo fasce exstaret. Eorum munus erat, ut populum summoverent, fontes virgis cæderent & securi ferirent.

7 *Me haud pœnitet eorum sententiæ esse*] Hoc nobis

haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus 8 & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde 9 sella curulis, unde 1 toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quòd ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, quum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quàm 2 ad id quod tum hominum erat, *Urbem auget.*

suspectum esset loquendi genus, nisi eodem rursus infrà, c. 39, Livius uteretur: *eorum magis sententiæ sum:* & l. XXVII, c. 25, *cujus sententiæ & Fabius fuit.*

8 *Et apparitores, & hoc genus*] Et apparitores, & hoc apparitorum genus, nempe lictores. *Apparitores* communi vocabulo appellantur ii omnes qui præstò sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exsequendis. *Lictores* unum quoddam apparitorum genus. Meliùs tamen fortasse recisò altero & legeretur, quod monet Jac. Gronovius, *Et apparitores hoc genus*, id est, hoc genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores & apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus potuerit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces & secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facilè credi potest.

9 *Sella curulis*] Ex ebore. Sellæ curulis appellatio deducitur apud A. Gellium l. III, c. 18, a *curru*: quia nempe ii quibus illâ utendi jus erat, eam currui quo vehebantur imponere solerent.

1 *Toga prætexta*] *Toga* propria Romanorum vestis, albo colore. Tunicæ superinjiciebatur. Toga prætexta purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant περιπόρφυρον. *Prætexta* dicebatur a *prætexendo*, quia nimirum purpura ei prætexta erat. Eâ utebantur magistratus, pueri ingenui, &c.

2 *Ad id quod tum hominum erat*] Qui unà cum Romulo urbem condere cœperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II, quàm ter mille pe-

3 munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem mentiebantur, 4 locum qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, 5 Asylum aperit; eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, 6 consilium deinde viribus parat; centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant 7 qui creari Patres possent, & pauciores trecentis equitibus. Ad eam paucitatem illos redegerat cruentum inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prælium. Quando autem Romulus excessit e vivis, peditum reliquit fex & quadraginta millia, & mille ferme equites.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

3 *Munirent*] Tuta & habitationi commoda efficerent. Eodem quoque sensu intelligenda est suprà vox *munitionibus*.

4 *Locum qui nunc septus*] Locum qui nunc septo clausus occurrit descendentibus ex Capitolio circa eam partem quæ vocatur *inter duos lucos*. Hæ enim voces *inter duos lucos* sunt loci nomen, qui quidem hanc appellationem Livii ævo etiamnum retinebat, quamvis nulli jam ibi essent luci.

5 *Asylum*] Vox Græca est significans locum in quo neminem violare liceat: a particula α quæ privandi vim habet, & verbo συλάω, *spolio*, *lædo*.

6 *Consilium.... viribus parat*] Consilium regendis viribus addit.

7 *Qui creari Patres possent*] Multùm arridet Sigonii conjectura, *qui ciere patres possent*. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infrà l. X, c. 8. *Patricios primò esse factos, qui patrem ciere possent*. Et verò hîc vix possunt a Livio indicari senatores *Patrum* nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

sent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed 8 penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes sibi, magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem; proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benignè legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubiè ad vim spectare res cœpit; cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno Equestri solennes: 9 Consualia vocat. Indici deinde finiti-

Connubia petit a finitimis.

8 *Penuriâ mulierum*] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam. Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II, & Plut. in Rom. Itaque ubi infrà Livius ait Romanis non fuisse domi spem *prolis*, intelligendum est *sufficientis liberorum multitudinis* ad tuendam urbis magnitudinem.

9 *Consualia*] A Conso deo: sive ille idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hîc innuere videtur Livius; sive Genius quidam occultorum consiliorum dux & præses, qui in illo solenni conjunctos cum Neptuno honores haberet.

mis spectaculum jubet : quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, 1 concelebrant, ut rem claram exspectatamque facerent. 2 Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis ; maximè proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac conjugibus venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis : signoque dato, juventus Romana 3 ad rapiendas virgines discurrit ; magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ : quasdam formâ excellente primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longè ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo Talassii cujusdam raptam ferunt ; multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum, inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, 4 per fas ac fidem decepti, veniissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor : sed ipse Romulus circuibat, docebatque

U. c. 4. a. C. 748. *Raptus Sabinarum.*

1 *Concelebrant*] Ita instruunt, ut sint quàm maximè celebres, & eorum latè fama spargatur.

2 *Multi mortales*] Emphasis est in hac voce *mortales*, ad significandam ingentem hominum cujusvis ordinis, ætatis, & sexûs multitudinem.

3 *Ad rapiendas virgines*] Raptæ sunt virgines 683, teste Dionys. l. II.

4 *Per fas*] Decepti per speciem divini juris & religionum, & fidei hospitalis.

Patrum id superbiâ factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modò iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quòd annixurus pro se quisque sit, 5 ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant; at raptarum parentes tum maximè sordidâ veste, lacrymisque, & querelis civitates concitabant. Nec domi tantùm indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium 6 regem Sabinorum: & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustuminique, & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninenses satis se impigre movent; ita per se ipsum 7 nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit ob-

Bellum Cæninense.

5 *Ut, quum suam vicem*] *Ut, quum* secundùm *suam vicem*, seu, quod ad se propriè spectat, suo *quisque functus officio sit*, i. e. quum eum suæ quisque conjugi amorem præstiterit, quem vir uxori debeat; cumulatiorem insuper impendat caritatis modum, quo patriæ & parentum amissorum illi jacturam desideriumque expleat.

6 *Regem Sabinorum*] Quiritium, Sabinorum e Curibus.

7 *Nomen Cæninum*] Populus Cæninus.

vius cum exercitu Romulus, levique certamine docet vanam sine viribus iram esse : exercitum fundit, fugatque : fusum persequitur : 8 regem in prælio obtruncat, & spoliat : duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse 9 quum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id antè 1 ferculo gerens, in Capitolium ascendit : ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit deo : 2 *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico, sedem 3 opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris tem-

8 *Regem*] Acronem, ex Plut. in Romulo.

9 *Quum factis vir magnificus*,] Qui & magna gerere nosset, & ea quæ gessisset ampla & egregia, specie quâdam & pompâ exornare ad conciliandam admirationem compositâ.

1 *Ferculo*] Trunco quercûs in tropæi modum formato, ex quo Acronis arma loco & ordine quodque suo collocata suspenderat, ut habet Plut. ibid.

2 *Jupiter Feretri*] Jupiter *Feretrius* dictus est a *feretro*, sive ferculo illo spoliorum, quod, ut modò narrabat Livius, ipsi sacrabatur.

3 *Opimis spoliis*] *Opimus* ab *ope* (quæ vox denotat abundantiam & copias) opulentum, luculentum, amplum in suo quidque genere significat. Sic *opimæ divitiæ* apud Plautum, *opima præda* apud Phædrum, &c. Hinc etiam *opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant, tamquam eximia, & suprà omne reliquorum spoliorum genus excellentia.

pli vocem esse, quâ laturos eò spolia posteros nuncupavit; nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem; 4 bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Antemnates victi.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit; raptim & ad hos Romana 5 legio ducta palantes in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum; duplicique victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjux precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordiâ posse; facilè impetratum. Inde contra Crustuminos profectus,

Crustumini victi.

bellum inferentes. Ibi minus etiam, quòd jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utróque coloniæ missæ; plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent; & Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum

U. c. 5. a. C. 747.

Sabinum bellum.

4 *Bina*] Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, anno u. c. 318. Vid. infrà IV, 19. Tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 530.

5 *Legio*] A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV de lingua Lat. quòd legionis milites viritim legi solerent. Prima legio sub Romulo trium millium peditum, & trecentorum equitum fuit, auctore Plut. in Romulo. Postea sæpe variavit hic numerus: ita ut plerumque quatuor peditum millia, aliquando quinque, rarò autem admodum stante republicâ sex millia contineret; itemque modò trecentos equites, modò, sed rariùs, quadringentos. Dividebatur in centurias sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem. Vid. infrà VIII, 8.

ortum, multoque id maximum fuit; nihil enim per iram aut cupiditatem actum est; nec ostenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat; aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, 6 directò arma petisse dicant: & fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere 7 tamen arcem Sabini: atque inde posterâ die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non priùs descenderunt in æquum, quàm irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant, ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius; hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii; Romulus & ipse tur-

6 *Directò*] Expressis verbis scuta petisse. Id factum intellige, quum acceptis in arcem Sabinis, mercedem proditionis reposcret.

7 *Tamen*] Quasi dicat: quidquid existimandum sit de allata modò fabella, illud tamen, illud certè constat, tenuisse arcem Sabinos.

bâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hîc in Palatino prima urbi fundamenta jeci; arcem jam scelere emptam Sabini habent; inde huc armati superatâ mediâ valle tendunt. At tu, pater deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hîc ego tibi templum* 8 *Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam cœlesti voce jussi; ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est, nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferociſſimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettius pugnabat: 9 eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur; & alia Romana acies audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: 1 adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus

8 *Statori*] A *sistendo*. Modò dixit *fugamque fœdam siste*.

9 *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel exsternatus sessorem vel invitum abripit & aufert) pelli Mettium facilius fuit.

1 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque non Romanorum modò, a quibus Mettius pellebatur, sed etiam Sabinorum, illuc converterat. Unus codex habet, quod fortasse quis malit, *advertitque*.

suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *Ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: 2 ne parricidio maculârent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Meliùs peribimus, quàm 3 sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies; inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, sed & civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati; 4 monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profunda emersus pa-

Matronæ prælium dirimunt.

U. c. 7. a. C. 745.

Pax convenit.

2 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac maculâ respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum & liberûm progeniem*, i. e. nepotes & liberos.

3 *Sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos nostros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.

4 *Monumentum*] Locum eum, *ubi primùm ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, appellarunt Curtium lacum*; quod *monumentum ejus pugnæ* est, sive in *monumentum ejus pugnæ*. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggestâ terrâ repletus esset. Aliam de hujus appellationis origine opinionem refert Livius VII, 6.

lude equus Curtium in vado ſtatuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam triſti læta repentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi, fecit. Itaque quum populum in 5 curias triginta divideret, nomina earum curiis impoſuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt. 6 Ramnenſes ab Romulo; ab Tito Tatio Titienſes appellati. Lucerum nominis & originis cauſa incerta eſt. Inde non modò commune, ſed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

U. c. 12. a. C. 740. *T. Tatii mors.*

XIV. Poſt aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia ſuorum & preces plus poterant. Igitur

5 *Curias*] *Curia* hîc accipitur pro decima parte tribûs. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II, diviſo univerſo populo in partes tres, quas ſive a numero, ſive a *tributo* dandò *tribus* appellavit, unamquamque rurſus tribum in decem curias partitus eſt. Singulis curiis ſua ſacra attribuit, aſſignatis diis & heroïbus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; ſumptibus in ſacra, quos e publico præberi juſſit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum impoſita negant Varro apud Dionyſ. l. II, & Plutarchus in Romulo.

6 *Ramnenſes... Titienſes.... Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, e quibus deſumptæ ſunt equitum centuriæ tribubus ipſis cognomines. In Ramnenſem tribum conjecti ſunt ii, qui ſequuti Romulum ex Albanis fuerant, paſtoreſque aliquot Græcanici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titienſem, Sabini: in Lucerenſem, advenæ omnes, ſive ii qui in lucum confugerant, ſive e finitimis populis in civitatem adſciti tum, aut qui poſtea adſciti fuere.

illorum pœnam in se vertit; nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò veniſſet, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægrè quàm dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt; seu 7 ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen 8 expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, 9 occupant bellum facere; juventute armatâ immissâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis 1 mille passuum locat; ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum 2 locis circa densa obsita virgulta ob-

Bellum cum Fidenatibus.

7 *Ob infidam societatem regni*] Quia Tatius infidus regni socius fuerat. Itaque quod suprà dicitur *concors duobus regibus regnum* fuisse, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

8 *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfieret & Laurentibus, & Romanis.

9 *Occupant*] Festinant ipsi priores bellum facere.

1 *Mille passuum*] Intellige præpositionem *ad*: *τὸ passuum* regitur a nomine *mille*. Tam enim dicitur *mille hominum*, quàm *mille homines*. Itaque hìc *mille passuum* idem est, ac si scripsisset Livius *ad mille passus*.

2 *Locis circa densa*] Pos-

scuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit; & quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversum invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerunt; ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusiùs (quippe verâ fugâ) 3 qui simulantes paulo antè sequuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

Bellum cum Veientibus.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati 4 Veientium animi, & consanguinitate (nam

sit fortasse utcumque exponi: *subsidere jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. ubique sparsam inter densa virgulta undequaque *obsita*, seu circumjacentia. Verùm rectiùs multo dici videretur *obsitus virgultis locus*, quàm *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat: *Partem militum locis circà densa obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis jussit.*

3 *Qui simulantes*] Meliùs legere videremur: *quâ simulantes*, id est, quâ regione, quâ viâ Romanos simulantes fugam sequuti erant, eâdem oppidum repetebant.

4 *Veientium animi... excucurrerunt*] Mira profectò locutio. Sed quia longo intervallo nomen a verbo di-

Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit: quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviàm egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanus vicit: persequutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta: quorum nihil ablonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ; 5 ab illo enim profectu viribus datis tantùm valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quàm Patribus; longè antè alios acceptissimus militum animis: trecentosque arma-

stat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quàm ad nudam vocum proprietatem attendere.

5 *Ab illo enim profectu*] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantas collegit vires.

tos ad custodiam corporis, quos 6 Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace habuit.

U.c. 37. a.C.715 *Mors Romuli.*

XVI. His 7 immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subitò coorta tempestas cùm magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ, tamen 8 velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde a paucis initio facto, *Deum, deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere* universi *Romulum* jubent; 9 pacem precibus exposcunt, *uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* 1 Fuisse

6 *Celeres*] Sive a celeritate in exsequendis ministeriis, sive a duce eorum Celere, sive denique a Græca voce Κέλης, *eques*. Certè *Celeres* primò dictos, qui postea equites dicti sunt, testantur Plin. XXXIII, 2, & Festus.

7 *Immortalibus*] Huic ampullatæ & sesquipedali voci non est hîc locus. Legamus potiùs *mortalibus*. Respiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2 suprà: *Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.*

8 *Velut orbitatis metu*] Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

9 *Pacem precibus exposcunt*] Usitata locutio in sacris. *Pacem deûm* poscebant, id est, ut placidi ipsis & faventes dii essent.

1 *Fuisse credo tum quoque aliquos*] Rem memorat Plutarchus, & alii; nec aliter sentire doctissimi quique & cordatissimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus *Romulum insepultum periisse* dictitat, credo

credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama; illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset:* Abi, nuntia, *inquit*, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput Orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. *Hæc*, inquit, *loquutus, sublimis abiit.* Mirum 2 quantùm illi viro nuntianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. 3 Necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certa-

infrà, c. 49. Popularem hìc opinionem sequitur Livius.

2 *Quantùm... fides fuerit*] Quidam reponunt *fidei*. Sed nihil mutandum. Tò *quantùm* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III Æn. v. 348.

Et multùm lacrymas verba inter singula fundit.

Et Ter. Eun. Act. 1, sc. 2.

Forsitan hic mihi parum habeat fidem.

3 *Necdum a singulis.... pervenerant factiones:*] Ingeniosè conjicit Grævius: *Necdum ad singulos... pervenerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines certabatur.*

batur. Oriundi ab Sabinis, ne quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, 4 in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se 5 centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis qui summæ rerum præessent, consociant; decem imperitabant: unus cum in-
U. c. 38. a C. 714 signibus imperii & lictoribus erat: 6 quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit; id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum

Interregnum annuum.

4 *In societate*] Quamvis æqua societas esset Sabinos inter & veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

5 *Centum Patres*] Dionysius, l. II, ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quòd, fœdere cum Tatio icto, veteribus senatoribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti essent.

6 *Quinque dierum spatio finiebatur imperium*] Unius interregis, si Dionysio credimus: totius decuriæ, si Plutarcho in Numa. Ceterùm Dionysii fides potior habenda esse hac in re videtur, quum postea, quamdiu interregis imperium & nomen in republica fuit, semper quilibet interrex ad quinque dies potestatem habuerit.

sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permissâ, ut non plus darent juris quàm retinerent; decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, 7 si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis 8 usurpatur idem jus, vi ademptâ; priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum, Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocatâ, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò sciscerent juberentque ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Electio Numæ.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotona, juvenum 9 æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex

7 *Si Patres auctores fierent*] Si Patres auctoritate suâ rem comprobarent.

8 *Usurpatur*] *Usurpatur idem jus*, ut Patres auctores fiant; *vi ademptâ*, i. e. vis ac robur abest; quum Patres auctores fiant, antequam populus suffragium ineat, nec proinde possint, quemadmodum olim, negando auctoritatem, irritum efficere quod populus jussisset. Vid. infrà VIII, 12.

9 *Æmulantium studia*] Placita ipsius æmulantium, & sectam sequentium. Sic & apud Cic. pro Mur. n.

quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, 1 quâ famâ in Sabinos, aut quo linguæ commercio quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? 2 Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condendâ regnum adeptus est, de se quoque deos consuli jussit; inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt; inde ubi prospectu in urbem agrumque capto, deos precatus, 3 regiones ab oriente ad occasum determinavit; 4 dextras ad meridiem partes,

U. c. 39. a C. 713.

Inauguratio Numæ.

61, *Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur.*

1 *Quâ famâ*] *Quâ famâ in Sabinos* usque perlatâ.

2 *Suopte... ingenio*] Per semetipsum, non alienâ doctrinâ. *Ingenium* est id quod ingenitum est, vis insita; & opponitur doctrinæ, arti.

3 *Regiones*] Cœli regiones ab oriente ad occasum certis terminis definiit, inter quos sibi auspicia mitti postularet.

4 *Dextras ad meridiem*] Hinc patet augurem fuisse versâ in orientem facie. Quod quidem auguribus solitum etiam aliunde constat.

lævas ad septentrionem esse dixit. 5 Signum contrà, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ impositâ, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclaressis inter eos fines quos feci.* Tum 6 peregit verbis auspicia quæ mitti vellet; quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat; quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militiâ animos, mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, 7 Janum ad infimum 8 Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circà omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique par-

Numæ instituta.

Janus belli & pacis index.

5 *Signum contrà*] Ex adverso observavit aliquid insigne & notatu facile, voluitque hoc esse signum, & quasi metam quâ auspicia terminarentur, ita ut intra illud signum captaret auspicia, nec ullam rationem haberet eorum quæ ultra possent contingere.

6 *Peregit verbis*] Singula enuntiavit.

7 *Janum*] Jani ædem. Janus antiquissimus Latii rex fuit, multaque ad vitæ usum necessaria primus rudes tum homines edocuit. Pingebatur bifrons, aliquando etiam quadrifrons.

8 *Argiletum*] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias hujus appellationis causas vide, si lubet, apud Servium ad VIII Æneid. v. 345.

tâ. Clauſo eo, quum omnium circà finitimorum ſocietate ac fœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne 9 luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primùm, rem, ad multitudinem imperitam & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, deorum metum injiciendum ratus eſt; qui quum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique deorum præficere. Atque omnium primùm, 1 ad curſum lunæ, in duo-

Dea Egeria.

9 *Luxuriarentur*] In ferociam & licentiam effunderentur.

1 *Ad curſum lunæ*] De anno Romano hæc ferè habet Macrob. I Saturnal. capp. 12, 13 & 14. Annus a Romulo ordinatus habuit menſes decem, dies quatuor & trecentos. Sed quum hic numerus neque ſolis curſui, neque lunæ rationibus conveniret, identidem tantum dierum ſine ullo menſis nomine aſſumebatur, quantum ad defectum illum ſupplendum opus foret. Numa ad lunæ curſum in duodecim menſes deſcripſit annum, adjectis Januario & Februario menſibus. Sed quia duodecim menſes lunares non efficiunt niſi dies trecentos quinquaginta quatuor, deſuntque dies undecim cum quadrante, ut ad ſolaris anni finem perveniatur; hos reſiduos dies, octies, exemplo a Græcis ſumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum ſpatium diſpenſabant, ut biennio quoque unum menſem intercalarent, qui alternis binos vicenoſque, alternis ternos & vicenos haberet dies. Verùm Numa unum diem anno ſuo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta, ſed ſex & ſexaginta tantùm intercalabant dies. Ita quarto & vigeſimo demum anno, plenis omnium

decim menſes deſcribit annum ; quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, 2 deſuntque dies ſolido anno qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut quarto & vigeſimo anno ad metam eamdem ſolis unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis 3 dies congruerent. Idem 4 nefaſtos dies faſtoſque fecit : quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit : quamquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maximè quæ nunc ad 5 Dialem flaminem per-

annorum ſpatiis, dies cum ſolis curſu congruebant. His autem omnibus intercalationibus deſtinatus erat Februarius menſis, cujus poſt tertium & viceſimum diem intercalabatur. Hæc non inſcitè ordinata turbabat pontificum, quibus anni dirigendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio : qui temere ac pro libidine, in gratiam ſæpe publicanorum aut principum civium, annum aut decurtabant ſine neceſſitate aut producebant. Huic confuſioni tandem remedium attulit dictator Cæſar, Ægyptioſque imitatus annum ſolarem inſtituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibuſdam, utimur.

2 *Deſunt*] Deſunt anno lunari dies ad complementum ſolidi anni qui....

3 *Dies congruerent*] Dies annorum civilium pari cum diebus annorum ſolarium numero curſum abſolverent ad eamdem metam ſolis unde orſi erant.

4 *Nefaſtos dies faſtoſque*] *Faſti* dies erant, quibus licebat tria verba ſolennia fari, *Do*, *Dico*, *Addico* ; ſeu ferre de re controverſa in judicio ſententiam : *nefaſti*, quibus non licebat. Nefaſtis autem diebus agi cum populo non poterat, i. e. populus non poterat in ſuffragium mitti.

5 *Dialem flaminem*] Jovis ſacerdotem. Flaminis appellationem Feſtus deducit a *filo*, quo caput cinctum flamines habebant. Flamen Jovi addictus *Dialis* dictus eſt ἀπὸ τοῦ Διός, ſive a *Dijove*, quo nomine

tinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quàm Numæ similes reges putabat fore, ituroſque ipſos ad bella; ne ſacra regiæ vicis
Flamines. deſererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit, inſignique eum veſte, & curuli regiâ ſellâ adornavit; huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum 6 Quirino; 7 Virgineſque Veſtæ legit; Albâ oriundum ſacerdotium, & genti conditoris haud alienum; his, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliiſque cæri-
Salii. moniis venerabiles ac ſanctas fecit. 8 Salios item duodecim Marti 9 Gradivo legit, 1 tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen: cœleſtiaque arma,

antiqui Jovem vocabant.

6 *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos haſta. Inde Romulus, poſtquam in deorum numerum relatus eſt, tamquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus eſt. Mars quoque ſub Quirini nomine colebatur. *Quirinus*, inquit Servius ad VI Æneid. v. 859, *eſt Mars qui præeſt paci, & intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit.* Hinc Mars Gradivus & Quirinus pater ſimul junguntur, infrà l. V, c. 52, & utrique ancilia tribuuntur.

7 *Virgines Veſtæ* Æterni ignis arcanorumque Veſtæ ſacrorum cuſtodes. Quatuor a Numa lectæ ſunt: poſtea duæ additæ. Veſtales neceſſe erat per triginta annos deæ ſacris operari: totoque hoc tempore a nuptiis prohibebantur. Eo elapſo, nubere licebat, ſi libuiſſet.

8 *Salios*] Sic dictos a ſaliendo, ſive ſaltando & tripudiando.

9 *Gradivo*] *Gradivus* Mars appellatus eſt a *gradiendo* in bella ultro citroque, ſive a vibratione haſtæ, quod Græci dicunt κραδαίνειν. Feſtus.

1 *Tunicæ pictæ*] Tunicæ variis coloribus & figuris ad picturæ ſimilitudinem exornatæ. Tunica brevior & adſtrictior fuit, quàm toga, cui ſupponebatur.

quæ 2 ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu, jussit. 3 Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta 4 exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subjecit, ut esset quò consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur: nec cœlestes modò cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa 5 susciperentur atque 6 curarentur; ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, deumque

Pontifex

Prodigiorum procuratio.

2 *Ancilia*] *Ancile* scutum breve ex utroque latere recisum, ita ut summum infimumque latiùs medio pateret. Hujusmodi scutum e cœlo delapsum regnante Numâ fabulantur: quod ne aliquando posset surripi, undecim similia facta, ut indiscreta humani operis similitudo insidiatoribus omnem internoscendi divinitus missi facultatem adimeret.

3 *Pontificem*] Nempe maximum, licet tum pontificis maximi appellatio fortasse in usu non fuerit. Plures enim pontifices a Numa creatos esse constat. Ceterùm *pontifices* dictos volunt a *ponte faciendo*. *Nam ab iis*, inquit Varro, l. IV de lingua Lat. *pons sublicius est factus primùm, & restitutus sæpe.*

4 *Exsignata*] Eodem signo impressa, quo & ipsum exemplar unde exscripta fuerant.

5 *Susciperentur*] Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio haberi deberet. Quædam enim aliquando negligebantur.

6 *Curarentur*] Procurarentur: & sic fortasse scripserat Livius. *Procurare* autem prodigia, expiare est.

consuluit auguriis, 7 quæ suscipienda essent.

Pop. Romani religio & tranquillitas.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque multitudine omni a vi & armis conversâ, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, 8 proximè legum ac pœnarum metum, civitatem regerent. 9 Et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non urbem positam in medio, ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aquâ; quò quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quòd earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et 1 soli Fidei solenne instituit; ad id sacrarium flamines bigis, 2 curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involutâ rem divinam facere: significantes fidem tutandam, 3 sedemque ejus etiam

7 *Quæ*] Quænam prodigia.

8 *Proximè.... metum*] Non minùs quàm metus.

9 *Et quum ipsi se homines... formarent; tum finitimi etiam... adducti sunt*] Non rarò particula *quum*, quamvis habeat respondentem sibi *tum*, cum verbo tamen subjunctivi modi conjungitur. Exempla reperies apud nostrum, III, 34, IV, 60, VIII, 21.

1 *Soli*] Obscura sanè hoc loco vox, & fortasse recidenda, tamquam malè nata ex vicino verbo *solenne*.

2 *Curru arcuato vehi jussit*] Curru tecto supernè, & cameræ in modum.

3 *Sedemque*] Non modò ipsam fidem sacratam esse, sed etiam sedem ejus in dextris, & pignus illud fi-

in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ 4 Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius aliâ viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversùs Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit; tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ; utrimque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quàm mandata, agerent; satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta; excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant; tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti

U. c. 82. a. C. 670. *Tullus Hostilius rex eligitur.*

dei quod dextrâ datur.

4 *Argeos*] *Argeos*, inquit Varro, l. IV de lingua Lat. *dictos putant a principibus qui duce Hercule Argivo venerunt, & in Saturnia subsederunt.* Festus addit in illis locis sepultos esse quosdam Argivorum illustres viros. Porro *Saturnia* fuit urbs a Saturno condita in eo monte, qui post Capitolinus dictus est.

Albano bellum in trigesimum diem indixerant; hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit; illi omnium ignari, primùm purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minùs placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit,* 5 *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

U. c. 85 a. C. 667. *Bellum cum Albanis.*

XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque summâ ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit: quòd nec acie certatum est, &, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores, ingenti exercitu, in agrum Romanum impetum fecere; castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quóque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur: dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque deorum numen, ab ipso

5 *Ut in eum*] Ut in eum recidant omnes hujusce belli clades. Sic Plaut. Amphitr. Act. I, sc. 2, v. 32, *Delictum suum suamque culpam expetere in mortalem ut sinat.* Et rursus Act. II, sc. 1, v. 42, *Cujus ego hodie in tergo faxo ista expetant mendacia.*

capite orsum, 6 in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium; ducit 7 quàm proximè ad hostem potest: inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet, *priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam pertineant.* Haud aspernatus Tullus, tametsi 8 vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contrà & Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum 9 Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed si vera potiùs quàm dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque rectè, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deli-*

6 *In omne nomen Albanum*] Videtur vox *pœnas* non esse a Livio: & *deorum numen*, id est, supremum ac justum arbitrium, hîc dici *expetiturum* in Albanos, quemadmodum c. super. *ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

7 *Quàm proximè ad hostem*] Magis placeret *quâ proximè.*

8 *Vana*] Ad Tulli mentem. Feroci enim regi, quidquid moram dimicationi allaturum erat, vanum videbatur. Tan. Faber suspicatur legendum *afferri rebatur.*

9 *Cluilium.... audisse videor*] Intellige, quum diceret. Similis loquutionis exemplum, vid. infrà IV, 20. Ordo verborum, qui paulo est intricatior, sic formari debet: *Et ego regem nostrum Cluilium audisse videor*, quum diceret: *injurias & non redditas res ex fœdere causam hujusce esse belli.*

beratio, qui bellum suscepit; me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim. Etrusca res quanta circa nos teque maximè sit, quo propiores vos, hoc magis scis; multùm illi terrâ, plurimùm mari pollent. Memor esto, jam quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certâ, in dubiam imperii servitiique aleam imus; ineamus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

Horatiorum & Curiatiorum certamen proponitur.

XXIV. Fortè in duobus tum exercitibus erant 1 trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. 2 Horatios Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior; tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utróque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent, hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro; *ibi imperium fore, unde victoria fuerit:* nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut 3 cujusque populi cives eo certamine vicissent,

1 *Trigemini*] Terni eodem partu editi.

2 *Horatios Curiatiosque*] Eos consobrinos fuisse Dion. tradit, l. III, natos ex duabus sororibus, filiabus Secienii Albani; quarum altera Curiatio Albæ, altera Horatio Romæ nuptum data fuerat.

3 *Cujusque*] Antiquè dictum pro *cujus*.

is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. 4 Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* Jubente rege, 5 *Sagmina*, inquit, *te, rex, posco.* Rex ait, 6 *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit; postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? 7 vasa comitesque meos?* Rex respondit: 8 *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius; patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capillosque tangens. 9 Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus: 1 multis-

Fœderis feriendi ritus.

4 *Fecialis*] Feciales sacerdotes fuere a Numa instituti, quorum scitis jus omne belli pacisque subjectum erat. Quo ritu indicerent bella, vid. infrà, c. 32.

5 *Sagmina*] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbæ puræ, quia ex loco sancto* secabantur. Ex arce verbenæ sumebantur dandæ fecialibus, teste Livio, infrà XXX, 43.

6 *Puram*] Supple herbam.

7 *Vasa*] Supellectilem. Vasa autem & comites fecialis non utique erant regii nuntii; sed illius tamen muneris sanctitatem ac dignitatem, suo quæque modo & ratione, participabant.

8 *Quod sine fraude mea... fiat*] Ita ut id fiat sine damno meo; ita ut nihil inde in me damni aut incommodi derivetur. Cautio usitata in ejusmodi formulis.

9 *Pater patratus*] Pater patratus fit ad jusjurandum patrandum, atque inde illi nomen est: jusjurandum autem patrare hîc idem est ac fœdus sancire.

1 *Multisque id verbis*] Nimirum, antequam fœderis leges recitarentur, aliquod carmen erat verbosius, quod pater patratus pronuntiare deberet. Illud

que id verbis, quæ longo effata carmine 2 non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi, pater patrate populi Albani, audi tu, populus Albanus: 3 ut illa palam prima postrema ex illis 4 tabulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, utique ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo, 5 tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hîc hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſque.* Id ubi dixit, porcum 6 saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit*, omittit Livius, satisque habet si alterum carmen afferat, quo, post leges recitatas, omnis fœderis sanciendi ritus concludebatur. Porro *carmen* hîc nihil aliud est, quàm certa solennisque verborum formula.

2 *Non operæ est*] Operæ pretium non est. Idem loquendi modus occurrit, l. IV, c. 8, & alibi sæpius.

3 *Ut illa palam*] *Ut illa recitata sunt palam* & omnibus audientibus, tum *prima*, tum *postrema*, a capite ad calcem.

4 *Tabulis cerave*] Sive tabulis nudis, in quibus insculptæ fuissent fœderis leges; sive tabulis cerâ illitis. In ceratis tabulis vulgò scribere solebant antiqui. At fœdera, leges, & alia id genus insculpere in nudo ligno, aut ære, mos erat. Exempla passim suppetunt.

5 *Tu illo die Jupiter*] Lege, *tum Dieſpiter*, vel *tum tu Dieſpiter*. Jupiter dictus est *Dieſpiter*, quasi *diei pater*.

6 *Saxo silice*] *Saxum*, generis nomen est: *silex* speciem lapidis indicat, quem dicimus *caillou*. Sic infrà XXX, 43, *lapideos silices*.

illorum tunc arma, illorum intueri manus; 7 feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum; 8 itaque ergo erecti suspensique in 9 minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum: infestisque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: & neutrò inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps 1 telorum armorumque, sed vulnera quoque

Certamînis descriptio.

7 *Feroces &*] Vid. not. 5, ad præf. suprà.

8 *Itaque ergo*] Similiter hæ duæ voculæ junguntur infrà III, 31; & IX, 31.

9 *Minimè gratum spectaculum*] Hoc ideo videtur observare Livius, quòd apud Romanos non absimilia sæpe pugnantium inter se virorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. At verò hoc Horatiorum Curiatiorumque pugnantium spectaculum, non voluptati spectantibus, sed magnæ sollicitudini erat.

1 *Telorum armorumque*] *Arma* commune vocabulum est, quo continentur & ea arma quibus feritur hostis, & ea quibus corpus protegitur. Sed & arctiore significatione *arma* propriè sunt ea quæ ad tuendum corpus valent, & opponuntur *telis* quibus hostis impetitur: ut hîc, & c. 43, infrà. Eadem ratio est complurium vocabulorum, quæ & genus, & alteram e speciebus denotant. Sic *grex* est quorum-

& sanguis spectaculo essent ; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt ; ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus ; Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Fortè is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversùs singulos ferox ; ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus sequuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes ; unum haud procul ab sese abesse ; in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæso hoste victor secundam pugnam petebat; tum 2 clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adiuvant militem suum : & ille defungi prælio festinat. Priùs itaque quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares ; alterum, intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant : alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti ; nec illud præ-

libet animalium congregatio, & speciatim de minoribus pecudibus dicitur, ut ovibus, capris : quo sensu opponitur *armento*, quod majoris est pecoris, ut boum, equorum.

2 *Clamore, qualis ex insperato faventium solet*] Clamore, qualem edere solent ii qui eum quem victum jam crediderant, ex insperato resurgere videntes, ejus spei renascenti favent. Intuetur Livius ea quæ in pugnis gladiatorum, in spectaculis Circensibus, accidere solebant.

lium fuit. Romanus exsultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi : tertium, causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malè sustinenti arma, gladium supernè jugulo defigit : jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt : eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit ; duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam versùs ; sed distantia locis, & ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat : *usurum se eorum operâ, si bellum cum Veientibus foret ;* ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina spolia præ se gerens ; cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit : cognitoque super humeros fratris 3 paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis, in victoria sua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum 4 immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivi-* *Horatius sororem occidit.*

3 *Paludamento*] Paludamentum solenni & usitato significatu est chlamys imperatoria. Sed ex hoc loco videmur concludere posse, illud præcipuorum quoque ducum, etsi imperatores totius exercitûs non essent, gestamen fuisse. Quin & omnia militaria ornamenta antiquitus *paludamenta* dicta fuisse Festus testis est.

4 *Immaturo*] Intempestivo.

que, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem. Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed 5 recens meritum facto obstabat; tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundùm judicium, supplicii auctor esset; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, 6 *qui Horatio perduellionem judicent secundùm legem, facio.* Lex horrendi 7 carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito:* 8 *infelici arbori reste suspendito. Verberato vel intra 9 pomœrium, vel extra pomœrium.* Hæc lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege 1 ne innoxium

In jus vocatur.

5 *Recens meritum facto obstabat*] Recens meritum in rempublicam vetabat factum ejus crudelissimum in fororem, pro rei atrocitate expendi & mulctari.

6 *Qui Horatio perduellionem judicent*] *Perduellis* hostis, a radice *duellum* bellum. *Perduellio* propriè crimen ejus, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit. Sed illo ævo videtur quodvis facinus capitali pœnâ dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius eâ lege reus agi non potuisset. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tamquam perduellionis manifestum.

7 *Carminis*] Vid. not. 10, ad c. 24, suprà.

8 *Infelici arbori*] Vel stipiti, ex quo fontes suspenduntur; quo ligno nullum infelicius: vel ligno ex ea arbore, quæ sit in infelicium numero. Aliæ enim felices, aliæ infelices arbores apud antiquos habebantur.

9 *Pomœrium*] Vid. infrà, c. 44.

1 *Ne innoxium quidem*] Duumviri se eâ lege non rebantur absolvere Horatium posse, ne si innoxius quidem fuisset: i. e. ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis. Lex enim jubebat *perduellionem judicari*, i. e. condemnari eum qui perduellionis crimine tenere-

quidem posse, quum condemnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit, *I lictor, colliga manus.* Acceserat lictor, injiciebatque laqueum; tum Horatius, auctore Tullo, 2 clemente legis interprete, *Provoco*, inquit; 3 ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, *se filiam jure cæsam judicare; ne ita esset,* 4 *patrio jure in filium animadversurum fuisse.* Orabat deinde, *ne se, quem paulo antè cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent.* Inter hæc senex juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc 5 Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine*, aiebat, *quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum* 6 *sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo antè armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici suspende; verbera*

tur. Civem autem indemnatum occidere, perduellio tunc fuisse videtur. Unde quum Horatius negare non posset a se interfectam sororem, ipsius legis vi absolvi nullo modo poterat a duumviris.

2 *Clemente legis interprete*] Clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, quâ licebat provocare.

3 *Ita de provocatione certatum*] Videtur tollenda particula *de*: quomodo suprà habetur, *provocatione certato.* Vel, si mavis, lege: *ita demum provocatione certatum.*

4 *Patrio jure*] Ex lege Romuli jus vitæ necisque patri in liberos erat.

5 *Pila Horatia*] Columna, quæ in monumentum tergeminæ Horatii victoriæ erecta, Livii adhuc ævo stabat.

6 *Sub furca*] Vid. not. 3, ad c. 36, l. II.

vel intra pomœrium, modò 7 inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modò inter sepulcra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius 8 parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, filium expiaret 9 pecuniâ publicâ. Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut 1 sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque 2 publicè semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

Absolvitur a P. R.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit; 3 invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; &, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello

7 *Inter*] E pilis nimirum in terram defixis videntur suspensa fuisse spolia Curiatiorum, donec erigeretur pila seu columella Horatia.

8 *Parem in omni periculo animum*] Eamdem animi firmitudinem in judicio, quæ in pugna fuerat.

9 *Pecuniâ publicâ*] Pecuniâ publicè præbitâ in piacularia sacra.

1 *Sub jugum misit*] Quid sit jugum, vid. infrà III, 28.

2 *Publicè semper refectum*] Publico sumptu.

3 *Invidia vulgi*] Odium populi Albani, succensentis Mettio dictatori suo propterea quòd tribus militibus fortuna publicæ gentis commissa fuerat, avertit a fide & religione fœderis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos; suis per speciem societatis proditionem reservat. 4 Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè desciscent, Tullus Mettio exercituque ejus ab Alba accito contra hostes ducit; ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs montes consistunt. Tullus adversùs Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei; nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, 5 erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu sensérunt; inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit 6 Salios, fanaque Pallori ac Pavori; equitem clarâ increpans voce, ut

Bellum cum Fidenatibus.

Mettii perfidia.

4 *Fidenates, colonia Romana*] Romulus, teste Dion. l. II, coloniam in urbem Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermissum hìc verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit monere lectorem, hoc idem & sæpe aliàs a nostro factitatum.

5 *Erigit*] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles & corpus & hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alte*, olim *faire haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenerius.

6 *Salios*] Qui cognomi-

hostes exaudirent, redire in prælium jubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant;* 7 idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitûs intersepsit; qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati, eo acriùs pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clarâ voce dictum, & magna pars Fidenatium, 8 ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt; instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit, alii arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

Romani victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur: contrà Tullus

nati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quòd eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Salii autem a Numa instituti *Palatini* dicebantur, quòd eorum sacra in Palatino monte essent. Utrorumque pares ritus erant ac cærimoniæ.

7 *Idem imperat*] Magis placeret *eidem*.

8 *Ut qui coloni*] Hæc obscura sunt. Videtur admittenda esse Tan. Fabri emendatio: *ut queis coloni additi Romani essent*. Quum Fidenatium civitas ex colonis Romanis & ex veterum Fidenatium reliquiis constaret, Fidenates Etrusci ab admistis sibi colonis Romanis edocti Latinè plerique sciebant.

Mettium

Mettium benignè alloquitur. 9 *Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere* jubet : 1 sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos : hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur 2 Romana legio ; centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit : *Romani, si umquam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primùm diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti ; hesternùm id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm, quæ dimicatio major ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes : nec imperium illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit ; ut nec vobis, ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus ; & hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa quam arguo, omnium Albanorum est ; ducem secuti sunt : ut & vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est auctor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati Mettium circumsistunt ; rex cetera, ut or-

Supplicium de Mettio sumptum

9 *Quod bene vertat*] Solennis bene precandi formula, usitata in incipiendis omnibus quæ sunt paulo gravioris momenti.

1 *Sacrificium lustrale*] Vid. not. 3, ad c. 44, infrà.

2 *Romana legio*] Romanus exercitus. Sic infrà II, 26. *Sabina legio.*

fus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi vobiſque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt; civitatem dari plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus: *Metti Fuffeti*, inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac fœdera ſervare, vivo tibi ea diſciplina a me adhibita eſſet. Nunc, quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, at tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quæ a te violata ſunt. Ut igitur paulo antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti, ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, 3 duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum illigat Mettium; deinde in diverſum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quâ inhæſerant vinculis membra, portantes. Avertêre omnes a tanta fœditate ſpectaculi oculos. Primum ultimumque illud 4 ſupplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit; in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe pœnas.

U. c. 87. a. C. 665. *Alba diruta.*

XXIX. Inter hæc jam præmiſſi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem; quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum

3 *Duabus... quadrigis*] Quaternis hinc inde equis. Hic equos, non currus intelligi apparet ex eo quod ſequitur, *in currus earum.*

4 *Supplicium... exempli*] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, 5 ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim 6 quibus quisque poterat elatis, quum larem, ac penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrimas; voceseque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora 7 quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, exscidio ac ruinis dedit. Templis tamen deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

5 *Ultimum illud*] Ultimâ illâ vice: quemadmodum apud Curt. l. IV, c. 43, *hoc jam tertio.*

6 *Quibus quisque poterat*] Hellenismus, pro *iis quæ quisque poterat.* Sic l. IV, c. 39, *Quibus poterat fauciis ductis secum.*

7 *Quadringentorum*] Sequitur Livius eumdem calculum, quem Virg. I. Æn. v. 276, & Justin. l. XLIII, c. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 489, quibus Alba steterit.

Cælius mons urbi additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis; duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons, &, quo frequentiùs habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum 8 in Patres, ut ea quoque pars reip. cresceret, legit, Julios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios: 9 templumque 1 ordini ab se aucto curiam fecit, 2 quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem 3 turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti eâ tempestate secundùm Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad 4 Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur: Sabini suos

U.C.100. a.C.652.

Bellum cum Sabinis.

8 *In Patres... legit*] Patriciorum ordini adscripsit; &, si qua senatoria loca vacabant, in ea allegit.

9 *Templumque*] Fecit curiam, quæ Hostilia appellata est, quod esset templum senatui ab se aucto. Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

1 *Ordini ab se aucto*] Eo sensu dici videtur hîc auctus a Tullo ordo senatorius, quòd earum gentium ab eo numerus auctus esset, ex quibus senatores legebantur. Neque enim verisimile est ipsorum senatorum numerum tunc auctum fuisse.

2 *Quæ Hostilia*] Quum diruta esset, dictatore Cæsare, decretum fuit ut instauraretur, & pro Hostilia, Julia appellaretut.

3 *Turmas*] *Turma* quasi *terma* dicta est, quòd terdenis equitibus constaret. Festus.

4 *Feroniæ*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II & III, & Servium ad VII Æn. v. 799, & VIII, v. 564.

priùs in 5 lucum confugisse, ac Romæ retentos; hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde ob residuas bellorum iras maximè, sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere: & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. 6 Publico auxilio nullo adjuti sunt: valuitque apud Veientes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo 7 induciarum fides. Quum bellum utrimque summâ ope pararent, 8 vertique in eo res videretur, utri priùs arma inferrent, 9 occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad sylvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper plurimùm Romana acies valuit. Ab equitibus repentè invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod

Lapidibus pluit in Albano monte

5 *Lucum*] Asylum a Romulo apertum, nec adhuc septo clausum.

6 *Publico auxilio*] Auxilio publicè a Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consilio mitteret.

7 *Induciarum*] Quæ ruptæ quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed videntur fuisse renovatæ. Vid. infrà, c. 42, & ea quæ ibi annotabimus. Romulus autem hîc appellatur, quia primus illarum auctor.

8 *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

9 *Occupat... transire.*] Vid. not. 3, ad c. 14, suprà.

quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, 1 haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missâ (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu; mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentiâ laboratum est; unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege; salubriora etiam credente militiæ quàm domi juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgò jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio

Tulli morbus & mors.

1 *Haud aliter quàm quum grandinem*] Et verò hæc ipsa res erat: nec lapides illi quidquam aliud, quàm grando in modum & magnitudinem lapidum formata.

facta inveniſſet, 2 operatum his ſacris ſe abdidiſſe: ſed non ritè initum aut curatum id ſacrum eſſe; nec ſolum nullam ei oblatam Cœleſtium ſpeciem, ſed irâ Jovis, ſollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo 3 conflagraſſe. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos & triginta.

XXXIII. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant; quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat: qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud ſatis proſperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; 4 longè antiquiſſimum ratus, ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem, in 5 album relata, proponere in publico jubet; inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atque inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, ſuſtulerant animos: & quum incur-

U.c.114. a.C.638. *Ancus Marcius rex electus.*

Sacra rite colenda curat.

2 *Operatum*] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339, *lætis operatus in herbis.*

3 *Conflagraſſe*] Plerique ſcriptores, teſte Dionyſ. l. III, Tulli mortem Anco Marcio ſucceſſori ejus adſcribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procelloſa tempeſtas ſolitudinem circa regiam fecerat, cùm globo amicorum irruperit, obtruncatiſque rege, ac conjuge filiiſque ejus, ignem aliquot locis ædibus ſubjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine ſparſerit.

4 *Longè antiquiſſimum*] Rem ſibi ante alias omnes curandam, providendam.

5 *Album*] Tabulam gypſo fortaſſe obductam, aut aliâ quâ ſimili materiâ.

sionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis, ſuperbè reſponſum reddunt; deſidem Romanum regem inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati. 6 Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quòd avi regno magis neceſſariam fuiſſe pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam quod illi contigiſſet otium, ſine injuria id ſe haud facilè habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, a ſe bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur ſolùm, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiquâ gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato, (7 filo lanæ velamen eſt) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines*, (cujuſcumque gentis ſunt, nominat) 8 *audiat Fas. Ego ſum publicus nuntius populi Romani: juſtè piéque legatus venio, verbiſque meis fides ſit.* Peragit deinde poſtulata. Inde Jovem teſtem facit:

Belli indicendi ritus.

6 *Medium erat in Anco ingenium*] In Anco ingenium erat pacis ſimul & belli artibus temperatum, ex Romuli indole, & ex Numæ, miſtum.

7 *Filo lanæ velamen eſt*] Hæc nobis loquutio ſuſpecta eſt. Poſſis tamen exponere: velamen eſt e filo laneo: vel, tolerabiliùs fortaſſe, *capite velato filo*, id eſt, velatus filo caput: *lanæ*, ſive e lana, *velamen eſt.*

8 *Audiat Fas*] *Fas lex divina eſt*, inquit Iſidor. l. V Orig. c. 2, *jus*, *lex humana*. Unde & Serv. ad I Georg. v. 269, *fas & jura* interpretatur *divina humanaque jura. Nam ad religionem*, inquit, *fas; jura pertinent ad homines.* Hic igitur fecialis teſtatur ipſum Fas, ſive leges divinas, quas ab iis quibus bellum indicit violatas eſſe contendit.

Si ego injustè impiéque illos homines, illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me numquam sinas esse. Hæc, quum fines suprascandit; hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur quos exposcit, diebus tribus & triginta (9 tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, & tu, Juno, Quirine, diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum* (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* 1 Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: 2 *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque* 3 *consentio,*

9 *Tot enim solennes sunt*] Tot enim sunt jure fecialium præscripti dies, quos elabi necesse sit antequam bellum indicatur.

1 *Cum his*] His peractis.

2 *Quarum rerum*] Supple *gratiâ*, *causâ*, hoc sensu: Quibus de rebus convenit patri patrato populi Romani cum patre patrato priscorum Latinorum, (in illo nempe fœdere, quod regnante Tullo ictum esse cum Latinis initio capitis hujus Livius memoravit) ... quas quidem res nec fecerunt ... de iis dic, quid censes?

3 *Consentio*] Supple *bellum*: i. e. meâ sententiâ bellum indici & fieri decerno. Populus nempe jubebat bellum, senatus con-

conſciſcoque. Inde ordine alii rogabantur : quandoque pars major eorum qui aderant, in eamdem ſententiam ibat, 4 bellum erat conſenſum. Fieri ſolitum, ut fecialis 5 haſtam ferratam, aut ſanguineam præuſtam ad fines eorum ferret, & non minùs tribus puberibus præſentibus diceret : *Quòd populi priſcorum Latinorum, hominesque priſci Latini adversùs populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priſcis Latinis juſſit eſſe, ſenatuſque populi Romani Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret; ob eam rem ego populuſque Romanus populis priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum : moremque eum poſteri acceperunt.

Bellum cum Latinis.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ ſacrorum flaminibus ſacerdotibuſque aliis, exercitu novo conſcripto, profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit ; ſequutuſque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hoſtibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit : & quum circa Palatium ſedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cælium montem Albani impleſſent ; Aventinum novæ multitudini datum ;

ſentiebat, ut patet ex formula indicendi belli, quæ infrà ſequitur, & ex c. 6, l. VIII, *Conſenſit & ſenatus bellum.*

4 *Bellum erat conſenſum*] *Bellum conſenſum* eâdem figurâ dicitur, quâ *bellum conſentio, conſenſit & ſenatus bellum.* Participium autem *conſenſus* reperitur apud Gellium, l. XV, c. 26.

5 *Haſtam... ſanguineam*] Vel e ſanguineo frutice, de quo Plinius, l. XVI, c. 18, vel ſanguine cruentatam.

additi eódem haud ita multo post, Tellenis Ficanâque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremò omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi 6 Marte incerto, variâ victoriâ pugnatum est; nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, 7 acie primùm vincit: inde ingenti prædâ potitus, Romam redit; tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, 8 ad Murciæ datæ sedes. 9 Janiculum quoque adjectum, non inopiâ loci, *Aventinus mons additus.* *Janiculum urbi conjunctum.*

6 *Marte incerto, variâ victoriâ*] Inanis repetitio. Dele duas postremas voces, temere insertum glossema.

7 *Acie primùm vincit*] Dion. l. III, captam ab Anco Medulliam scribit. Et verò ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicitur, quid illâ urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hîc opus sit τὸ *primùm*. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hîc nonnullas voces, quibus captam eam Livius significaverat.

8 *Ad Murciæ*] Circa ædem Veneris Murciæ. *Murcia* quasi *Murtea*. *Murtea* autem primò dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel a myrteto prope hanc ædem consito. Alii *Murciam* desidiæ deam fuisse volunt, quæ homines *murcidos*, sive ignavos faceret.

9 *Janiculum*] Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quòd per eum, tamquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communitum ab Anco, non verè adjectum aut conjunctum urbi

sed nequando ea arx hostium esset; 1 id non muro solùm, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primùm in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ mediâ urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantùm hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Sylva Mæsia Veientibus adempta: usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circà factæ: egregiéque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

U.c.121. a.C.631. *L. Tarquinius Romam venit.*

XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. 2 Demarati Corinthii filius erat; qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis fortè consedisset, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium heres: Aruns prior quàm pater moritur, uxore gra-

videtur. Vid. infrà II, 10 & 51.

1 *Id non muro solùm*] Intellige, non *conjungi*, quod sequitur, sed cingi, muniri, aut aliud quid simile. Non enim in urbem tunc inclusum fuit Janiculum, ut modò observavimus. Sæpe suppleri hoc modo aliquod verbum necesse est in oratione pluribus membris constante. Vid. not. 1, ad c. 67, l. III, infrà.

2 *Demarati*] De Demarati origine & casibus plura habet Dion. l. 3.

vidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contrà omnium heredi bonorum quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & 3 quæ haud facilè iis in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimùm visa; *In novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum* 4 *Sabinâ matre ortum,* 5 *nobilemque unâ ima-* *Ejus genus & fata.*

3 *Quæ haud facilè*] Quæ haud æquo animo pateretur eam domum, in quam nubendo transierat, humiliorem esse eâ unde orta erat.

4 *Sabinâ matre*] Perizonius Anim. Hist. c. 3, legi jubet *Sabino patre*: quum Sabina mater objici Anco non possit, ut quæ regis Numæ filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso loco Tanaquil agnoscit his verbis, *nobilemque unâ imagine Numæ esse.* Contrà Sabinus pater rectè objici Anco potest, homo peregrinus, nec ullâ re notus, præterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca, Ep. 108, *Anci pater nullus: Numæ nepos dicitur.*

5 *Nobilem... unâ imagine*] Ex solo avo Numâ claritudinem ac nobilitatem trahere. Imagines majorum suorum in celebriore domûs parte asservabant Romani: non omnium tamen, sed eorum qui curulem magistratum gessissent, quorum posteri *nobiles* nuncupabantur. Hinc imagines pro nobilitate. Quid sit

gine Numæ esse. Facilè persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantùm patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum fortè ventum erat; ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet: 6 *Eam alitem, eâ regione cœli, & ejus dei nuntiam venisse; circa summum culmen hominis auspicium fecisse; levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium 7 Priscum nomen edidere. Jam & Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam, benigno alloquio, comitate 8 invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est; notitiamque eam brevi, apud regem 9 libera-

autem curulis magistratus, vid. in not. 5, ad c. 7, l. IV.

6 *Eam.... eâ.... ejus*] Per epiphonema. Magnâ illi portendi, sive spectaretur ea ales quæ auspicium fecisset, sive ea regio cœli unde venisset, sive is deus, nempe Jupiter, cujus nuntia esset.

7 *Priscum*] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longè enim verisimilius esse putat, Tarquinium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut a Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV.

8 *Invitandi*] Nempe ad cœnam, ad epulas.

9 *Liberaliter dextréque*] Eo modo qui & ingenuum

liter dextréque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis, belli domique, interesset; & per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloriâ par. *Moritur Ancus.*

XXXV. Jam filii prope puberem ætatem erant; eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit; isque primus & petisse ambitiosè regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: 1 *Quum se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet. Et Tatium non ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se quàm in vetere patria vixisse; domi militiæque, 2 sub haud pœnitendo magistro ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantiâ in regem cum omnibus, be-* *Tarquinius regnum ambit.*

ac nobilem hominem deceret, & solertem probaret. *Liberale* est id quod homine libero dignum est.

1 *Quum, se non rem novam*] Eliminanda videtur particula *quum*, cui nihil est quod respondeat.

2 *Sub haud pœnitendo magistro*] Sub magistro, cujus eum pœnitere non debeat: idque dictum accipe κατὰ λιτότητα, & idem valere puta, ac si dixisset: quem summo cum honore appellare possit; cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

U.c.138. a.C.614. *Eligitur.* *nignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est; nec minùs regni sui firmandi, quàm augendæ reipublicæ memor, 3 centum in Patres legit; qui deinde 4 minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædâque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs instructiúsque quàm priores reges fecit. Tum primùm circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est; loca divisa Patribus equitibusque, ubi 5 spectacula sibi quisque facerent; fori appellati. Spectavere, 6 furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes; ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maximè acciti. Solennes deinde annui mansere ludi; Romani, Magnique variè appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

Bellum cum Latinis.

Circus maximus.

Ludi Romani.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare

3 *Centum in Patres legit*] Plebeios homines centum, clarissimos quosque virtute factisque, primò in patriciorum ordinem, deinde in senatum allegit. Tunc trecentorum senatorum numerus expletus est, quum antea ducenti forent.

4 *Minorum gentium*] Minùs insignium familiarum. Nempe *majorum gentium Patres* habiti & dicti sunt ii qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

5 *Spectacula*] Sedilia e quibus spectarent.

6 *Furcis duodenos*] E spectaculis, sive sedilibus, altis duodenos ab terra pedes: quæ quidem sedilia furcis sustinebantur.

urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut priùs Anienem transirent hostes, quàm obviàm ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est: & primò dubiâ victoriâ magnâ utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Accius Navius, inclytus eâ tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Ageàum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset; *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novaculâ cotem discissurum; cape hæc, & perage quod aves tuæ fieri posse portendunt;* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii capite velato, quo in loco res acta est, 7 in Comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicatò, gereretur; concilia populi, exercitus vocati, 8 summa rerum, ubi aves

Bellum cum Sabinis.

Accius Navius.

7 *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo quòd illuc primùm populus Romanus coire, sive ad Comitia convenire cœperat.

8 *Summa rerum*] Denique ea quæ in republica maximi momenti sunt.

non admisissent, 9 dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. 1 Posteriores modò, sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia 2 geminatæ sunt, 3 sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, 4 & pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærerent, 5 pontem succendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis; 6 effusis eadem fugam impediit: multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem

9 *Dirimerentur*] Differrentur, rejicerentur in aliud tempus.

1 *Posteriores*] Solummodo ii qui additi erant, appellati sunt posteriores, sub iisdem tamen nominibus: ita ut Ramnenses, Titienses, Luceres, posteriores dicerentur.

2 *Geminatæ sunt*] Ex ordinatione Ser. Tullii, de qua infrà, c. 43.

3 *Sex.... centurias*] Sic dictas κατ' ἐξοχήν, quia omnium antiquissimæ.

4 *Et pleraque in ratibus*] Quorum major pars in rates imposita erat. Quum tamen hunc pontem e ratibus fuisse scribat Dionysius, & ligna, quæ in eum Romani immiserunt, omnia, non tantùm pleraque, scaphis fuisse dela a, non aspernanda videtur Gronovii conjectura: *& pleraque ratibus impacta sublicisque quum hærerent.*

5 *Pontem*] Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis & Anienis.

6 *Effusis*] Multo aptius esset, quod subjicit Jac. Gronovius, *& fusis. Fusi* enim rectè opponuntur pugnantibus, non item *effusi*.

cognita in Tiberi, priùs penè, quàm nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit; utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et quamquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, & quidquid 7 circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. 8 Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus; deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit, *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino*, 9 *ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, termi-*

7 *Circa Collatiam*] Scripti quamplurimi: *citra Collatiam.*

8 *Egerius... Collatiæ in præsidio relictus*] In eam urbem imperium a patruo accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi & posteris Collatini cognomen.

9 *Ut... dederetis*] Campani editio, *dedatis*: quod quidem magis placeret.

nos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Sabino bello perfecto 1 Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde

Bellum cum Latinis.

Priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de Priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax

Pacis opera.

deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, 2 quàm quantâ mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facilè evehebant aquas, cloacis 3 e fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Servius Tullius.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui

1 *Tarquinius triumphans*] Hæc prima apud Livium triumphi mentio occurrit. Et verò non desunt scriptores, qui Tarquinium hujus pompæ repertorem fuisse scribant: quamquam Dion. & Plut. ejus originem ad Romulum referunt. Brevis triumphi descriptio habetur infrà, III, 29.

2 *Quàm quantâ mole*] Quàm quantâ vi, quanto molimine, quanto apparatu bella gesserat.

3 *E fastigio*] Videtur supprimenda præpositio, legendumque *cloacis fastigio ductis*, i. e. per prodive ductis, ita ut totum opus a Tiberi flumine ad caput cloacarum in fastigium assurgeret.

Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos 4 reges, & quum quidam 5 familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec suâ sponte experrectus esset; mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? 6 Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde 7 materiem ingentis publicè privatimque decoris, omni indulgentiâ nostrâ nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, 8 quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto Servii Tullii, qui princeps

4 *Reges*] Regem ac reginam.

5 *Familiarium*] Antiquè pro *servorum*. Seneca, Ep. 47. (Majores nostri) *dominum, patrem familiæ appellaverunt: servos, quod adhuc in mimis durat, familiares.*

6 *Scire licet*] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

7 *Materiem ingentis*] Hunc puerum, qui magnum erit, & reipublicæ, & domui nostræ decus.

8 *Quibus ingenia*] Quarum ope homines eos spiritus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendidè ac decenter sustinere. *Cultus magnæ fortunæ* hîc intelligitur de iis omnibus, quæ principibus viris dignitatem quamdam & auctoritatem conciliant.

in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob 9 unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse in Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

Anci filiorum conspiratio.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, *Se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam,* 1 *non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis;* tum impensiùs 2 his indignitas crescere, *si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet; ut in eadem civitate post* 3 *centesimum ferè annum, quàm Romulus deo prognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat; tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret.* Ferro igitur eam arcere contu-

9 *Unicam*] Eximiam, præcellentem.

1 *Non modò civicæ*] Non modò non. Vid. infrà, l. II, c. 23, & l. IV, c. 3.

2 *His indignitas crescere*] *His*, filiis Anci. *Indignitas*, indignatio: quemadmodum l. V, c. 45. *Inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.*

3 *Centesimum ferè*] Centesimus jam & duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat. Sed filii Anci consultò decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

meliam ſtatuunt. 4 Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipſum magis quàm in Servium eos ſtimulabat: & quia gravior ultor cædis, ſi ſupereſſet, rex futurus erat, quàm privatus: tum Servio occiſo, quemcumque alium generum delegiſſet, eumdem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipſi regi inſidiæ parantur. Ex paſtoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erant uterque agreſtibus ferramentis, in veſtibulo regiæ quàm potuere tumultuoſiſſimè, ſpecie rixæ, in ſe omnes apparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, & certatim alter alteri obſtrepere; coërciti ab lictore, & juſſi 5 invicem dicere, tandem obloqui deſiſtunt. Unus rem ex compoſito orditur. Dum intentus in eum ſe rex totus averteret, alter elatam ſecurim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo ſe foras ejiciunt. *Tarquinius occiditur.*

XLI. Tarquinium moribundum quum qui circà erant excepiſſent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde, concurſuſque populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: ſimul quæ curando vulneri opus ſunt, tamquam ſpes ſubeſſet, ſedulò comparat; ſimul, ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio propere accito quum penè exſanguem virum oſtendiſſet, dextram tenens, orat ne inultam mor- *Servius curam rerum capeſſit.*

4 *Sed &*] Tres affert cauſas, cur regi potiùs ipſi quàm Servio inſidias paraverint; quæ diſtinguuntur tribus hiſce particulis, *Et*, *Et*, *Tum*. Rectè igitur admonet Gronovius expungendam eſſe voculam *quia* in hoc ſecundo membro & *quia gravior*.

5 *Invicem*] Alternatim.

tem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt*, inquit, *Servi, ſi vir es, regnum; non eorum qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. Erige te, deoſque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuſo igni porrexerunt. Nunc te illa cœleſtis* 6 *excitet flamma: nunc expergiſcere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui ſis, non unde natus ſis, reputa. Si tua re ſubitâ conſilia torpent, at tu mea ſequere.* Quum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in Novam viam verſas (habitabat enim rex 7 ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet *bono animo eſſe:* 8 *ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu: ferrum haud altè in corpus deſcendiſſe: jam ad ſe rediſſe. Inſpectum vulnus, abſterſo cruore; omnia ſalubria eſſe; confidere propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.*

U.c.176. a.C.576. *Servius a ſenatu regnare juſſus.*

Servius cum 9 trabea & lictoribus prodit; ac ſede regiâ ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. Itaque per aliquot dies, quum jam exſpiraſſet Tarquinius, celatâ morte, per ſpeciem alienæ fungendæ

6 *Excitet... expergiſcere verè*] Eleganter alludit ad ſomnum illum ejuſdem Servii pueri, de quo ſuprà, c. 39.

7 *Ad Jovis Statoris*] Ædem. Ellipſis uſitatiſſima. Sic ſuprà, c. 33, *ad Murciæ.*

8 *Sopitum*] Uſu ſenſuum mentiſque privatum, in deliquium animi lapſum. Sic infrà, VIII, 6. *Impactus immo ita eſt ſaxo, ut ſopiretur.*

9 *Trabea*] Trabea eſt togæ purpureæ genus. Eâ uſi reges; poſt reges exactos, conſules, ſed rarò ac certis occaſionibus, manente ſaltem republicâ; triumphantes; augures; Equites, in tranſvectione equorum, Idibus Quintilibus.

vicis,

vicis, suas opes firmavit; tum demum palam facto, & comploratione in regia ortâ, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi jam tunc, comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam 1 publicis magis consiliis Servius quàm privatis munire opes: &, ne qualis Anci liberûm animus adversùs Tarquinium fuerat, talis adversùs se 2 Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. 3 Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Veientibus (4 jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii; fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde pacis longè maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor

Filias Tarquiniis collocat.

1 *Publicis... consiliis*] Consiliis, quæ ad parandas sibi publicè, apud senatum, apud populum, vires spectarent. *Privatis*, quæ privatas insidias, per domestica necessitudinum & affinitatum munimenta, præcaverent.

2 *Tarquinii liberûm*] Vid. quæ infrà annotabimus, ad c. 46.

3 *Nec rupit tamen fati necessitatem...., quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis: nec potuit Servius impedire, quin.

4 *Jam... induciæ exierant*] Jamdudùm exierant, si eæ intelligantur induciæ, quas in centum annos Romulus fecerat: quum ab ipsius morte centum jam & quadraginta anni effluxerint. Dicamus ergo eas fuisse regnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, 5 ordinumque quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri famâ ferrent. 6 Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes 7 centuriasque, & 8 hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

U.c.187 a.C.555

Censum instituit.

XLIII. Ex iis qui centum millium 9 æris,

5 *Ordinumque*] Variorumque ordinum, in quos pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives, non jam permixti aut confusi, sed eleganter a sese mutuò distincti conspiciuntur.

6 *Censum... instituit*] Jussit cives omnes dare nomina, & æstimare pecuniâ possessiones suas, addito juramento, se verè illas & bonâ fide æstimasse; adscriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque etiam liberorum & conjugum; ad hæc, quàm quisque regionem urbis, quemve pagum incoleret. Census quinto quoque anno exeunte agi debebat.

7 *Centurias*] Sic dictas, non a centenario civium numero, quem omnes fortasse aliquanto, pleræque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, quæ initio centum equitibus constabant.

8 *Hunc ordinem*] Qui hodieque manet.

9 *Æris*] Assium libralium. Igitur primæ classis census, si millesima æris ad argentum proportio servetur, æstimari poterit marcis, seu selibris argenti Parisiensibus 156, cum duabus unciis: secundæ, 117, cum tribus semunciis: tertiæ, 78, cum una uncia: quartæ, 39, cum una semuncia: quintæ, 17, cum tribus semunciis. Rationes hujus æstimationis attulimus in compendiaria expositione ponderum & pecuniarum, quæ præfixa est huic volumini. Ille autem census intelligendus est, non de reditu annuo, sed de sorte ipsa bonorum uniuscujusque classis.

aut majorem censum haberent, LXXX; confecit centurias, quadragenas 1 seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent; arma his imperata; galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent; tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi 2 duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his senioribus junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, 3 scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. 4 Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit; totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantùm ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ: *Classes.*

1 *Seniorum*] Qui sextum & quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum.

2 *Duæ fabrûm centuriæ*] Has Dionysius secundæ classi, veriùs fortasse, attribuit.

3 *Scutum pro clypeo*] Clypeus rotundus & brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI, formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secundæ classi, quæ loricam non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico accepere, scuta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII, 8.

4 *Tertiæ classis*] *Tertiæ classis* centurias *in*, id est, usque ad *quinquaginta millium censum esse voluit*. Vox *centurias* hîc supplenda est, quomodo *centuriæ* infrà, *ut secundæ classis vocarentur*. Possis quoque delere vocalem *in*.

arma mutata : 5 nihil præter haſtam & verutum datum. Quinta claſſis aucta, centuriæ triginta factæ : fundas, lapideſque miſſiles hi ſecum gerebant ; 6 in his 7 accenſi, cornicines 8 tibicineſque in tres centurias diſtributi. Undecim millibus hæc claſſis cenſebatur. Hoc minor cenſus reliquam multitudinem habuit ; inde una centuria facta eſt immunis militiâ. Ita peculiarem centuriam contributi, haud facile eſt decernere. Nec quidquam opis in Dionyſio, qui nullam eorum hoc loco mentionem facit. *Accenſi* dicti fuere in militia, qui legionibus adſcribi & accenſeri ſolerent, extra numerum cenſumque legionum, ut in demortuorum locum ſubrogarentur, interim inter leviter armatos pugnaturi. Ex his quoque dabantur adjutores centurionibus. *Accenſi* etiam fere in magiſtratuum apparitoribus, ducto, ut videtur, & nomine, & ipsâ re ab *accenſis* illis militaribus. Videndum an credi debeat hos, qui & imperatorum in bello & magiſtratuum in urbe imperiis exſequendis præſtò eſſent, fuiſſe in unam peculiarem centuriam conjectos, & de iis hoc loco agere Livium.

5 *Nihil præter haſtam & verutum*] Probabiliùs arma aſſignat Dionyſius huic claſſi, ſcutum, haſtam, & gládium. Neque enim veriſimile videtur duas claſſes, & quidem numeroſiſſimas, levi armaturæ attributas fuiſſe. Et fortaſſe hîc pro *verutum* legendum eſt *ſcutum*.

6 *In his*] In harum triginta centuriarum numero incluſi. Sic enim tota univerſarum centuriarum ſumma numerum imparem ſervabit : quod Servium voluiſſe veriſimile eſt, ut ultima centuria ſperare poſſet futurum, ut diviſis æqualiter in duas partes ceterarum omnium ſententiis, ſuffragio ſuo res tota inclinaretur. Id enim etſi vix, ac ne vix quidem futurum erat, tamen ſpes illa omnino præcidenda infimæ plebi non fuit, ut mitiùs acciperet immutatum ſuffragiorum ordinem.

7 *Accenſi*] Quinam hi ſint *accenſi* in unam pecu-

8 *Tibicines*] Magis placeret *rubicines*. Dionyſ. habet Σάλπιστας.

destri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis XII scripsit centurias. 9 Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos 1 dena millia æris ex publico data: 2 & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus; non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium, eadem vi eodemque jure, promiscuè omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque excluſus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; LXXX inde primæ classis centuriæ: ibi 3 si variaret, quod rarò

Suffragia.

9 *Sex item*] Præter duodecim superiores centurias equitum, sex item alias fecit e tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur Ramnenses primi, Ramnenses secundi; Titienses primi, &c. quod diserte docet Festus.

1 *Dena millia æris*] Quæ æstimari possunt marcis argenti 16, cum quinque unciis. *Bina millia æris sunt marcæ 3*, cum una uncia.

2 *Et quibus equos alerent, viduæ attributæ*] Quis umquam sic locutus est! *viduæ, quibus alerent equos.* Rectè Gronovius videtur reponere: *& qui equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XI, ad Att. ep. 11, *ut sit qui utamur*, & XIII, 23, *habere qui utar.*

3 *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia..., mos fuit, sive oportebat, *ut secundæ classis* centuriæ *vocarentur.* Sin autem consentirent octodecim equitum, & octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191, ex Dionysii autem sententia, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equi-

incidebat, ut secundæ classis vocarentur; nec ferè umquam infrà ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. 4 Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, 5 duplicato earum numero, tum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

4 *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad centurias seniorum juniorumque secundùm institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque & triginta tribubus, prope duplicatus est earum, nempe tribuum, numerus. Servius enim, quadrifariam urbe divisâ regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quæ habitabantur: ita ut hæ Servianæ tribus regionibus & locis descriptæ sint, non etiam generibus hominum, quorum habita ratio fuerat in antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum. (Vid. not. ad c. 13, suprà.) Tribus igitur a Servio institutæ nihil quidquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinuere. At postea in iis centuriæ inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit & centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo urbanæ dicebantur, nomina indidit Servius ducta a regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburranam, Collinam, & Esquilinam vocavit.

5 *Duplicato*] Quatuor tribus urbanas instituit Servius. Universum quoque agrum Romanum pariter divisit: quot verò in partes, non satis inter auctores constat. Ceterùm, quum Livius tribus unam & viginti factas scribat anno u. c. 259, l. II, c. 21, adjectâ tum, ut videtur, Claudiâ tribu, nec antea mentionem fecerit aucti tribuum numeri: eumdemque tribuum numerum appellet in judicio Coriolani Dionysius, l. VII, admodum verisimile est viginti tribus a Servio relictas: quo ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur rusticas tribus sexdecim initio fuisse. Quæ autem tribus, quum initio viginti fuerint, ad

centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire; quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de 6 incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis 7 in campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem 8 suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia LXXX eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit 9 scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum

Servius lustrum condit.

Numerus civium.

quinque & triginta postea excrevere, earum haud immeritò dici potest duplicatus quodammodo numerus.

6 *Incensis*] Iis qui censi non fuissent.

7 *In campo Martio*] In agro urbem inter & Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II, 5.

8 *Suovetaurilibus*] Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Suprà c. 28, mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod fortasse idem est cum his *suovetaurilibus*.

9 *Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor*] Eorum qui Historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus; qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infrà, XXII, 7. Ceterùm, etsi nemo ante eum Romanus justam historiam condiderat, tamen Fasti, Commentarii, Annales a pontificibus componebantur, de quibus vide nostrum, IV, 3, & ea quæ ibi annotabimus.

qui ferre arma posſent eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque; inde 1 deinceps 2 auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem; ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, 3 postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quâ murum ducturi erant, certis circà terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia 4 mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam 5 conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quam quòd murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantùm

Urbs amplificata.

1 *Deinceps*] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

2 *Auget Esquilias*] Additis ædificiis & incolis. *Esquiliæ* autem fortasse appellationem acceperant ab *Æsculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, *a viminibus* & *fagis*; itemque mons *Querquetulanus*, qui postea Cælius, a *quercetis*.

3 *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, *post mœrum*, sive *murum*. Antiqui enim pro littera *u* usurpabant interdum *œ*; scribebantque *cœraverunt* pro *curaverunt*. Ceterùm emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius *pomœrium* dictum esse quasi *postmœrium*: sed contendit eâ voce designari locum circa murum, tam eum post quem murus esset, quàm qui post murum.

4 *Mœnibus continuarentur*] Prope muros exstruerentur.

5 *Conjungunt*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

mœnia proceſſura erant, tantùm termini hi confecrati proferebantur.

XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis uſus, ne ſemper armis opes acquirerentur, conſilio augere imperium conatus eſt, ſimul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter a civitatibus Aſiæ factum fama ferebat. Quum conſenſum deoſque conſociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hoſpitia amicitiaſque de induſtria junxerat, ſæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut 6 Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confeſſio, caput rerum Romam eſſe; de quo toties armis certatum fuerat. 7 Id quamquam omiſſum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur, uni ſe ex 8 Sabinis fors dare viſa eſt privato conſilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac ſpecie. Fixa per multas ætates cornua in veſtibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco eſt: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis 9 Dianæ immolaſſet, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad anti-

Communia ſacra Rom. & Latinorum.

6 *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

7 *Id quamquam omiſſum*] Id quamquam videbantur jam omnes Latini ex animo curaque omiſiſſe, nec ampliùs de principatu cum Romanis velle contendere.

8 *Sabinis*] Qui, non ſecus ac Latini, & de imperio cum Romanis certaverant, & ſpem jam omnem abjecerant.

9 *Dianæ immolaſſet*] Aventinenſi, ut docet Val. Max. VII, 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

ſtitem fani Dianæ. Sabinus, ut primùm apta dies ſacrificio viſa eſt, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram ſtatuit. Ibi antiſtes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ moviſſet, memor reſponſi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hoſpes, paras?* inquit. 1 *Inceſtè ſacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? Infimâ valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hoſpes, qui omnia, ut prodigio reſponderet eventus, cuperet rite facta, extemplo deſcendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem; id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam uſu haud dubiè regnum poſſederat, tamen quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, ſe injuſſu populi regnare, conciliatâ priùs voluntate plebis, agro capto ex hoſtibus viritim diviſo, auſus eſt ferre ad populum, *vellent, juberentne ſe regnare?* tantoque conſenſu, quanto haud quiſquam alius antè, rex eſt declaratus. *L. Tarquinius regnum affectat.* Neque ea res Tarquinio ſpem 2 affectandi regni minuit: immo eo impenſiùs, quia 3 de agro plebis adversâ Patrum voluntate ſenſerat agi, criminandi Servii apud Patres, creſcendique in curia ſibi occaſionem datam ratus eſt, & ipſe juvenis ardentis animi, & domi uxore Tulliâ inquietum animum ſtimulante. Tulit enim &

1 *Inceſtè*] Non caſtè, non purè. Vox ſacrorum propria.

2 *Affectandi*] Non, *concupiſcendi*: quid enim eſt ſpes concupiſcendi regni: ſed, *occupandi*. Non abſimili ſenſu Terentius & Virgilius dicunt *affectare viam* pro *tenere viam*.

3 *De agro plebis adversâ Patrum voluntate.... agi*] Offenſos eſſe animos Patrum, quum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

Romana regia ſceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum eſſet, quod ſcelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Priſci Tarquinii regis filius nepoſne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus 4 filium ediderim. Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum eſt, duæ Tulliæ regis filiæ nupſerant, & ipſæ longè diſpares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum eſſet, conſtituique civitatis mores poſſent. Angebatur ferox Tullia, 5 nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam eſſe: tota in alterum verſa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio ſanguine ortum: ſpernere ſororem, quòd virum nacta 6 muliebri ceſſaret audaciâ. 7 Contrahit celeriter ſimilitudo eos, ut ferè fit, malum malo aptiſſimum; ſed initium turbandi om- *Tulliæ ambitio.*

4 *Filium ediderim*] Invictè probat Dionyſius illum Tarquinii Priſci nepotem fuiſſe, non filium. Suſpicatur idem inde natum eſſe eorum errorem, quos hic auctores ſequitur Livius, quòd fortaſſe Priſcus nepotes ſuos adoptaverit. Hæc fusè tractata vide apud Dionyſ. circa initia l. IV.

5 *Nihil materiæ*] Nihil in viri ingenio reperiri ex illo habitu mentis, qui velut materia eſt ad cupiditatem, ad audaciam inflammari facilis; qui, ad cupiditatem, ad audaciam excitari & incendi facilè poteſt.

6 *Muliebri ceſſaret audaciâ*] Vel adde, vel intellige præpoſitionem. Ceſſaret *ab* audacia, careret audaciâ. Porro non eſt quòd quiſquam miretur a muliere ſupra modum audaci audaciam haberi mulierum propriam.

7 *Contrahit celeriter*] Eos ſimilitudo, quod vulgò accidit, celeriter contrahit, utpote aptiſſimos ſibi invicem, quia uterque malus.

nia a femina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, 8 de viro ad fratrem, de sorore ad virum; *& se rectiùs* 9 *viduam, & illum cœlibem futurum fuisse* contendere, *quàm cum impari jungi, ut elangueſcendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem viderat.* Celeriter adoleſcentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio feciſsent, 1 junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quàm approbante.

Nubit sororis viro.

XLVII. Tum verò in dies 2 infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse; jam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse,* 3 *cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quàm sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minùs, eo nunc pejùs mutata est res, quòd* 4 *isthic cum ignavia est*

Violenta ejus consilia.

8 *De viro ad fratrem*] Supple viri. De *sorore ad virum*, supple sororis.

9 *Viduam*] Vidua, non ea solùm dicitur, quæ viro orbata est, sed & ea quæ numquam nupsit.

1 *Junguntur*] L. Tarquinius & Tullia altera.

2 *Infestior*] Audaciùs impugnata. Præsentius jam ei cœpit periculum imperdere.

3 *Cui nupta diceretur*] Observa verbum *diceretur*. Cujus hæc vis est, ut Tullia se cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuisse existimet.

4 *Isthic*] In te. Pronomen *iste*, & quæcumque vocabula ab eo originem trahunt, respiciunt sæpe eam quam Grammatici vo-

scelus. Quin accingeris ? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, 5 *peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem ? quid te ut regium juvenem* 6 *conspici finis ? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum.* 7 *Devolvere retro ad stirpem, fratri similior quàm patri.* His aliisque increpando juvenem instigat : nec conquiescere ipsa potest, si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa regio semine orta, 8 nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare 9 minorum maximè gentium Patres, admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere : allicere donis juvenes : tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere ; postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit : inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati; alii

L. Tarquinius regnum invadit.

cant secundam personam.

5 *Peregrina regna moliri*] Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, jus habeas.

6 *Conspici*] Insignem & conspicuum esse. Sic L. XXI, c. 4. *Arma atque equi conspiciebantur.*

7 *Devolvere retro ad stirpem*] Redi ac delabere ad ea loca unde tibi origo ducitur.

8 *Nullum momentum.... faceret*] Nihil efficeret, quo in hanc illamve partem res inclinaretur.

9 *Minorum.... gentium Patres*] Vid. suprà c. 35.

metu, 1 ne, non veniſſe fraudi eſſet, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta 2 ab ſtirpe ultima orſus; *Servum, ſerváque natum, poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupaſſe. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis dominum, ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis, ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinaſſe in primores civitatis: inſtituiſſe cenſum, ut 3 inſignis ad invidiam locupletiorum fortuna eſſet, & parata unde, ubi vellet, egentiſſimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum interveniſſet, trepido nuntio excitatus, extemplo a veſtibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei eſt? quâ tu audaciâ me vivo vocare auſus es Patres, aut in ſede conſidere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris ſui tenere ſedem, multo quàm ſervum potiorem filium regis regni heredem: ſatis illum diu per licentiam eludentem inſultaſſe dominis;* clamor ab utriuſque fautoribus oritur: & concurſus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum qui viciſſet. Tum Tarquinius, neceſſitate jam etiam ipsâ cogente ultima audere, multo & ætate &

1 *Ne, non veniſſe fraudi eſſet*] Ne crimini ſibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, ſi non veniſſent.

2 *Ab ſtirpe ultima*] Ab ſtirpe uſque, a qua orſus, tamquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

3 *Inſignis ad invidiam*] Conſpicua & velut ſpectaculo propoſita ad excitandam invidiam.

viribus validior, medium arripit Servium, elatumque e curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde 4 ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis quum semianimi 5 regio comitatu domum se reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſequuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero ſcelere, admonitu Tulliæ id factum; carpento certè (id quod ſatis conſtat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit; a quo faceſſere juſſa ex tanto tumultu, quum ſe domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi 6 Dianium nuper fuit; 7 flectente carpentum dextrâ in 8 Virbium clivum, ut in collem Eſquiliarium eveheretur, reſtitit pavidus atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oſtendit. Fœdum inhumanumque inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt, (Sceleratum vicum vocant) quo amens, 9 agitantibus furiis ſororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum

Servius interficitur.

Tullia impietas.

4 *Ad cogendum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

5 *Regio comitatu*] Diffugerant primò regis apparitores & comites. At poſtea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

6 *Dianium*] Locus Dianæ ſacratus.

7 *Flectente*] Tullià jubente flecti carpentum ad dextram. Niſi fortè legendum eſt cum Gronovio, *Flectens*, nempe *is qui jumenta agebat.*

8 *Virbium*] Lege potiùs *Orbium*: cui & cognomen *ſcelerati* hæſiſſe probabile eſt.

9 *Agitantibus furiis ſororis ac viri*] Turbantibus & efferantibus mentem furiis ultricibus ſceleris, quo illa ſororem & virum necaverat.

egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos virique sui; quibus iratis, malo regni principio similes prodiem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterùm id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti interveniisset.

Servii Tullius.

U.c.220. a.C.533. XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, 1 cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit, *Romulum quoque insepultum periisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus faviisse credebat, interfecit: conscius deinde malè quæsiti regni ab seipso adversùs se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat, ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret,

Tarquinius Superbus regnat.

Metu regnum firmat.

1 *Cui Superbo cognomen facta indiderunt*] Facta ea quæ hic notantur, crudelem eum magis probant, quàm superbum, eo sensu quo hæc vox vulgò accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratiùs, aut servavit, bis in VIII Æn. libro hoc nomen eo quem volumus sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,

Foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.

cognitiones capitalium rerum, sine consiliis, per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, 2 bonis multare poterat, non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud quàm prædam sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere, quo contemptior, paucitate ipsâ, ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit; domesticis consiliis rempublicam administravit; bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset; neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat. *Latinos sibi conciliat.*

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam ut ad 3 lucum Ferentinæ conveniant, indicit:

2 *Bonis multare poterat*] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum *poterat*, sine quo & vividior narratio est, & magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi & faceret quod poterat.

3 *Lucum Ferentinæ*] Lucus ille fuit ad *caput aquæ Ferentinæ*, de quo mentio fit infrà, c. 51, sive, quomodo appellatur II, 38, *caput Ferentinum*. Hunc & fontem & lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eóque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus, in voce *Prætor*.

Conventus Latinorum.

Esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes, primâ luce; ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo antequam sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse Superbo inditum Romæ cognomen;* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen eum appellabant) *An quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse; tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos?* 4 *Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos* (*quamquam ne sic quidem alienigenæ*) *debere.* 5 *Sin suos ejus pœniteat,* (*quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant*) *quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eódem pertinentia seditiosus 6 facinorosusque homò, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum; qui,

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

4 *Quod si sui*] Si bene cessit Romanis, quòd ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt.... debere Latinos quoque illud eidem committere: immo non debere etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena.

5 *Sin suos ejus pœniteat*] Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur & oderunt ejus imperium.

6 *Facinorosus*] Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim & audaciam, non semper scelleris labem adjunctam habet.

silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quòd id temporis venisset, *disceptatorem* ait *se sumptum inter patrem & filium. Curá reconciliandi eos in gratiam moratum esse; &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset.* 7 Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, 8 *Nullam breviorem esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, pauciſque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto quàm videbatur ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppressérat, Latinis injiceret: & quia 9 pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret; ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hesternam, velut deorum quâdam providentiâ illatam,* ait *saluti sibi atque illis fuisse; ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio; dilatam rem esse quòd* *Ab eo opprimitur.*

7 *Ne id quidem*] Tarquinius, ut ferunt, ne id quidem tulit, sive abstulit tacitum ab Turno: i. e. hanc Tarquinii excusationem silentio non transmisit Turnus. Dicitur quis *tacitum ferre* id, cui nemo reclamat. Sic III, 45. *Ut tacitum feras, quod celari vis.*

8 *Nullam breviorem esse cognitionem*] Nullam litem breviùs & faciliùs dijudicari posse. *Cognitio* hoc loco est disceptatio judiciaria.

9 *Pro imperio*] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d'autorité.*

auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quòd morando ſpem deſtituerit. Non dubitare, ſi vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu armatuſque venturus ſit. Dici gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum; id vanum necne ſit, extemplo ſciri poſſe. Rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant. Suſpectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio heſterna, & mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, niſi gladiis deprehenſis, cetera vana exiſtimaturi. Ubi eſt eò ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes, comprehenſiſque ſervis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifeſta res viſa, injectæque Turno catenæ, & confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi [1] tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut, indictâ causâ, novo genere leti, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſupernè injectâ, ſaxiſque congeſtis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatiſque qui Turnum [2] novantem res pro manifeſto parricidio meritâ pœnâ affeciſſent, ita verba fecit: *Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis ſuis in*

1 *Tam atrox invidia orta eſt*] Odia tam atrociter incenſa ſunt in Turnum, tamquam facinoris manifeſtum.

2 *Novantem res*] Loquutio propria de iis qui aut moliuntur ſeditionem, aut quocumque pacto reipublicæ ſtatum miſcere ac perturbare aggrediuntur.

Romanum cesserit imperium. Ceterùm se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut renovetur id fœdus; secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat; ceterùm & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum, neve 3 secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut 4 ex binis singulos faceret, binosque ex singulis; ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit; quin eâ arte æquasset superiores reges, ni 5 degeneratum in aliis huic quoque decori offeciset. Is primus Volscis bel- *Bellum cum Volscis.*

3 *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

4 *Ex binis singulos*] *Ex binis* manipulis *singulos* fecit: i. e. milites e binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: *ex singulis binos*: i. e. duas unius manipuli partes in binos distribuit. Porro *manipuli* appellatio inde ducta fuit, quòd ii qui Romulum primò sequuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas, quæ manipulos fœni in summo præfixos gestarent.

5 *Degeneratum in aliis*] Ipsius animus ac vita in ceteris degener. *Degeneratum* est in recto casu, & refertur ad verbum *effeciset*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

lum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit; ubi quum divenditâ prædâ 6 quadraginta talenta argenti aurique 7 recepiſſet; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum 8 obſidendi quoque urbem ſpes pulſo a mœnibus adempta eſſet, poſtremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggreſſus eſt; nam quum, velut poſito bello, fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut, quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne*

Gabios fraude aggreditur.

6 *Quadraginta talenta argenti aurique*] Si hæc ſana ſunt, ſenſus erit: eam ſummam auri argentique, quæ, ſi in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatiſſimus erat uſus in æſtimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta, id eſt, marcas argenti Pariſienſes 3750. Ceterùm valdè ſuſpectum nobis eſt illud additamentum *aurique*, quod ignorant aliquot Mſſ. codices. Nec ullum umquam ſcriptorem ita loquutum eſſe, ut hic legitur in vulgatis libris, credimus.

7 *Recepiſſet*] Reſervaſſet, ſepoſuiſſet. Nempe Tarquinius, quod diſertis verbis docet Dionyſius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini ſepoſuit.

8 *Obſidendi quoque urbem*] Non videtur neceſſaria repetitio vocis *urbem*, quæ ſuperiore jam verſu habetur.

quam ſtirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem inter tela ac gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii, credidiſſe. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod poſitum ſimuletur; & per occaſionem eum incautos invaſurum. Quòd ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium; pulſumque ſe inde, Volſcos, & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant. Forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque ſe adversùs ſuperbiſſimum regem, ac ferociſſimum populum, inventurum. Quum, ſi nihil morarentur, infenſus irâ porro inde abiturus videretur; benignè ab Gabinis excipitur; vetant mirari, ſi, qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet. *In ſeipſum poſtremò ſæviturum, 9 ſi alia deſint.* 1 *Sibi verò gratum adventum ejus eſſe: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur.*

LIV. Inde in concilia publica adhiberi; ubi quum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſe, in eo ſibi 2 præcipuam prudentiam aſſumere, quòd utriuſque populi vires noſſet, ſciretque inviſam profectò ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum

Sex. Tarquinii doli.

9 *Si alia*] Forſan, *alii*.

1 *Sibi verò*] Particula *verò* exprimit certiorem ac pleniorem affirmationem: ferè ut ſuprà, c. 41, *enimverò manifeſta res viſa*.

2 *Præcipuam prudentiam*] Majorem, quàm ceteri haberent notitiam rerum ac peritiam.

atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana accresceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscià multitudine 3 quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque, fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deûm sibi missum ducem credere. Apud milites verò, obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est; rex velut deliberabundus in hortum ædium transit, sequente nuntio filii; ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando, exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit refert; *Seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse.* Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios 4 suâ ipsos invidiâ opportunos interemit; multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt: ab-

3 *Quid ageretur*] Quid secreti consilii lateret.

4 *Suâ ipsos invidiâ opportunos*] Qui faciliùs optimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

sentiumque

sentiumque bona juxtà atque interemptorum 5 divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi: donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

Gabii recepti.

LV. 6 Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum, ut 7 Jovis templum 8 in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur; 9 exaugurare fana sacellaque statuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege primùm in ipso discrimine adversùs Romulum pugnæ vota, consecrata inauguratáque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, 1 movisse nu-

Ædificatur Capitolini Jovis ædes.

5 *Divisa fuere*] Videtur scripsisse Livius *divisui*: ut infrà, l. XXXIII, c. 46.

6 *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quod e numero Latinarum esset, quæ fœdere cum Tullo olim, ac deinde cum Tarquinio ipso, icto, in Romanum cesserant imperium. Ideo & suprà, c. 54, dicitur Sextus Gabinos ad *rebellandum* incitasse.

7 *Jovis*] Junonisque ac Minervæ.

8 *In monte Tarpeio*] Huic monti nomen erat *Tarpeio* a Tarpeia virgine (de qua suprà, c. 11) illic sepulta. Ceterùm quo tempore eum locum Tarquinius Jovi consecravit, ossa Tarpeiæ aliò delata sunt, nomenque ejus exolevit, nisi quòd *Tarpeii* saxi nomen semper retinuit ea rupes ex qua dejicere damnatos solebant.

9 *Exaugurare fana*] Auguratò consecrata fuerant, nec religione liberari, nisi auguratò, poterant.

1 *Movisse numen*] Traditur deos exseruisse potentiam & providentiam suam ad indicandum, quale

men ad indicandam tanti imperii molem traditur deos ; nam quum omnium sacellorum exauspicationes admitterent aves, in 2 Termini fano non addixere ; idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, sequutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est ; 3 caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii, caputque rerum fore portendebat : idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. 4 Augebatur ad impensas regis animus. Itaque 5 Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in 6 fundamenta suppeditaverunt.

& quantum futurum esset Romanum imperium. *Numen* propriè non est Deus ipse, sed Dei nutus, potentia, voluntas.

2 *Termini*] Et Juventatis, ipso teste Livio, V, 54. Porro Terminus deus dicebatur, cujus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humanâ, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani & publicè & privatim colebant, non cæsis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibis & primitiis frugum.

3 *Caput humanum integrâ facie*] Vivo & spiranti simile, ut memorat Dionys. l. IV, qui & illud hominis recèns occisi fuisse, & calido etiam tum recentique sanguine manasse tradit.

4 *Augebatur*] His prodigiis.

5 *Pometinæ manubiæ*] Ea pars Pometinarum manubiarum, quàm suprà, c. 53, receptam, sive reservatam a Tarquinio Livius memoravit.

6 *Fundamenta*] Atqui Tarquinius Priscus suprà, c. 38, memoratur aream ad ædem in Capitolio Jovis fundamentis occupasse. Sed hæc non difficulter conci-

vere; eo magis Fabio, præterquam quòd antiquior est, crediderim quadraginta ea sola talenta fuisse, quàm 7 Pisoni, qui 8 quadraginta millia pondo argenti sepositа in eam rem scribit; summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam, & 9 nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ solùm ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe; qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa deûm exædificare manibus suis; quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, 1 foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe,

Fori in circo: cloaca maxima.

liari possunt, si cum Dionysio dicamus solum superstruendo operi æquatum, & exstructis aggeribus complanatum fuisse a Prisco; fundamenta ipsius ædificii jacta a Superbo.

7 *Pisoni*] L. Calpurnius Piso Frugi *reliquit annales exiliter scriptos*, inquit Cicero in Bruto, n. 106. Tribunus plebis erat primo anno tertii Punici belli, teste eodem ibid. Consul fuit anno u. c. 619. Censuram post aliquot annos gessit, unde passim a Dionysio, Plinio, Censorino vocatur Piso censorius.

8 *Quadraginta millia*] Quadragies mille libras Romanas argenti, quæ efficiunt marcas Parisienses 62500.

9 *Nullius*] Majorem, quàm ut impenderetur in ulla fundamenta, cujuscumque tandem sint magnificentiæ, ne si forent quidem ejus magnificentiæ, quam in hodiernis ædificiis conspicimus.

1 *Foros*] Sedilia, e quibus ludi spectarentur. Vid. suprà, c. 35.

quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latiùs imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura 2 terrâ marique.

Tarquinius portenti causâ Delphos mittit.

LVI. Hæc agenti portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus quàm anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantùm vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit; neque responsa 3 sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti; comes his addi-

L. Junius Brutus.

tus L. Junius Brutus, Tarquiniâ 4 sorore regis natus, 5 juvenis longè alius ingenio quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum avunculo interfectum audisset; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna, concupiscendum relinquere statuit: contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum

2 *Terrâ marique*] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

3 *Sortium*] Multa fuere oracula, a quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII, 24. Inde *sortium nomen* commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

4 *Sorore*] Amitâ, ex Dion.

5 *Juvenis*] Ei tamen non ita multo post II, 4, duo esse dicuntur adolescentes filii. Sed vox *juvenis* latiùs multo patet, quàm nostra illa *jeune homme*. Suprà observavimus ad c. 43, *juniores* dictos a Romanis ad annum ætatis 45.

se suaque prædæ esse regi fineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen : ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens, opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs quàm comes, aureum baculum inclusum 6 corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido 7 incessit animos juvenum, scisciandi ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt ; *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent ; ipsi inter se, uter prior, quum Romam rediisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus aliò ratus spectare 8 Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit : scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversùs Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens ; eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificen- *Bellum cum Rutulis.*

6 *Corneo*] E corno arbore.

7 *Incessit animos*] Intravit animos. Verbum *incessit* hìc intelligimus ductum ab *incesso*, *is*, non ab *incedo*.

8 *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis cognominibus, ei inditum vel a serpente Pythone interempto, vel a Græco verbo πυνθάνεσθαι, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

tiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos ſtudebat; præter aliam ſuperbiam, regno infeſtos etiam quòd ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet; ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibuſque cœpti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit, longo magis quàm acri bello, ſatis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comeſſationibuſque inter ſe terebant. Fortè potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, 9 Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quiſque laudare miris modis. Inde certamine accenſo, Collatinus negat *verbis opus eſſe: paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantùm ceteris præſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor juventæ ineſt, conſcendimus equos, inviſimuſque præſentes noſtrarum ingenia?* 1 *Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod necopinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino; 2 *age ſanè;* omnes citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis ſe intendentibus tenebris, perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas 3 in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentium dictis Collatini.

Contentio regiorum juvenum de uxoribus.

9 *Egerii filius*] Nepos, ex Dion.

1 *Id cuique ſpectatiſſimum*] Certiſſimum documentum ex eo capietur, quod deprehenderit vir inopinatò ſuperveniens.

2 *Age ſanè*] Verba ſunt Tarquiniorum aſſentientium.

3 *In convivio luxuque*] Hìc agnoſcimus figuram illam quam grammatici vocant ἓν διὰ δυοῖν. *In convivio luxuque* idem eſt atque, in convivio luxurioſo, id eſt, delicato, lautiis omnibus inſtructo.

tes, sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit; adveniens vir Tarquiniique excepti benignè; victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit; tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt. *Lucretia præfertur.*

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit; ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis omnia tuta circà, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistrâque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quum pavida e somno mulier 4 nullam opem prope, mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum; ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus; cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam 5 velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox, expugnato decore muliebri, esset; Lu- *Ei vim infert. Tarquinius.*

4 *Nullam opem prope*] Nullum auxilium in propinquo.

5 *Velut victrix*] Sibi tamquam de egregia scilicet victoria plaudens. Ceterùm hîc offendere potest nomen *victrix* tam vicinum verbo *vicisset*. Fortasse aliquid mendi subest.

Vocat illa patrem & virum.

cretia, mœsta tanto malo, nuntium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: *Ita facto, maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit, cum quo fortè Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt; adventu suorum lacrimæ obortæ; quærentique viro, 3 *Satin' salvæ? Minimè*, inquit: *quid enim salvi est mulieri amissâ pudicitiâ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterùm corpus est tantùm violatum: animus insons; mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus, mihi, silique si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti; *mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur; ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero: nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Se occidit.

Conjuratio in Tarquinium.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro; vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim,*

6 *Satin' salvæ*] Supple, res essent. Formula salutandi.

7 *exsequuturum : nec illos , nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit ; inde Lucretio ac Valerio , stupentibus miraculo rei , unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat jurant : totique ab luctu versi in iram , Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt , concientque miraculo , ut fit , rei novæ atque indignitate homines : pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia , tum Brutus , castigator lacrymarum atque inertium querelarum , auctorque , quod viros , quod Romanos deceret , arma capiendi adversùs hostilia ausos. Ferociſſimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest ; sequitur & cetera juventus. Inde 8 pari præsidio relicto Collatiæ ad portas , custodibusque datis , ne quis eum motum 9 regibus nuntiaret , ceteri armati , duce Bruto , Romam profecti. Ubi eò ventum est , quacumque incedit armata multitudo , pavorem ac tumultum facit ; rursus ubi anteire primores civitatis vident , 1 quidquid sit , haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit , quàm Collatiæ fe-

Populus Romanus in Tarquinios concitatur.

7 *Exsequuturum*] Rhenanus conjicit , *exacturum.*

8 *Pari præsidio relicto Collatiæ... ceteri*] Possumus utcumque exponere in hunc modum , ut intelligamus eos qui Collatiæ relicti in præsidio fuere , pares fuisse numero iis qui Bruto duce Romam profecti. Sed hoc durius videtur & obscurius. Multùm blanditur Gronovii conjectura : *Pars præsidio relicti.*

9 *Regibus nuntiaret*] Regi, & regiis juvenibus. Vid. suprà , c. 39.

1 *Quidquid sit*] Quidquid tandem illud sit , haud sine causa fieri putant.

cerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad 2 tribunum Celerum, in quo tum magistratu fortè Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset; addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. *Romanos homines, victores omnium circà populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos.* Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: 3 invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque, credo, aliis, 4 quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversùs regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, 5 præ-

2 *Tribunum Celerum*] Præfectum equitum quos ad custodiam corporis sui Tarquinius, exemplo Romuli, delegerat. Hic non inter duces militares modò, sed & inter urbanos magistratus, ut apparet ex hoc loco, numerabatur. De Celeribus vid. suprà, c. 15.

3 *Invocatique*] Et invocati sunt a Bruto perorante.

4 *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis qui in re præsenti sunt indignitas & atrocitas rerum incurrens in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis intervallum non sunt relatu facilia.

5 *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus

fecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque 6 parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (sensérat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque ferè tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere, exactique inde liberi regis. Duo patrem sequuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius 7 Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus ve- *Expelluntur.*

magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI Ann. c. 11. *Profectis domo regibus, ac mox*, libertate urbi constitutâ, *magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur: feruntque ab Romulo Deutrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Sp. Lucretium impositos. Dein consules mandabant.* Id servatum, donec prætores creari cœpti sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quòd, Feriarum Latinarum causâ profectis in montem Albanum consulibus, ad usurpandum antiquitatis morem, præfectus urbi constituebatur, qui simulacrum veriùs hujus potestatis, quàm ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsaribus vid. Tac. loco suprà memorato.

6 *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum a liberis in parentes commissorum. Sic suprà, c. 48, *agitantibus furiis fororis ac viri.*

7 *Gabios, tamquam in suum*] Et verò regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dion. l. IV.

terum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam, annos ducentos quadraginta quatuor.

U.c.245. a.C.507. *Primi Coss.* Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis 8 ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

8 *Et commentariis Ser. Tullii*] Vidimus suprà c. 48, & Dionysius quoque testatur, Servium in animo habuisse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberet. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

EPITOME

LIBRI SECUNDI LIVIANI.

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum : Tarquinium Collatinum collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere : bona regum diripi jussit : agrum Marti consecravit, qui campus Martius nominatus est : adolescentes nobiles, in quibus suos quoque 1 *& fratris filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit : servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit ; ex cujus nomine vindicta est appellata. Quum adversùs reges, qui contractis Veientium & Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est : eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum veniisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est ; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio : qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est, dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus, ex quibus virgo una Cœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit : & quum reddita esset Porsenæ, honorificè remissa, equestrique statuâ donata est. Ap. Clau-*

1 *Et fratris filios*] Hæc non consentiunt cum Livio, nec cum ceteris scriptoribus : ac proinde vel mendosa sunt, vel incuriosè ab auctore epitomes scripta.

dius ex Sabinis Romam transfugit : ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversùs Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est, virtute & operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam delatus ad senatum lectică eadem illa indicavera, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret ; Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quàm graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depopposcit : missique in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, quum adversùs Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversùm Volscos, & Æquos, & Veientes ; & seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat; nam priores ita regnarunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores 1 partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, 2 pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certè impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis; & in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent: 3 quas fovit tranquilla mo- U.c.245. a.C.507 L. Junio Bruto, L. Tarquinio Collatino, Coss. *Libertas Pop. Rom. tempestivè constituta.*

1 *Partium certè urbis*] Ita regnarunt, ut conditores, non quidem urbis, sed partium saltem a se additarum haberi possint.

2 *Pessimo publico*] Magno reipublicæ & civitatis Romanæ damno.

3 *Quas fovit*] Translatio ducta ab herbula illa, quæ ex semine prodiens sensim adolescit, & salubriter attemperatâ frigoris & caloris moderatione nutrita eas acquirit vires, ut frugem specie ferre jam & sustinere possit. *Tranquilla moderatio imperii* est mite ac moderatum imperium regum, tranquillitatem publicam fovens.

U.c.245. a.C.507. deratio imperii, eóque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, 4 omnia insignia primi consules tenuere; id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit; qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam 5 explevit; traditumque inde fertur, ut in senatum 6 vocarentur, qui

P.R. jurat se regnari Romæ non passurum

4 *Omnia insignia*] Præter coronam auream, sceptrum, & purpuream auro intertextam trabeam. Quamquam trabeâ quidem usi consules, sed rarò; statis nempe festis diebus, & in triumphali pompa.

5 *Explevit*] Tarquinius Priscus trecentorum Patrum numerum expleverat. Vid. suprà not. ad c. 35, l. I. Verùm Tarquinii Superbi crudelitas ad eam paucitatem Patres redegerat, ut hoc tempore soli sex & triginta supra centum remanerent. Brutus igitur, sive Valerius, sive uterque, variant enim auctores, centum & sexaginta & quatuor e primoribus equestris gradûs in senatum legit, sed ita ut qui eorum de plebe erant, priùs in patriciorum ordinem adscriberentur.

6 *Vocarentur*] Sive per præconem, qui citabat Patres in curiam, (quo de more vid. infrà III, 38) sive edicto consulis, aut cujuslibet alterius magistratûs cui senatûs convocandi jus esset.

Patres, quique conscripti essent. 7 Conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantùm profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos. U.C.245. a.C.507.

II. Rerum deinde divinarum habita cura: & quia quædam publica sacra per ipsos reges facitata erant, 8 ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici 9 subjecere, 1 ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac 2 nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimiùm Tarquinios regno assuesse; initium a Prisco factum; regnasse deinde Servium Tullium;* 3 *ne intervallo quidem facto oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo,* *Rex sacrificulus.* *Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.*

7 *Conscriptos... appellabant*] Postea obtinuit, ut senatores omnes promiscuè Patres conscripti appellarentur.

8 *Ne ubiubi*] Ne quacumque in re, quocumque in loco. Sic Horat. Sat. 3, l. 1, v. 88, *nummos undeunde extricat.*

9 *Subjecere*] Scivere insuper, ne regi sacrificulo aut magistratum gerere, aut orationem habere ad populum liceret.

1 *Ne additus nomini honos*] Ne, si nomini per se magnifico adderetur aliquis honos, id officeret libertati.

2 *Nescio an*] Fortasse. Plerumque enim in hac loquendi formula vis est affirmandi; ac supplenda est particula *non.*

3 *Ne intervallo quidem facto*] Ne intervallum quidem, quo regnaverit Ser. Tullius, efficere potuisse ut Superbus Tarquinius oblivisceretur regni tamquam alieni, nec quidquam jam ad se pertinentis; sed illum, velut hereditatem paternam, regnum repetisse etiam per vim & scelus.

U.c.245. a.C.507. *penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere ; non placere nomen ; periculosum libertati esse.* Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus ; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat, *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret. Id summâ ope tuendum esse : neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causâ : nec dicturum fuisse, ni caritas reipubl. vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solùm in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu*, inquit, *tuâ voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Auser hinc regium nomen. Res tuas tibi non solùm reddent cives tui, auctore me : sed, si quid deest, munificè* 4 *augebunt. Amicus abi ; exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minùs : postquam Sp. Lucretius 5 major

4 *Augebunt*] Et verò viginti talenta (marcæ argenti Parisienses 1875) ipsi de publico data : quinque (marcas 468, cum sex unciis) de suo Brutus largitus est.

5 *Major.... dignitate*] Quonam modo *major dignitate* Lucretius privatus, quàm Collatinus consul ! Nempe *dignitas* differt ab honore, seu magistratu, nec umquam eo sensu apud probos Latinitatis auctores sumitur. *Dignitas* idem ferè est quod amplitudo, & coalescit ex iis rebus omni-

ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium transtatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriaris creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat. U.c.245. a.C.507. *Abdicat se consulatu.* *Suffici-tur P. Valerius*

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit; ceterùm, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: 6 esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quàm potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris; periculum esse, in tot humanis erroribus, 7 solâ*

bus quæ alicui splendorem, existimationem, venerationem conciliant; genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, &c. Itaque honore Lucretium Collatinus anteibat; *dignitate* Collatinum Lucretius.

6 *Esse gratiæ locum, esse beneficio*] Regem gratiâ flecti ac moveri, beneficio conciliari posse.

7 *Solâ innocentiâ vivere*] Solius innocentiæ præ-

U.c.245. a.C.507. *Conjuratio de regibus revocandis*

innocentiâ vivere. Ita jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditûs, bona tantùm repetentes; eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim 8 legati alii alia moliri: apertè bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: 9 & ; tamquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant; a quibus placidè oratio accepta est, his litteras ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis, 1 Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt; præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicissent sententia quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt: evincuntque instando, ut

sidio vivere ac tutos esse.

8 *Legati alii alia moliri*] Turbat vox *alii*. Lege, eâ recisâ, *legati alia moliri*, quàm quæ suprà memorata sunt de regiorum bonorum restitutione.

9 *Et, tamquam ad id*] Et, per speciem ejus negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos.

1 *Aquilliis*] Sorore Collatini genitis, ex Dion. & Plut. Vitellios quoque Plutarchus aliâ sorore Collatini natos tradit. Eosdem fratres uxoris alterius consulis Bruti fuisse omnes consentiunt.

litteræ sibi ad Tarquinios darentur : *Nam aliter quî crediturus eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ litteræ ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt; nam quum pridie quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur, cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi : sed eam occasionem ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat; postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere : litterarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est : & quamquam visi sunt commisisse ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit. U.C.245. a.C.507. *Oppri-mitur.*

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, 2 res integra refertur ad Patres; illi victi irâ vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut 3 contacta regiâ prædâ spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Fortè ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi; quem campi fructum quia 4 religiosum erat consumere, desectam *Bona Tarquiniorum diripiuntur, aut consecrantur.*

2 *Res integra refertur ad Patres*] Jubentur deliberare Patres tamquam de negotio integro & intacto, ita ut super illo decernerent eodem modo ac si nihil umquam de eo statutum esset.

3 *Contacta regiâ prædâ*] Quum diripiendo bona regum, commissâ adversùs eos noxâ sese obligasset, sese adversùs eos nocentem fecisset.

4 *Religiosum erat*] Nefas videbatur, & religio-

U.c.245. a.C.507. cum ſtramento ſegetem magna vis hominum ſimul immiſſa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus ſolet; ita in vadis hæſitantis frumenti acervos ſediſſe illitos limo. Inſulam inde paulatim, & aliis quæ fert temere flumen, eódem invectis, factam; poſtea credo additas moles, 5 manuque adjutum, ut tam eminens area, firma templis quoque ac porticibus ſuſtinendis eſſet. Direptis bonis regum, damnati proditores, ſumptumque ſupplicium, conſpectius eo quòd pœnæ capiendæ miniſterium patri de liberis conſulatus impoſuit: &, qui ſpectator erat amovendus, eum ipſum fortuna exactorem ſupplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobiliſſimi juvenes; ſed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, conſulis liberi omnium in ſe averterant oculos: 6 miſerebatque non pœnæ magis homines, quàm ſceleris quo pœnam meriti eſſent: *Illos eo potiſſimùm anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, conſulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum eſſet, induxiſſe in animum, ut Superbo quondam regi, tum infeſto exſuli proderent.* Conſules in ſedem proceſſere ſuam, miſſique lictores ad ſumendum ſupplicium, nudatos virgis cædunt, ſecurique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultuſque & os ejus ſpectaculo eſſet; 7 eminente animo patrio inter

Proditores pœnas dant.

nibus contrarium: quia nempe ager modò conſecratus fuerat.

5 *Manuque adjutum*] Et humano opere ſolum, quod fortuito caſu coaleſcere inceperat, firmatum.

6 *Miſerebat... ſceleris*] Quia nempe tanta erat illius cæcitas & amentia, ut, quemadmodum loquitur ipſe Livius, infrà VIII, 18, *captis magis mentibus, quàm conſceleratis, ſimilis res* videretur.

7 *Eminente*] Erumpen-

publicæ pœnæ ministerium. Secundùm pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primùm dicitur 8 vindictâ liberatus; quidam 9 vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. 1 Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur. U.c.245. a.C.507.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iràque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Veientes Tarquinienseſque, *Ne 2 se ortum, ejusdem sanguinis paterni in liberos affectûs indiciis inter triste illud supplicii de eis exigendi ministerium, quod ipsi consulatus imponebat.* *Tarquinii bellum moliuntur.*

8 *Vindictâ liberatus*] Hic maximè solennis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primò, deinde sequutis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus servum ante prætorem sistebat, & alapâ percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Quâ deinde lictor a prætore acceptâ caput servi percutiebat, faciem palmâ tergumque verberabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta a scriba referebatur.

9 *Vindictæ nomen tractum ab illo*] Vel fortasse probabiliùs ex eo quòd illâ virgâ in libertatem *vindicaretur* servus.

1 *Post illum observatum*] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas censûs referendum curaret: quo facto simul libertatem & civitatem adipiscebatur is qui manumittebatur. Post Vindicium observatum est ut non ii modò qui per censum, sed & ii qui vindictâ liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

2 *Se ortum*] Ex se, ex Etruscis ortum.

U.c.245. a.C.507. *nis, extorrem, egentem, ex tanto modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos: se regem augentem bello Romanum imperium, a proximis sceleratâ conjuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent: suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Veientes; ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet; pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, sequuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviàm hosti consules eunt. Valerius, quadrato agmine, peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus 3 eques hostium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propiùs ac certiùs facie quoque Brutum cognovit, inflammatus irâ, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patriâ. Ipse ille nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores, adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. Avidè itaque se certamini offert;

3 *Eques*] Equitatus in hostium agmine primum locum tenuit.

adeoque

adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi cor- U.C.245. a.C.507.
poris memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint; simul & cetera equestris pugna cœpit: neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, & velut æquo Marte pugnatum est; dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique sunt. Tarquinienſis novus hostis non stetit solùm, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

Bruti mors.

Pugna dubia.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquinienſisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt mīracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex sylva Arsia ingentem editam vocem; 4 Sylvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit; collegæ funus quanto tum potuit apparatu, fecit; sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ 5 annum, ut parentem, eum luxerunt: quòd tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles

Valerius affectati regni insimulatus.

4 *Sylvani*] Cui nomen a *sylva*, quòd esset arvorum & pecoris deus, ut habetur apud Virg. Æn. VIII, 601.

5 *Annum*] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luctus excurrebat, ex instituto Numæ.

U.c 245. a.C.508. vulgi animi, 6 ex favore, non invidia modò; sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa 7 Velia; ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque 8 quum indignitate angerent consulis animum; vocato ad concilium populo, 9 summissis fascibus, in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit: summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi quàm consulis majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *Quòd liberatâ patriâ in summo honore pro republica dimicans, maturâ gloriâ, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset; se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ* 1 *ad Aquillios Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si* 2 *in ipsa arce Capitolioque habitarem,*

Submittit fasces populo.

Se purgat.

6 *Ex favore*] Pro favore, quo populus Valerium prosequebatur.

7 *Velia*] Editiore parte montis Palatini.

8 *Quum indignitate angerent*] Vetustissima editio auctiùs: *Quum indignitate quoque angerent.* Rectè. Præter invidiæ popularis periculum, etiam ipsâ indignitate angebatur consulis animus.

9 *Summissis fascibus*] Tunc etiam fascibus secures dempsit. Inde institutum manst, ut fasces cum securibus numquam in urbe consulibus præferrentur.

1 *Ad Aquillios Vitelliosque recidisse*] Eò recidisse, ut cum Aquilliis Vitelliisque compararetur.

2 *In ipsa arce Capitolioque*] *Arx* & *Capitolium*, ubi propriè & accuratè loquerentur, duæ diversæ erant ejusdem montis par-

metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus meliùs quàm P. Valerio creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam: &, ubi nunc 3 Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata. U.C. 245. A.C. 507.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium 4 verterent, ut 5 popularem etiam facerent: (inde cognomen factum Publicolæ est) ante omnes de provocatione adversùs magistratus ad populum, 6 sacrando-que cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia iniisset. Gratæ in vulgus leges fuere: quas quum solus pertuliisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul: qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores *Leges ab eo latæ.* *Suffectus Bruto Lucretius; huic Horatius.*

tes. Sed utram *arcis*, utram *Capitolii* nomine appellarent; in utra templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius tamen est, templum in ea parte fuisse, quæ *Capitolium* propriè vocaretur.

3 *Vicæpotæ*] Victoriæ, supple ædes. Vicæpotæ nomen a *vincendo* & *potiundo*.

4 *Verterent*] Supple rem, opinionem hominum.

5 *Popularem*] Populo acceptum.

6 *Sacrando*] Diris devovendo. Eum, cujus caput hoc sensu sacrum esset, cuivis impune occidere licebat. Bona ejus divendebantur, ac pecunia ex his redacta Cereri sacra erat.

U.c.245. a.C.507. non invenio Lucretium consulem : Bruto statim Horatium suggerunt ; credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriâ intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægriùs quàm dignum erat tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, 7 postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem deûm nuntium incutiunt : mortuum ejus filium esse, 8 funestâque familiâ dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, 9 nec interpretatio est facilis. 1 Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quàm ut cadaver efferri 2 juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti.

Capitolium dedicatur.

U.c.246. a.C.506. P. Valerius II. T. Lucretio Coss.

IX. Jam Tarquinii ad 3 Lartem Porsenam

7 *Postem jam tenenti consuli*] Templi quod dedicabat, postem. Etenim *postem teneri oportere in dedicatione templi* testis est Cic. pro domo, n. 121.

8 *Funestâ.... familiâ*] *Funesta familia* dicebatur tantisper, dum cadaver humatum non esset, neque justa persoluta. Apud Virgil. Misenus insepultus *totam .... incestat funere classem.* Æn. l. VI, v. 150.

9 *Nec interpretatio est facilis*] Nec facile est ex mera conjectura decernere.

1 *Nihil aliud... quàm*] Duntaxat.

2 *Juberet*] Nimirum consul illud omen non accepit, sed repudiavit & abjecit. Observa *oblativa* auguri, i. e. quæ incogitantibus offerebantur, licuisse repudiare : non item *impetrativa*, quæ quis a diis petita impetrasset.

3 *Lartem*] Volunt plerique interpretes *Lartem*

Clusinum regem perfugerant ; ibi miscendo consilium preceſque , nunc orabant , ne se oriundos ex Etruscis , ejusdem sanguinis nominisque , egentes exsulare pateretur : nunc monebant etiam , *Ne orientem morem pellendi reges inultum fineret.* 4 *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis , nisi quantâ vi civitates eam expetant , tantâ regna reges defendant ; æquari summa infimis ; nihil excelsum , nihil quod supra cetera emineat , in civitatibus fore. Adesse finem regnis , rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ , tum Etruscæ gentis regem , amplum Tuscis ratus , Romam infesto exercitu venit. Non umquam aliàs antè tantus terror senatum invasit : adeo valida res tum Clusina erat , magnumque Porsenæ nomen ; nec hostes modò timebant , sed suosmet ipsi cives , ne Romana plebs metu perculsa , receptis in urbem regibus , vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data ; annonæ inprimis habita cura , & ad frumentum comparandum missi , alii in Volscos , alii Cumas. 5 Salis

U.c.246. a.C.506.

Porsena bellum infert P. Romano.

nomen esse honoris , eoque vocabulo intelligi debere supremum quemdam moderatorem appositum duodecim Lucumonibus , sive regibus , quos duodecim Etruriæ populi sibi quisque præficiebant. Dionysius tamen accepit pro nomine Porsenæ. Sic enim habet , l. V. Λάρος ὄνομα , Πορσῖνος ἐπίκλησιν , i. e. *nomine Lar , cognomine Porsena.*

4 *Satis libertatem ipsam habere dulcedinis , nisi*] Ante vocem *nisi* supplendum est aliquod orationis membrum , quale esset : & civitates omnes sese in libertatem vindicaturas , nisi &c. Hoc non insolitum Latinis. Sic infrà , l. III , c. 38. *Jam caput fieri libertatem repetentium , si se plebs comitem senatui det.*

5 *Salis quoque*] Difficillimum hunc locum feliciter emendare videtur Gronovius hoc modo ; *Sa-*

U.c.246. quoque vendendi arbitrium, quia impenſo pre-
a.C.506. tio venibat in publicum omni ſumptu, adem-
ptum privatis : 6 portoriis quoque & tributo
plebe liberatâ, *ut divites conferrent, qui oneri*
ferendo eſſent ; pauperes ſatis ſtipendii pendere,
ſi liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Pa-
trum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione
ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut
regium nomen non ſummi magis quàm infimi
horrerent : nec quiſquam unus malis artibus
poſtea tam popularis eſſet, quàm tum bene
imperando univerſus ſenatus fuit.

X. Quum hoſtes adeſſent, pro ſe quiſque in
urbem ex agris demigrant : orbem ipſam ſepiunt
præſidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto vide-
bantur tuta. Pons ſublicius iter penè hoſtibus
Hor. dedit, ni unus vir fuiſſet ; Horatius Cocles :
Coclitis id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ
fortitudo habuit : qui poſitus fortè in ſtatione pontis,
quum captum repentino impetu Janiculum,
atque inde citatos decurrere hoſtes vidiſſet,

lis quoque vendendi arbi-
trium, quia impenſo pretio
venibat, in publicum omne
ſumptum, ademptum pri-
vatis : i. e. Quum ſal ni-
mio pretio veniret, nem-
pe ob aviditatem eorum
quibus ſalinæ circa Oſtiam
ab Anco rege factæ [l. 1,
c. 33] locabantur, ejus
vendendi poteſtas in pu-
blicum tranſlata eſt, adem-
pta privatis. Salinas volue-
runt non jam exerceri a
publicanis, quibus locatæ
fuerant, ſed in publicum
receptas actōribus publicis
mandari. Quod quidem ſic
Gallicè reddere poſſemus :
Les gabelles furent ôtées à
ceux à qui on les avoit don-
nées à ferme, pour être do-
rénavant exercées par des
commis. Arbitrium ſecre-
tiore ſignificatu hîc ſumi-
tur pro jure vendendi ſa-
lis publicanis locato, ſive
eo quod Gallicè diceremus
le parti du ſel.

6 *Portoriis*] Vectigali-
bus, quæ pro importa-
tione & exportatione mer-
cium ſolvebantur.

trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deûm & hominum fidem, testabatur *nequicquam* 7 *deserto præsidio eos fugere.* 8 *Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantùm corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insigniſque inter conspecta 9 cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes; duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit; deinde eos quoque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes. *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant; pudor deinde commovit aciem, & clamore sublato undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum

U.c.246. a.C.506.

7 *Deserto præsidio*] Deserto loco in quo præsidii causâ constituti fuerant, nempe Janiculo.

8 *Si transitum pontem*] Si pontem, postquam eum ipsi transiissent, a tergo relinquerent, nec eum abrumperent... Constaret sensus, etiamsi vox *pontem* abesset. *Si transitum reliquissent*, i. e. si reliquissent hostibus transeundi copiam.

9 *Cedentium pugnæ*] Malemus cum Gronovio, *pugnâ*.

U.c.246. a.C.506. in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum: quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, 1 *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita, 2 sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in 3 comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque, inter publicos honores, studia eminebant; nam in magna inopia, pro domesticis copiis, unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

Porsena urbem obsidet. XI. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen, per occasiones, aliis atque aliis locis 4 trajicerent; brevique adeo infestum omnem

1 *Tiberine pater*] Numen invocat fluvii. Virg. VIII Æn. v. 31. *Deus ipse loci... Tiberinus.* Ubi Servius, *Bene* Tiberinus, *quia suprà dixerat* deus. *Nam in sacris* Tiberinus... *vocatur.*

2 *Sic armatus*] Sicut erat armatus, quali eum habitu deprehendebat saliendi in fluvium necessitas. *Tò sic* interdum eleganter in hunc modum usurpatur. Virgilius Æneidos libro II, v. 644. *Sic o, sic positum affati discedite corpus*: & Cic. pro Sex. Roscio, n. 71. *Sic nudos in flumen dejicere.*

3 *Comitio*] Vid. not. ad I, 36, suprà.

4 *Trajicerent*] Lege *trajiceret.*

Romanum agrum reddidit, ut non cetera so- U.c.246.
lùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem a.C.506.
compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quàm consilio concessum; namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis, 5 ad secundum lapidem, Gabinâ viâ occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat, deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Nævia, cum aliquot manipulis militum, egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit; hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, 6 concurrit ex insidiis: versisque in Valerium Etruscis, terga cædit; dextrâ lævâque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor; ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis: finisque ille tam effusè vagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, & frumenti

5 *Ad secundum lapidem, Gabinâ viâ*] Ad secundum ab urbe milliarium. In viis publicis singula milliaria lapidibus signabantur.

6 *Concurrit ex insidiis*] Lege *consurgit*.

U.c.246. a.C.506. cum summa caritate inopia : sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat :

C. Mucii facinus. quum C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum 7 servientem, quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit ; 8 itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit : dein metuens ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, fortè deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, 9 fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit : *Transire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo : non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, si dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres : abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari ferè ornatu multa ageret, eum milites vulgò adirent ; timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, 1 quò temere traxit fortuna facinus, scribam

7 *Servientem, quum sub regibus esset*] Vox *servientem* glossema sapere videtur. Certè sufficit alterum membrum, *quum sub regibus esset*.

8 *Itaque*] Adeoque : & idcirco. Connectit hæc particula membrum cui præfigitur eum eo quod præcessit.

9 *Fortunâ tum urbis*] Quòd status urbis obsessæ & ad summam inopiam redactæ hanc criminationem probabilem faceret.

1 *Quò temere*] Scribam obtruncat, in quem non consilio aut judicio, sed temerario fortunæ impulsu actus est.

pro rege obtruncat. Vadentem inde quâ per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendus magis quàm metuens, *Romanus sum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant; hostis hostem occidere volui; nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere & 2 pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas 3 capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, & cum singulis res erit.* Quum rex, simul 4 irâ infensus periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias quàm vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident*: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; 5 prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altari-

U.c.246. a.C.506.

2 *Pati fortia*] Pati ea quæ non possit tolerare nisi fortis & constantis animi vir.

3 *Capite dimices tuo*] In periculum de vita tua venias. Ac fortasse hîc desit particula *de*.

4 *Irâ infensus*] Lege *insensus*.

5 *Prope attonitus*] *Attonitus*, si vim verbi spectes, est is qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore & animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quàm hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, *étonné*.

U.c.246 a.C.506. bus juvenem jussisset, *Tu verò abi*, inquit, *in te magis quàm in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc 6 jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos; ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac viâ grassaremur. Mea prima sors fuit: ceteri, 7 ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

Porsena de pace agit.

XIII. Mucium dimissum, cui postea 8 Scævolæ a clade dextræ manûs cognomen inditum, legati a Porsena Romam sequuti sunt. Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, & subeunda dimicatio toties, quot conjurati supersessent, ut pacis conditiones 9 ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. 1 De agro Veientibus restituendo impe-

6 *Jure belli liberum*] Immunem ab iis quæ in te mihi jure belli licerent.

7 *Ut cuique ceciderit primo*] Refecanda videtur vox *primo*: quæ & impendit sensum potiùs quàm juvat, & huc potuit immigrare ex versu præcedenti, ubi reperitur *prima*.

8 *Scævolæ*; Quia amissâ dextrâ manu, lævâ uti cogebatur, vocatus est Scævola. *Scæva enim*, seu *scævola* is est qui sinistrâ manu, pro dextra, utitur: a Græco Σκαιος, *sinister*.

9 *Ultro*] Vid. not. ad c. 5, l. I.

1 *De agro*] Illum agrum Dionys. l. V, tradit vocitatum fuisse *Septem pagos*; quem, eodem, & Plutarcho in Rom. testibus, Veientibus Romulus ademerat. Eum sibi, non Veientibus reddi postulat Porsena apud Dionysium.

tratum : expreſſaque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Janiculo præſidium deduci vellent. His conditionibus compoſitâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedêre, quæ poſtea ſunt Mucia prata appellata. Ergo ita honoratâ virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Cloelia virgo, una ex obſidibus, quum caſtra Etruſcorum fortè haud procul ripâ Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranavit : ſoſpiteſque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nuntiatum eſt, primò incenſus irâ oratores Romam miſit ad Cloeliam obſidem depoſcendam ; alias haud magni facere : deinde in admirationem verſus, *Supra Coclites, Mucioſque* dicere *id facinus eſſe ;* & præ ſe ferre, *quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe fœdus habiturum, ſic deditam, inviolatam ad ſuos remiſſurum.* Utrimque conſtitit fides : & Romani pignus pacis ex fœdere reſtituerunt, & apud regem Etruſcum non tuta ſolùm, ſed honorata etiam virtus fuit : laudatamque virginem 2 parte obſidum ſe donare dixit : ipſa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegiſſe impuberes dicitur : quod & virginitati decorum, & conſenſu obſidum ipſorum 3 probabile erat, eam ætatem potiſſimùm liberari ab hoſte, quæ maximè opportuna injuriæ eſſet. Pace redintegratâ, Romani novam

U.c.246. a.C.506.

Cloelia.

Quod quidem non abhorret a vero, quum ipſe Livius infrà, c. 15, nullâ Veientium factâ mentione, eum a Porſena reſtitutum Romanis narret.

2 *Parte obſidum*] Dimidiâ. Simile exemplum vid. infrà VIII, 4.

3 *Probabile*] Quod ipſa obſides non poterant, quin probarent.

U.c.246. in femina virtutem novo genere honoris, sta-
a.C.506. tuâ equestri, donavere; in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet 4 bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; 5 aut mitiore creviſſe principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis quæ traduntur, Porsenam descendentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata; gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne 6 in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res necopinata perculerat; arcessita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci,

4 *Bonis vendendis*] In sectionibus, quum venderentur bona quæ essent publici juris.

5 *Aut mitiore*] Aut ortam esse ac manavisse a mitiore principio, quàm præ se ferant hæc verba solennia, ex quibus bona Porsenæ hostiliter vendi videantur.

6 *In potestatem... esset*] Neminem offendere debet hæc loquendi forma, quæ apud optimos scriptores usitata est. Vid. infrà XXIV, 1.

ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adversùs vim usæ, declinavere paululum; 7 effuséque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortunâ & specie supplicum delati sunt; ibi benignè excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit; his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellarunt. U.c.646. a.C.206.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertiùm consules facti. Eo anno postremùm legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt; quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potiùs delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum; sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille peteret quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse; ita induxisse in animum, hostibus potiùs, quàm regibus portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse orare.* Rex verecundiâ victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtun-* U.c.247. a.C.505. P. Lucretio, P. Valerio III. Coss.

7 *Effusè .... prælatos*] locum in quo Cumani Effuso cursu prætervectos subsederant.

U.c.247. a.C.505. *dam sæpius eadem nequicquam agendo : nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor; alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit; obsidum quod reliquum erat, reddidit; agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

Tarquinius Tusculum in exilium abit.

U.c.249. a.C.503. M. Valerio, P. Postumio Coss.

XVI. 8 Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis: consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant; adversùs eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos; namque Atta Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor a 9 turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem; 1 vetus Claudia tri-

U.c.250. a.C.502. P. Valerio IV. T. Lucretio II. Coss.

Atta Clausus Romam transfugit.

8 *Consules deinde*] Omissum hîc, seu librariorum, seu fortasse Livii ipsius incuriâ, par consulum: Sp. Lartius, T. Herminius.

9 *Turbatoribus belli*] *Turbatores belli* intelligi possunt ii qui per turbas ac violentas actiones bellum concitant. Placeret tamen magis legere, *ab hortatoribus belli*: uti apud Virgilium, *Hortator scelerum Æolides*; & apud Ovid. Trist. IV, 2, 32. *Hortator pugnæ consiliumque fuit.*

1 *Vetus*] Hæc possunt sic accipi, ut ii qui cum Atta Clauso Romam venerant, appellati fuerint *vetus Claudia tribus*, posteaquam accesserunt novi tribules:

bus, additis postea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit; Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippâ Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt; cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quàm in prælio cædibus temperatum est; & cæsi aliquanto plures erant quàm capti, & captos passim trucidaverunt; ne ab obsidibus quidem, qui CCC accepti numero erant, iram belli 2 hostis absti nuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

U.c.250. a.C.502.

P. Valerii mors.

U.c.251. a.C.501. Agr. Menenio, P. Postumio II. Coss.

U.c.252. a.C.500. Op. Virginio, Sp. Cassio Coss.

XVII. Sequuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primò vi, deinde 3 vineis,

ita ut hæc appellatio non in totam tribum, sed in veterrimam ejus partem caderet. Si hæc satis clara non videntur, suspicari licet Livium dedisse: *agerque trans Anienem attributus. Claudia tribus....* Et intelligendum erit Claudiam tribum non hoc statim tempore formatam fuisse, sed lapsu temporis coaluisse, aggregantibus se ad eos qui cum Atta Clauso venerant novis tribulibus ex agro trans Anienem.

2 *Hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis.

3 *Vineis*] Vineæ erant machinæ lignis & cratibus contextæ, ac terrâ adopertæ, quæ subjectis rotis

U.c.252. a.C.500. aliisque operibus oppugnaverunt; in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquâ, aut occasione coorti, quum plures igni quàm ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum; inter multos saucios consul spe incertâ vitæ 4 relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum 5 irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata; & quum vineis refectis, aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterùm nihilominùs fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, 6 sub corona venierunt 7 coloni alii, oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

U.c.253. a.C.499. Post. Comi-nio, T. Lartio Coss. XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parva-

impellebantur. Harum tecto muniti obsidentes vel murorum fundamenta ferro subruebant, vel arietem mœnibus incutiebant.

4 *Relictus*] In castris ad Pometiam.

5 *Irâ majore belli*] Vox ultima necessaria non est.

6 *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur.

7 *Coloni alii*] Hic aliquid peccavisse videtur, vel librariorum manus, vel fortasse ipse Livius. Utut sit, *coloni*, hìc intelligendi sunt, ex iis quæ præcedunt, Pometini, quorum urbs colonia erat Latina.

que ex re ad rebellionem spectare res videbatur. 8 Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quòd triginta jam conjuraſſe populos, concitante Octavio Mamilio, ſatis conſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſollicitâ civitate, 9 dictatoris primùm creandi mentio orta; 1 ſed nec quo anno, nec quibus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent, (id quoque enim traditur) parum creditum, nec quis primùm dictator creatus ſit, ſatis conſtat; apud veterrimos tamen auctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp. Caſſium 2 magiſtrum equitum, creatos invenio. 3 Conſulares legêre: ita lex jubebat de dictatore creando lata. Eo magis adducor ut credam Lartium, qui 4 conſularis erat, potiùs quàm

U.c.253. a.C.499.

Primus dictator.

8 *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certiſſimam Dujatii conjecturam, qui legendum cenſet, *belli Sabini*. Melius quoque nobis, videretur, *ſuper... metum*. Sic infrà 27. *Super hæc timor inceſſit Sabini belli*: & c. 51. *Super bellum annuâ premente*. Triginta populos qui mox memorantur, intellige Latinos.

9 *Dictatoris*] Dictatoris ſummum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium erat: ei dicto audientes eſſe omnes oportebat; nec ab eo, ſaltem primis hiſce temporibus, licebat provocare. In ſex menſes creabatur: ſed pauci dictatores hunc magiſtratum tamdiu retinuerunt.

1 *Sed nec quo anno*] Dionyſius, l. V, primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum conſul fuit cum Q. Cloelio: eaque probabilior opinio eſt.

2 *Magiſtrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magiſter populi*, adſciſcebat ſibi *magiſtrum equitum*, cui poteſtas in equites committeretur; ſed ita tamen, ut ipſe dictatoris imperio ſubjectus foret.

3 *Conſulares legêre*] Legêre in dictatorem ac magiſtrum equitum viros conſulares.

4 *Conſularis erat*] Immo

U.C.253. a.C.499. Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum; 5 qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potiùs, M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam 6 præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum; neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem senatumque ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. Actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum; tacitæ inducìæ quietum annum tenuere.

U.C.254. a.C.498. Ser. Sulpicio, Man. Tullio Coss. XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius Tullius; nihil dignum memoriâ actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit; nec ultrà bellum Latinum, 7 glisccns jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius

quum maximè consul.

5 *Qui, si maximè*] Refer *τὸ qui* ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

6 *Præferri secures*] Consulibus enim non præferebantur in urbe secures, ut observavimus in not. 6, ad c. 7, suprà.

7 *Glisccns*] Quod occultè collectis viribus pararetur.

magiſter equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt; & quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium 8 aliquanto quàm cetera gravius atque atrocius fuit; non enim duces ad regendam modò conſilio rem affuere, ſed 9 ſuiſmetipſis corporibus dimicantes miſcuere certamina; nec quiſquam procerum ferme hac aut illac ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumium, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque, 1 Tarquinius Superbus quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum, receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Æbutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: 2 contra quem & ille concitat equum; tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Æbutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum. Hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere. Æbutius quum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugnâ exceſſit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia ſuos perculſos videbat, arceſſit cohortem exſulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius

U.c.255. a.C.497. T. Æbutio, C. Vetuſio Coſſ.

Bellum cum Latinis.

Pugna ad Regillum lacum.

8 *Aliquanto*] Haud paulo. *Aliquantum* haberi debet tamquam aliquid medium inter *paulum* & *multum*.

9 *Suiſmetipſis corporibus*] Lege cum Gronovio *ipſi*. Sic enim ſemper ferè Livius.

1 *Tarquinius Superbus*] Dionyſio videtur meritò parum veriſimile, Tarquinium Superbum, tunc nonagenario proximum, in illa acie fuiſſe.

2 *Contra quem*] Contra Æbutium ipſe quoque Mamilius equum concitat.

U.c.255. a.C.497. præerat ; ea quo majore pugnabat irâ, ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infesto cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit : nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere, animadvertit ; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, 3 dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant ; ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prælium iniit ; integris corporibus animisque, fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit ; hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum

3 *Dat signum*] Per totam cohortem perferri hoc imperium suum jubet, ut... Vid. not. 2, ad l. V, c. 36.

per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans ut fesso jam pedite, 4 descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro 5 antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent; secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset; tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere. U.c.255. a.C.497. † U. c. 256.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules † Q. Cloelius & 6 T. Lartius. Inde * A. Sempronius & M. Minutius; his a.C.496. * U. c. 257. a.C.495.

4 *Descendant ex equis*] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Rectè observat Clericus mirum videri debere, quod multis pugnis Livius facitatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilis equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

5 *Antesignanis*] *Antesignani* ii sunt qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius, l. IV de Milit. Rom. Dial. 3, antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quòd ii ante omnia signa essent, siquidem sua habuere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longiùs ab hoste removebantur.

6 *T. Lartius*] Hic dictator hoc anno primus

U.c.258. a.C.494. consulibus 7 ædes Saturno dedicata : 8 Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio : A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse : dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules 9 secundùm quosU.c.259. a.C.493. dam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes ; sed Patribus 1 nimis luxuriosa ea fuit lætitia : plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, sup-

Ap. Claudio, P. Servilio Coss.

Mors Tarquinii.

creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18, suprà.

7 *Ædes Saturno*] Legimus *Saturni*. Vid. infrà not. 2, ad V, 23. Hæc ædes fuit ærarium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica asservabantur.

8 *Saturnalia*] Saturnalibus mos fuit crebra convivia agitare, & mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servos suos conviviis liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hæ feriæ celebrabantur a. d. XIV Kal. Januar. ac primò uno die absolvebantur. Augustus eas triduo servari jussit.

9 *Secundùm*] Post : ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiri non possit. Possis legere *secundum quos*, sive *quosnam:* ut incertum sit quinam præcesserint, quinam sequuti fuerint.

1 *Nimis luxuriosa*] Non satis moderata.

pleto

pleto numero colonorum, iterum deducta est, Romæ 2 tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis. U.C.259. a.C.493.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat; nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes necopinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos; ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades 3 Latinos, irâ odioque ejus quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt; cum legatis donoque, qui *Bellum cum Volscis.*

2 *Tribus una & viginti factæ*] Additâ, ut videtur, tribu Claudiâ. Vid. not. 15, ad I, 43, & not. 3, ad 16, suprà.

3 *Latinos... ne ab legatis quidem violandis abstinuit*] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

U.c.259. captivorum remissi ad suos fuerant, magna cir-
a.C.493. cumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant : gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua ; inde hospitia jungunt. Numquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

Turbæ ob æs alienum.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter 4 nexos ob æs alienum. Fremebant se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & oppressos esse : tutioremque in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter cives, libertatem plebis esse ; invidiamque eam suâ sponte gliscentem insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam, cum omnium malorum suorum insignibus, se in forum projecit ; obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & 5 ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miserantes eum, jactabant ; ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus, unde deformitas, quum circumfusa turba esset prope in concionis modum ; *Sabino bello* ait *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta*

4 *Nexos*] *Nexi* erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, & in vinculis. haud secus ac servi, habebantur.

5 *Ordines duxisse* Centurionem fuisse. *Ordo* erat altera pars manipuli : *dux ordinis*, centurio. Vid. infrà VIII, 8.

omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum feciſſe: id cumulatum uſuris, primò ſe agro paterno avitoque exuiſſe, deinde fortuniſ aliis: poſtremò velut tabem perveniſſe ad corpus. Ductum ſe ab creditore, non in ſervitium, ſed in ergaſtulum & carnificinam eſſe. Inde oſtentare tergum fœdum recentibus veſtigiis verberum. Ad hæc viſa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. 6 Nexu vincti, ſolutique ſe undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deeſt ſeditionis voluntarius comes; multis paſſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt; nec temperatum manibus foret, ni propere conſules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. In eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua deformitatemque aliam. Hæc ſe meritos dicere, exprobrantes ſuam quiſque alius alibi militiam. Poſtulare multo minaciter magis quàm ſuppliciter, ut ſenatum vocarent: curiamque, ipſi futuri arbitri moderatoreſque publici conſilii, circumſiſtunt. Pauci admodum Patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules: ceteros metus non curiâ modò, ſed etiam foro arcebat: nec agi quicquam 7 per infrequentiam poterat ſenatûs. U.c.259. a.C.493.

6 *Nexu vincti, ſolutique*] Et ii qui quum maximè in vinculis apud creditores erant; & ii qui, quum olim nexi fuiſſent, diſſoluto ære alieno liberati fuerant. Sed magis placeret legere cum Sigonio: *nexi, vincti ſolutique*: id eſt, nexi, alii cum vinculis ipſis, alii ſoluti, ſine vinculis, ſe in publicum proripiunt.

7 *Per infrequentiam.... ſenatûs*] Ut ſenatuſconſul-

U.c.259. a.C.493. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum: quum incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curiâ, 8 non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi putabat quum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror.

XXIV. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire; quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; ultores superbiæ Patrum adesse dicere deos; alius alium confirmare, 9 ne nomina darent: *cum omnibus potiùs, quàm solos petum* rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublicæ temporibus diversus fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum universorum numerus.

8 *Non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modò non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne... quidem*, in priore post *non modò* intelligendum est *non*. Vid. suprà I, 42, & infrà IV, 3, V, 42, IX, 19.

9 *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, respondent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

rituros. Patres militarent, Patres arma caperent; ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At verò curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi; *ceterùm deliberationi* 1 *de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica interveniisse; nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec,* 2 *si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede priùs acceptâ, arma pro patria non cepisse;* 3 *neque Patribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.* 4 Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quominus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet;* 5 *liberos,* U.c.259. a.C.493.

Metu hostis compositæ.

1 *De maxima quidem*] De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantùm, non tota civitas.

2 *Si sit laxamenti aliquid*] Si hostis non tantopere urgeat.

3 *Neque Patribus*] Hîc requiri videtur particula *aut*, potiùs quàm *neque*.

4 *Concioni deinde*] Ea quæ in concione dixerat comprobavit, & ejusmodi esse ostendit quibus fides haberi posset, edicto.

5 *Liberos, nepotesve ejus moraretur*] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus vitæ necisque habebat. Itaque tamquam res patris, haud aliter ferè quàm servi, habebantur. Nihil mirum igitur eos a patre pignori opponi, a creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes e filio. Hîc igi-

U.c.259. a.C.493. *nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, 6 ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit; parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proximâ inde nocte Volsci discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit; reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die primâ luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quamquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causâ parumper moratus, postquàm satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit; mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus,

Victi Volsci.

tur vetat Servilius retineri in vinculis cujusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrium aut avitum nexi essent.

6 *Ut sacramento dicerent*] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent *se jussu consulum conventuros, neque injussu abituros.* Vid. infrà III, 20, XXII, 38.

ductis, intra paucos dies oppidum capitur : U.c.259.
captum prædæ datum; inde paulùm recreatus a.C.493.
egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum 7 Romam reducit ; decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere : 8 tumultus enim fuit verius quàm bel- *Tumultus Sabinus.*
lum. Nocte in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniisse : ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat ; sequutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Pleroque palantes eques circumvenit ; nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque *Bellum cum Aurunci.*
bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt ; ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat ; cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus ar-

7 *Romam reducit ; decedentem Romam*] Inutiliter hic & parum concinnè iteratur vox *Romam*. Ea posteriore loco deleri potest.

8 *Tumultus.... verius, quàm bellum*] Hic *tumultus* levius est, quàm *bellum*. At longè alia vis hujus vocis est, ubi de *Gallico tumultu* agitur, aut *decretus tumultus* dicitur. Hoc fusiùs explicabimus in not. 3, ad c. 9, l. VII.

U.c.259. a.C.493. ma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque uno debellatum est.

Turbæ ob nexos recru- descunt.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus, promissa consulis, fidemque senatûs exspectabat: quum Appius, & insitâ superbiâ animo, & ut collègæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere; deinceps & qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut referret ad senatum, ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogebat: adeo in alteram causam non collega solùm præceps ierat, sed omnis factio nobilium; ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & 9 ambitiosum rati; plebes fallacem; brevique apparuit 1 æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter 2 dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, 3 solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Læ-

9 *Ambitiosum*] Aucupandi favoris popularis cupidum.

1 *Æquasse eum*] Eum non minùs invisum esse populo, quàm Appium.

2 *Dedicaret Mercurii ædem*] Hujus dedicationis mentio jam facta est suprà c. 21, sed hìc nempe fusiùs narratur id quod illic uno tantùm verbo indicatum fuerat.

3 *Solennia pro pontifice...*

torio 4 primipili centurioni : quod facilè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde 5 utique consulum alter, Patresque ; sed plebi creverant animi, & longè aliâ quàm primò instituerant viâ grassabantur. Desperato enim consulum senatûsque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant ; neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat : neque, quum decressset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis & periculum 6 libertatis, quùm in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli : delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante 7 ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum &* U.c.259. a.C.493.

suscipere] Celebrare, præsente & præeunte pontifice, quædam sacra auspicandæ huic collegii mercatorum institutioni.

4 *Primipili centurioni*] *Primipili centurio* erat centurio primi Triariorum ordinis, adeoque primus totius legionis centurio. Hujus magna erat dignatio. Consilii particeps erat. Aquilæ erat præpositus. Dicebatur primipili centurio, quasi centurio primi ordinis Pilanorum. Triarii enim, quia antiquitus proprium ipsorum telum pilum erat, Pilani vocabantur. Vid. infrà VIII. 8.

5 *Utique consulum alter*] Maximè consulum alter, nempe Appius : nam Servilius molliùs contumeliam ferebat.

6 *Libertatis*] Hæc vox videtur resecanda.

7 *Ambitionem*] Nimiùm indulgentem populo mollitiem.

U.c.259 a.C.493. *suæ & Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret 8 quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore: 9 adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

U.c.260. a.C.492. A. Virginio. T. Vetusio Coss. XXVIII. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliis, pars in Aventino facere, 1 ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, pernicioſam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit: adeo tumultuosè excepta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari 2 exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si*

8 *Quotidiana multitudo*] Multitudo solita, quæ quotidie concurrere solebat. Nisi satius fuerit, mutato duarum vocum ordine, legere *multitudo quotidianâ licentiâ accensa*: ita ut τὸ *quotidiana* jungatur cum *licentia*.

9 *Adeo supererant animi*] Adeo plus etiam illi viro, quàm satis esset, animorum erat ad resistendum odiis popularibus.

1 *Ne in foro subitis trepidaret consiliis*] Ne trepidaret incerta in foro, si subitò & in re præsenti capienda consilia essent.

2 *Exsequendum*] Vindicandum.

essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, consilium. Nunc in mille curias concioneſque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. Unum Hercule virum, (id enim plus esse quàm consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse. Correpti consules quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant: 3 otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt, citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare *ultrà decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, 4 ni præstaretur fides publica; libertatem unicuique priùs reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem; & apparebat atrox cum plebe certamen. Priùs itaque quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum verò ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. U.c.260. a.C.492.

XXIX. 5 Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. Postulamus ut iis*

3 *Otio lascivire*] Licentiâ ex otio collectâ ferocire.

4 *Ni præstaretur fides publica*] Ni id quod fide publicâ promissum erat, re & effectu exhiberetur.

5 *Utrâque re*] Et senatûs & plebis pertinaciâ.

U.c.260. a.C.492. *qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal : citari nominatim unum ex iis qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt ; quo repulso, tum verò indignum facinus esse clamitantes qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore 6 nihil aliud quàm prehendere prohibito quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est : in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ fuerat. Senatus tumultuosè vocatus, tumultuosiùs consulitur, 7 quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferociſſimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quàm in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius 8 rem non vulgabat : *De iis tantùm, qui fidem sequuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur ; totam plebem ære alieno demersam esse : 9 nec sisti posse, ni omnibus consulatur ; quin, si alia aliorum sit*

Variæ sententiæ in senatu.

6 *Nihil aliud quàm*] Tantummodo.

7 *Quæstionem postulantibus*] Postulantibus ut inquireretur in auctores injuriæ.

8 *Rem non vulgabat*] Nolebat omnibus indulgeri.

9 *Nec sisti posse*] Nec posse rem sustineri, inhiberi, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio loquutio.

conditio, *accendi magis discordiam, quàm sedari.* U.c.260. Ap. Claudius, & naturâ immitis & efferatus a.C.492. hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis*, ait, *sed licentiâ tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quàm sævire. Id adeo malum ex provocatione natum; quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos qui unà peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violarit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique, exemplo haud salubres; utique Lartii 1 putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret; medium maximè, & 2 moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur; quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci, Æquique, & Sabini fortè unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum 3 ut

1 *Putabant sententiam*] Hæc verba delenda sunt, tamquam glossema temere invectum. *Utique*, id est, præcipuè *Lartii* sententia videbatur exemplo haud salubris, quæ omnino fidem ex societate humana tolleret, liberando debitores omnes a necessitate solvendi ea quæ mutua acceperant.

2 *Moderatum utroque*] Ex utroque, Appii nempe & Lartii, consilio temperatum: quod & fidei, & humanitati consuleret.

3 *Ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio*] *Ut imperium suo ingenio*, id est, vi suâ, naturâ suâ, *vehemens, permitteretur mansueto ingenio*, id est, viro

U.C.260. a.C.492. imperium, suo vehemens, mansueto permiteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Voleſi filium creant. Plebes etſi adversùs ſe creatum dictatorem videbat, tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte nec ſuperbum timebat. Edictum deinde a dictatore propoſitum confirmavit animos, Servilii ferè conſulis edicto conveniens; ſed & homini & poteſtati meliùs rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. 4 Quantus numquam antè exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ conſulibus, quatuor dictator uſus. Nec poterat bellum differri. Æqui Latinum agrum invaſerant; oratores Latinorum a ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſeipſos tuendorum finium causâ capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt; is finis populationibus fuit. Ceſſere Æqui campis: locoque magis quàm armis freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul in Volſcos profectus, ne & ipſe tereret tempus, vaſtandis maximè agris hoſtem ad conferenda propiùs caſtra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter caſtra campo ante ſuum quiſque vallum infeſtis ſignis conſtitere. Multitudine aliquantùm Volſci ſuperabant. Itaque effuſi & contemptim pugnam iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos totâ vi gladiis rem gerere. Volſci curſu & clamore feſſi, quum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis,

Man. Valerius dictator.

Bellum cum Æquis, Latinorum causâ.

Bellum cum Volſcis.

manſueti ingenii.

4 *Quantus numquam antè exercitus*] Legiones decem effectæ, qui exercitus major erat quàm umquam antea ſcriptus fuiſſet.

postquam impressionem sensere ex adverso fac- U.c.260.
tam, & ante oculos micare gladios, haud se- a.C.492.
cus quàm si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contrà, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facilè adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persequuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere; 5 plusque ibi sanguinis promiscuâ omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione, factum; paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium 6 aciem, quâ, dum se cornua latiùs pandunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant; turbatos pedes invasit; eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit; dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores, locus in Circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est; invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu

Bellum cum Sabinis.

5 *Plus... sanguinis... factum*] Plus sanguinis fusum, plus cædis factum. Vid. infrà not. 3, ad XXXV, 51.

6 *Aciem, quâ,... parum aptum... aciem firmaverant*] Videtur scripsisse Livius: *Aciem quam... parum aptè introrsum ordinibus firmaverant.*

U.c.260. a.C.492. abiret, irritaque, ſicut antè conſulis, promiſſa ejus caderent, perpulere ut fortè temere in *Æqui victi.* adverſos montes agmen erigeret. Id malè commiſſum, ignaviâ hoſtium in bonum vertit: qui, priuſquam ad conjectum teli veniretur, obſtupefacti audaciâ Romanorum, relictis caſtris, quæ munitiſſimis tenuerant locis, in 7 adverſas valles deſiluere; 8 ubi ſatis prædæ, & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello *Turbæ domeſticæ.* bene geſtâ, de domeſticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura deceſſerat: tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, ſed ipſum etiam dictatorem fruſtrarentur. Namque Valerius, poſt Vetuſii conſulis reditum, omnium 9 actionum in ſenatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret; quæ quum rejecta relatio eſſet, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor; optabitis* 1 *medius Fidius propediem, ut mei ſimiles Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque fruſtrabor ultrà cives meos, neque ipſe fruſtra dictator ero. Diſcordiæ inteſtinæ, bellum externum fecere ut hoc magiſtratu egeret reſpublica. Pax foris parta eſt, domi impeditur; privatus potiùs quàm dictator, ſeditioni interero.* Ita curiâ egreſſus, dictaturâ ſe abdicavit. Apparuit cauſa

7 *Adverſas*] Lege *averſas.*

8 *Ubi*] Rectius foret, *ibi.*

9 *Actionum*] Hoc nomine deſignatur quidquid agit magiſtratus, ſive apud ſenatum, ſive apud populum; quidquid vel Patribus decernendum, vel populo ſciſcendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in ſenatu, retuliſſe, ſive juſſiſſe Patres deliberare de fide victori populo præſtanda.

1 *Medius Fidius*] Formula jurandi: ita me juvet dius Fidius. *Dius* eſt, Feſto interprete, *ab Jove genus ducens. Fidius*, qui fidei præeſt.

plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse; itaque, velut persolutâ fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus persequuti sunt. U.c.260. a.C.492.

XXXII. Timor inde Patres 2 incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent; itaque quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere: quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in 3 Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum; ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossâque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum; timere Patres residem in urbe plebem; incerti, manere eam an abire mallent. *Quàm diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim* *Secessio plebis in Sacrum montem.*

2 *Incessit*] Vid. not. 5, ad c. 56, l. I.

3 *Sacrum montem*] Ex eo ipso facto sic cognominatum, quia eum locum in quo confederat plebs, quum rediret in urbem, consecravit: (vid. Dion. l. VI) vel quia in eo condita Sacrata lex, de qua infrà, c. 33.

U.c.260. A.C.492. *bellum exsistat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam* ducere; *eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quòd 4 inde oriundus erat, plebi carum. Is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud quàm hoc narrasse fertur. *Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud quàm datis voluptatibus frui. Conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent; hac irâ dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quàm alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem.* Comparando hinc quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

Plebs reducta. XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversùs consules esset: neve cui Patrum ca-

Tribuni Pl. creati pere eum magistratum liceret. Ita 5 tribuni

4 *Inde*] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat: (suprà c. 16) unde certò colligitur eum patricium fuisse. Solis enim tum patriciis patebat consulatus. At rectè observat Dujatius eum potuisse ex eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio hujus libri.

5 *Tribuni plebei creati duo.* Tribuni plebei inde no-

plebei creati duo, C. Licinus, & L. Albinius; hi tres collegas sibi creaverunt; in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. 6 Sunt qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis, Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt; his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus; ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum

U.c.260. a.C.492.

U.c.261. a.C.491. Sp. Cassio II. Postumo Cominio II. Coss.

men traxerunt, teste Varr. l. IV de ling. Lat. quòd ex tribunis militum facti essent. Tribuni autem militum ab antiquis tribubus Ramnensium, Titiensium, Lucerum, quibus terni præficiebantur in bello, dicti fuerant.

6 *Sunt qui... dicant ibi... sacratam legem latam*] *Sacratæ leges sunt*, inquit Festus, *quibus sancitum est, qui quid adversùs eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque.* Itaque non sola lex de tribunis plebis sacrata fuit. Aliarum quoque sacratarum legum mentio identidem apud Livium occurrit, ut III, 32, & VII, 41. Immo & apud alios populos sacratæ leges latæ reperiuntur, putà Æquos & Volscos, teste Livio IV, 26. Lex tamen de tribunis, quia sacratarum omnium legum celeberrima, & populo cariſſima fuit, *lex sacrata* sæpe κατ' ἐξοχήν, dicitur. Porro dubitari non potest, quin hæc sacrata lex hoc tempore lata sit. Sed illud inter scriptores fortasse ambigebatur, utrùm in ipso Sacro monte, an in urbe post reditum plebis lata fuisset. Eam autem hoc modo recitat Dionysius: *Tribunum nemo in ordinem redigito, neque invitum quidquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare jubeto; nec occidito, nec occidi jubeto. Si quis contrà fecerit, sacer esto, & bona ejus Cereri sacra sunto: & qui eum occiderit, purus a cæde esto.* Hanc legem omnes juraverunt seque & posteros in sempiternum observaturos. Præter tribunos duos, quoque tum ædiles plebis, concedentibus Patribus, creaverunt, qui tribunorum administri & adjutores essent.

U.c.261 a.C.49 missus, Antiates Volscos fundit fugatque: com-
Volsci victi. pulsos in oppidum Longulam persequutus, mœ-
nibus potitur. Inde Polusciam, item Volsco-
rum, cepit: tum magnâ vi adortus est Corio-
los. Erat tum in castris inter primores juvenum
C. Marcii operâ Corioli capti. C. Marcius, adolescens & consilio & manu
promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit.
Quum subitò exercitum Romanum Coriolos
obsidentem, atque in oppidanos, quos intus
clausos habebat, intentum sine ullo metu ex-
trinsecus imminentis belli, Volscæ legiones
profectæ ab Antio invasissent, eodemque tem-
pore ex oppido erupissent hostes; fortè in sta-
tione Marcius fuit. Is cum delecta militum
manu, non modò impetum erumpentium retu-
dit, sed per patentem portam ferox irrupit:
cædeque 7 in proxima urbis factâ, ignem te-
mere arreptum imminentibus muro ædificiis in-
jecit. Clamor inde oppidanorum mistus mulie-
bri puerilique ploratu 8 ad terrorem, ut solet,
primo ortu, & Romanis auxit animum, &
turbavit Volscos: utpote captâ urbe, cui ad
ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci An-
tiates: Corioli oppidum captum; tantúmque suâ
laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi
fœdus cum Latinis, columnâ æneâ insculptum,
monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia
collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium
bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset.
Agr. Menenii mors. Eodem annò Agrippa Menenius moritur, vir
omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post
secessionem carior plebi factus. Huic interpreti
arbitroque concordiæ civium, legato Patrum
ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem,

7 *In proxima urbis*] In loca urbis quæ portæ proxima erant.

8 *Ad terrorem, ut solet, primo ortu*] Lege *ad terrorem... primum ortus.*

sumptus funeri defuit; extulit eum plebs 9 sextantibus collatis in capita. U.c.261. a.C.491.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia a bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ, 1 ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, 2 qualis clausis solet; ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed 3 quæsitum in Sicilia quoque: adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt. In Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset; eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colono- T. Geganio, P. Minicio Coss. *Caritas annonæ.*

9 *Sextantibus*] Sextans est sexta pars assis Romani.

1 *Ex incultis per secessionem plebis agris*] Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV Idus Decembres.

2 *Qualis clausis solet*] Non minùs sæva, quàm quæ solet clausam & obsessam urbem fatigare.

3 *Quæsitum in Sicilia*] Plerique scripti *in Siciliam*. Bene. Sed vox *quæsitum* vacare videtur.

U.c.263. a.C.489. M. Minucio II. A. Sempronio II. Coss.

rum Romani, & 4 Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent; in primis Marcius Coriolanus, hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem pollentemque video, 5 sub jugum missus, tamquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non 6 tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem, alioque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum 7 tertio anno rapuere. 8 Utantur annonâ, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant.* 9 Haud tam facile dictu est faciendumne

4 *Norbæ in montes.... miserunt*] Reponendum videtur *Norbam*.

5 *Sub jugum missus*] Non minùs contumeliosè habitus, quàm ii qui victi bello sub jugum ab hostibus mittuntur: quo de more vid. infrà III, 28. *Tamquam a latronibus redemptus.* Coactus me redimere quovis pretio a ducibus plebis, perinde ac si in latronum manus incidissem.

6 *Tulerim*] Hæc dicit Marcius, non ex sua persona, sed cujusvis senatoris, aut, si mavis, senatûs universi.

7 *Tertio anno*] Tertio antè anno.

8 *Utantur annonâ, quam*] Utantur annonâ arctâ & durâ, qualem ipsi sibi fecere per seditionis furorem, incultos relinquendo agros.

9 *Haud tam facile*] Potuisse arbitror fieri, (utrùm

fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut condi- U.c.263.
tionibus laxandi annonam, & tribunitiam po- a.C.489.
testatem, & omnia invitis jura imposita Patres
demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. *Fame jam se sicut hostes pati, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio victi dedantur tribuni,* 1 *nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa; se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati: plebisque, non Patrum tribunos esse.* Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut 2 unius pœnâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen 3 adversâ invidiâ, 4 usque

C. Marcius accusatus.

fieri debuerit, haud facile dictu est) ut Patres & ab tribunicia potestate, & ab omnibus legibus quas inviti sibi imponi tulerant in Sacro monte, sese liberarent, si hanc conditionem exegissent pro laxando annonæ pretio.

1 *Nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat*] Nisi satisfiat odio ejus in plebem, sæviendo verberibus in terga civium. Hoc ideo dicunt plebeii, quia tribunorum erat prohibere ne consules injuriâ & pro libidine virgis animadverterent in cives; & mulctâ quoque coercere, aut ad populi judicium adducere creditores qui in nexos atrociter sævirent.

2 *Unius pœnâ defungendum*] Uno ad pœnam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

3 *Adversâ invidiâ*] Quamvis illis adversaretur invidia, quamvis luctandum illis esset adversùs odium publicum, quo flagrabat quisquis Coriolanum defenderet.

4 *Usque sunt*] Elegan-

U.c.263. a.C.489 sunt, quâ suis quisque, quâ totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere (quidquid erat Patrum, reos dicebat) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benigniúsque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus; ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. *Multis sæpe bellis, pestilentiâ postremò amissâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.*

Damnatus in Volscos exsulatum abit.

XXXVI. 5 Ludi fortè, ex instauratione, Magni Romæ parabantur; instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, 6 nondum commisso spectaculo, 7 sub

tius videretur: *nisique sunt*: ut infrà, c. 50, *nisi corporibus armisque.*

5 *Ludi... Magni*] Vid. suprà 1, 35.

6 *Nondum commisso spectaculo*] Nondum cœpto spectaculo. Verbum *committi* proprium & solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione quâ dicitur *committi* prælium.

7 *Sub furca*] Furca duplex fuit: alia, quam furca

furca cæsum medio egerat Circo ; cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse : nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore ; iret, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit; filium namque intra paucos dies amisit ; cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species, visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem ? majorem instare, ni eat propere ac nuntiet consulibus.* Jam præsentior res erat : cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est, 9 debilitate subitâ. Tum enimvero deorum ira admonuit ; fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno Jovem, minas iraque cœ- U.c.263. a.C.489. *Ingratus Jovi prædicere.* *Sibi ludis præsultatorem displicuisse : nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore ; iret, ea consulibus nuntiaret.*

gestare tantummodo jubebantur servi nequam ignominiæ causâ, & per omnem viciniam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notesceret. Inde *furciferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis. Ei inferebatur nudi hominis cervix : deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versùs pectus secundùm brachiorum longitudinem, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur.

8 *Timorem vicit, ne*] *Vicit timorem* irarum cœlestium, verente Atinio *ne abiret pro ludibrio*, tamquam ludibrium, *in ora hominum*, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

9 *Debilitate*] Paralysi. Infrà Atinius dicitur *captus omnibus membris.*

U.c.263. a.C.489. leſtes 1 repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet; conſenſu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad conſules lectică defertur; inde in curiam juſſu conſulum delatus eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum functum officio pedibus ſuis domum rediiſſe, traditum memoriæ eſt.

XXXVII. Ludi quàm ampliſſimi ut fierent, ſenatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volſcorum venit. Priuſquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit; dicit eſſe quæ ſecretò agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, 2 *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. Non tamen admiſſum quicquam ab iis, criminatum venio, ſed cautum ne admittant. Nimio plus, quàm velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. Multis id cladibus ſenſimus: quippe qui non noſtro merito, ſed veſtrâ patientiâ incolumes ſimus. Magna hîc nunc Volſcorum multitudo eſt; ludi ſunt, ſpectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eamdem occaſionem* 3 *ab Sabinorum juventute in hac urbe commiſſum ſit; horret animus, ne quid inconſultè ac temere fiat. Hæc, noſtrâ veſtràque causâ, priùs dicenda vobis, conſules, ratus ſum. Quod ad me*

Attii Tulli Volſci dolus.

1 *Repræſentatas*] Statim & in præſenti exhibitas & ad effectum perductas. Nimirum eodem ſenſu hîc accipienda videtur vox *repræſentatas*, quo quis dicitur ei repræſentare præmium, cui promiſerit, vel pœnam, cui denuntiaverit.

2 *Quod ſequius ſit* Quod civibus meis labem aliquam aſpergat. *Sequior*, *ſequius* idem quod *deterior*, *deterius*: a voce *ſecus* quæ non modò ſignificat *aliter*, ſed etiam uſurpatur pro *non bene*, ubi rem mollire oratione opus eſt.

3 *Ab Sabinorum juventute*] Vide ſuprà, c. 18.

attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, U.c.263. 4 *ne cujus facti dictive contagione præsens violer.* a.C.489. Hæc loquutus, abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quàm res ad præcavendum vel ex supervacuo movit; factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut conscelcratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse.* *Volsci urbe exacti.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad 5 caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, 6 quærendo indignandoque, & eos ipsos 7 sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam, in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, 8 *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, conci-* inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc con-* *A Tullo tati.*

4 *Ne cujus facti*] Ne, si remaneam & præsens adsim, in me transeat velut ex contagione labes aē suspicio alicujus inconsulti dicti factive.

5 *Caput Ferentinum*] Vid. not. ad c. 50, l. I.

6 *Quærendo*] Non minùs placeret *querendo*.

7 *Sedulò audientes secunda iræ verba*] Cum cura & attentione audientes verba quæ obsecundarent, faverent iræ quâ incensi erant.

8 *Veteres... Volscorum*] Hæc verba non immeritò censet Gronovius dici ex persona historici, nec quicquam pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unicâ sublatâ litterâ: *Oratione exorsus veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum.* Quod sanè non spernendum.

U.c.263 a.C.489. *tumeliam quo tandem animo fertis, 9 qui per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos 1 traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si interfimus spectaculo, violaturi simus ludos, 2 piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid deinde, illud non succurrit, vivere nos, quòd maturarimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo qui indixere, si viri estis.* Ita & suâ sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque populos, effecere ut omne Volscum nomen deficeret.

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo & C. Marcio.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facilè appareret ducibus validiorem quàm exercitu rem Romanam esse. Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit.

9 *Qui*] Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur.

1 *Traductos per ora hominum*] Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant.

2 *Piaculum.... merituri*] Id commissuri, quod sit piaculo dignum.

Inde 3 in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Polusçam; Coriolos, 4 novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem a Pedo ducit: & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset: adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant; sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat, quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. 5 Sp. Nautius jam, & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque in quibus stationes vigiliasque esse placuerat loca, distribuentes, multitudo ingens

U.c.263. a.C.489.

U.c.266. a.C.485. Sp. Nautio, Sex. Furio Coss.

3 *In Latinam viam . . . transgressus*] Quatuor hæc oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcius antè in Latinam viam transgressus fuisse, quàm has urbes cepisse dicatur.

4 *Novella hæc Romanis oppida*] Nuper ab Romanis acquisita. Vid. suprà c. 33.

5 *Sp. Nautius... & Sex. Furius*] Ante hos consules duplex par consulum inserit Dionysius: in annum 264 Q. Sulpicium Camerinum & Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 265 C. Julium Julum & P. Pinarium Rufum, qui ludos instauravere. Eorum in numerandis annis rationem habuimus.

U.c.266. a.C.486. pacem poſcentium primùm ſeditioſo clamore conterruit : deinde vocare ſenatum , referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres , poſtquam apparuit labare plebis animos ; miſſique de pace ad Marcium oratores , atrox reſponſum retulerunt. *Si Volſcis ager redderetur , poſſe agi de pace : ſi prædâ belli per otium frui velint , memorem ſe & civium injuriæ , & hoſpitum beneficii , adniſurum ut appareat exſilio ſibi irritatos , non fractos animos eſſe.* Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. Sacerdotes quoque ſuis inſignibus velatos iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium , 6 traditum eſt ; nihilo magis quàm legatos flexiſſe animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani , Volumniamque uxorem frequentes coëunt ; id publicum conſilium , an muliebris timor fuerit , parum invenio. Pervicere certè , ut & Veturia magno natu mulier , & Volumnia , duos parvos ex Marcio ferens filios ſecum , in caſtra hoſtium irent ; & , quam armis viri defendere urbem non poſſent , mulieres precibus lacrymiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt , nuntiatumque Coriolano adeſſe ingens mulierum agmen , in primo , ut qui nec publicâ majeſtate in legatis , nec in ſacerdotibus tantâ offuſâ oculis animoque religione motus eſſet , multo obſtinatior adversùs lacrymas muliebres erat. Dein familiarium quidam , qui inſignem mœſtitiâ inter ceteras cognoverat Veturiam , inter nurum nepoteſque ſtantem , *Niſi me fruſtrantur* , inquit , *oculi , mater tibi conjuxque & liberi adſunt.* Coriolanus prope ut amens ,

Veturiæ ad Coriolanum filium oratio.

6 *Traditum eſt*] Non aſpernanda eſt Jac. Gronovii conjectura , *traditum* , & *nihilo magis.* Simile exemplum vid. infrà VII , 40.

7 conſternatus, ab ſede ſua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priuſquam complexum accipio, ſciam*, inquit, *ad hoſtem, an ad filium venerim: captiva, materne in caſtris tuis ſim? In hoc me longa vita, & infelix ſenecta traxit, ut exſulem te, deinde hoſtem viderem? Potuiſti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit! Non tibi, quamvis infeſto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conſpectu Roma fuit, ſuccurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei ſunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur: niſi filium haberem, libera in libera patria mortua eſſem.* 8 *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miſerius poſſum; nec, ut ſim miſerrima, diu futura ſum. De his videris: quos, ſi pergis, aut immatura mors, aut longa ſervitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletuſque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio ſui patriæque, fregere tandem virum; complexus inde ſuos, dimittit: U.c.266. a.C.486.

7 *Conſternatus*] Turbatus animo nec jam potens ſui.

8 *Sed ego nihil jam pati*] Sed ego nec quidquam jam pati poſſum, quod non magis turpe tibi ſit, quàm miſerum mihi; nec, etiamſi miſerrima ſim, diu futura miſera ſum, ut quæ ob ſenectam haud procul a morte abſim. De liberis tuis, qui hîc ſe ſiſtunt tibi, vide quid agas. Hæc igitur totius hujus loci mens eſt. Quia Veturia, in iis quæ proximè præcedunt, de ſe ipſa loquuta eſt, hîc corrigit dicta, probando ſua quidem parum referre, qualis eventus belli futurus ſit, tum quia, ſi quid ipſa miſerum ac triſte patiatur, plus inde dedecoris in Coriolanum, quàm miſeriæ in ſe redundaturum ſit; tum quia ob ſenectam diu miſera eſſe non poſſit: ſed rem magnopere pertinere ad parvos Coriolani liberos.

U.c.266. a.C.486. ipse 9 retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto; 1 apud Fabium, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem invenio. Refert certè hanc sæpe eum exactâ ætate usurpasse vocem, *Multò miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani: adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Attium Tullum haud ultrà tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

U.c.267. a.C.485. T. Sicinio, C. Aquillio Coss.

U.c.268. a.C.484. Sp. Cassio III. Proc. Virginio Coss. XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti; cum Hernicis fœdûs ictum; 2 agri partes duæ ademptæ; inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis cri-

9 *Retro ab urbe castra movit*] Eo consilio ut Volscos impellere conaretur ad pacem faciendam cum populo Romano; si mentionem pacis aspernarentur, ipse imperium deponeret. Dionys. l. VIII.

1 *Apud Fabium*] Pictorem, de quo egimus in not. ad I, 44.

2 *Agri partes duæ*] Agri bello capti duæ tertiæ partes ademptæ: tertia Hernicis reddita, quod mox Cassio objicietur a collega.

minabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat; sed & 3 publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm 4 lex agraria promulgata est, numquam deinde usque ad hanc memoriam, sine maximis motibus rerum, agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante; quæ primò cœperat 5 fastidire munus vulgatum a civibus isse in socios: sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis qui acceperint, laturos; regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis paulò antè hostibus capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariæ cœperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione 6 ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id

U.c.268. a.C.484.

Lex agraria.

3 *Publica... sollicitudo*] Metus & cura pro republica.

4 *Lex agraria*] De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut adimendo privatis qui eum occupaverant, aut inopibus dividundo.

5 *Fastidire munus vulgatum a civibus isse in socios*] Resecandum videtur verbum *isse*. Sensus est: Fastidire munus, quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile & vulgare videretur.

6 *Ambitiosus in socios*] Ambiendæ sociorum gratiæ studens.

U.c.268. a.C.484. verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant; eum cognitâ domi causâ verberasse ac necasse, 7 peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque 8 propius fidem est, 9 a quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio, diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes; ea est area ante Telluris ædem. Ceterùm sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Cassius necatur.

U.c.269. a.C.483. Ser. Cornelio, Q. Fabio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se dempto

7 *Peculium... filii*] *Peculium* propriè est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita & liberi in potestate patris erant, & quidquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant verè suum: sed si quæ eis pater utenda permisisset, in ea pater, tamquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat.

8 *Propius fidem*] Credibilius, cui fides faciliùs haberi possit. Vox *fidem* regitur a præpositione *ad* suppressa.

9 *A quæstoribus*] Hæc prima apud Livium mentio quæstorum occurrit. Eorum præcipuum munus fuit curam ærarii gerere. *Quæstores a quærendo* dicti sunt, quòd conquirerent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quæ postea triumviri capitales conquisivere. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco, tum ex III, 24, 25.

auctore subibat animos; accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere; quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter noviſſimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes, seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ; uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. Plus tamen hostium fuga quàm prælium absumpsit: adeo pertinaciter fusos insequuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est; vota erat Latino bello, 1 Postumio dictatore; filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis 2 popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres satis superque 3 gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant; acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit, nec in præsens modo; sed in venientem etiam annum M. Fabium 4 Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium

U.c.269. a.C.483.

U.c.270. a.C.482. L. Æmilio, Cæsone Fabio Coss.

U.c.271. a.C.481. M. Fabio, L. Valerio Coss.

1 *Postumio*] Lege *a Postumio*.

2 *Popularem potestatem*] Potestatem suam, quæ per se grata populo erat, acceptissimâ in vulgus lege celebrabant, id est, celebratiorem favore hominum & magno circa se civium concursu efficiebant.

3 *Gratuiti*] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

4 *Cæsonis*] Et Q. Fabii quoque, qui tertio ante anno consul.

U.c.271. a.C.481. 5 consulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est; vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum; itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt; sed ad bella externa prope supererant vires: 6 abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas; 7 motique irâ numinis causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quàm haud rite sacra fieri; qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti pœnas dederit.

U.c.272. a.C 480. Q. Fabio II. C. Julio Coss. XLIII. 8 Q. Fabius inde, & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt; quorum bellorum crescente curâ, Cæso Fabius, & Sp. Furius

U.c 273. a.C 4[illegible] Cæsone Fabio II. Sp. Furio Coss. consules fiunt. Ortonam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Veientes pleni jam populationum Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque, non suâ sponte, plebi mos detrectandi militiam;

5 *Consulem*] Lege *consules.*

6 *Abutebanturque iis inter semetipsos certando*] Melius, *inter semet ipsi.*

7 *Motique irâ numinis*] Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exererent. Vid. not. 5, ad c. 55, l. I.

8 *Q. Fabius inde*. Lege *Q. Fabius II*, id est, iterum, *& C. Julius.*

sed Sp. Licinius tribunus plebis venisse tempus ratus, per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterùm 9 tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est, nec in eum consules acriùs quàm 1 ipsius ejus collegæ coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur; ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus fuit; unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit; nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, 2 instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt: adeo excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars quâ civem regant, quàm quâ hostem superent.

U.C. 273. a.C. 479.

Romani milites nolunt vincere.

9 *Tota invidia*] Quidquid invidiæ & odii in Patres Licinius tribunitiæ potestatis gratiâ subnixus excitare nitebatur, id totum recidit in ipsum auctorem turbulenti conaminis.

1 *Ipsius ejus collegæ*] Multi jam monuerunt hîc legendum videri *ipsi*.

2 *Instare*] Rectè censet Muretus emendandum *stare*.

U.c.274. a.C.478. M.Fabio II. Cn. Manlio Coss.

Consul Romam rediit, non tam belli gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit; is eamdem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius, 3 *Victam tribuniciam potestatem*, dicere, *priore anno, in præsentia re ipsâ, exemplo in perpetuum, quando inventum sit suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim umquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore: & unum vel adversùs omnes satis esse. Darent modò & consules & primores Patrum operam, ut si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare; & consulares, ut cuique privatim 4 aliquid juris adversùs singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse: quatuorque tribunorum adversùs unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quò undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratiâ conci-

Inter-cessio tribunitia.

Bellum Veiens.

3 *Victam*] Priore anno victa victam esse tribunitiam potestatem, ut re victa sit tantùm semel & in præsentia; exemplo, cujus documentum in omne deinde tempus profuturum sit, victa sit in perpetuum.

4 *Aliquid juris adversùs singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

tata, quàm quòd in ſpem ventum erat diſcordiâ inteſtinâ diſſolvi rem Romanam poſſe. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes eſſe Romanas, niſi inter ſemet ipſi ſeditionibus ſæviant; id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia eſſent. Diu ſuſtentatum id malum, partim Patrum conſiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema veniſſe. Duas civitates ex una factas: ſuos cuique parti magiſtratus, ſuas leges eſſe. Primùm in delectibus ſævire ſolitos, eoſdem in bello tamen paruiſſe ducibus; qualicumque urbis ſtatu, manente diſciplinâ militari, 5 ſiſti potuiſſe; 6 jam non parendi magiſtratibus morem in caſtra quoque Romanum militem ſequi. Proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine, conſenſu exercitûs traditam ultro victoriam victis Æquis: ſigna deſerta, imperatorem in acie relictum, injuſſu in caſtra reditum. Profectò, ſi inſtetur, ſuo milite vinci Romam poſſe. Nihil aliud opus eſſe, quàm indici oſtendique bellum; cetera ſuâ ſponte fata & deos geſturos.* Hæ ſpes Etruſcos armaverant, multis invicem caſibus victos victoreſque. U.c.274. a.C.478.

XLV. Conſules quoque Romani, nihil præterea aliud quàm ſuas vires, ſua arma, horrebant: memoriâ peſſimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eò, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo 7 averſi; *Diem tempuſque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemque animis allaturum.* Veiens hoſtis *Coſſ. caſtris ſe tenent.*

5 *Siſti potuiſſe*] Vid. not. 5, ad c. 29, ſuprà.

6 *Jam non parendi magiſtratibus morem*] Senſus eſt: jam mos non parendi magiſtratibus ſequitur in caſtra Romanum militem.

7 *Averſi*] A conſilio prodeundi in aciem.

U.c.274. Etruſcique eo magis præproperè agere; laceſſere
a.C.478. ad pugnam primò obequitando caſtris provocandoque; poſtremò, ut nihil movebant, quà conſules ipſos, quà exercitum increpando: *Simulationem inteſtinæ diſcordiæ, 8 remedium timoris inventum: & conſules magis non 9 confidere, quàm non credere ſuis militibus. Novum ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter armatos.* Ad hæc in novitatem generis originiſque, quà falſa, quà vera jacere. Hæc quum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati; at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora verſare, & 1 ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes; nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus: externa & domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa: adeo ſuperbè inſolenterque hoſtis eludebat; frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant ut ſignum detur. Conſules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur; pugnare cupiebant, ſed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *Immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent.* Edicunt inde, *ut abſtineant pugnâ; ſi quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros.* Ita dimiſſis, quo minùs conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi; accedunt inſuper hoſtes ferociùs multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt. *Quippe impunè ſe inſultaturos; non credi militi arma; rem ad ultimum ſeditionis erupturam,*

Pugnam poſcit miles Rom.

8 *Remedium* | Artificium diſſimulando timori.

9 *Confidere* | Militum animis ac robori. *Credere* voluntati.

1 *Ab inteſtinis avertere malis* Senſim avocare a civilibus odiis.

finemque veniſſe Romano imperio. His freti occurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent quin caſtra oppugnent. Enimvero non ultrà contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur; non jam ſenſim, ut antè, per centurionum principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultu jam metum ſeditionis collegâ concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet; *Ego iſtos, Cn. Manli, poſſe vincere ſcio: velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. Itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum, niſi victores ſe redituros ex hac pugna jurent. Conſulem Romanum miles ſemel in acie fefellit: deos numquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor,* inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, alioſque iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque jurat. Juratis datur ſignum: arma capiunt; eunt in pugnam, irarum ſpeique pleni. Nunc jubent Etruſcos probra jacere, nunc armatis ſibi quiſque linguâ promptum hoſtem offerri. Omnium illo die, quà plebis, quà Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit; multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illâ pugnâ ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies: nec Veiens hoſtis Etruſcæque legiones detrectant. U.c.274. a.C.478.

XLVI. Prope certa ſpes erat non magis ſecum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis: majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & 2 occaſione ancipiti, haud deſperan-

2 *Occaſione ancipiti,* Ubi victoria incerta futura erat. Romani certam ex Æquis victoriam deſeruerant. Quid fiet igitur, inquiebant Veientes, hac in occa-

U.c.274 a.C.478 dum esse facinus. Res aliter longè evenit; nam non alio antè bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prælium iniit. Vix 3 explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum 4 pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat; ex his Q. Fabium (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit; telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parmâ, *Hoc juraſtis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos juraſtis. At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hîc, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs quàm adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

Prælium committitur.

sione, ubi certamen anceps futurum est?

3 *Explicandi ordinis*] Magis placeret, *ordines*.

4 *Pilis inter primam*] Inter initia pugnæ, dum acies ex propero ad pugnam procursu nondum bene constiterant, pilis negligenter & in incertum abjectis potiùs, quàm certâ manu vibratis in hostem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat. Ubi prope similis fortuna est versata; nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites sequuti sunt, &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere; cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos; simul & 5 vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quàm pugnæ memores tererent tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis quo loco res essent, conglobati 6 ad prætorium redeunt, & suâ sponte prælium ipsi renovant: & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quàm audaciam accendit; nam quum incursantes quâcumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela; sustineri deinde vis nequiit. Consul mortifero vulnere ictus cadit,

U.C.274. a.C.478.

Vincuntur Veientes

5 *Vanior*] Minùs densa, minùs conferta, minùs firma.

6 *Ad prætorium*] Ad eam regionem castrorum, in qua tentoria consulum erant.

U.c.274. a.C.478. fusique circà omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit; & ad extrema ventum foret, ni legati rapto consulis corpore patefeciſſent unâ portâ hostibus viam. Eâ erumpunt, consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem; ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare posſit, pro eximia eo bello opera facilè passurum*, respondit: *se, familiâ funestâ Q. Fabii fratris morte: republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit: adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit: idem in utroque laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

U.c.275. a.C.477. Cæsone Fabio III. T. Virginio Coss. XLVIII. Igitur non Patrum magis quàm plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, 7 neque bella, neque delectûs, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoatâ concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, *priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus exsisteret*, 8 *occuparent Patres ipsi suum*

7 *Neque bella*] Lege *belli.*

8 *Occuparent Patres*] Darent priùs operam quàm

munus facere : captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent ; 9 verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. U.c.275. a.C.477.

Aspernati Patres sunt : questi quoque quidam, nimiâ gloriâ 1 luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini ; eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant : eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta, temeritate alterius consulis : actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit ; res 2 proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem : ubi abductas senserant legiones, agros incursabant ; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat ; & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volsciisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus ; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem ; sed Veiens hostis, assiduus magis quàm gravis, contumeliis sæpius quàm periculo animos agitabat : quod nullo tempore negligi poterat, aut averti aliò

citissimè Patres, ut hoc munus ab ipsorum benignitate plebs haberet.

9 *Verum*] Æquum.

1 *Luxuriare & evanescere*] Levem jactantioremque fieri, & in vana consilia pronum, vanæ gloriæ appetentem. Similitudo ducta a nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia & inania grana evanescit.

2 *Proximè formam latrocinii venerat*] Prope similis erat latrocinio. *Proximè formam*, quomodo suprà c. 41, *propius fidem*.

U.c.275. a.C.477. *Fabii suscipiunt bellum cum Veientibus.*

3 sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quàm magno præsidio, ut scitis, Patres Conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecuniâ vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. *Familiam unam subiisse civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse.* Fabii posterâ die arma capiunt: quò jussi erant, conveniunt. Consul 4 paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt; acceptus in medium, signa ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, neque clarior famâ & admiratione hominum per urbem incessit. 5 Sex & trecenti milites,

3 *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut præsidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex angebat difficultas, tum quòd pecunia, exhausto continuis bellis ærario, non suppeteret; tum quòd non facilè reperirentur, qui in militiam gravem & assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui & reipub. operam offert. Dion. l. IX.

4 *Paludatus*] Vid. not. 1, ad c. 26, l. I.

5 *Sex & trecenti milites*] Perizonius, Animadv. Hist. c. 5, probare nititur, longè minimam in hoc agmine

omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus 6 senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia 7 publicâ sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens: *Ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium, arcemque, & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *ut illud agmen faustum atque felix mittant: sospites brevi in patriam ad parentes restituant.* Incassum missæ preces; infelici viâ 5 dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt; is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, & C. Servilius consules facti. Et donec nil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione quâ Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum &

U.c.275. a.C.477.

U.c.275. a.C.476. L. Æmilio II. C. Servilio Coss.

partem e Fabia gente, plérosque sodales & clientes Fabiorum fuisse.

6 *Senatus*] Multò magis placeret *exercitus.*

7 *Publicâ sollicitudine excitata*] Excitata ad prosequendos Fabios, non privatis necessitudinibus, sed sollicitudine ad rempublicam spectante.

8 *Dextro Jano*] Per dextrum Janum, sive transitum portæ Carmentalis. Janus enim interdum sumitur pro quodam quasi fornice per quem via pateat. Carmentalis igitur porta duos treve tales *Janos* sive transitus habuit: per dextrum profecti sunt Fabii.

U.c.276. a.C.476. Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant, & Romanæ legiones ab L. Æmilio consule adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. Quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit; adeo inter primam trepidationem, 9 dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt; cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

Fabii Veientium vicatores.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum: gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Veientibus visum; inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviàm acta: & agrestium fugâ vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quàm vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse; hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium apparebant

9 *Dum post signa ordines introeunt* Dum ordines, sequentes signa, prodeunt in locum pugnæ destinatum.

arma)

arma) decurrerent; & quum improvidi effuso curſu inſidias circa ipſum iter locatas ſuperaſſent, palatique paſſim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora, ſubitò ex inſidiis conſurgitur: & adverſi, & undique hoſtes erant. Primò clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant; coëuntibuſque Etruſcis jam continenti agmine armatorum ſepti, quo magis ſe hoſtis inferebat, cogebantur breviore ſpatio & ipſi orbem colligere; quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Etruſcorum, 1 multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum omiſſâ pugnâ quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum ſe omnes inclinant; 2 eò niſi corporibus armiſque, 3 rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem; inde primò reſtitere; mox ut reſpirandi ſuperior locus ſpatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam ſubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiſſus Veiens in verticem collis evaſiſſet; ita ſuperior rurſus hoſtis factus. Fabii cæſi ad unum omnes, præſidiumque expugnatum; CCCVI periſſe ſatis convenit: 4 unum 5 prope puberem ætate relictum

U.C.276. a.C.476.

Cæſi a Veientibus.

1 *Multiplicatis in arcto ordinibus*] Quum ordines, ſive orbes illi, quibus Romanos cingebant, plures fierent, propterea quòd in arctum cogerentur.

2 *Eò niſi*] In eam partem nitentes.

3 *Rupere cuneo viam*] In cuneum formatâ acie, viam ſibi per vim aperuerunt. *Rumpere* ſæpe idem eſt ac per vim & impetu facere aliquid. Sic *rupto turbine*, & *rumpebat queſtus*, apud Virgilium.

4 *Unum*] Hoc credibile non eſt, ſi ſex illi & trecenti omnes e Fabia gente erant. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, ſi cum Perizonio ſtatueretur, perpaucos fuiſſe in illo agmine Fabios.

5 *Prope puberem ætate*] Non immeritò ſuſpicatur

U.c.277. a.C.475. 6 ſtirpem genti Fabiæ, dubiiſque rebus populi Romani ſæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

C. Horatio, T. Menenio Coſſ. LI. 7 Quum hæc accepta clades eſſet, jam C. Horatius & T. Menenius conſules erant. Menenius adversùs Tuſcos victoriâ elatos confeſtim miſſus: tum quoque malè pugnatum eſt, & Janiculum hoſtes occupavere: obſeſſaque urbs foret, ſuper bellum annonâ premente, (tranſierant enim Etruſci Tiberim) ni Horatius conſul ex Volſcis eſſet revocatus: adeoque id bellum ipſis inſtitit mœnibus, ut primò pugnatum 8 ad Spei ſit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quam 9 parvo momento

U.c.278. a.C.474. A. Virginio, Sp. Servilio Coſſ. ſuperior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto priſtino animo, in futura prælia id certamen fecit. A Virginius & Sp. Servilius conſules fiunt. 1 Poſt acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abſtinuere acie; populationes erant, & 2 velut ab arce Janiculi

Gronovius Livium ſcripſiſſe *prope puberem ætatem*, ut ſuprà I, 35.

6 *Stirpem genti Fabiæ*] Propagaturum, & vetiturum interire gentem Fabiam; futurumque & per ſe, & multo magis per poſteros, vel maximum dubiis & labantibus populi Romani rebus auxilium.

7 *Quum hæc accepta clades eſſet, jam... conſules erant*] Videtur legendum *Quum hæc accepta clades eſt.*

8 *Ad Spei*] Ad ædem Spei, ſtadio ab urbe octavo, ſive ad mille paſſus.

9 *Parvo momento ſuperior*] Paulo ſuperior, non plenè & ſine controverſia victrix.

1 *Poſt acceptam proximam pugnæ cladem*] Libenter ſequimur Gronovium emendantem *proximâ pugnâ*: ſicut & haud multùm infrà legendum videtur *heſternæ felicitate pugnæ*, non *heſternâ.*

2 *Velut ab arce Janiculi*] E Janiculo tamquam ex arce.

passim in Romanum agrum impetus dabant ; non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, quâ ceperant Fabios ; sequuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias ; 3quo plures erant, major cædes fuit ; ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit ; trajecto enim nocte Tiberi castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare ; inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægrè receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit ; postero die luce ortâ, nonnihil & hesternâ felicitate pugnæ ferox ; magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia ; temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus ; inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum. U.c.278. a.C.474. *Veientes victi.*

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi : & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere ; tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege : in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt ; invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa con-

3 *Quo plures erant*] Quo plures erant quàm Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quàm Fabiorum ad Cremeram fuerat.

U.c.278. a.C.474. sul habuisset. 4 Eum oppressere : quum & Patres haud minùs quàm pro Coriolano annixi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet. In mulcta temperarunt tribuni : 5 quum capitis anquisissent, 6 duo millia æris damnato 7 mulctam edixerunt ; 8 ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque : inde morbo

U.c.279. a.C.473. C. Nautio, P. Valerio Coss. absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dictâ, non ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ 9 gratiæque tribunitios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini ; sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet, periculum audaciâ discussit ; juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes :

4 *Eum oppressere*] Lege potiùs : *ea*, nempe invidia, *oppressit*.

5 *Quum capitis anquisissent*] Quum litem ei capitalem intendissent, sive judicium de capite ejus instituissent.

6 *Duo millia æris*] Asses 2000 æstimari possunt tribus argenti marcis Parisiensibus cum una uncia.

7 *Mulctam edixerunt*] Magis placeret, *dixerunt* ; sic enim solet Livius.

8 *Ea in caput vertit*] Ea mulcta capitalis illi fuit ; mortis causa illi fuit.

9 *Gratiæque*] Intempestiva hîc videtur gratiæ mentio. Ecquam enim gratiam apud populum habere poterat vir in pace adversus agrariæ legi, in bello temeritatis manifestus ? Veniebat in mentem *causæque*, quam scilicet ille optimam & justissimam esse defenderet.

magis tamen Menenianum (1 adeo mutaverant animum) profuit judicium. U.c.279. a.C.473.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii aliâ manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primùm intulerat, caperetur; intra vallum deinde cædes magis quàm prælium esse. Tumultus e castris & in urbem penetrat; tamquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt; pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt; deinde & ipsi utróque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque; eademque horâ duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant; eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos credo non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere; nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

Bellum Veiens & Sabinum.

Bellum cum Volscis & Æquis

1 *Adeo mutaverant animum*; Valde Livianum esset: *Adeo mutaverant animi*. Sic l. XXXIX, c. 51. *Mores quidem populi Romani quantum mutaverint.*

U.c.280. a.C.471. L. Furio, A. Manlio Coss.

LIV. L. Furius inde & A. Manlius, consules. Manlio Veientes provincia evenit; non tamen bellatum; induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim 2 continuatur discordia domi; agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. Consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ vi restiterunt; 3 abeuntes magistratu consules Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis quàm juniores Patrum; suadent, monent, *Honoribus & administratione reipublicæ abstineant: consulares verò fasces, prætextam curulemque sellam, nihil aliud quàm pompam funeris putent; claris insignibus, 4 velut infulis, velatos ad mortem destinari. Quòd si consulatûs tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse: consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud quàm plebem esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres, consilia inde non publica, sed in privato,

Romæ discordiæ.

Furius & Manlius ad populum rei.

L. Æmilio III. Opit. Virginio Coss.

2 *Continuatur*] Statim & sine ullo intervallo succedit.

3 *Abeuntes magistratu consules*] Vox *consules* præfigitur præcedenti periodo. Itaque hîc supervacua videtur, & delenda.

4 *Velut infulis*] Elegans similitudo ducta a victimis, quæ infulis ac vittis velatæ mactabantur.

5 seductaque a plurium conscientia, habere; ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primò quòd non descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam; adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes feciſſe videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribunitiam potestatem. U.c.281. a.C.471. *Tribunus occisus.*

LV. 6 Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine interceſſione ulla, consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio: & dicere, *Actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum: cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem; aliud agendum ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti* *Discordia.*

5 *Seducta... a plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sinerent.

6 *Sub hac... victoria*] Post hanc victoriam. Sic & l. XLV, c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III, c. 6. *Sub ipso hostis receſſu.*

U.c.281 a.C.471 *lictores 7 apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines; nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant; sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd 8 ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* Quò ferociùs clamitabat, eo infestiùs circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus 9 advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro; adeste cives! adeste commilitones! nihil est quòd exspectetis tribunos: quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prælium se expediunt: apparebatque 1 omne discrimen adesse, nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facilè experti sunt parum tutam majestatem

Volero-nis audacia.

7 *Apparere consulibus*] Ministros esse & apparitores consulum.

8 *Ordines duxisset*] Centurio fuisset. Vid. not. 2, ad c. 23, suprà.

9 *Advocatis*] Iis qui causæ ejus favere se profitebantur, & ei apud populum, ad quem provocabat, adfuturos.

1 *Omne discrimen adesse*] Omnia in discrimen & in periculum vocari; nec quemquam reveriturum, aut ea quæ publico jure sancta sunt, puta, leges, potestates; aut ea quæ privatâ necessitudine cara sunt, amicitiam, cognationem.

fine viribus esse; violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus irâ Patrum adversùs temeritatem plebis certari non placuit. U.c.281. a.C.471.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis, tribunum plebei creat in eum annum qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit; contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus 2 permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. 3 Haud parva res, sub titulo *Fit trib. plebis.* U.c.282. a.C.470. L. Pinario, P. Furio Coss. *Lex Publilia.*

2 *Permissurum tribunatum*] Metaphora sumpta ab illis qui *permittere equum* dicuntur, hoc est, incitare, & ei frenos immittere ad liberum cursum. Est igitur *permissurum tribunatum vexandis consulibus*, tribunatui frena laxaturum, potestate impotenter usurum ad vexandos consules. Gronovius.

3 *Haud parva res*] Hæc non facilè conciliari posse videntur cum iis quæ infrà de hac eadem re habet Livius in fine c. 60, ubi *plus dignitatis comitiis* per hanc actionem *detractum* ait, *quàm virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus.* Nec verò mediocriter immunita videtur hac lege Patrum potentia. Primò enim Patres ex comitiis tributis submovebantur, quod docet noster in illo c. 60, loco quem jam attulimus. Inde est, quòd comitia hæc habebantur plebis propria, & leges in iis latæ *plebiscita* nuncupabantur. 2°. Dionysius hac ipsa de lege agens, l. IX, docet iisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret. 3°. Nihil in iis opus fuisse sacris aut auspi-

U.c.282. a.C.470. primâ ſpecie minimè atroci, ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni gratiſſimæ plebi quum ſummâ vi reſiſterent Patres; nec, quæ una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulum, aut principum adduci poſſet; 4 res tamen ſuo ipſa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde a paternis certaminibus inviſum infeſtumque plebi, conſulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio ſtatim anni, nihil prius quàm de lege agebatur; ſed ut inventor legis Volero, ſic Lætorius, collega ejus, 5 auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens, quòd ætatis ejus haud quiſquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, inſectatione abſtinens conſulum, 6 ipſe in accuſationem Appii familiæque ſuperbiſſimæ ac crudeliſſimæ in plebem Romanam exorſus, quum a Patribus non conſulem, ſed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum eſſe contenderet; rudis in militari homine lingua non ſuppetebat

U.c.283. a.C 469 Ap. Claudio T.Quintio Coſſ.

Lætorii Tr. Pl. certamina cum Appio coſ.

ciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium ſuffragia minùs valerent Patres tributis comitiis, quàm curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud ſatis liquet.

4 *Res... ſuo ipſa molimine gravis*] Res per ſe gravis, & quæ ad exitum perduci ſine magno & proinde lento molimine non poſſet.

5 *Auctor*] Approbator, firmator, & qui auctoritatem legi præſtaret.

6 *Ipſe in accuſationem... exorſus*] Delenda videtur præpoſitio: niſi malis ex uno e noſtris codd. *ipſe inationem*.

libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facilè loquor*, inquit, *Quirites, quàm quod loquutus sum præsto; crastino die adeste. Ego hîc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni 7 templum postero die; consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. 8 Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes 9 viatori; tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare *jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium.* 1 *Non enim populi, sed plebis eum magistratum* U.c.283. a.C.469.

7 *Templum*] *Templum* est omnis locus auguriis consecratus. Hîc intelligendum est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterùm Comitium quoque ipsum, eo sensu quem modò finivimus, *templum* fuisse probabile est. Siquidem auspicatò agi cum populo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III, 20. Comitia autem curiata, in quibus auspicia necessaria erant, in Comitio habita esse constat. Suggestum quidem certè, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocitatur & a Livio, VIII, 14, & passim a Cicerone, ut in Vatin. n. 24. Vide etiam infrà, l. III, c. 17.

8 *Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui*] Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent.

9 *Viatori*] *Viatores* erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quòd, quum assiduè Romani rusticarentur, crebrior apparitorum illorum opera erat in *via* quam in urbe, quòd ex agris homines plerumque vocabantur a magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. Tribunis viatores, non lictores apparebant.

1 *Non... populi, sed plebis*] *Populus* est tota natio, & Patres plebemque

U.c.283. a.C.469. *esse ; nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum : quia ita dicatur*, » Si vobis vide» tur, discedite, Quirites ». Facilè & contemptim de jure differendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus, viatorem mittit ad consulem : consul lictorem ad tribunum, 2 privatum esse clamitans, 3 sine imperio, sine magistratu ; violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem : certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus leniisset; nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ spatium ; non vim suam illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum ; & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.*

complectitur. *Plebs* est pars populi, extra quam Patricii erant.

2 *Privatum*] Hunc locum mirè illustrat allatus a Sigonio Plutarchi locus e Quæst. Rom. c. 81. *Cur*, inquit, *quum prætextâ alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur ? An, quia tribunus plebis magistratus non est ? Neque enim ex sella tribuni jus dicunt : neque in principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt : neque creato dictatore se abdicant, sed translato omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint... Tribunatus impedimento potiùs est magistratui, quàm magistratus.*

3 *Sine imperio*] Imperium duplex : civile, quod & *potestas* dicitur, quo auspiciorum jus, & juris dicundi potestas continebatur : militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competebat tribuno.

LVII. Ægre ſedata ab Quintio plebs; multo ægriùs conſul alter a Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent: ubi quum timor atque ira invicem ſententias variaſſent; quo magis, ſpatio interpoſito, 4 ab impetu ad conſultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata diſcordia eſſet. Ab Appio petitur, 5 *Ut tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta in concordi civitate eſſe poſſet. Dum tribuni conſuleſque ad ſe quiſque omnia trahant, nihil relictum eſſe virium in medio; 6 diſtractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu ſit, quàm ut incolumis ſit, quæri.* Appius contrà teſtari deos atque homines, *rempublicam prodi per metum ac deſeri; non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe; graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ ſint.* Victus tamen Patrum conſenſu quievit: lex ſilentio perfertur. U.C.283. a.C.469.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antè fuerint, Piſo auctor eſt. No- *Tribuni tributis comitiis creati.*

4 *Ab impetu ad conſultandum advocabantur*] Fervido irarum æſtu paulatim reſidente, ad rem tranquillo & ſedato animo inſpiciendam invitati tranſibant.

5 *Ut tantam*] Ne majorem conſularem majeſtatem eſſe vellet, quàm quanta eſſe poſſet ſalvâ civitatis concordiâ.

6 *Diſtractam laceratamque rempublicam magis quorum in manu ſit, ... quæri*] Hic agnoſcenda eſt Græca loquendi forma & caſuum inverſio: prorſus quaſi ſcriptum eſſet: quæri magis, quorum in manu & poteſtate ſit etiam diſtracta & lacerata reſpublica, quàm ut incolumis ſit. Sic Terent. Adelph. Act. 5, *Illum ut vivat optant:* & Hec. III, 5, *Omnem rem ſcio ut ſit geſta.*

U.c.283. minat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Nu-
a.C.469. mitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volscum Æquicumque, inter seditionem Romanam, est bellum coortum; vastaverant agros, ut si qua seceſſio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ domi esse; eo liberior, quòd sine tribunitiis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: *Se victum ab ea: se 7 unico consule objecto adversùs tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedierint consules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat; nec ullâ vi domari 8 pote-

Appio cos. infensus exercitus.

rat: tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere; nec pudor, nec metus coërcebat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte 9 motam remittere industriam; 1 præsenti vultus demittere, tacitè prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus, interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promptâ, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere:

7 *Unico consule*] Quem senatus consulem fecisset, tamquam unum maximè idoneum ad retundendos tribunitios impetus.

8 *Poterat*] Magis placeret *poterant*, quomodo in proximè sequentibus *imbiberant*.

9 *Motam*] Quum milites suâ sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consultò segniùs agere.

1 *Præsenti vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum & oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

tribunos plebei cavillans interdum, & Volerones vocare. U.c.283. a C.469.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversùs Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversùs Fabium consulem habuisset. Cetertim multo Appio, quàm Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantùm noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fugâ petit castra, nec antè restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. 2 Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantùm castra militem Romanum noluisse; 3 alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique; monentes, *Ne utique 4 experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur Hostem victorem paulò antè prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante* *Vinci vult.*

2 *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exerere ad arcendum munimentis hostem.

3 *Alii gaudere suâ clade*] Vid. an legi possit *aliâ... suâ clade*: ut sensus sit, militem Romanum capi tantùm castra noluisse; cetertim, quod attinuerit ad reliquam cladem suam & ignominiam, nempe fugam ex acie, cædem plurimorum, eâ gavisum fuisse.

4 *Experiri... imperium*] Periclitari & tentare, quænam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

U.c.283. a.C.469. *oculos.* Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus 5 noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in sequentem diem pronuntiari quum jussisset, primâ luce classico signum profectionis dedit. *Fugit.* Quum maximè agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent; nemo ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine 6 per stragem corporum armorumque evasere, ut priùs hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequicquam suos persequutus esset, in pacato agro castra posuit: advocatâque concione, invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans; inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones, 7 duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit; cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est; & naturâ Quintius erat lenior, & sævitia infelix

5 *Noxæ*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Sic & *servitia* pro *servis*, *operæ* pro *operariis* dicuntur.

6 *Per stragem corporum armorumque*] Per corpora armaque strata passim in agris.

7 *Duplicarios*] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII, 37.

collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitûsque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latiùs inde actæ prædæ: omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus haud minùs quàm præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt: 8 res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus. U.c.283. a.C.469. *Quintii Cos. Comitas.*

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, 9 tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius 1 diem dixere. U.c.284. a.C.468. L. Valerio II. Tiberio Æmilio Coss.

8 *Res major*] Vid. not. 2, ad c. 56.

9 *Tamquam tertio consuli*] Hæc non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tamquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Uterque enim consul favebat legi, quod docet Dionysius, & Livius ipse de Æmilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tamquam tertius erat consul, quòd consulum ipse partes obiret.

1 *Diem dixere*] Capitis anquisierunt: crimini dantes, quòd iniquas adversùs plebem in senatu sententias diceret; quòd seditionem excitasset, sacrosancto tribuni corpori violentas intulisset manus; quòd denique exercitui præpositus, cum magna clade atque ignominia re-

U.c.284 a.C.468 *Accusatur Appius.*

Numquam antè tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est; 2 plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque 3 non temere pro ullo æquè annixi sunt: *Propugnatorem senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi.* Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces perpellere umquam potuere, non modò ut 4 vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, 5 idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantiâ suâ & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent; 6 trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit; antè tamen quàm prodicta dies

Ante judicium morbo moritur.

versus esset.

2 *Plenus suarum... irarum*] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui & per se, & ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem haberet.

3 *Non temere*] Rarò.

4 *Vestem mutaret*] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu præferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent.

5 *Idem... spiritus*] Eadem ferocia.

6 *Trahi*] Velut languescere: non, in longum extrahi. Nullus enim hìc moræ locus, quum Appius, antequam prodicta dies veniat, moriatur.

veniret, morbo moritur; cujus laudationem quum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quàm vivi accusationem audierat: & exsequias frequens celebravit. U.c.284. a.C.468.

LXII. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit; omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. Et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modò, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi. postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordiâ domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultrà videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugâque agrestium, cognitum est; ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem, repressit. Consules coacti extemplo ab senatu, ad bellum eductâ ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem nihil aliud quàm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Nu- U.c.285. a.C.467. T. Numicio, A. Virginio Coss.

U.c.285. a.C.467. micius Antium adversùs Volscos, Virginius contra Æquos profectus; ibi ex insidiis prope magnâ acceptâ clade, virtus militum rem prolapsam negligentiâ consulis restituit. Meliùs in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti; quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessêre; deinde ipsi paucis post diebus a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt.

Bellum cum Æquis, & Volscis.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit; per Patres clientesque Patrum 7 consules creati, T. Quintius, Q. Servilius; simile annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere; quos Servilius consul infesto exercitu insequutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, 8 multiplicique captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, tum du-

U.c.286. a.C.466 Q. Quintio II. Q. Servilio Coss.

Bellum Sabinum.

Volscum

7 *Consules creati... consules habent*] Odiosa repetitio. Legamus: *consules creati, T. Quintius, Q. Servilius, similem annum priori habent.*

8 *Multiplici... prædâ*] Multis partibus majore prædâ, quàm quantam priùs ceperant Sabini.

cis, tum militum operâ. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, 9 ingenti cæde utrimque plurimo sanguine: & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem; impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumptâ, per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque 1 tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quem terror subitus excitaverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere; reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit. U.c.286. a.C.466.

9 *Ingenti cæde... plurimo sanguine*] Alterutrum ex his vacat. *Ingenti cæde* potiùs delendum videtur, ut gloſſema additum interpretandis his vocibus, *plurimo sanguine*, quarum rarior usus.

1 *Tertiâ... vigiliâ*] Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigilias, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia a media nocte incipiebat, nonâ noctis horâ finiebatur. Singulis autem vigiliis signo buccinâ dato, vigiles mutabantur.

U.c.286. a.C.466. LXV. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit; quamquam cedere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos 2 post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem; miles ægre teneri; clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs agunt equites circumfusi duci: vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant se ituros: clamoremque res est sequuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco; sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò, obstinatis animis: deinde, 3 ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem; tum rursus impetu capto, enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedêre: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidêre. In eo pavore castra capiuntur; qui Volscorum effu-

2 *Post principia*] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitûs turbata est. A tergo primæ aciei, ordines integri & salvi tutum in clivos receptum habuere.

3 *Ut in obtinentes locum*] Postquam vires dabant invadere hostem, qui superiorem locum obtinebat.

gere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus; paucos circumsessum dies deditur, 4 nullâ oppugnantium novâ vi; sed quòd jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi. U.c.286. A.C.466.

4 *Nullâ oppugnantium novâ vi*] Non quòd vires Romanorum majores tunc essent quàm priore anno, quo Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME

LIBRI TERTII LIVIANI.

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exsulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus; priore lustro censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque: sequenti, centum triginta duo millia quadraginta novem. Quum adversùs Æquos res malè gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno, quàm Roma condita erat: & ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Ii decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec 1 invicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii; qui quum in amorem virginis incidisset, submisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ 2 luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coëgitque decemviros abdicare se magistratu; ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant,

1 *Invicto eorum imperio*] Gronovius legit, *injusto*.

2 *Luxuriæ*] Magis placeret, *injuriæ*, *in*

in carcerem conjecti ; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet : & parum honestum populi Romani judicium, qui judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

LIBER III.

Antio capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. 1 Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor ; itaque secundo quoque consulatu ejus, & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt : & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, 2 tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. *T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse. Antium, propinquam, opportunam,* U.c.287. a.C.465. Ti. Æmilio II. Q. Fabio Coss.

1 *Hic erat Fabius Quintus*] Qui quidem pugnæ Cremerensis tempore dictus est *prope puberem ætatem* fuisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto ferè & vicesimo ætatis anno consulem factum esse : quod & Valerio Corvo contigisse memorabitur infrà VII, 26.

2 *Tribunitiis se jactare actionibus*] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem & gloriam aucupari ex iis quæ apud populum tribuni agerent, vel agendo eadem quæ tribuni.

U.c.287. a.C.465. *& maritimam urbem, coloniam deduci posse : ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.* Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando 3 creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium ; jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia : adeo pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur : cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

Antium colonia deducitur.

U.c.288. a.C.464. Q. Servilio II. Sp. Postumio Coss.

II. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit ; intra castra quies necessario morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data ; qui haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit, *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat ; quorum id perfidiâ & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc pœnitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore : sin perjurio gaudeant, diis magis iratis quàm hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversùs Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei

U.c.289. a.C.463. Q. Fabio II. T. Quintio III. Coss.

Æqui cum bellum.

3 *Creat*] Creandos curat consul.

magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit; ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei supereſſet, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum; in noctem imminentem aciem instruitis; longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi: ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur; 4 longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant; ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies: tandem & Æqui processere. Prælium fuit utrimque vehemens, quòd & Romanus irâ odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpâ periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *Quòd in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitûs, rectiùs bella gerere.* U.c.289. a.C.463.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint; necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus, ac prope in castris obsessus hostis, memor populationis esset,

4 *Longam venire noctem ratus*] Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ adventaret, longam sibi fingeret, quia moram certamini esset factura.

U.c.289. timeri poterat; agreſteſque pavidi incidentes
a.C.463 portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, ſed, omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adeſſe hoſtium, & infeſto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi 5 audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios; curſus clamorque vocantium ad arma, haud multùm a pavore captæ urbis abeſſe. Fortè ab Algido Quintius conſul redierat Romam: id remedium timori fuit; tumultuque ſedato, victos timeri increpans hoſtes, præſidia portis impoſuit. Vocato deinde ſenatu, quum ex auctoritate Patrum 6 juſtitio indicto profectus ad tutandos fines eſſet, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hoſtem in agro non invenit. Ab altero conſule res geſta egregiè eſt; qui, quâ venturum hoſtem ſciebat, gravem prædâ, eoque impediriore agmine incedentem aggreſſus, funeſtam ei populationem fecit. Pauci hoſtium evaſere ex inſidiis: præda omnis recepta eſt; ſic finem juſtitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii conſulis in urbem fecit. 7 Cenſus deinde actus, & conditum a

5 *Audita incerta, eoque vaniora*] Incerta, quia audierant tantùm, non viderant; adeoque mendaciis auctiora.

6 *Juſtitio indicto*] Fuſiùs explicat noſter quid ſit *juſtitium*, infrà c. 27, his verbis: *juſtitium edicit: claudi tabernas totâ urbe jubet: vetat quemquam privatæ quicquam rei agere.* Dicebatur *juſtitium* ex eo quòd *jus ſiſteretur*, ſive juridiſtio intermitteretur. Hoc in tumultuoſis ac turbulentis temporibus ſolebat indici, quum aut propinquum muris bellum, aut violenta intra urbem ſeditio, cives omnes a privatarum rerum cura ad publicam avocabat.

7 *Cenſus... actus*] Cenſus a Ser. Tullio rege, ut vidimus, I, 42, inſtitutus, & quater actus. Regnante deinde Superbo intermiſſus, ſecundo poſt exactos reges anno revocatus fuerat. Ter deinde ante hunc annum actus eſt. Igitur hic

Quintio luſtrum; cenſa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim dicuntur, 8 præter orbos orbaſque. In Æquis nihil deinde memorabile actum; in oppida ſua ſe recepere, uri ſua populariique paſſi. Conſul, quum aliquoties per omnem hoſtium agrum infeſto agmine populabundus iſſet, cum ingenti laude prædaque Romam rediit. U.c.289. a.C.463.

IV. Conſules inde A. Poſtumius Albus, Sp. Furius Fuſus. 9 Furios Fuſios ſcripſere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipſorum eſſe, quæ nominum eſt, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter conſulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volſcis præſidium petiere; quo cupidè oblato (adeo civitates hæ 1 perpetuo in Romanos odio certavere) bellum ſummâ vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos deſciſſe; ſuſpecta & colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum eſſet, confugiſſet ad Æquos: iſque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulſis deinde in oppida U.c.290. a.C.462. A. Poſtumio, Sp. Furio Coſſ.

Antium colonia ſuſpecta.

cenſus de quo nunc agit Livius, nonus eſt ab urbe condita.

8 *Præter orbos orbaſque*] Atque etiam feminas omnes, pueros, ſervitia, negotiatores, opifices inquilinos: quorum quidem inquilinorum magna Romæ copia erat, propterea quòd Romani ferè agris vacabant, nec vulgò tum aut inſtitores erant mercium, aut ullâ ſellulariâ arte victum quærebant. Horum omnium, quos modò recenſuimus, numerus, Dionyſio auctore, l. IX, his temporibus civium cenſorum numerum triplo excedebat.

9 *Furios Fuſios ſcripſere quidam*] Quos *Furios* dicimus, quidam ſcripſere *Fuſios*.

1 *Perpetuo in Romanos*] Æmulationem inter ſe quamdam perpetui in Romanos odii geſſerunt.

U.c.290. a.C.462. Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium rediſſet, ſuâ ſponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad ſenatum eſſet, datum negotium eſt conſulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei eſſet; qui quum haud gravatè veniſſent, introducti a conſulibus ad ſenatum, ita reſponderunt ad interrogata, ut magis ſuſpecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, conſulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hoſtem invenit: ignaruſque multitudinis, quia nuſquam univerſa conſpecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commiſit; primo concurſu pulſus ſe in caſtra recepit; neque is finis periculi fuit; namque & proximâ nocte, & poſtero die tantâ vi caſtra ſunt circumſeſſa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam poſſet. Hernici & malè pugnatum, & conſulem exercitumque obſideri, nuntiaverunt: tantumque terrorem incuſſere Patribus, ut (quæ forma ſenatuſconſulti ultimæ ſemper neceſſitatis habita eſt) Poſtumio alteri conſulum negotium daretur, 2 *Videret ne quid reſpublica detrimenti caperet.* Ipſum conſulem Romæ manere ad conſcribendos omnes qui arma ferre poſſent, optimum viſum eſt: 3 proconſule T. Quintium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti; ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio ſubitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) juſſi.

Furius Coſ. malè rem gerit.

Obſidetur in caſtris.

2 *Videret ne quid*] Eo ſenatuſconſulto ſumma rerum omnium poteſtas conſulibus permittebatur.

3 *Proconſule*] Hæc prima proconſulis mentio occurrit apud Livium.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; simul castra oppugnabantur, simul pars exercitûs ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris; vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris dispositæ: & (quod necesse erat in tanto tumultu) justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem 4 Decumanâ portâ erupit: &, quum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit; ita ex- U.c.290. a.C.462.

4 *Decumanâ portâ*] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, & quatuor habuere portas. Harum ea quæ aversissima erat ab hoste, *Decumana* dicebatur a decimis cohortibus juxta eam tendentibus. Unaquæque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primæ autem cujusque legionis cohortes juxta Prætorium tendebant, quod in fronte castrorum fuit: ceteræ deinde ex ordine usque ad decimas easdemque postremas, quæ in postrema castrorum parte, adeoque prope portam *Decumanam* locabantur. Reliquæ castrorum portæ fuere *Prætoria*, quæ Prætorio proxima, & versa in hostem: in lateribus *Principales* duæ, sic dictæ quòd in eo loco essent, ubi tendebant *principes* ordines, id est, primi ordines, capita & apices castrorum, puta tribuni, præfecti, primique centurionum.

U.C.290. a.C.462. cluſus, multis ſæpe fruſtra conatibus captis ut viam ſibi ad caſtra faceret, acriter dimicans cecidit. Et conſul nuntio circumventi fratris converſus ad pugnam, dum ſe temere magis, quàm ſatis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumſtantibus ereptus, & ſuorum animos turbavit, & ferociores hoſtes fecit; qui cæde legati, & conſulis vulnere accenſi, 5 nullâ deinde vi ſuſtineri potuere, quin compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur, nec ſpe, nec viribus pares: veniſſetque in periculum ſumma rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Herniçoque exercitu ſubveniſſet. Is intentos in caſtra Romana Æquos, legatique caput ferociter oſtentantes, ab tergo adortus, ſimul ad ſignum a ſe procul editum ex caſtris eruptione factâ, magnam vim hoſtium circumvenit. Minor cædes, fuga effuſior Æquorum in agro fuit Romano; in quos palatos, prædam agentes, Poſtumius aliquot locis, quibus opportuna impoſuerat præſidia, impetum dedit; ii vagi diſſipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum ſaucio conſule revertentem incidêre. Tum conſularis exercitus egregiâ pugnâ conſulis vulnus, legati & cohortium ultus eſt cædem; magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem eſt in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero; audet tamen 6 Antias

A. T. Quintio liberatur.

5 *Nullâ deinde vi ſuſtineri potuere*] Nullâ vi hoſtibus reſiſti potuit, aut prohiberi quominus compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur.

6 *Antias Valerius*] Hiſtoriarum ſcriptor, qui vixit Syllanis temporibus. Suſpecta ejus fides eſt Livio, qui eum arguit in numeris augendis intemperantiſſimum fuiſſe, l. XXXVI, c. 38, atque etiam men-

Valerius concipere ſummas : Romanos cecidiſſe in Hernico agro quinque millia ac trecentos : ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poſtumio conſule duo millia quadringentos cæſos : ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam eſſe cæde : interfecta inde quatuor millia, & exſequendo ſubtiliter numerum, CC ait & XXX. Inde Romam reditum eſt : juſtitium remiſſum. Cœlum viſum eſt ardere plurimo igni : portentaque alia aut obverſata oculis, aut vanas exterritis oſtentavere ſpecies. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra 7 pacem deûm expoſcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab ſenatu, gratiis ob impigram militiam actis, remiſſæ domos. Antiates mille milites, quia ſerum auxilium poſt prælium venerant, prope cum ignominia dimiſſi. U.c.290. a.C.462.

VI. Comitia inde habita ; creati conſules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium 8 anni agebatur, conſulatum ineunt. Grave tempus, & fortè annus peſtilens erat urbi agriſque, nec hominibus magis, quàm pecori : & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agreſtibuſque in urbem acceptis. Ea colluvio miſtorum omnis generis animantium, & odore inſolito urbanos, & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu U.c.291. a.C.461. L. Æbutio, P. Servilio Coſſ. *Peſtis Romæ.*

dacii planè arceſſit, XXVI, 49.

7 *Pacem deûm*] Vid. not. 3, ad I, 16, ſuprà.

8 *Anni*] Conſularis ; non civilis, cujus initium ſemper a Januario. Tempus autem ſolenne ineundis magiſtratibus multùm variavit uſque ad annum urbis 599, quo ſtatutum, ut Kal. Januariis conſules inirent.

U.C.291 a.C.461. ac vigiliis angebat, miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades, repentè legati Hernici nuntiant, in agro ſuo Æquos Volſcoſque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe: inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari. Præterquam quòd infrequens ſenatus indicio erat ſociis afflictam civitatem peſtilentiâ eſſe, mœſtum etiam reſponſum tulere: *Ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur. Urbem Romanam ſubitâ deûm irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut ſemper aliàs, ſociis opem laturos.* Diſceſſere ſocii, pro triſti nuntio triſtiorem domum referentes; quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit; pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præſidiis modò deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul; collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. Munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſeipſi obibant: 1 circuitio ac cura 2 ædilium plebei erat; ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat.

Æqui & Volſci prædantur.

9 *Contagio ipſa*] Contactus.

1 *Circuitio ac cura*] Circuibant vigilias & eas rectè obeundas curabant ædiles plebei.

2 *Ædilium plebei*] Hoc primùm loco Livius ædiles

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viri- U.c.291.
bus, dii præsides ac fortuna urbis tutata est, a.C.461.
quæ Volscis Æquisque prædonum potiùs mentem quàm hostium dedit; 3 adeo enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertêre mentes eorum, ut totis passim castris 4 fremitu orto, *Quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repentè convellerent, transversisque itineribus, per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent; eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, sequuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem; ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat; consul qui unus supererat, moritur; mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, 5 curio maximus; & *Latinos vincunt.*

plebei appellat. Vid. not. 2, ad c. 33, l. II.

3 *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnavere, si Dionysio fides. Sed urbs naturâ loci & validis munimentis defensa, facilè vim hostium arcuit.

4 *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogitantium inter se, quid...

5 *Curio maximus*] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse ur-

U.c.291. a.C.461. per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit; jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deûm. Ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent; stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace deûm impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot 6 interregna exissent, P. Valerius Publicola, tertio die quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium; duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos, ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non

U.c.292. a.C.460. L. Lucretio, T. Veturio Coss.

Volsci prædones.

bem vidimus suprà I, 13, suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus: qui quidem comitiis curiatis creabatur.

6 *Interregna*] Interregni origo suprà memorata est a Livio, l. I, c. 18, post Romuli mortem. Et res, & nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistratus, patricii coibant, & prodebant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatur interrex, & sic deinceps, donec creati consules forent.

ultrà quàm in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles; ubi quoque Romæ ingens præbitus terror, 7 magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi; is armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ, in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est; tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tunc consules castra conjungunt: & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit; eadem fortuna victoriam dedit; fusis hostibus, etiam castra capta. U.c.292. a.C.460. *Cass.*

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos

7 *Magis in re subita*] Magis quia subita res fuit.

U.c.292. motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tri-
a.C.460. bunus plebis eo anno fuit; is, consulibus ab-
Lex Terentilla. sentibus, ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *Nomine enim tantùm minùs invidiosum, re ipsâ prope atrocius, quàm regium, esse. Quippe duos pro uno dominos acceptos, immoderatâ, infinitâ potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, 8 legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Quâ promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, 9 ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, in-*

8 *Legem se promulgaturum*] Hucusque, perscripta non erant jura omnia, quibus civitas regeretur. Sanè regias leges collegerat Sex. Papirius, quod *jus Papirianum* dicitur. Sed illud pauca, & ea tantummodo quæ maximi momenti visa fuerant, complectebatur. De cetero ad regum arbitrium lites dirimebantur: &, quod justum illi judicassent, id pro lege erat. Eodem ferè modo penes consules juris arbitria fuere. Terentillus igitur aliquod juris corpus fieri volebat, quo in omnibus negotiis, tum publicis, tum privatis, civitas uteretur.

9 *Ut nihil*] Ut nihil supereset minarum ac terroris, quod intentarent consules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

ter morbum bellumque, irati dii tribunum dedis- U.C.292.
sent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consuli- a.C.460.
bus, jacente ægrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere; accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum se deprecari, quominus pergat ut cœperit. Vos, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primùm omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi; non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat; ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni, dilatâque in speciem actione, 1 re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit; & auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret; reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. Jactata per

1 *Re ipsâ sublatâ*] In enim sequenti relata a toto præsentem annum. Anno collegio est.

U.c.292. a.C.460. aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est; cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit; tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem sequutæ suæ legiones; alteri consuli datum, ut 2 ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti, lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa consules est; erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est; bovem loquutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum; inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. 3 Libri per duumviros sacrorum

Lucretius triumphat.

U.c.293. a.C.459.

P. Volumnio, Ser. Sulpicio Coss.

2 *Ovans*] Ovatio, minor triumphus. *Ovationis* nomen deducit Plut. in Marcello, ab *ove* quæ tum mactabatur, quum in majore triumpho immolaretur taurus: Festus ab eo clamore quem faciunt redeuntes ex pugna victores milites geminatâ o litterâ. In ea describenda variant in quibusdam scriptores; sed hæc plurium auctoritate firmantur: eum nempe, cui ovatio decreta fuerat, pedibus urbem ingressum esse; non togâ pictâ neque trabeâ, sed prætextâ tantùm indutum; coronatum myrto, non lauro; & ingenti agmine tibicinum cinctum. Primus ovans urbem ingressus est P. Postumius Tubertus, anno ab exactis regibus septimo.

3 *Libri*] Sibyllini. Hos scribit Dion. l. IV, ad Tarquinium Superbum delatos esse a muliere quadam externa, quam plurimi Sybillam Cumanam fuisse volunt. Hanc novem habuisse libros, quos quum rex nollet tanti emere, quanti illa indicaverat, abiisse mulierem, & tres libros exussisse: deinde pro sex reliquis idem persolvi sibi pretium postulavisse: ac multo magis aspernante rege, rursus tres ex superstitibus cremavisse, proque tribus, qui

aditi : pericula a conventu alienigenarum præ- U.c.293.
dicta, ne qui in loca summa urbis impetus, a.C.459.
cædesque inde fierent; inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (4 ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos & Æquos, etsi acciscæ res sint, *Volsci* reficere exercitus: Antii summam rei positam: *& Æqui* Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: *bellum in* id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in *staurant.* senatu sunt, delectus indicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam com-* *Contenpositam Volsci belli; Hernicos* 5 *ad partes para-* *tiones tos; jam ne virtute quidem premi libertatem populi* *domesti-* *Romani, sed arte eludi; quia occidione prope* *cæ.* *occisos Volscos & Æquos movere suâ sponte arma posse,* 6 *id fides abierit; novos hostes quæri;*

jam soli restabant, tantum adhuc auri postulavisse, quantum primò petierat: regem admiratum ac religione tactum emisse. Horum librorum mandata est duumviris cura, qui eos asservare conditos in cella subterranea in Capitolio, & in gravibus periculis, aut ob fœda & insolita prodigia, jussu senatûs inspicere, eaque quæ in iis reperissent, ad senatum referre, & exsequenda curare deberent.

4 *Ut idem*] Ut eadem rerum conversio, eædem vices in singulos annos redirent.

5 *Ad partes*] Hæc vox refertur ad *fabulam*, in qua actores *partes* suas agunt. Sensus est igitur, Hernicos paratos esse & edoctos a Patribus ad agendas suas velut in fabula partes, *à jouer leur rôle dans la piece.*

6 *Id fides abierit*] *Fides abierit* circa *id*: hoc est, *id*, nempe Volscos & Æquos suâ sponte movere arma, credi jam non possit. Simili modo loquutus est Livius V, 34, *quod qui-*

U.c.293. a.C.459. *coloniam fidam, propinquam, infamem fieri; bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exsilio & relegatione civium ulcisc entes tribunos. Sic,* 7 *ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium; consentire omnes tribunos; nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis, delectum habebant; eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt; citati pauci, velut rei experiundæ causâ, & statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat; neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe 8 & manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes 9 comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum 1 discedere populum jussissent tribuni, quòd

dem continens memoria sit.

7 *Ne quid aliud actum putent*] Ne quam aliam mentem, ne quod aliud consilium fuisse Patribus & consulibus putent.

8 *Et manu*] Antiqua lectio, *sed manu*. Vim quamdam habet repetitio τὸ *sed*.

9 *Comitiales dies*] Quibus comitia haberi poterant. Ab Numa enim constitutum fuisse docuit Livius, l. I, c. 19, ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

1 *Discedere*] Ad suffragia ferenda. In septum quodquam, quod *ovile* dicebatur, unaquæque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret.

Patres 2 se summoveri haud sinebant; nec ferè U.c.293. seniores rei intererant; quippe quæ non con- a.C.459. silio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. 3 Multùm & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, *Cæso* ferox juvenis, quà nobilitate gentis, quà *Quintius* corporis magnitudine ac viribus; ad ea munera data à diis & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non linguâ, non manu promptior in civitate haberetur. Hic quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dicturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios populariesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est; qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit; atrox ingenium accenderat eo facto magis quàm conterruerat: eo acriùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque *Ei dies* flammam ac materiam 4 criminibus suis sugge- *dicitur.* rere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium; tamen legi resiste-

2 *Se summoveri haud sinebant*] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populus se in suas tribus digerere posset.

3 *Multùm... se abstinebant*] Magnâ curâ se abstinebant ab his turbis.

4 *Criminibus suis*] Criminationibus tribunitiis.

U.c.293. batur. Et A. Virginius identidem plebi, *Ecquid*,
a.C 459. inquit, *sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinios superbiâ exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciâ regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere; tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos; sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat *Neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* 5 *Suum primùm militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in dubiis suis rebus, venisse subsidio; neminem unum esse, cujus magis operâ putet 6 rempublicam restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recenti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *Juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,*

5 *Suum primùm militem fuisse*] Se duce prima stipendia feciſſe: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute & factis tenuisse.

6 *Rempublicam restitutam*] Hìc scripti ferè respuunt *publicam*. Enimverò satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Cæsonis operâ.

7 maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque veniſſet, ſuum quàm alienum malent civem eſſe. Quod offendàt in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod deſideretur conſilium, id in dies creſcere. Seneſcentibus vitiis, matureſcente virtute, ſinerent tantum vi um ſenem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, ſed veniam errori atque adoleſcentiæ petendo, 8 ſibi, qui non dicto, non facto quemquam offendiſſet, ut condonarent filium, orabat. Sed alii 9 averſabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii ſe ſuoſque mulcatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant. U.c.293. a.C.458.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis exſtiterat, *Se haud multo poſtquam peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem graſſantem in 1 Subura incidiſſe; ibi rixam natam eſſe, fratremque ſuum majorem natu, necdum ex morbo ſatis validum, pugno ictum a Cæſone cecidiſſe ſemianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec ſibi rem exſequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe.*

7 *Maximum momentum*] Qui, in quamcumque civitatem veniſſet, ejus viribus magnum pondus, magnam acceſſionem eſſet adjecturus.

8 *Sibi... ut condonarent filium*] Ut in gratiam patris ignoſcerent filio.

9 *Averſabantur preces*] Precanti autem non præbebant; aut verecundiâ, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acriùs offenderent, ſi preces ejus ſemel auditas aſpernarentur.

1 *Subura*] Vel *Subùrra*, aliàs *Succuſa*, fuit regio urbis, a qua prima tribus urbana *Suburrana* dicta.

U.c.293. a.C.459. Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem & in vincula duci; patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum 2 indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni 3 medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est; vades dare placuit: 4 unum vadem tribus millibus æris obligarunt; quot darentur, permissum tribunis est; decem finie-

2 *Indemnatum... non debere violari*] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non antè conjici solitum esse, quam convictus foret. Vid. & c. 56, infrà.

3 *Medio decreto jus auxilii sui expediunt*] *Expediunt*, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum & sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tribunitium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi & augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreto ejusmodi, quod & plebi aliquid & Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

4 *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris, (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum unciis quatuor & semuncia) populo daturum, si Cæso ad diem dictam non adesset.

runt; 5 tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus 6 vades publicos dedit; dimissus e foro, nocte proximâ in Tuscos in exsilium abit. Judicii die quum excusaretur 7 solum vertisse exsilii causâ, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia 8 a patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. U.C.293. A.C.459. *Cæso in exsilium abit.*

XIV. Quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, &, 9 quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primùm summoventes præbuere causam, adorti sunt, 1 ut nemo unus inde præcipuum quicquam *Sodalium Cæsonis temperata comitia feroci.*

5 *Tot vadibus*] Tot sponsores, nempe decem, exegit accusator ab reo.

6 *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

7 *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur qui locum ac sedem mutabant.

8 *A patre exacta*] Exacta a vadibus est: a patre data vadibus.

9 *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem & conatum administrandæ, ex voluntate & utilitate sua, & ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

1 *Ut nemo unus*] Ut, nemine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent

U.c.293. a.C.459. gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat; benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, 2 adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli neque publicè, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modò tribuni tranquillè peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret. Paulatim permulcendo tractandoque 3 mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

U.c.294. a.C.458. C. Claudio, P. Valerio II. Coss. XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat; legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantùm juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam: Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribunitiam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum necopinatò exortum. Exsules servique ad quatuor millia

parem & gloriæ apud suos & apud plebem invidiæ & odii modum.

2 *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certè auctoritate & gratiâ, tamquam advocati, juvare.

3 *Mansuefecerant plebem*] Juniores patricii.

hominum

hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant; alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant; alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuriâ pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.* U.c.294. a.C.458. *Herdonius Capitolium occupat.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus; præter ea tamen quæ denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores; inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere; nec non credendo,

U.c.294. a.C.458. ne infestior fieret, 4 fidem abrogare satis erat tutum. 5 Vixque concordiâ sisti videbatur posse: tantùm, superantibus aliis 6 ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat; mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maximè inclinatis rebus incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quàm venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.

Valerius cos. invehitur in tribunos.

XVII. Postquam arma poni & discedere hostes ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curia proripit: inde in 7 templum ad tribunos ve-

4 *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Recidendum ergo hîc videtur inane gloſſema, *non credendo*.

5 *Vixque concordiâ sisti*] Vixque, etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. 5, ad II, 29.

6 *Ac emergentibus*] Rarò admodum, & fortasse numquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium, Virgilium, & alios aureæ Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura quorumdam codd. *ac mergentibus*, nempe rempublicam.

7 *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, inquit Valerius in oratione mox sequutura. Itaque templum, de quo hîc agitur, vel Comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum con-

nit : *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versâ : *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii dii deæque obsidentur; castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solùm intra muros est, sed in arce supra forum curiamque : comitia interim in foro sunt : senatus in curia est : velut quum otium superat, senator sententiam dicit : alii Quirites suffragium ineunt. Non quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, 8 deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quâ quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ; jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantùm mortalis deum possum, te ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma; si quis impediat, 9 jam* U.c.204. a.C.458.

cionabantur. Vid. not. 6, ad c. 56, l. II.

8 *Deos.... armatos.... currere*] Vox *deos* suspecta est Gronovio, qui reponendum censet *cives*. Sicque non inconcinna est gradatio : *Consules, tribunos, cives, hominesque omnes.* Neque enim cives erant, quotquot in urbe habitabant. Magnus numerus erat & servorum, & opificum inquilinorum. Vid. not. 4, ad c. 3 hujus libri.

9 *Jam se consularis imperii... oblitum*] Oblitum quid esset consulare impe-

U.c.294 a.C.458. *se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma; ausurum se in tribunis, quod* 1 *princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat; is consestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magnopere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum discrimenque, ac* 2 *sociales deos, fidemque fœderum,*

Tusculani Romanis auxilium ferunt.

rium, quibus limitibus contineretur; & eodem agentem modo, quo, si consul infinitâ esset potestate, & imperium sine provocatione haberet.

minis. Illum Dion. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse.

1 *Princeps familiæ suæ*] Publicola auctor sui cogno-

2 *Sociales deos*] Deos arbitros & testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, numquam parem occasionem daturos deos. Placet ferri auxilium : juventus conscribitur : arma dantur. Romam primâ luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt ; deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt ; ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacatâ,* 3 *si edoceri se sissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur ; memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hereditaria cura sibi* 4 *a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem sequuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem ; adjungitur & Tusculana legio ; certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent ; dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere ; trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem ; is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem : priùs vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdavere templum ; multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recupe-

U.c.294. a.C.458.

Pugna adversùs Herdonium.

Valerius cos. occiditur

3 *Si edoceri se sissent*] Si se sivissent edoceri, quænam in lege quam ferebant tribuni occulta fraus lateret.

4 *A majoribus*] Immo a patre, qui primus cognomen Publicolæ tulit.

U.c.294 a.C.458 ratum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, 5 suæ fortunæ a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes 6 quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

Recuperatur Capitolium.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, 7 *Ut collegæ deos Manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare *passurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit: *Cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana & fugata esse; loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atque tertium tribunos,*

Suffectus Valerio L. Quintius.

Invehitur in tribunos.

5 *Suæ fortunæ a quoque sumptum supplicium est*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

6 *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis Romani.

7 *Ut collegæ deos Manes* Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datam.

pessimis artibus, regiâ licentiâ vivere. Aulus, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? Plus hercule aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) priùs in clivum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? 8 Pudet deorum hominumque; quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent; & qui antè Latinos ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam feciistis; si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi* U.C.294. a.C.458.

8 *Pudet deorum hominumque*] Pudore perfundor, quum cogito deos hominesque tanti flagitii nobis conscios esse. Sic Terent. Heaut. Act. II, sc. 2, v. 18, *Meo patri.... cujus nunc pudet me*, id est, de quo cogitare non possum, quin me pudor vitæ meæ capiat.

U.c.294 a.C.458. *dii 9 neque sacri, neque sancti sunt! At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, 1 legem vos hoc anno perlaturos dictitatis. Tum hercule illo die quo ego consul sum creatus, malè gesta respublica est, pejùs multo quàm quum Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primùm omnium,* inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato, magis bellantes, quàm pacati propitios habemus deos; quantum periculum ab illis populis fuerit si Capitolium ab exsulibus obsessum sciissent, suspicari de præterito, quàm re ipsâ experiri est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, 2 in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, 3 persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis verò,* inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba*

Religiosa juris jurandi reverentia.

9 *Neque sacri, neque sancti sunt*] *Sacrum* est id quod religio consecravit: *sanctum*, quod ne violetur, sanctione cautum est. Itaque *sanctus* minùs valet, quàm *sacer*.

1 *Legem vos... perlaturos... si tuleritis*] Ferre legem & *perferre* hoc differunt, quòd is *fert* legem, qui eam proponit populo sciscendam; *perfert* is qui hoc assequitur ut illa a populo accipiatur, jubeatur.

2 *In peragendis*] In iis quæ peragenda erant: ubi peragere opus foret ea, quorum auctor Quintius erat, consulem agebat, consulis partes implebat.

3 *Persequi quærendo*] Instare, ulteriùs progredi, quærendo. Sic planè infrà VI, 14, *Exsequebantur quærendo*.

juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes qui in verba juratis, craſtinâ die armati ad lacum Regillum adſitis. Cavillari tum tribuni, & populum exſolvere religione velle: *privatum eo tempore Quintium fuiſſe, quum ſacramento adacti ſint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet ſeculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando ſibi quiſque jusjurandum & leges aptas faciebat, ſed ſuos potiùs mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla ſpes erat, 4 de proferendo exercitu agere: eo magis quòd & *augures juſſos adeſſe ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auſpicatò cum populo agi poſſet, ut quidquid Romæ vi tribunitiâ rogatum eſſet, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id juſſuros, quod conſules vellent; neque enim provocationem eſſe longiùs ab urbe mille paſſuum: & tribunos, ſi eò adveniant, in alia turba Quiritium, ſubjectos fore conſulari imperio.* Terrebant hæc: ſed ille maximus terror animos agitabat, quòd ſæpius Quintius dictitabat, *Se conſulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram eſſe, ut conſuetis remediis ſiſti poſſit; dictatore opus eſſe reipublicæ, ut qui ſe moverit ad ſollicitandum ſtatum civitatis, ſentiat ſine provocatione dictaturam eſſe.* U.c.294. a.C.458.

XXI. Senatus in Capitolio erat; eò tribuni cum perturbata plebe veniunt; multitudo clamore ingenti, nunc conſulum, nunc Patrum fidem implorant; nec antè moverunt de ſententia conſulem, quàm tribuni ſe in auctoritate

4 *De proferendo exercitu*] Horum verborum ſenſus admodum obſcurus eſt. Deletâ voce *exercitu*, legatur, *de proferenda* nempe re *agere*. *Proferre* rem eſt differre, protrahere.

U.c.294. a.C.458. Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate; tribuni reclamantibus consulibus refecti.

Quintius senatum castigat. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? 5 Vos elevatis eam; quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere; levius enim vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentiâ arceas; & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed 6 gloriam spreti honoris auctam, invidiamque quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium consulem faceret; si quis feciſſet, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus

5 *Vos elevatis eam*] Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis.

6 *Gloriam spreti*] Auctum me glorià spreti honoris, id est, consulatûs.

tertiùm, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno; lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi, religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens a Volscis & Æquis Latini atque Hernici nuntiabant: *jam Antii Volscorum legiones esse.* Et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægréque impetratum a tribunis, ut 7 bellum præverti finerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere; duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis; inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset; equites item 8 suæ cuique parti 9 post principia col-

U.c.295. a.C.457. Q. Fabio III. L. Cornelio Coss.

Bellum cum Volscis.

7 *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri quam legis.

8 *Suæ cuique parti*] Videmur emendare debere vel *suæ quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Similiæ duo apud nostrum loca, 25, 17, XXVI, 29, simili modo curamus.

9 *Post principia*] Post primam aciem, quæ tota

U.c.295 a.C.457. locat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: & quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem unam, castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret, ni fugientes sylvæ texissent.

Arx Tusculana ab Æquis capta.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nuntiaretur: adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum; parte exercitûs consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eò subiri potuit. Fames postremò inde detraxit hostem. 1 Quò postquam

Auxilio Romanorum recepta.

ex peditibus erat. Eamdem loquutionem notavimus supra II, 65.

1 *Quò postquam ventum ad extremum est*] Postquam eò tandem ventum est, ut

ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi; hos ignominiosâ fugâ domum se recipientes, Romanus consul in Algido consequutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) 2 exercitu relicto, castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus Romanis jam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, 3 ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno defeciſſe Antiates, apud plerosque auctores invenio; L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse: certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim. U.C. 293. a.C. 457.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum Patres territat. Clamant *fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: 4 frustrationem eam legis tollendæ esse; se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motûs. A. Cornelius, & Q. Servilius 5 quæstores, M. Volscio, quod falsus haud dubiè testis in Cæsonem exstitisset, diem dixerant; multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, um- *Tribunitiæ contentiones.*

fames hostem ex arce Tusculana detraheret.

2 *Exercitu relicto*] Legendum videtur *reducto*. Vox *relicto* procul dubio vitiosa est.

3 *Ingenti certamine*] Acriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

4 *Frustrationem eam legis tollendæ esse*] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendæ legis causâ.

5 *Quæstores*] Vid. not. 8, ad c. 41, l. II.

U.c.295 quam non modò visum in publico, sed ne assur-
a.C.457 rexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum, affirmantibus qui unà meruerant, secum eum tum 6 frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse; 7 ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Cæsonis 8 Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent,

3 *Frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse*] Assiduum fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore commeatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

7 *Ni ita esset*] Præter quæstores, qui publicè & vi magistratûs sui Volscium accusabant, multi privatim & suo nomine eum in jus vocabant, & coram judice secum disceptare jubebant, spondendo se certam quamdam pecuniæ summam daturos, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor & reus se mutuò sponsione provocabant; & utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quamdam pecuniæ summam, quæ finiebatur, soluturum. Porrò quum actor *ferre judicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e judicibus, apud quem de jure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum judex conveniisse dicebatur. Quum autem in singulas lites judicem, vel judices dari oporteret ab eo magistratu, cujus erat jurisdictio, nempe primis temporibus a consule, postea a prætore; actor & reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi judex daretur. Nonnumquam actor reo dabat, ut ipse *judicem diceret*, i. e. eum e judicibus, quem ipse videretur, eligeret & a magistratu postularet.

8 *Volscio teste*] Ob testimonium Volscii.

passuros negabant; ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant; & quum consules nihilo minùs adversùs continuationem tribunatûs, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causâ promulgata ferretur, tetendissent; victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno, Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque 9 lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum triginta duo millia quadringenta novem. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quòd & foris pacem peperere; & domi, etsi non concors, 1 minùs tamen quàm aliàs infesta civitas fuit. U.c.295. a.C.457. *Lustrum decimum*

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris causas excepérunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant; sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat; cum M. Valerio 2 Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, U.c.296. a C.456. L. Minutio, C. Nautio II. Coss.

9 *Lustrum.... decimum*] Vid. not. 3, ad c. 3 hujus libri.

1 *Minùs... infesta*] Minùs vexata discordiis.

2 *Valerii filio*] Lege *Manii filio*. Neque enim, quum quis nominabatur, a patris nomine gentilitio, sed a prænomine designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

U.c.296. a.C.456. qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duûm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut, quum edocuissent populum, 3 quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire; hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt; qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt; is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædâ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt quæstum injurias, & ex fœdere res repetitum; eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere; se alia interim actu-rum;* quercus ingens arbor prætorio imminebat cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc*, inquit, *sacratæ quercus, & quidquid deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum; nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum; & forsitan ad ultimum impedissent: sed novus subitò additus terror est.

Bellum cum Æquis.

Legati Rom. spreti.

Sabini bellum inferunt.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infestâ populatione venit; fœdati agri,

3 *Quid fraudis occultæ ferretur*] Vid. not. 2, ad c. 18, suprà.

terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit; reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti; alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant; quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. 4 Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius, trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret,

U.c.296. a.C.456.

Minucius malè rem gerit adversùs Æquos.

L. Quintius dictator.

4 *Operæ pretium est*] Digna res est, quam audiant & attendant ii, qui omnia...

U.c.296. a.C.456. *Ex opere rustico sumitur.*

operi certè, id quod constat, agresti intentus, salute datâ invicem redditâque, rogatus *ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatûs audiret;* admiratus, rogitansque, *satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ simul, abstersо pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in urbem vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit, transvectumque tres obviàm egressi filii excipiunt: inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum; & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum 5 in ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil prætermissum est quam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui 6 quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit; justitium edicit; claudi tabernas totâ urbe jubet; vetat quemquam privatæ quicquam rei agere: tum qui-

5 *In ipso imperio*] Non malè videtur Dujatius recidere particulam *in*. Plebes rebatur Quintium esse *& nimium imperii*, id est, nimiùm imperioso magistratu, dictaturâ nempe, metuendum; *& virum imperio ipso vehementiorem*, id est, eum cujus vehementius & imperiosius esset, quàm ipsius dictaturæ, ingenium. Suprà II, 30, dictaturam Livius vocavit *imperium suo ingenio vehemens.*

6 *Quum stipendia pedibus... fecisset*] Quum in peditum numero militasset.

cumque ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, 7 vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset; vicino militi, dum is arma pararet vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum; sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apto, quàm prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *Adderent gradum: maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent; consulem exercitumque Romanum obsideri; tertium diem jam clausos esse; quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse; puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles,* inter se quoque gratificantes ducibus clamabant; mediâ nocte in Algidum perveniunt: &, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt. U.c.296. a.C.456.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant; militem cum armis valloque redire in ordines suos; facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat ho-

7 *Vallisque duodenis*] Valli sunt rami arborum cæsi, ex quibus solo infixis & inter se implicitis fit vallum. Leves eos, & bifurcos plerosque, vel trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum cædebant Romani, teste ipso Livio, XXXIII, 5.

U.c.296. a.C.456. *Circumvallat Æquos.*

stium castris: &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum sequutum est; jussa miles exsequitur; clamor hostes circumsonat: superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur.* Itaque arma suos capere, & se subsequi jubet. 8 Nocte initum prælium est: legionibus dictatoris clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se 9 ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedêre: pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversùs unum exercitum pugnam sustinebant; tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum; hîc instabat nova pugna; nihil remiserat prior. Tum ancipiti malo urgente,

8 *Nocte initum prælium est*] A legionibus consulis. *Legionibus dictatoris clamore significant* consulis legiones, *ab ea*, id est, a sua *quoque parte rem in discrimine esse*, sive pugnari.

9 *Ad prohibenda circumdari opera*] Ad prohibendum ne operi sibi circumdarentur; ne circum sua castra duceretur a Romanis fossa, vallumque jaceretur.

a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc U.c.296.
consulem orare, ne in occidione victoriam a.C.456.
ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium. ducem, principesque alios, vinctos ad se adduci *Sub jugum mittit.*
jubet; oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire; sed ut exprimatur tandem confessio subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit; humi fixis duabus, superque eas transversâ unâ deligatâ; 1 sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantùm militi dedit: consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti, & tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit; ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: sequutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque 2 cum

1 *Sub hoc jugo misit*] Rectiùs fortasse *emisit*. Infrà: *nudos enim èmiserat.*

2 *Cum carmine triumphali*] Militibus triumphum nomine cientibus, ut loquitur noster, l. XLV, c. 38, sive sæpius acci-

U.c.296. a.C.456. carmine triumphali, & 3 solennibus jocis; comissantium modo, currum sequuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quintius sextodecimo die dictaturâ in sex menses acceptâ se abdicavit. Per eos dies, consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat; ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est; sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum Patres tenuere; plebes vicit, ut quintùm eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

Volscius falsus testis damnatus.

U.c.297. a.C.455. Q. Minucio, C. Horatio Coss. XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat; ulteriúsque ventum foret, (adeo exarserant animi) ni, velut deditâ operâ, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant: jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta; 4 vincebaturque consulare

Bella cum Æquis & Sabinis.

nentibus *Io triumphe!*

3 *Solennibus jocis*] Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba, tum gestiens & gaudio lasciviens, fundebat sive in devictos hostes, sive in duces suos, & ipsum nonnumquam imperatorem. Vid. infrà IV, 53.

4 *Vincebatur... consulare imperium tribunitio au-*

imperium tribunitio auxilio, quum alius addi- U.c.297.
tur terror: Sabinum exercitum prædatum de- a.C.455.
scendisse in agros Romanos; inde ad urbem venire. Is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus; id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) exemplo habita. 5 Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, 6 bini ex singulis classibus: 7 itaque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed U.c.298. a C 454. M. Valerio, Sp. Virginio Coss.
a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit; annonâ, propter aquarum intemperiem, labora-

xilio] Vincebantur consules a tribunis. Observa hoc loco proprietatem verborum. Consulum *imperium* erat. Tribuni nec imperium, nec potestatem habebant, sed *auxilii lationem* adversùs consules. Vid. suprà II, 33, & not. 10 & 11, ad II, 56.

5 *Tricesimo sexto anno*] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monuimus ad c. 39, l. II. Si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens.

6 *Bini ex singulis classibus*] In quinque classes distributus erat populus universus a Ser. Tullio Vid. I, 43, suprà.

7 *Itaque*] Et ita: scilicet decem tribuni, bini ex singulis classibus.

U.c.299. a.C.453. T.Romilio, C. Veturio Coss.

tum est. 8 De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, 9 legem omnibus concionibus suis celebrant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum; supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit; eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Allieno, ædili plebis. Uterque magnâ Patrum

U.c.300. a.C.452. Sp. Tarpeio, A. Aterio Coss.

8 *De Aventino publicando*] Vidimus l. I, c. 33, Aventinum montem novis civibus e Politorio, Tellenis, Ficanaque datum, ut in eo scilicet habitarent. Sed nimirum illi aut eum non totum occupaverunt, aut in alia deinde loca commigraverunt: siquidem eum hoc tempore publicum populi Romani fuisse, atque etiam magna ex parte arboribus obsitum memorat Dion. l. X. De eo igitur Icilius tribunus plebis legem tulit, ut, quæ privati jure parta possiderent, ea penes dominos manerent: quæ per vim aut fraudem occupassent, ea, restitutis ex arbitrorum sententia impensis, populo addicerentur, & cum ceteris, quæ publica manssissent, sine pretio plebi ad ædificandum dividerentur.

9 *Legem omnibus concionibus suis celebrant*] Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus.

indignatione

indignatione damnatus, Romilius 1 decem millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules : & se damnari posse aiebant ; & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus : *Finem tandem certaminum facerent ; si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres : daturum leges neminem nisi ex Patribus aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantùm discreparet ; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus : jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere. U.c.300. a.C.452. *Legati Athenas missi, legum causâ.*

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit ; quietior insequens, P. Curiatio & Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum : quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit ; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt : urbs assiduis exhausta funeribus ; multæ & claræ 2 lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus ; augur C. Horatius Pulvillus : in cujus locum C. Veturium eo cupidiùs, quia damnatus a plebe erat, augures legêre. Mortuus consul Quintilius : quatuor tribuni plebis. Multiplici U.c.301. a.C.451. P. Curiatio, Sex. Quintilio Coss.

1 *X millibus æris*] Id est, argenti marcis Paris. 15, cum unciis 5, *XV millibus*, marcis 25 unciis tribus cum dimidia.

2 *Lugubres*] In luctu, ob suorum mortes.

U.c.302. a.C.450. C. Menenio, P. Sestio Coss.

clade fœdatus annus; ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit; domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus; eo intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari Decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit; postremò concessum Patribus, modò ne 3 lex Icilia de Aventino, 4 aliæque sacratæ leges abrogarentur.

Decemviri creati.

XXXIII. 5 Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad Decemviros, 6 quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna mutatio fuit; læta enim principia

3 *Lex Icilia de Aventino*] De qua suprà, ad c. 31.

4 *Aliæque sacratæ leges*] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus rempublicam nulli tribuni fuere. De sacratis legibus, vid. not. 2, ad c. 33, l. II.

5 *Anno trecentesimo altero*] *Trecentesimum alterum* credimus ex vi verborum esse *trecentesimum primum*. Hic quidem numerus non convenit ad rationes annorum exactorum, quales in ora libri a nobis notantur, nec fortasse ad annos ab ipso Livio alibi notatos. Sed hunc eloquentissimum scriptorum in subtilibus ætatum ac temporum computationibus diligentem ac religiosum fuisse, non facilè nobis persuademus. Vid. not. ad II, 16 & 39.

6 *Quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat*] Ultimum verbum redundat. Quid enim desideres in hac oratione? *Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules, translato imperio*. Facile est in penultimo membro supplere *translatum fuerat*.

magiſtratûs ejus 7 nimis luxuriavere; eo citiùs lapſa res eſt: reperitumque, duobus uti mandaretur conſulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Seſtius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Poſtumius Claudio & Genucio, quia deſignati conſules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; & Seſtio alteri conſulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant; ſimul ut pro legatione tam longinqua præmio eſſet honos; ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum ſcitis adverſarentur. Regimen totius magiſtratûs penes Appium erat, favore plebis: adeoque novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repentè, omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant; eo die 8 penes præfectum juris faces duodecim erant: 9 collegis novem ſinguli accenſi apparebant: 1 & in unica concor-

U.c.302. a.C.450.

U.c.303. a.C.449. *Decemvirorum annus I.*

7 *Nimis luxuriavere*] Vertêre ſe in illam quæ proſpera comitari ſolet laſciviam, inſolentiam, faſtum. Hæc enim cenſura cadit in Decemviros, qui a bonis & fauſtis initiis citò degeneravere.

8 *Penes præfectum juris*] Penes eum Decemvirum qui juri dicundo præfectus erat.

9 *Collegis novem ſinguli accenſi apparebant*] Unuſquiſque ceterorum Decemvirorum unum accenſum habebat, qui ad ſua juſſa præſtò eſſet. *Accenſum* Gallicè poſſumus interpretari *huiſſier*.

1 *Et in unica*] Et quum Decemviri mirâ inter ſe concordiâ agerent, quæ magiſtratuum concordia in-

U.c.303. a.C.449. dia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversùs alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxtà manifesta atque atroci, C. Julius Decemvir diem Sestio dixit; & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjiceret.

Initio moderati Decemviri.

XXXIV. 2 Quum promptum hoc jus velut ex oracluo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione, propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse; plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum*, 3 *quas conlut ex oracluo prolatum, sive depromptum: tum præterea legibus condendis operam dabant Decemviri. De particulis *quum*, *tum* vid. not. 2, ad c. 21, l. I.*

Decem tabulas legum ferunt.

terdum privatis exitiosa esse posset, summam adversùs alios æquitatem retinebant.

2 *Quum promptum*] Quum summi pariter infimique ab his accipiebant hoc jus promptum, i. e. paratum quodammodo, quod omnibus sine mora pateret, idemque incorruptum, ve-

3 *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quàm tulisse*] Ferre leges, magistratuum erat;

ſenſus omnium, non juſſiſſe latas magis, quàm tuliſſe videri poſſet. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito ſatis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ ſunt: qui nunc quoque, in hoc immenſo aliarum ſuper alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique eſt juris. Vulgatur deinde rumor, duas deeſſe tabulas; quibus adjectis, abſolvi poſſe velut corpus omnis Romani juris. Ea exſpectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, deſiderium Decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd conſulum nomen haud ſecus quàm regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, 4 cedentibus invicem appellatione Decemviris, quærebat. U.c.303. a.C.449.

Iterum creantur Decemviri.

XXXV. Poſtquam verò comitia Decemviris creandis in 5 trinum nundinum indicta ſunt,

jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi ſolùm a populo univerſo, ſed quodammodo ferri. Non enim illis ſatis eſt conſulere populum, utrùm accipiat nunc leges, quales ipſi eas edidere: ſed & earum ſenſum ac verba dirigi ac finiri volunt ex conſenſu omnium.

4 *Cedentibus invicem*] Cedentibus ſibi mutuò Decemviris *in* appellatione, i. e. ſi quis civis ſeſe ab aliquo ex iis læſum ratus, collegam ejus appellaret.

5 *Trinum nundinum*] Trinum nundinum, ſive trinundinum, erat id temporis ſpatium intra quod ter nundinæ agebantur. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant: ut ruſtici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causâ commearent. Igitur comitia, ſive legibus rogandis, ſive judiciis exercendis, ſive creandis magiſtratibus, trinundino antè indici ſolebant, ut ruſtici, qui non ferè in urbem, niſi nundinis, veniebant, rem verſare animis & ex-

U.c.303 a.C.449. 6 tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu, credo, ne tanti poſſeſſio imperii, vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret) prenſarent homines, honorem ſummâ ope ab ſe impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, ſuppliciter petentes. 7 Demiſſa jam in diſcrimen dignitas, eâ ætate, eiſque honoribus actis, ſtimulabat Ap. Claudium; neſcires utrùm inter Decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo magiſtratui erat; criminari optimates, extollere candidatorum leviſſimum quemque humillimumque; ipſe medius inter tribunitios Duilios Icilioſque in foro volitare; per illos ſe plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid ſibi vellet. Apparere nihil ſinceri eſſe; *Profectò haud gratuitam, in tanta ſuperbia, comitatem fore; nimiùm* 8 *in ordinem ſeipſum cogere, & vulgari cum privatis, non tam propendere*, ſpatio dato, poſſent, antequam in ſuffragium mitterentur.

Ap. Claudii ambitio.

6 *Tanta exarſit ambitio*] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulò diſtingue *ambitionem* ab *ambitu*. *Ambitus* crimen eſt, & deſignat pravas legibuſque vetitas vias affectandi alicujus magiſtratûs vel imperii. *Ambitio* deſiderium honorum indicat, ſed innoxium ac legitimum.

7 *Demiſſa*] Ap. Claudium cura quædam & ſollicitudo ſtimulabat, quum videret clariſſimos viros, eâ ætate, eiſque honoribus actis, demittere in diſcrimen dignitatem ſuam.

8 *In ordinem ſeipſum cogere*] Se parem quodammodo ceteris e vulgo facere. Poteſtate ſuâ ſupra ceteros eminebat, & extra ordinem reliquorum poſitus erat Appius. Vulgando ſe cum privatis, ſeſe redigit quodammodo in ordinem, e quo ſuus eum magiſtratus eximebat.

rantis abire magiſtratu, quàm viam ad continuandum magiſtratum quærentis eſſe. Propalam obviàm ire cupiditati parum auſi, obſecundando mollire impetum aggrediuntur; comitiorum illi habendorum, quando minimus natu ſit, munus conſenſu injungunt. Ars hæc erat, ne ſemetipſe creare poſſet; quod præter tribunos plebis (& idipſum peſſimo exemplo) nemo umquam feciſſet. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum ſe comitia profeſſus, impedimentum pro occaſione arripuit: dejectiſque honore, 9 per coitionem, duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo ſuo C. Claudio, conſtantiſſimo viro in optimatium cauſa, & aliis ejuſdem faſtigii civibus, nequaquam ſplendore vitæ pares Decemviros creat; ſe in primis, quod haud ſecus factum improbabant boni, quàm nemo facere auſurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginenſis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, 1 Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cæſo Duillius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius. U.c.303. a.C.449.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ perſonæ ferendæ fuit; ſuo jam inde vivere ingenio cœpit, novoſque collegas, jam priuſquam inirent magiſtratum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus inſtructi conſiliis, quæ ſecretò ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, 2 rari

9 *Per coitionem*] Coeundo cum ceteris candidatis adversùs ingratos ſibi competitores.

1 *Q. Pœtilius.... Cæſo Duilius, Sp. Oppius Cornicen*] Hos plebeios fuiſſe tradit Dionyſius.

2 *Rari aditûs*] Hæ voces accipiendæ ſunt in patrio caſu. Vult Livius novos Decemviros fuiſſe *rari aditûs*.

U.c.304. a.C 448 aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere; nam quum ita priores Decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem suam cujusque vicem per omnes iret, subitò omnes cum duodenis fascibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant; 3 nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solùm, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublatâ provocatione, 4 intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores Decemviri, appella-

Decemvirorum annus II.

Decemvirorum insolentia & tyrannis.

3 *Nec attinuisse demi securim... interpretabantur*] Consuetudo erat jam inde a Valerio Publicola tradita, ne secures fascibus illigatæ præferrentur in urbe consulibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quòd a consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem hujus consuetudinis, statuebant eâ se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent e fascibus secures.

4 *Intercessionem... consensu sustulerant*] Quum inter se consentirent, &, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet & obsisteret, nemo erat. Immo, ut infrà habetur, *Si quis collegam appellasset, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse.*

tione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulis- U.c.304.
sent; & quædam, quæ sui judicii videri pos- a.C.448.
sent, ad populum rejeciſſent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores 5 libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque Decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii: & 6 inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse Decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere; avidè ruendo ad libertatem in servitutem lapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabu-

Duæ tabulæ prioribus X addi-tæ.

5 *Libidinosè*] Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nullâ juris aut æquitatis habitâ ratione.

6 *Inde libertatis captare auram, unde*] A patriciis servitutem dum timent plebeii, statum reipublicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem instituì. Nunc ab iisdem afflari sibi dulcem restituendæ libertatis spem intenti exspectant.

U.c.304. las erant adjectæ : nec quicquam jam supererat ;
a.C.448. si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. 7 Exspectabant quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, reparārent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri ; & Decemviri, qui primò tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera ; eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi 8 ferre, agere plebem, plebisque res ; 9 quum fortuna, quâ quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur : virgis cædi, alii securi subjici : &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ ; sed propalam licentiam suam
U.c.305. a.C.447. malle, quàm omnium libertatem.

Decem virorum annus III.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro Decemviris, neque animis 1 ad imperium inhibendum imminutis, neque 2 ad speciem honoris insigni-

7 *Exspectabant quàm mox*] Propediem futurum credebant ut... Diceremus Galli, *ils n'attendoient que le moment.*

8 *Ferre, agere*] Diripere. Vid. not. 1, ad XXII, 3, infrà.

9 *Quum fortuna, quâ*] Locus corruptus, quem varii variè tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis videtur Dujatii conjectura : *Hi ferre, agere plebem, plebisque res fortunasque : quidquid cupitum foret, potentioris esse.*

1 *Ad imperium inhibendum*] Exercendum ; ad utendum imperio in eos qui resisterent. Sic infrà : *Imperioque inhibendo in paucos præferocis animi* : & alibi sæpiùs.

2 *Ad speciem*] Ad pompam & ostentationem.

bus, prodeunt; id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur; nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: 3 imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecere: latéque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant; spem in discordia Romana ponentes: eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant quid opus facto sit; destitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perculit Decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent; citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis Patres in curiam ad Decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, *Quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus*

U.c.305. a.C.447.

Sabini agrum Rom. populantur

Æqui Tusculanum.

Senatum vocant Decemviri.

3 *Imperiumque*: Legit Perizonius, *imperium qui*. Vid. not. 3, ad IV, 27, infrà.

U.c.305 a.C.447 *belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raróque usquam noscitare; curiam inde, ac solitudinem circa Decemviros intueri; 4 quum & ipsi consensu invisum imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur: 5 *Jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det; &, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum.* Hæc fremebat plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant: indignitate rerum cesserant in agros; 6 suarumque rerum erant, amissâ publicâ, tantùm ab injuria se abesse rati, quantùm e cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul 7 ad pignora capienda, scisci-

4 *Quum & ipsi*] Quum & ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu, i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quòd imperium suum omnibus omnino invisum esset: & plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia....

5 *Jam caput fieri*] Jam, dum detrectant senatores imperium Decemvirale, dari quodammodo caput repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Jam observavimus ad II, 9, suprà, sæpe fieri ut antè particulas *si*, aut *nisi*, suppleri oporteat aliquod orationis membrum ex sensu & mente scribentis.

6 *Suarum... rerum erant, amissâ publicâ*] Amissâ reipublicæ possessione, quam pro libidine vexabant Decemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

7 *Ad pignora capienda*] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratûs convenire. Quod si facere neglexissent, mulcta iis dicebatur. Eam ut lo-

dumque num consultò detrectarent, referunt U.c.305. senatum in agris esse. Lætius id Decemviris a.C.447. accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt: qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit: quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quòd iis qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quàm 8 obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, 9 post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter Decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum exciviſse; nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *decem Tarquinios* appellantem, admonentemque *Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum*

Asperæ sententiæ in Decemviros

vere cogerentur, pignora ab iis auferebantur: quæ, si mulcta soluta non esset, cædebantur, id est, vendebantur. Hujus moris insigne exemplum, vid. apud Cic. Phil. I, n. 11 & n. 12.

8 *Obnoxiè* Timidè, tamquam ab humiliter servientibus.

9 *Post relationem Ap. Claudii*: Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Referre* est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit.

1 *Horatiis ducibus pulsos reges*: Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defeciſse exercitum a Superbo: & eodem iterum consule Porsenam, qui Tarquinios in patriam restituendos susceperat, coactum esse re infecta discedere.

U.c.305. a.C.447. *esse, quippe quo Jovem appellari fas sit; quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si 2 in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem; neque se videre qui sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere liceat. Ubi vellent experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis, patricios magistratus: creatos postea post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant. Ne nimium in metu alieno spei ponerent; graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quàm quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quùm Decemviri 3 nec iræ, nec ignoscendi modum re-

2 *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modo mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed τὸ *eodem* hoc modo intellectum, & supervacuum omnino est, & fortasse parum Latinè dictum. Quid si legamus? *in rege tum eodem & filio regis*: id est, in eo qui simul & rex esset, & regis (Tarquinii Prisci) filius.

3 *Nec iræ, nec ignoscendi*

perirent, nec, quò evasura res esset, cerne- U.c.305.
rent; C. Claudii, qui patruus Appii Decem- a.C.447.
viri erat, oratio fuit precibus quàm jurgio similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potiùs societatis, in qua natus esset, quàm fœderis nefariè icti cum collegis meminisset; multò id magis se illius causâ orare, quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras: earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, Decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat; 4 censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ Decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii Decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *L. Cornelius Decemviros tuetur.*

modum] Nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientiâ uti deberent.

4 *Censendo enim* Quum enim hujus alterius sententiæ auctores censerent aliquid, aliquid decernerent; judicabant eos, qui senatum haberent, esse quoscumque, seu qualescumque magistratus. Vult Livius eos, qui nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. Et sanè nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censet.

U.c.305. a.C.447. *Quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut Decemviros, qui Decemviratum petissent, 5 aut socii, aut hi maximè oppugnarent: aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit, nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterùm neminem, majore curâ occupatis animis, 6 verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo quòd Valerius Horatiusque ante Idus Maias Decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ Decemviris creandis Decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an, donec leges quæ deessent perferrentur. In præsentia omnia, præter bellum, omitti placere: cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuntios solùm, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui*

5 *Aut socii, aut hi maximè*] Legendum videtur, *aut soli, aut hi maximè*. Miratur M. Cornelius, quòd ii qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissimè præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperrimæ sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat, C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintios quoque Cincinnatum & Capitolinum, quos suprà dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hìc insectantur & impugnant.

6 *Verum*] Æquum. Non æquum esse, dum majore curâ occuparentur animi, quemquam de re tanta præjudicare. *Præjudicium* est id quod priùs judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

certiùs explorata referant. Sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; Decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti. U.c.305. a.C.447.

XLI. 7 In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque, vociferari, *ut de republica licerēt dicere; dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset, 8 *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse;* & ad Valerium negantem 9 se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, 1 non cui simulabat

7 *In hanc sententiam ut discederetur*] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum *discedere* hac in re proprium ac solenne est. Nimirum in hunc modum senatusconsulta fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: « Qui hoc » censetis, illuc transite: » qui alia omnia, in hanc » partem. » Tum igitur fiebat *discessio:* & senatores in hanc illamve partem *discedebant*, sive transibant, prout hæc aut illa iis sententia placuerat.

8 *Non erit melius*] Verba minantis: quæ idem prorsus valent, ac si dixisset Appius: malum sibi arcessat, quicumque vocem emiserit alio de negotio, quàm de quo consulimus. Sic ferè infrà, c. 48. *Quiesse erit melius.*

9 *Se privato reticere*] Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

1 *Non cui simulabat consulendo*] Simulabat L. Cor-

U.c.305. a.C.447. consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet.

Vincunt in senatu Decemviri. Quum libertas non ultra vocem excessisset, Decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos Decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum exsurgere rursus plebem. *Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules rediisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci.* Silentio Patrum edicitur delectus; juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent; legionibus scriptis, 2 inter se Decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter Decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius; bellum domi majus, quàm foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: 3 in Fabio mi-

Delectum habent.

nelius se consulere Valerio, & impendentia ejus capiti ab irato Appio mala velle avertere. Re autem ipsâ consulebat Appio, & cupiebat prohibere, ne, si implacabilem se præberet Appius, inde aliquod nascereturseditionis incendium, quo & ipse & ceteri Decemviri conflagrarent.

2 *Inter se.... comparabant*] Inter se commni consilio decernebant, Familiaris Livio loquutio.

3 *In Fabio minùs*] *Minus* hìc resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in Hec. Act. IV, sc. 4, *Non tibi illud factum minùs placet, quàm mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet, seu displicet, quàm mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quàm gnavum in malitia.

nùs in bono constans, quàm gnavum in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, Decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quàm sui similis mallet esse; huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, 4 æquo omnium Decemvirorum imperio, decernunt. U.c.305. a.C.447.

XLII. Nihilo militiæ, quàm domi meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant; alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque auspicio Decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi propiùs urbem inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito, castra communierant; persequutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se fide misericordiâque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, ut posito jam Decemvirali odio Patres vigilias in urbe habendas censerent; omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent; 5 arma *Decemviri malè rem gerunt.*

4 *Æquo omnium*] Ita ut par imperium Appii & Oppii esset, ac Decemvirorum omnium foret, si in urbe essent.

5 *Arma Tusculum ad sup-*

U.c.305. a.C.447. Tusculum ad supplementum decernerent, Decemviroſque ab arce Tuſculi degreſſos in caſtris militem habere, caſtra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hoſtes a conſilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hoſtibus acceptas, duo nefanda facinora Decemviri belli domique adjiciunt. 6 L. Siccium in Sabinis, 7 per invidiam Decemviralem, tribunorum creandorum ſeceſſioniſque mentiones ad vulgus militum ſermonibus occultis ſerentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt; datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, quum ipſe ſe prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nuntiant in caſtra ceteri, præcipitatum in inſidias eſſe: Siccium egregiè pugnantem, militeſque quoſdam cum eo amiſſos. Primò fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad ſepeliendos qui ceciderant, Decemvirorum permiſſu, poſtquam nullum ſpoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum verſis corporibus, videre, hoſtium neque corpus ullum, nec veſtigia abeuntium, profectò ab ſuis interfectum memorantes, retulere cor-

L. Siccii mors.

plementum] Multùm placet Gronovii conjectura: *Arma... ac ſupplementum.*

6 *L. Siccium*] Virum ſtupendæ in bello fortitudinis, & qui multis quoque jam antea civilibus adversùs Patres certaminibus inclaruerat: de quo operæ pretium eſt conſulere Dion. l. X, Valer. Max. III, 2. Plin. VII, 28.

7 *Per invidiam Decemviralem*] Captandâ occaſione ex publico in Decemviros odio, & ſimul illud quoque fovendo.

pus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Sicciun placeba^, ni Decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessimâ Decemvirorum in vulgus famâ est. U.c.305. a.C.447.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solùm idem Decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, 8 honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti, domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, 9 liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, 1 Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, 2 ut vir- *Appii libido.*

8 *Honestum ordinem.... ducebat*] Ordo hîc sumi debet, quemadmodum & sæpe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cujus ductor centurio. Porro ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

9 *Liberique*] Vox *liberi* de unico filio unicave filia dicebatur. Itaque nihil vetat hîc intelligi solam Virginiam.

1. *Appius amore ardens*] Melius *amens*, quod habent complures scripti.

2 *Ut virginem*] Ut postularet virginem sibi addici, tamquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsa rei proprietate decretorio judicio statuatur:

U.c.305 a.C.447 ginem in servitutem assereret, neque cederet secundùm libertatem postulantibus vindicias: quòd pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister Decemviri libidinis manum injecit; 3 *Servâ suâ natam* (servamque appellans) *esse; sequique se* jubebat; *cunctantem vi abstracturum.* Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur; notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum 4 assertor, *Nihil opus esse multitudine concitatâ* ait: *se jure grassari, non vi.* Vocat puellam in jus. 5 Auctoribus qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est; notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; *puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam esse. Id se indicio compertum afferre: probaturumque, vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* 6 Advo-

Virginia in servitutem asseritur.

Gallicè, *la provision.*

3 *Servâ suâ natam*] Placet id quod e vetustioribus editis affert, Gronovius: *servâ suâ natam servamque appellans sequi se jubebat.*

4 *Assertor*] M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat, seu petebat.

5 *Auctoribus qui aderant*] Iis qui aderant puellæ, sive advocatis puellæ, ut infrà appellantur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, suprà c. 14, & apud Hor. Sat. 9, l. 1, *Si me amas... paulùm hic ades.*

6 *Advocati puellæ*] Ii qui aderant Virginiæ, & ejus causam auctoritate, gratiâ, consilio tuebantur. *Advocatus* est, qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat

cati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit, iniquum esse absentem de liberis dimicare, postulant ut rem in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundùm libertatem; neu patiatur virginem adultam famæ priùs quàm libertatis periculum adire. U.c.305. a.C.447.

XLV. Appius decreto præfatus, *quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant.* 7 *Cetèrùm ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim quæ afferantur in libertatem,* 8 *quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi; interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversùs injuriam de-

amico.

7 *Ceterùm ita*] Ceterùm non aliter in ea lege firmum libertati fore præsidium, quàm si illa lex non detorqueatur ad causas & personas diversas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim* personis, *quæ* quum in servitute sint, *afferantur in libertatem*, *id juris esse*, i. e. hoc jus servari, nempe ut vindiciæ dentur secundùm libertatem, *quia quivis possit lege agere*, i. e. actionem in judicio intendere, & negotium in se suscipere. *In ea* persona, *quæ in patris manu sit*, qualis erat Virginia, *neminem esse alium, cui dominus*, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, *possessione cedat*, quia solus pater, cujus in manu sit, eam defendendi & vindicandi jus habeat.

8 *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat jus suum proprio nomine persequi. Necesse erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susciperet. Cuivis autem e populo illa actio dabatur.

U.c.305. creti quum multi magis fremerent, quàm
a.C.447 quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius, interveniunt; datâque inter turbam viâ, quum multitudo Icilii maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decrescere* ait: vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi*, inquit, 9 *ut tacitum feras quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius milutum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem:* 1 *neque tu istud umquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat; hoc tantùm sciat, sibi,* 2 *si hujus vindiciis cesserit, conditionem*

Icilii contentio cum Appio.

9 *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. Vid. not. 5, ad c. 50, l. I.

1 *Neque tu istud... decretum... referes*] Verbum *referes* hîc videtur eodem ferè sensu usurpatum, quo superiùs dictum est, *ut tacitum feras*. Neque tu id assequêre quod hoc decreto jubes: non efficies ut id decretum valeat & ratum habeat effectum.

2 *Si hujus vindiciis*] *Hujus*, M. Claudii assertoris. *Vindiciis*. Hic *vindiciæ* sumi videntur pro actione quâ petitur possessio, non pro possessione ipsa.

filiæ

filiæ quærendam esse. Me vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret, quàm fides. U.c.305. a.C.447.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur; lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem,* 3 *locum seditionis quærere* diceret: *non præbiturum se illi eo die materiam; sed ut jam servet, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quòd nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio, similibusque Icilii,* 4 *neque legi suæ latorem, neque Decemviro constantiam defore; nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primùm fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam; &, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris: *In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præstò esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. 5 Quum instaret assertor puellæ, ut

3 *Locum seditionis quærere*] Magis Livianum videretur, *seditioni.*

4 *Neque legi suæ latorem... defore*] Se, qui tulisset illam legem, eam nempe ipsam, quam postulationi suæ advocati Virginiæ prætendebant, daturum operam ut ei pareretur; eo scilicet modo intellectæ quo illam interpretatus fuerat.

5 *Quum instaret assertor puellæ*] Quum is qui asserebat Virginiam in servi-

U.c.305. a.C.447. vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra; manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit; *crastinâ die vestrâ operâ utar; sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *Ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die manè de retinendo eo nequicquam litteræ redduntur.

Virginius pro filia cum Appio contendit.

XLVII. At in urbe, primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus, filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum 6 ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cœpit; & non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere. *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi urbe, quæ captâ ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* 7 Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia

tutem, instaret Icilio, ut se defensorem libertatis puellæ in jure profiteretur, & daret qui sponderent fore ut ea postero die sisteretur coram Decemviro.

6 *Ingenti advocatione*] Magnâ advocatorum multitudine.

7 *Hæc prope concionabundus*] Hæc prope in concionis modum jactans.

his ab Icilio jactabantur; comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox movebat. Ad-versùs quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs quàm amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: &, ultro querente pauca petitore, *quòd jus sibi pridie* 8 *per ambitionem dictum non esset;* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint; quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, decrevisse vindicias secundùm servitutem. Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit; silentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio; non spero esse passuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

U.c.305. a.C.447.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantùm convicio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte totâ cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se haud insciùm ejus dimicationis, cum armatis descendisse;*

8 *Per ambitionem*] Captandæ in vulgus gratiæ causâ.

U.c.305. a.C.447. *non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, summove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virginem nutricem percontari quid hoc rei sit; ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem prope 8 Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen; atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc* 9 *consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet; ille ferro, quâcumque ibat, viam facere: donec multitudine etiam prosequentium juvenum tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maximè Icilii vox tota, tribunitiæ potestatis ac

Virginius filiam occidit.

8 *Cloacinæ*] Cloacina dea nomen invenerat ex eo quod effigies ejus in cloaca reperta esset.

9 *Consecro*] Diris devoveo.

provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat. U.c.305. a.C.447.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi, postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius; qui, repulso lictore, *si jure ageret, vindicare se a privato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor Decemviri invadit. Franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit, Decemviro obstrepitur. Jam 1 pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit; videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque 2 ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit; ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta Decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit, & multo magis

Orta intercertamina.

Appius pulsus foro.

1 *Pro imperio*] Vid. not. ad I, 51.

2 *Ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus*] Trepidus & incertus animi, quum multis ex omni parte consilia suggereret ibus, modò huic, modò illi assentiretur.

U.c.305 providendum, ne quid Virginii adventus in
a.C.447. exercitu motûs faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum 3 in monte Vecilio erant, nuntiant Decemviris, *ut omni ope a seditione milites contineant.* Ubi Virginius majorem, quàm reli-
Motus querat in urbe, motum excivit. Nam præter-
in castris quam quòd agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, 4 conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra convertit; & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se ut parricidam liberûm averssarentur. Sibi vitam filiæ suâ cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset; quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti meliùs ratum, quàm contumeliâ liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Appii Claudii exstinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis*

3 *In monte Vecilio* Nomen loci parum cogniti, in quem translata fuerant castra.

4 *Conspectus est*] Conspicuus fuit, incurritque in oculos.

injuriæ : quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam ; filiam, quia non ultrà pudica victura fuerit, miserâ, sed honestâ morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua ; ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quàm audita indigniora potuerint videri ; simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse ; 5 insequutique, qui Appium prope interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, 6 vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis quæ videbant, simul his quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt ; & leniter agentibus responsum non redditur : imperium si quis inhiberet, & viros & armatos se esse respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt ; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes : alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet : nihil

U.C.305. A.C.447.

Exercitus Aventinum insidit.

5 *Insequutique*] Duo hîc hominum genera distinguuntur : alterum, qui cum Virginio venerant, nec aliud nuntiare poterant, nisi Romæ omnia turbarum plena, remque magna ex parte confectam esse : alterum, qui paulo seriùs profecti ab urbe hos in castra sequuti fuerant, &, quum imperium Decemvirale vi victum vidissent, augentes mendacio rem, etiam Appium in exsilium abiisse jactabant. Particulas *quum... simul* eo sensu accipimus, quo vulgò dicitur *quum.... tum.*

6 *Vellerent... signa*] Vid. not. 2, ad 54, infrà.

U.c.305. a.C.447. placet aſpere agi ; quippe ab ipſis 7 datum locum ſeditionis eſſe. Mittuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, Ser. Sulpicius, qui quærerent ſenatûs verbis, cujus juſſu caſtra deſeruiſſent ; aut quid ſibi vellent, qui armati Aventinum obſediſſent, belloque averſo ab hoſtibus patriam ſuam cepiſſent. Non defuit quid reſponderetur, deerat qui daret reſponſum, nullo dum certo duce, nec ſatis audentibus ſingulis invidiæ ſe offerre ; id modò a multitudine conclamatum eſt, ut L. Valerium & M. Horatium ad ſe mitterent : his ſe daturos reſponſum.

LI. Dimiſſis legatis admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo antè trepidatum eſſe, quia ſine capite multitudo fuerit ; reſponſumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis conſenſu, quàm communi conſilio, eſſe. Placere decem creari, qui ſummæ rei præeſſent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipſum primum is honos deferretur, *Melioribus meis veſtriſque rebus reſervate*, inquit, *iſta de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum eſſe patitur ; nec in perturbata republica eos utile eſt præeſſe vobis, qui proximi invidiæ ſint. Si quis uſus mei eſt, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus ; ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, ſeceſſio ab Decemviris facta eſt, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de Virginia adeo fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium

Motus in alteris caſtris.

7 *Datum locum ſeditionis eſſe*] Lege *ſeditioni*, ut ſuprà, c. 46.

8 prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse, priusquam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt; ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes Decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum; illi negabant se aliter ituros, quàm si Decemviri deponerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abiissent. Decemviri querentes 9 se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus quarum causâ creati essent, deposituros imperium se aiebant. U.c.305. a.C 447.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio *non priùs*, *Plebs in Sacrum montem abit.*

8 *Prærogativam*] *Prærogativa* ea erat sive tribus, sive centuria, quæ prima sententiam rogabatur. Interdum etiam usurpatur pro ipsa illius sive tribûs, sive centuriæ sententia. Ejus tanta auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 38, *semper omen valuerit prærogativum*, i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit. Metuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitiorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

9 *Se in ordinem cogi*] Vid. not. 4, ad c. 35 hujus libri.

U.c.305. a.C.447. *quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram; admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis;* 1 *scituros quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* 2 Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Sequuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres Conscripti? Si Decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, Decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorum? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non est habenda,*

1 *Scituros quòd*] Hanc quidem loquendi formam tuentur, & immeritò plerisque suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, Auctor novæ Methodi linguæ Lat. & Perizonius in notis ad Minervam Sanctii, l. III, c. 14. At hîc notandum, τὸ *quòd* nullâ Mss. auctoritate niti. Igitur quum Mss. plerique habeant *scituroſque*, videndum an debeat legi *scituros quàm*.

2 *Viâ Nomentanâ*] Via illa Ficuleam, sive Ficulneam, eademque Nomentum ducebat. Inde illi duplex appellatio.

aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citiùs carue- U.c.305.
rimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeiis. a.C.447.
Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, 3 *ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium:* 4 *quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu Decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, Decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubiè, & motûs initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent, compositò jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quàm in armis reponi spei. Potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante Decemviros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, conciisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De Decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. *Valerius & Horatius plebem revocant.*

3 *Ne*] Nedum. Sic planè Cic. l. IX, ad Fam. ep. 26, *Me verò nihil istorum ne juvenem quidem movit umquam, ne nunc senem.*

4 *Quum præsertim nec nos*] Quum præsertim nos quoque non demus operam, exercendo moderatè imperia, ut illi minùs egeant auxilio tribunorum.

U.c.305. a.C.447. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: 5 *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint; libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, &, priùs penè quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio opus est.* 6 *Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæque causa erit, statuetis; nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent; alii Decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio, & invidiâ præcipuâ, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec*

5 *Quæ consilii fuerunt... Iræ vestræ*] Ira, ut observat Cicero pro M. Marc. n. 9, *est inimica consilio.* Igitur hîc opponuntur *consilium* & *ira.* Quæ judicio & maturâ deliberatione postulastis, ea æquissima sunt. Alia ratio est eorum quæ irâ incitante petitis.

6 *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multò minùs humilis ultrà quàm satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hîc opis aut ab interpretibus, aut a Mss.

arma adversariis tradantur, differri adversùs nos certamen; dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quominus Decemviratu abeam. U.C.305. a.C.447.

Factum senatusconsultum, *Ut Decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent: Q. Furius 7 pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu Decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nuntiantur hæc plebi; legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit; congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reipublicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed quâ hîc modestiâ fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudinis est violatus, eam modestiam ferte in urbem; in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis; præstò erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. 8 Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio; armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt; ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. *Tribuni Pl. creantur in Aventino.*

7 *Pontifex maximus*] Pontifex maximus tributis comitiis deligebatur. Ideo videtur idoneus auctor judicatus tribunis creandis, qui & ipsi tributis comitiis creabantur.

8 *Convellunt... signa*] Quum exercitus proficisceretur, necesse erat convelli signa, quæ in castris fixa in terram statnebantur. Vid. insigne hujus moris exemplum, infrà XXII. 3.

U.c.305. a.C.447. Virginium: inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores seceſſionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriæ eſt: & M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante Decemviros creatos geſſerat, nec in Decemviralibus certaminibus plebi defuerat. 9 Spe deinde magis quàm meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs ſcivit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab Decemviris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione, M. Duillius rogationem pertulit; ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

U.c.306. a.C.446. L. Valerio, M. Horatio Coſſ. LV. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis ſine ulla Patrum injuria, nec ſine offenſione fuit; quicquid enim libertati plebis caveretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primùm, quum veluti in controverſo jure eſſet, tenerenturne Patres 1 plebiſcitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut quod tributim plebes juſſiſſet, populum teneret;* quâ lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de provocatione, unicum præſidium libertatis, Decemvirali poteſtate everſam, non reſtituunt

Leges in gratiam plebis.

9 *Spe.... magis quàm meritis*] Magis quia ſperabatur, eos bene merituros de populo, quàm in mercedem præcedentium meritorum.

1 *Plebiſcitis*] Iis legibus, quas plebs, plebeio magiſtratu rogante, tributis comitiis juſſiſſet. Vid. not. 2, ad II, 56.

modò, sed etiam in posterum muniunt; 2 sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet; qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria abolerat) relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt; & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut qui tribunis plebis, ædilibus,* 3 *judicibus,* 4 *Decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset:* 5 *familia ad ædem Cereris,* 6 *Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum U.c.306. A.C.446.

2 *Sanciendo novam legem*] Melius, *novâ lege.*

3 *Judicibus*] Hac appellatione negat infrà Livius designari hoc loco consules, nec docet quinam intelligi debeant; itaque hæremus. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeiis magistratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus. In gratiam enim & commodum plebis solius lata est. Deinde, si fuere judices qui in consilio essent tribunis & ædilibus lites dijudicantibus, de iis hunc locum interpretandum esse putaverimus.

4 *Decemviris*] Haud facilè videtur assignari posse, quinam sint hi *Decemviri.* Neque enim profectò cavit plebs Decemviris legum ferendarum causâ creatis, a quorum crudelitate sese armis vindicaverat. Fuere quidem Romæ Decemviri *stlitibus*, sive litibus *judicandis*: sed ii longo post hanc ætatem tempore creati. Forsan hæc vox malè addita est, & resecanda.

5 *Familia*] *Familia* pro bonis: ut in actione *familiæ erciscundæ*, i. e. dividendæ hereditatis.

6 *Liberi*] Non ejus, qui Semele natus erat: sed ejus, qui Cereris filius cum ea colebatur, & cum Libera, quam & Venerem esse volunt.

U.c.306. a.C.446. fanciri. Itaque ædilem prehendi, ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos 7 vetere jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatiâ lege 8 consulibus quoque, & prætoribus, quia iisdem auspiciis quibus consules crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus 9 nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ antè arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundatâ deinde & potestate tribunitiâ, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum diligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset, redintegrata extemplo est omnibus

7 *Vetere jurejurando*] Vid. not. 2, ad c. 33, l. II.

8 *Consulibus quoque*] Consulibus, tamquam designatis *judicum* vocabulo: Prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur.

9 *Nondum consulem*] Nondum consul judicis nomen, sed prætoris gerebat.

memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satelliteſque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, a cujus crudelitate vosmetipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impiè nefariéque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio; unius tantùm criminis* 1 *ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat; attamen & tribunos appellavit; & nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat. *Suum infelix erga plebem Romanam studium, quòd æquandarum legum causâ cum maxima offensione Patrum* 2 *consulatu abisset:*

U.C. 306. a.C. 446. *Appius accusatur.*

1 *Ni judicem dices*] Nisi judicem, quem libuerit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate.... Vid. not. 4, ad c. 24, suprà.

2 *Consulatu abisset*] Consul designatus fuerat Appius in eum annum quo Decemviri primùm creati sunt. (suprà c. 33) Eo consulatu abiit, id est, eum

U.c.306. a.C.446. *suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterùm* 3 *sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri; non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quòd si indictâ causâ in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere ne imitentur quos oderint. Quòd si tribuni* 4 *eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causâ, in quam conspirasse Decemviros criminati sint,* 5 *ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? Se documento futurum, utrùm novis legibus dominatio, an libertas formata sit; &* 6 *appellatio provocatioque adversùs injuriam magistratuum ostentata tantùm inanibus litteris, an verè data sit.*

consulatum non gessit, obsequutus populo, qui Decemviros malebat.

3 *Sua propria bona malaque*] Quid sibi propriè in causa aut prodesse, aut nocere posset; quanam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit *propria sua bona malaque* communi civitatis juri, quod mox invocaturus est.

4 *Eodem fœdere... tollendæ appellationis causâ, in quam*] Possis referre *eâ quam* ad nomen *appellationis*. Sed id vetat vox *eodem*, quæ manifestè respicit relativum sequens. Itaque non dubitamus quin legendum sit *in quod*.

5 *Ait*] Lege *at*. Sic l. I, c. 41. *Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere*. Vid. & c. 31, hujus libri; & IX, 1.

6 *Appellatio*] Jus appellandi tribunos. *Provocatio* ad populum.

LVII. Contrà Virginius, unum Ap. Claudium, & legum expertem & civilis & humani fœderis esse aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi Decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto; nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quàm cæde motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic 7 se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit; si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus; tribunus ei 8 diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. U.c.306. a.C.446.

In carcerem ducitur.

7 *Se judicem illi ferre, ni*] Vid. not. 4, ad c. 24 hujus libri.

8 *Diem prodixit*] Diem longiorem judicio dixit, judicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic suprà II, 61, *ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent.*

U.c.306. a.C.446. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præstò fuere: eóque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges Decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico propositerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. *Tabulæ XII.*

LVIII. C. Claudius, qui perosus Decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat, is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: orabatque: *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni. Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementiâ concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus pro quo agebat causâ; sed Virginius *sui potiùs ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec*

gentis Claudiæ 9 *regnum in plebem sortitæ, sed* U.c.306. *necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces* a.C.446. *audirent, qui ad auxilium plebis creati ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur; itaque spe incisâ, priusquam prodicta dies adesset, Appius 1 sibi mortem conscivit. *Appius sibi necem conscit.* Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quòd in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria, Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit; *Oppius accusatur.* testis productus, qui septem & viginti enumeratis stipendiis, octies 2 extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissâ veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. *In vincula ductus ibi moritur.* Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere; collegæ eorum exsilii causâ solum verterunt: bona publicata sunt. Et M. Claudius assertor Virginiæ, die dictâ damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit. Manesque Virginiæ, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt.

9 *Regnum in plebem sortitæ*] Cui fato videretur datum, ut regnum & tyrannicam dominationem in plebem exerceret.

1 *Sibi mortem conscivit*] Dionys. tradit homines vulgò existimasse eum jussu tribunorum necatum.

2 *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus & extra commilitonum ordinem donatus. Sæpe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari præstitam operam donabatur. Sed præcipuo splendere eminebant ea dona, quæ unus quis miles aut centurio extra ceterorum ordinem referret.

U.c.306. a.C.446. LIX. Ingens metus inceſſerat Patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui Decemvirorum fuerant: quum M. Duilius tribunus plebis, 3 inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtati, *Et libertatis*, inquit, *noſtræ, & pœnarum ex inimicis ſatis eſt, itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata ſint Decemvirorum ſuppliciis: & nihil admiſſum iri, quod vim tribunitiam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dempſit, eademque auxit conſulum invidiam: quòd adeo toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatiſque prior plebeio magiſtratui, quàm patricio cura fuiſſet, & antè inimicos ſatietas pœnarum ſuarum cepiſſet, quàm obviàm ituros licentiæ eorum conſules appareret. Multique erant qui molliùs conſultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuiſſent; 4 neque erat dubium, quin turbato reipublicæ ſtatu tempori ſuccubuiſſent.

Duilii Tr. plebis æquitas.

LX. Conſules, rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere. Valerius adversùs conjunctos jam in Al-

3 *Inhibito... modo nimiæ poteſtati*] Appoſito & adhibito modo nimiùm jam ferocienti poteſtati tribunitiæ. Quemadmodum hìc *inhibere modum poteſtati*, ſic infrà IV, 53. *Damnum aliamve coercitionem detrectantibus militiam inhibenti.* Et eodem lib. c. 56, *conſulibus quoque... vim ſuper tali re inhibitam.*

4 *Neque erat dubium, quin*] Et conſtabat Patres, turbato reipublicæ ſtatu, quum in totum ſenatorium ordinem partem invidiæ Decemviralis, quaſi contagione quadam, manaſſe intelligerent, ceſſiſſe tempori.

gido exercitus Æquorum Volscorumque 5 sus- U.c.306.
tinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem a C.446.
fortunæ commisissent, 6 haud scio an (qui tum *Bellum*
animi, ab Decemvirorum infelicibus auspiciis, *cum Æ-*
Romanis hostibusque erant) magno detrimen- *quis &*
to certamen staturum fuerit. Castris mille pas- *Volscis.*
suum ab hoste positis, copias continebat; hostes medium inter bina castra spatium acie instructâ complebant: provocantibusque ad prælium, responsum Romanus nemo reddebat; tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoriâ credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt; relinquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem: instructâque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientiâ quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt; recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret: & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul: motâque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs quàm virtus & arma tegerent; igitur & ipsi efflagi-

5 *Sustinuit.... bellum*] Traxit, nec se statim pugnæ commisit.

6 *Haud scio an*] Supple, *non*. Hæc loquendi forma idem valet, ac *fortasse*.

U.c.306. tatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jam- A.C.446. que pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus, priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: 7 adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ad suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes; deinde quum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent; restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimetipsis victuros, non ut Decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes; & domi, quàm foris, servitutem magis tenuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis; at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* 8 *Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars*

7 *Adortusque nec omnes dum eductos.*] Adortusque eos, quum necdum omnes educti essent, nec ii qui erant educti satis temporis ad explicandos ordines habuissent.

8 *Nolle ominari*] Ea erat veterum superstitio, ut ipsum malorum mentionem sævi esse ominis existimarent. Idem hìc consul abstinet ab enumerandis sigillatim malis, quæ victis timenda forent, sed ea intelligi vult potiùs, quàm a se nominari.

pater

pater paſſuri ſint 9 *iis auſpiciis conditæ urbi acci-* U.C.306.
dere. Aventini, Sacrique montis admonebat, a.C.446.
ut, ubi libertas parta eſſet paucis antè menſibus, eò imperium illibatum referrent : oſtènderentque eamdem indolèm militibus Romanis poſt exactos Decemviros eſſe, quæ ante creatos fuerit ; nec æquâtis legibus imminutam virtutem populi Romani eſſe. Hæc ubi inter ſigna peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites : *Agite, juvenes,* inquit, *præſtate virtute peditem, ut honore atque ordine præſtatis. Primo concurſu pedes movit hoſtem : pulſum vos immiſſis equis exigite e campo. Non ſuſtinebunt impetum, & nunc cunctantur magis quàm reſiſtunt.* Concitant equos permittuntque in hoſtem, pedeſtri jam turbatum pugnâ : & perruptis ordinibus elati ad noviſſimam aciem, pars libero ſpatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes pleroſque a caſtris avertunt, præterequitanteſque abſterrent. Peditum acies, & conſul ipſe, viſque omnis belli fertur in caſtra : captiſque, cum ingenti cæde, majore prædâ, potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modò, ſed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitiâ modò celebrata eſt ; in caſtris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius 1 eos excurſionibus ſufficiendo, præliſque levibus experiundo, aſſuefecerat ſibi po-

Bellum cum Sabinis.

9 *Iis auſpiciis*] Talibus, tam felicibus, tam magnis auſpiciis.

1 *Eos excurſionibus ſufficiendo*] Si vox *excurſionibus* in dandi caſu accipietur, ſenſus erit ; eos ſubminiſtrando quodammodo, eorum operâ utendo ad excurſiones : ſi in auferendi caſu ; eos excurſionibus exercendo, & quaſi imbuendo : quo ſenſu Cicero in Hortenſ. dixit : *Sufficiunt lanam medicamentis* ; & Virg. l. II Æn. v. 21[illegible]. *Ardenteſque oculos ſuffecti ſanguine & igni.*

U c 306. a.C.446. tiùs fidere, quàm meminisse ignominiæ Decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque, tererent tempus, & in multa prælia parvaque carperent, summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id quòd suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum: sibi ultro per contumelias hostem insultare; quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse; qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit; consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, 2 quod vos, milites, mihi effeceritis. Et trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest; si trahendum est, ego ut in dies spes virtusque vestra crescat, eâdem quâ institui disciplinâ efficiam; si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Roma-

2 *Quod vos, milites*, videtur. Legendum suadent scripti: *Quod vos mihi feceritis.* *mihi effeceritis*] *Effeceritis* hîc parum propriè dictum

nam aciem Sabini videre, & ipsi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus; veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere; nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere; quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu: equites duarum legionum sexcenti ferè ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt, &, æquato primùm periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse. U.c.306. a.C.446.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum ex quo cesserant repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit; transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuntius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit; non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantúmque hos pudor, quantùm alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt; ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum

U.c.306. amissas recipit. Geminâ victoriâ duobus bisa-
a.C.446. riam prælîis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum: & hæc vaga populariſque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere; ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi; itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (3 circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum. Multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: numquam ante de triumpho per populum actum: semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse; ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eamdem sententiam multa & a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, om-

Contentiones de triumpho Coss.

Jussu plebis triumphans.

3 *Circum jam tum*] Vox *circum* abest a plerisque Mss. & veteribus editis. Unde eâ deletâ legendum suspicatur Gronovius: *jam tum Apollinar...* quam vocem fingit ad exemplum usitatarum illarum, *Lupercal*, *Bacchanal*, *Latiar*, *Palatuar* apud Festum in voce *Septimontio*.

nes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est. U.c.306. a.C.446.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem 4 luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, &, quo sua minùs cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimùm M. Duilio forte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti; qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potiùs comitia quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione Duilius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, 5 auctores popularis sententiæ

Tribuni Pl. reficiendi volunt.

Vetat Duilius.

4 *Luxuriam*] Lætitiam insolentem, & nova atque illicita tentandi avidam.

5 *Auctores popularis sententiæ haud populares nactus*] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retractâ particulâ *haud* legeremus: *auctores haud popularis sententiæ populares nactus*, id est, nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis, est ipsius Duilii sententia de non reficiendis tribunis plebei, quod populus optabat.

U.c.306. haud populares nactus, in concionem cum iis
a.C.446 processit. Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quòd perseverarent ad ultimum dissimiles Decemvirorum esse, comitia habuit; & quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati 6 tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur sanciret; & ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet; recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quos minùs hodie decem tribunos plebei 7 fecerint; hi tum uti quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt; duos etiam patricios 8 consularesque, Sp. Tarpeium

Auctores populares sunt consules, qui tum acceptissimi erant populo.

6 *Tribus non explerent*] Non possent legitimum & necessarium suffragiorum numerum ferre, sive a majore tribuum parte creati.

7 *Fecerint*] Videtur scriptum fuisse, *feceritis*; quemadmodum infrà: *ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.*

8 *Consulares*] Vid. sup. c. 31.

& A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus Patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *Ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret:* infectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius consules facti, coitiones tribunorum adversùs nobilium juventutem ortas, sine infectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere; plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, 9 sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit; sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat; quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ; ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset; jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomine tantùm se biennio habuisse. Seniores contrà Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle,

U.c.307. a.C.445. Lar. Herminio, T. Virginio Coss.

U.c.308. a.C.444. M. Geganio, C. Julio Coss.

Junioribus Patribus in plebem injuriæ.

9 *Sustinendo rem*] Trahendo, proferendo rem, i. e. delectum. Sic. c. 60, suprà: *sustinuit bellum*, id est, traxit.

U.c.308. a.C.444. si modus excedendus esset, suis quàm adversariis supereſſe animos; adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

U.c.309. a.C.443. T. Quintio IV. Agr. Furio Coss. LXVI. T. Quintius Capitolinus quartùm, & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultrà discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitatâ in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus concliones turbaret. 1 Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quòd persuaserant iis duces, cupidi prædarum; 2 *Biennio antè delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium: eo adversùs se non esse missos exercitus; dissolvi licentiâ militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse; quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti; occæcatos lupos intestinâ rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes; unde postquam inulti præ-

Æqui & Volsci bellum Rom. inferunt.

Ad mœnia ipsa Romæ accedunt.

1 *Ad quarum*] Melius videretur *ad quorum*, ut referatur ad *τὸ certaminum*.

2 *Biennio antè*] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo; quum anno superiore delectus indictus sit.

dam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit. U.c.309. a.C.443.

LXVII. Ibi in hanc sententiam loquutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modò pares, T. Quintio quartùm consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse! Hanc ego ignominiam (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno sciissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? Satis honorum, satis superque vitæ erat; mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos, Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: &, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo deorum, nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantùm eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina. Dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis: concordiæ causâ concessimus. Decemviros desiderastis; creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est: coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos irâ vestrâ,* T. Quintii oratio ad populum.

U.c.309. a.C.443. *mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis : creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum ; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum ? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit ? Victi nos æquiore animo quievimus, quàm vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse ? Adversùs nos Aventinum capitur, adversùs nos Sacer occupatur mons.* 3 *Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in* 4 *aggerem Volscum hostem nemo submovit ; in nos viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hìc curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus ; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam : aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore : ager uritur : urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem ? privatæ res vestræ quo statu sunt ?*

3 *Esquilias... prope captas, &... hostem nemo submovit*] Verbum *submovit* in utrumque non convenit. Sed sæpe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum sensum aliud supplendum sit. Sic Cic. X, ad Att. 4, *Fortunam, quâ illi florentissimâ, nos duriore conflictati videmur.* Hic igitur in priore orationis membro supplendum est *nemo defendit*, aut aliud quid simile.

4 *Aggerem*] Esquilinus collis illa parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi.

Jam uniçuique ex agris ſua damna nuntiabuntur. U.c.309.
Quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? Tribu- a.C.443.
ni vobis amiſſa reddent ac reſtituent? Vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum ſuper alias, & concionum. Sed ex illis concionibus numquam veſtrûm quiſquam re, fortunâ, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offenſiones, ſimultates publicas privataſque? a quibus ſemper non veſtrâ virtute innocentiâque, ſed auxilio alieno tuti ſitis. At Hercules, quum 5 *ſtipendia, nobis conſulibus, non tribunis ducibus; & in caſtris, non in foro faciebatis; & in acie veſtrum clamorem hoſtes, non in concione Patres Romani horrebant; prædâ partâ, agro ex hoſte capto, pleni fortunarum, gloriæque ſimul publicæ, ſimul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis; nunc oneratum veſtris fortunis hoſtem abire ſinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite. Sequitur vos neceſſitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volſcos proficiſci? Ante portas eſt bellum; ſi inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium ſcandet, & in domos veſtras vos perſequetur.* 6 *Biennio antè ſenatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum juſſit; ſedemus deſides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præſenti pace læti, nec cementes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia eſſe ſcio: ſed me vera pro gratis loqui, etſi meum ingenium non moneret, neceſſitas cogit. Vellem equi-*

5 *Stipendia... faciebati*] Nondum ſtipendia mili i Romano ſolvebantur. Sed hîc Livius temporis ſui morem in ſcribendo ſequitur, quo *ſtipendia facere* & *militare* promiſcuè uſurpabantur.

6 *Biennio antè*] Vid. not. 2, ad c. 66.

U.c.309. a.C.443 *dem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt; nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & a portis nostris manibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

LXIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversùs Patres habere solita erat, bellum & arma spectabat: & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis quæ subjiciebantur oculis nuntiantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vitâ omni plenâ honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem me-*

Congestæ in T. Quintium laudes.

morem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: 7 appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnatâ. Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronuntiassent, *Tempus non esse 8 causas cognoscendi; omnes juniores postero die primâ luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam;* omnis juventus affuit postero die. 9 Cohortes sibi quæque cen-

U.c.309. a.C.443.

Delectus habetur.

7 *Appellare*] Nimirum communis patria appellat tribunos.

8 *Causas cognoscendi*] Disceptandi & dijudicandi causas quibus quisque fretus sibi immunitatem a militia concedendam esse contenderet. Nimirum omnes juniores Romani nomina mi itiæ dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset quæ consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*.

9 *Cohortes*] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios: e singulis manipulum unum. Manipulus dividebatur in duos ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones: homines quadringenti triginta quatuor. Manipuli enim Hastatorum & Principum, ex Livio VIII, 8, centum viginti quatuor homines singuli continebant; manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, & quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones a cohortibus ipsis lectos, id contra solennem militiæ morem est, ex quo centuriones a consulibus, & permissu eorum, a tribunis constitui solebant.

U.c.309. turiones legerunt : bini senatores singulis co-
a.C.443. hortibus præpositi. Hæc omnia adeo maturè perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in Campum, quartâ diei horâ mota ex Campo sint ; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit : castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die quum ira Romanos ; illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret : mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippâ, penes collegam erat : & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit : Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda : legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per me-
Volsci & Æqui vincuntur. diam hostium aciem cum equitatu perrupit ; unde quum eâdem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est ; momentoque temporis in aversam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi verò Sulpicius negare *cunctandi tempus esse, circumventos intercluso sque ab suis* vociferans, *ni equestre prælium conniti omni vi perficerent. Nec fugare*

equitem integrum satis esse : conficerent equos U.c.309.
virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, A.C.443.
aut integraret pugnam ; non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta : impressione unâ totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodêre ; is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies ; nuntius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, quâ permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum ; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs rem geri, quàm apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem ; ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius tum a Quintio venit, *victorem jam se imminere hostium castris ; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus prædâ potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit ; ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt : 1 prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec

1 *Prædâ... ingenti compotem*] Sic Sallustius, *neque animo, neque linguâ satis compotem.* Hujus loquendi formæ rarissima sunt exempla.

U.c.309. a.C.443. ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu; accipio: nec traditur causa spreti, aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne, etiamsi impetrassent, magis hominum ratio, quàm meritorum habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magnâ contentione actum; jamque editis testibus, quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, consurgit. P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque prodi publicam causam summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur a multitudine magis quàm regunt, dedêre cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate obliteratam, cetera sua memoriæ infixam, afferre. Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis jure belli publicum populi Roma-*

Turpe judicium P. R. de sociorum finibus.

ni factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus numquam usurpaverint incolumi Coriolanâ re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret. U.c.309. a.C.443.

LXXII. Consules quum Scaptium, non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt; cum his circumire 2 tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem 3 litem vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos?* 4 *Scaptione hoc* 5 *concionali seni*

2 *Tribunos*] Admittenda videtur Perizonii emendatio, *circumire tribus*. Nam & ipsum verbum *circumire* melius quadrat in tribus, quàm in tribunos: & sequens oratio dirigitur ad eos qui rem judicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, judicare.

3 *Litem*] Id de quo lis erat. Sic infrà *interceptoris litis alienæ*.

4 *Scaptione*] Putarentne finitimos populos hujus judicii infamiam & turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potius in universum populum Romanum eam rejecturos?

5 *Concionali seni*] Forum terere solito, & totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, & propterea probro dabatur apud Roma-

U.c.309. a.C.443. *assignaturos putarent finitimos populos ? Clarum hac fore imagine* 6 *Scaptium nomen ; populum Romanum* 7 *quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum ; quem enim hoc privatæ rei judicem feciſſe , ut ſibi* 8 *controverſioſam adjudicaret rem ? Scaptium ipſum id quidem , etſi præmortui jam ſit pudoris , non facturum.* Hæc conſules , hæc Patres vociferantur ; ſed plus cupiditas , & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani eſſe. Nec abnuitur ita fuiſſe , ſi ad judices alios itum foret : nunc haud ſanè quicquam 9 bono cauſæ elevatur dedecus judicii ; idque non Aricinis Ardeatibuſque , quàm Patribus Romanis , fœdius atque acerbius viſum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis manſit.

nos. Cic. l. I ad Att. ep. 16. *Concionalis hirudo ærarii , miſera ac jejuna plebecula.*

6 *Scaptium nomen*] Poſterior vox redundat. *Clarum hac fore imagine Scaptium* , id eſt , hac actione nobilem & celebrem Scaptium fore. Notum eſt *imagines* fuiſſe inſigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis , qui ad honores admiſſi jus imaginis accipiunt, aut quod nobilibus ſunt imagines , argumentum ingens gloriæ , id Scaptio hanc actionem , quaſi aucto agro publico , dolent fore ad populum : qui tamen ipſe populus eadem actione invidioſum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ nomen ſibi quærat. Ita expenit hunc locum Gronovius.

7 *Quadruplatoris*] *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum : in qua re quartam partem ex damnatorum bonis , quos detulerant , conſequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* eſſe eorum reorum accuſatores , qui convicti quadrupli damnari ſoleant , ut aleæ &c.

8 *Controverſioſam*] Vox rariſſima , nec fortaſſe mendi expers. Certè Sigonius affirmat veteres ſuos libros habere *controverſam*.

9 *Bono cauſæ elevatur*] Bonitate cauſæ imminuitur.

EPITOME

LIBRI QUARTI LIVIANI.

Lex de connubio Patrum & plebis a tribunis plebis, contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratûs administratæ. Item censores tunc primùm creati. 1 *Ager Ardeatinus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove auratâ donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda Feretrio retulit. Mamercus Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio, finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eóque coloni missi sunt; quibus occisis Fidenates quum defecissent a populo Romano, a Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum. Res præterea gestas adversùm Volscos & Veientes, Fidenates & Faliscos, continet.*

1 *Ager Ardeatinus*] Rescribit Gronovius, *Ardeatibus.*

LIBER IV.

U.c.310. a.C.442. M. Genucio, C. Curtio Coss.

I. Hos sequuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus; nam anni principio & 1 de connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique 2 jura gentium rebantur: & mentio primò sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati desciisse, &

Lex de connubio Patrum & plebis.

De communicando cum plebe consulatu.

1 *De connubio Patrum & plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeiis licita essent connubia: non aliam ob causam, si conjecturæ Dionysii fides habetur, quàm ne per affinitates & connubia concordia inter ordines coalesceret.

2 *Jura gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ e multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt & nomine & cognomine. Jam verò ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nemo servitutem serviviisset, qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis, n. 29. Inde patricii solos se *gentem habere* gloriabantur, (Vid. Liv. X, 8) quòd tales a Romulo electi essent, quales modò ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium confundi* ac perturbari *rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere.*

Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque, ob communitam 3 Verruginem, fremere: adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci 4 præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent, si quo intentiùs possit, quàm T. Quintio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *Nequicquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum: numquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes sciviſſet*, confestim ad concionem advocavit. U.c.310. a.C.442.

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *jam ultrà ferri posse furores tribunitios; ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeo non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm consulum culpâ accidere. Cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur quam majestatem senatûs ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; 5 ut, quemadmodum plebs gloriari posset,* *Adversùs utramque legem oratio Coss.*

3 *Verruginem*] Oppidum in Volscorum Æquorumque confinio: de quo nulla hactenus a Livio facta mentio est.

4 *Præferebant*] Volsci & Æqui.

5 *Ut, quemadmodum*] Locus corruptus, cujus tamen sensum assequi haud difficile est. Queruntur consules, quòd Patres tradituri non essent liberis majestatem senatûs auctiorem amplioremque, quemadmodum plebs gloriari posset futurum, ut majestatem plebis ampliorem posteris

U.c.310. A.C.442. *auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? collu-*

Adversùs legem de connubio.

vionem gentium, 6 *perturbationem* 7 *auspiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque: ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis,* 8 *quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum*

Adversùs legem de Coss. plebeiis.

quidem ipse concors? Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Icilioque consules fore. Ne

traderet, quàm a patribus accepisset. Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particulæ *ut* legas *an*, & in fine refeces *esse*.

6 *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant patricii se solos auspicia habere: (vid. infrà, c. 6, & l. 6, c. 41,) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeiine an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum & plebis nascituri essent.

7 *Auspiciorum... privatorum*] *Auspicia privata* videntur fuisse ea, quæ super privatorum negotiis captabantur. *Apud antiquos*, inquit Val. Max. l. II, c. 1, *non solùm publicè, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio priùs sumpto.* Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspicari omnino non posse. Vide infrà c. 6.

8 *Quorum sacrorum*] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum, vide l. V, c. 46.

id Jupiter optimus maximus sineret, 9 regiæ majestatis imperium eò recidere: & se millies morituros potiùs, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potiùs, quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, 1 iterum concessum esse. 2 Finem non fieri posse; in eadem civitate tribunos plebis, & Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiúsque serò, quàm numquam obviam eundum audaciæ temeritatique. 3 Illine ut impune primò discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversùs ea quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? &, quum hostes 4 tantùm non arcessierint, exercitus conscribi adversùs hostes non patiantur; sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum ha-

U.c.310. a.C.442.

9 *Regiæ majestatis imperium.*] Imperium consulare, in quo inest regia majestas. Suprà II, 1. *Omnia jura* regiæ potestatis, *omnia insignia primi consules habuere.* Unde & infrà VIII, 32. *Consules, regia potestas.*

1 *Iterum concessum esse*] De tribunis creandis, qui per triennium, quo rempublicam rexerunt Decemviri, nulli fuerant.

2 *Finem non fieri posse; in eadem*] Gronovius recte videtur emendare: *Finem non fieri: non posse in eadem...*

3 *Illine ut*] Ellipsis ad exprimendam indignationem appositissima. Quam si explere volueris, intellige: Quis hoc illis concedat, ut... Particula autem *ut* cadit in omnia verba quæ deinceps sequuntur subjunctivi modi, *concitent.... prohibeant.... non patiantur... audeat.*

4 *Tantùm non*] Ferè, propemodum.

U.c.310 a.C.442. beri prohibiturum? Quid esse aliud, quàm minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturam? Nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces priùs adversùs scelus civium, quàm adversùs hostium arma.

Canuleii oratio pro legibus suis.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversùs consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & antè videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeo atroces in has rogationes nostras quieti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus cives nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet; nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Alterâ nihil novi ferimus, sed id quod populi est repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium dabitur, ut quibus velit consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est?* & 5 per-

Pro lege de Coss. plebeiis.

5 *Perinde hoc valet*, quum hoc quæritur, licetne plebeium consulem fieri, *inde*

inde hoc valet, plebeiusne consul fiat; tamquam U.C.310.
servum, aut libertinum aliquis consulem futu- a.C.442.
rum dicat? Ecquid sentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant; quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (6 si diis placet) 7 nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad 8 fastos, non ad 9 commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse, nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? 1 En umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem

perinde hoc accipiendum est, tamquam...

6 *Si diis placet*] Usitata in indignatione loquendi formula.

7 *Nefas aiunt esse*] Adversùm religiones esse dicunt. Vid. not. 5, ad l. 32, de proprietate vocis *fas*, cui opponitur *nefas*.

8 *Fastos*] Fasti duplicis generis fuere: alii, quibus & Kalendarii nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum &c. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX, c. 46. Alii in quibus nomina magistratuum cujusque anni, & res gestæ maximè ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi &c. Utrumque fastorum genus a pontificibus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque a vulgi notitia removebatur. De posteriore maximè videtur hic sermo esse.

9 *Commentarios*] In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant. Vid. l. VI, c. 1, ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficiendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II de Orat. n. 52.

1 *En umquam*] Numquamne? Vid. l. X, c. 8; XXIV, 14; XXX, 21.

U.c.310. a.C.442. *Romanum, ex Sabino agro accitum, populi juſſu, Patribus auctoribus Romæ regnaſſe? L. deinde Tarquinium,* 2 *non modò Romanæ, ſed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium,* 3 *incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium poſt hunc, captivâ Corniculanâ natum, patre nullo, matre ſervâ, ingenio, virtute regnum tenuiſſe? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipſe Romulus parens urbis in ſocietatem regni accepit? Ergo dum nullum faſtiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii conſulis, quum majores noſtri advenas reges non faſtidierint, & ne regibus quidem exactis clauſa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, poſt reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, ſed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde conſul fiat? civis Romanus ſi ſit ex plebe, præciſa conſulatûs ſpes erit? Utrùm tandem non credimus fieri poſſe, ut vir fortis ac ſtrenuus, pace belloque bonus ex plebe ſit, Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio ſimilis? an, ne ſi ſit quidem, ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiúſque* 4 *Decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum,* 5 *novis hominibus, ſimiles conſules ſumus habituri?*

2 *Non modò Romanæ*] Non modò non. Vid. l. I, c. 4c.

3 *Incolam ab Tarquiniis*] Qui ab urbe Tarquiniis domicilium ſuum contulerat Romam. *Incola* opponitur *civi*, & is eſt qui in aliquam regionem, ſive urbem aliunde immigravit.

4 *Decemviris... qui tum omnes ex Patribus erant*] Annotavimus ſuprà III, 35, ex poſterioribus Decemviris tres, ſi Dionyſ. credimus, plebeios fuiſſe.

5 *Novis hominibus*] *Novi homines* apud Romanos opponuntur *nobilibus*, & ii ſunt qui quum nullum ex

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea ? Nullane res nova instituti debet ? & 6 quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet ? Pontifices, 7 augures, Romulo regnante, nulli erant : ab Numa Pompilio creati sunt. Census in civitate, & descriptio centuriarum classiumque non erat : ab Servio Tullio est facta. Consules numquam fuerant : regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat : 8 apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, 9 ædiles, 1 quæstores nulli erant : institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe conditâ, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur ? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemviri tulerunt paucis his annis, 2 pessimo exem-*

U.C. 310. A.C. 442.

Pro lege de connubio Patrum & plebis.

majoribus insignitum curulibus magistratibus habeant, primi suæ stirpis ad honores sese evexere.

6 *Quod nondum... ea*] Nota formam loquendi, quæ Grammaticas leges aspernatur. Vox *multa*, ut propior, attraxit *ea*. Sic l. XXIII, c. 3, *Quod sæpe optastis, Campani; ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc... habetis.*

7 *Augures.... nulli*] Nullum augurum collegium. Jam ante Numam periti auguriorum viri in negotiis consulebantur. Ille eos in collegium redegit, publicosque populi Romani Sacerdores esse jussit.

8 *Apud Patres*] Patrum memoriâ : antè annos nimirum 57.

9 *Ædiles*] De ædilitatis origine, vid. not. 2, ad c. 33, l. II.

1 *Quæstores*] Vid. not. 8, ad c. 41, l. II.

2 *Pessimo exemplo publico*] Aliquid hîc redundat. Vel refectâ voce *exemplo*, lege, *pessimo publico*, ut l. II, c. 1. *Neque*

U.c.310 a.C.442 *plo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm? 3 exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immiscearmur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est; nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verùm enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non 4 confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique feminæ convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret: id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, quâ dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius*

ambigitur quin Brutus.... pessimo publico id facturus fuerit: vel dele *publico*, ut remaneat solummodo *pessimo exemplo*.

3 *Exsilium ... relegationem*] Relegatio minor est pœna, quàm exsilium. Exsilio civitas amittitur, non relegatione.

4 *Confertis*] Simul fertis legem: id quoque lege latâ sciscendum curatis.

duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe 5 *patrem sequuntur liberi. Nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam, ut hominum, ut civium numero simus: nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.* U.c.310. a.C.442.

V. *Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes, & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non* 6 *quantùm istæ minæ adversùs plebis consensum valerent,* 7 *bis jam experti essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis; an ideo non est dimicatum, quòd quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites; animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse; si, quod æquæ libertatis*

5 *Patrem sequuntur liberi*] Ex justo matrimonio nati. Partus extra nuptias conceptus uterum sequitur.

6 *Quantùm*] Quàm parum.

7 *Bis jam experti essetis*] Secessionibus plebis 1°. in Sacrum montem, 2°. in Aventinum.

U.C.310. a.C.442. *est*, 8 *invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate famâ bella : nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.*

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset ; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret*, ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen, 9 respondit, *Quòd nemo plebeius auspicia haberet : ideoque Decemviros connubium diremisse, ne incertâ prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tamquam invisi diis immortalibus, negarentur posse ; nec antè finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere : ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset ; accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summâ vi pugnant, & , crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercessim.

Perfertur lex de connubio.

8 *Invicem annuis magistratibus*] Per annuos magistratus, annuos honores, qui per plebeios ac patricios velut in orbem eant, parere & imperitare vicissim.

9 *Respondit*] Consulum alter ; nisi malis ex Victorino codice legere *responderunt*.

dentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant; apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum Cincinnatique & Capitolini sententiæ abhorrebant a cæde, violandisque quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur; quibus indictis, exemplo quicumque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, 1 quàm maximè tribunitii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primò irritatâ plebe adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret; postremò coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundùm deposita certamina incorrupto judicio esse; tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo 2 quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque & altitu-

U.c.310. a.C.442.

Tr. militum consulari potestate.

1 *Quàm maximè*] Complures scripti adjiciunt *hunc* ante vocem *quàm*. Fortasse dederat Livius: *quicumque aliquid seditiosè dixerat aut fecerat umquam, maximè tribunitii.*

2 *Quòd ratio habita plebeiorum esset*] Quòd plebeii admissi ad petendum magistratum essent, tamquam legitimi candidati.

U.c.311 a.C.441 dinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi universi fuit?

A Sempronio, &c. Tribb. Mil.

VII. 3 Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt. A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cœlius: quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe; & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus: quia tertio mense quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè 4 tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *Judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causâ. Si*

3 *Anno trecentesimo decimo*] Hic rursum dissident numeri nostri a Livianis. Sed in his interdum Livius haud facilè secum ipse conciliatur. Vid. not. 1, ad c. 33, l. III.

4 *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causâ exercitus imperabatur, civesque omnes armati suis signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus qui comitiis præerat, tabernaculum, tamquam dux exercitûs, extra pomœrium capiebat. In eo autem capiendo quædam observari oportebat, quæ si minùs rite acta essent, quidquid comitiis illis jussum erat, pro irrito habebatur.

Ardeates 5 *sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore ut postmodum gaudeant se iræ moderatos, sciantque Patribus æquè curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati quum 6 se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine 7 curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere; contentio, consulesne an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur; tribuni quoque plebis 8 certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est; idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque U.c.311. a.C.441.

5 *Sua tempora*] Opportuna senatui Romano tempora.

6 *Se rem integram relaturos*] Se negotium hoc de integro & novâ deliberatione perpendendum civibus suis permissuros.

7 *Curuli magistratu*] Curules magistratus ii fuere qui sellâ curuli utebantur: quales tum dictatores, consules, tribuni militares; postea censores, prætores, ædiles curules. De sella curuli, vid. not. 5, ad c. 8, l. I.

8 *Certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere*] Voluerunt beneficii loco haberi a primoribus Patrum quòd certamen sine effectu reliquissent, nec rem tentatam urgere perseveraſſent.

U.c.311 a.C.441. in annalibus prisci, neque in libris magistratuum inveniuntur; credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, 9 suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. 1 Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in 2 linteis libris 3 ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentari essent, & domi otium fuit.

U.c.312. a.C.440. M Geganio II. T. Quintio V. Coss. VIII Hunc annum, (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit,) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio 4 Capitolino quintùm consulibus. Idem hic annus

9 *Suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum*] Totum hoc additamentum *suffectis his consulibus* a mala manu esse nobis videtur. Sine eo constat optimè sua orationi perspicuitas; & ingrata est repetitio, *his consulibus... consulum horum.*

1 *Licinius Macer*] Scriptor & alibi sæpe Livio memoratus. Eum Vossius, l. I de Hist. Lat. c. 10, suspicatur fuisse patrem insignis oratoris, Licinii Calvi: ipsum non spernendum oratorem, Cicerone judice in Bruto, n. 238. Certè hunc de quo Livius agit historiarum scriptorem fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constat ex l. VII, infrà, c. 9.

2 *Linteis libris*] In quos magistratuum nomina referebantur, ut apparet ex capp. 13 & 20, infrà. Unde mirum videtur quonam modo Livius paulò ante scribere potuerit horum consulum nomina in magistratuum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratuum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparebant.

3 *Ad Monetæ*] De æde Monetæ, vid. l. VII, c. 28.

4 *Capitolino quintùm consulibus*] Vacat ultima vox.

censuræ initium fuit, rei a parva origine or- U.c.312.
tæ; quæ deinde tanto incremento aucta est, ut a.C.440.
morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, 5 publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo 6 per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, 7 operæ erat id negotium agere. 8 Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, 9 custodiæque & tabularum cura, cui 1 arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres quamquam rem parvam, *Censuræ initium.*

5 *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, & occupata repetere ac vindicare.

6 *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe a consulatu Q. Fabii & L. Cornelii.

7 *Operæ erat*] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. I, 24.

8 *Mentio illata ab senatu est*] Lege cum Pighio: *mentio illata ab consulibus*, sive potiùs *ab iis*, nam consules in superiore periodo appellati sunt, *in senatu est.* Certè vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim *mentio illata ab senatu est*, quonam modo paulo infrà *Patres* dici possunt eam rem *læti accepisse?*

9 *Custodiæque & tabularum cura*] Hîc subest aliquid mendi. Vel dele voculam *&*; vel scribe *custodiaque tabularum & cura.*

1 *Arbitrium formulæ censendi*] Jus statuendi quâ formulâ, i. e. quâ ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo æstimandus cujusque census, &c.

U.c.312. a.C.440. tamen quo plures patricii magistratus in re-publica essent, læti accepere; id quod evenit futurum, credo etiam, rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent: & tribuni (id quoque tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

Ardeatium intestinæ discordiæ.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi implorantes; frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servatâ, per intestina arma non licuit, quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames, morbive, quæque alia in deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis maximè formâ notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam formâ captus; adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit; nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat; tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est; postulatu audito matris tutorumque,

magistratus secundùm parentis arbitrium dant jus nuptiarum; sed vis potentior fuit; namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt; adversùs quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuriâ juvenem; fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit; 2 urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere parat; nec ulla species cladesque belli abest, 3 velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum; optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs, ad expugnandam secum Ardeam, Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Cluilio, Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet; quartâ deinde vigiliâ signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Ro-

U.c.312. a.C.440.

Ardeam obsident Volsci.

2 *Urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis* Nulla nimirum pars damni adhuc pervenerat ad urbem, id est, ad muros & ædificia. Ceterùm particulæ *quoque*, *etiam*, hìc inculcatæ meritò displicere possunt. Libenter deleremus *etiam*.

3 *Velut contactâ civitate rabie*] Velut si duorum juvenum rabies toti se civitati per contagionem infudisset.

U.C.312. manis circumvallatos, quàm a se urbem, vi-
A.C.440 derent; & aliâ parte consul muro Ardeæ
A. Romanis obsidentur. 4 brachium injunxerat, quà ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *Si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Adversùs ea consul, *Victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni* jubet: *fatentes victos se esse, imperio parere; aliter tam abeuntibus, quàm manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quàm pacem infidam Romam relaturum.* 5 Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscisâ, quum tentassent; præter cetera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi, cum singulis vestimentis, ignominiæ cladisque pleni dimittuntur: & quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas sedi-

Victi dedito duce, sub jugum mittuntur.

Ardeæ res compositæ.

tione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque inju-

4 *Brachium*] Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem.

5 *Volsci*] *Volsci exiguam spem* quæ sibi reliqua erat *in armis, aliâ* spe *undique abscissâ, quum tentassent*,

riam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant: senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. Et adversùs tribunos 6 auctoritate plura, quàm certamine, tenuit. Quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorem faciebant; eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit. U.c.312. a.C.440.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum) eò impensiùs, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversùs Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte 7 Rutulorum colonorum, U.c.313. a.C.439. M. Fabio, Postumio Æbutio Coss. *Ardeatibus ager redditus, qui judicio infamiam intercepti erat.*

6 *Auctoritate*] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat.

Vid. not. 1, ad I, 7.

7 *Rutulorum*] Ardeatium. Ardea enim Rutulorum

U.c.313. a.C.439. quàm Romanorum scriptâ, nec ager ullus diveretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elua; qui per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adscripti, remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

U.c.314. a.C.438. C. Furio, M. Papirio Coss. XII. Pax domi forisque fuit, & hoc, & insequenti anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Crasso consulibus. Ludi ab Decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a Petilio quæsita: qui tribunus plebis iterum 8 ea ipsa denuntiando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres,

U.c.315. a.C.437. consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt: ludibrioque erant

Proc. Geganio, L. Menenio Coss. minæ tribuni denuntiantis se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus,

erat: quod nemo planè est qui ignoret.

8 *Ea ipsa*] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione & de tribunorum militarium comitiis acturum.

multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum affuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium sisti potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu; nam utrumque traditur; & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quamquam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Quin 9 quum multis circa finitimos populos legationibus terrâ marique nequicquam missis (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ feciſſet, & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo supereſſet, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerbâ inquisitione aperiret magis quàm levaret inopiam; multi ex plebe spe amissâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt. U.c.315. a.C.437. *Fames.*

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine,

9 *Quum... nullum momentum annonæ feciſſet*] Quum nihil profeciſſet ad levandam annonam: *& revolutus ad dispensationem inopiæ*, & eò redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quodam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinqueret.

U.c.315. a.C.437. ut illis temporibus, prædives, rem utilem peſſimo exemplo, pejore conſilio, eſt aggreſſus; frumento namque ex Etruria privatâ pecuniâ per hoſpitum clientiumque miniſteria coëmpto, (quæ credo ipſa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque hoc munere delinitam, quacumque incederet, 1 conſpectus elatuſque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere, haud dubium conſulatum favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis eo quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere; &, quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis Patribus eſſet, de regno agitare: *Id unum dignum tanto apparatu conſiliorum & certamine, quod ingens exſudandum eſſet, præmium fore.* Jam comitia conſularia inſtabant; quæ res eum, nec-dum compoſitis maturiſve ſatis conſiliis, oppreſſit. Conſul ſextùm creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir 2 novanti res; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: & L. Minucius præfectus annonæ ſeu 3 refectus, ſeu, quoad res poſceret, in incertum creatus; nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus præfecti nomen. Hic Minucius eamdem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam ſuſceperat, quum in utraque domo genus idem hominum verſaretur, rem compertam ad ſenatum refert: *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones*

Periculoſæ largitiones Sp. Mælii.

U.c.316. a.C.436. T. Quintio IV. Agr. Menenio Coſſ.

1 *Conſpectus*] Inſignis, & in ſe oculos hominum convertens. Vid. not. 5, ad I, 47.

2 *Novanti res*] Vid. not. 1, ad I, 52.

3 *Refectus*] Iterum creatus, ſi poteſtas ejus cum anno finem acceperat.

domi habere ac non dubia regni consilia esse ; tempus agendæ rei nondum stare, cetera jam convenisse ; & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem : & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se penè, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre. 4 Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri ; & novos consules, quòd exspectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non 5 auctorem solùm desideraret, sed etiam vindicem ; tum T. Quintius, *Consules immeritò increpari* ait, *qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent ; opus esse non forti solùm viro, sed etiam 6 libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum ; ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primò Quintius abnuere, &, U.c.316. a.C.436.

4 *Quæ postquam sunt audita, &.... increparent*] Hæc orationis structura parum videtur accurata. Sed non absimili modo Cic. in Verr. l. IV, n. 36. *Si... scriptum nihil est ; horum autem temporum... nullas tabulas proferas.*

5 *Auctorem*] *Auctor* est hîc is qui princeps rem capessit, & se ceteris rei incipiendæ ducem, monitorem, exemplumque præbet.

6 *Libero exsolutoque legum vinculis*] Ex his Quintii verbis colligi posse videtur, a dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen l. III, c. 55, Livius latam esse legem memoravit, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet.* Verùm fortasse lege illâ sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc potuerat antiquitus assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

U.c.316. a.C.436 quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur; ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

Creatur dictator Cincinnatus.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, crimenque a Minucio delatum ad senatum diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum; & primùm circumspectans tergiversari; postremò quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare, & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè feciisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assequutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum

Mælius occiditur.

Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberatâ republicâ.* U.c.316. A.C.436.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem, 7 incertâ existimatione facti, ad concionem vocari jussit; & *Mælium jure cæsum* pronuntiavit, *etiamsi regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem ne judicio se committeret, vi coërcitum esse; nec cum eo tamquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno 8 sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem, nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper Decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam: in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis hominem? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita* *Factum defendit dictator.*

7 *Incertâ existimatione facti*] Quum dubitaretur quid de Ahalæ facto judicandum esset.

8 *Sororis filios regis*] Hæc verba non immeritò scrupulum movere doctissimis viris, Glareano & Sigonio. Possunt fortasse utcumque exponi de Bruti liberis, qui erant, ex Livii mente, sororis Tarquinii Superbi non quidem filii, sed nepotes. Sed potiùs credimus hic aliquod ulcus latere. Si majora moliri liceret, legeremus: *eodemque anno liberos consulis liberatoris patriæ, & alterius* (Collatini) *sororis filios.* Vid. not. 1, ad II, 4.

U.c.316. a.C.436. *cuiquam ad dominationem pandere viam ; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, Decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit. Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit, frumentarium divitem, 9 bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, 1 ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse : ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret ; Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quàm pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur ; 2 bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur ; jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit ; id 3 Æquimælium appellatum est. L. Minucius 4 bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia fru-

9 *Bilibris farris*] Binas singulis civibus libras farris largiendo.

1 *Ciboque objiciendo*] Tamquam feris, quæ escâ objectâ alliciuntur in fraudem & laqueum. *Cibus* vox est hac in re propria. Horat. Epod. 6. *Projectum odorarit cibum.*

2 *Bona... contacta*] Bona velut contagione quadàm vitiata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat.

3 *Æquimælium*] Id est, solo æquata Mælii domus.

4 *Bove aurato*] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant hæc verba *extra portam Trigeminam.* In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statuam positam extra portam Trigeminam memorat l. XVIII, c. 3. Hic ergo scribe *bove aurato, & statuâ extra portam Trigeminam.*

mentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse, invenio. Ceterùm vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos: idque potissimùm exemplum a patricio homine introductum: nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentasse; sed ante omnia 5 refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem, & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non desiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum, potiùs quàm consulum, comitia haberentur: haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quàm tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. 6 Prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis; L. Julium tertium creant.

U.c.316. a.C.436.

U.c.317. a.C.435. Mam. Æmilio, &c.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium

Tribb. Mil.

5 *Refellit falsum imaginis titulum.... lege cautum*] Id probat falsò adscriptum esse imagini Minucii titulum tribunatûs, quòd lege cautum fuerat, ne &c. Legem autem intellige Treboniam, de qua l. III, c. 65.

6 *Prælatus suffragiis Quintio*] Prior quàm Quintius nominatus est.

U.c.317 a.C.435 regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusûs animum; nec deinde in horrorem versum facinus; propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientiâ tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque 7 ad curam summæ rerum quietâ plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas, a bello, credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus fuit: & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. Is magistrum equitum, ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus

Legati Rom. a Fidenatibus cæsi.

U.c.318 a.C.434 M. Geganio III. L. Sergio Coss.

Dictator Mam. Æmilius.

7 *Ad curam*, Quiescente a seditionibus plebe ob curam de summa rerum.

habitum

habitum centuriones veteres belli periti adjecti : & numerus amissorum proximâ pugnâ expletus. Legatos Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. 8 Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovêre, 9 collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra : nec antè in campos degressi sunt, quàm 1 legiones auxilio Falisorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita : & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, 2 quâ sequi munimento poterat, vallo interposito ; postero die in aciem eduxit. U.C.318. A.C.434.

XVIII. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Falisus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse.

8 *Quum potestas major*] Hæc duo, nempe potestatis dictatoriæ, quæ major est consulari, terror, & virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantùm vel solâ famâ valuere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, & referentes castra, ceperint colles inter Fidenas atque Anienem.

9 *Collesque*] Doctissimus Perizonius legendum putat *colles qui* ; *τὸ qui* refert ad *hostes*, *qui ceperunt colles* : ita ut idem sensus remaneat quem modò exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Id enim non insolitum Livio.

1 *Legiones*] Legiones Falisorum venerunt auxilio Fidenatibus.

2 *Quâ sequi*] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo & castra metando ; quo ripæ utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundùm eas castra protendere.

U.c.318. a.C.434. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectasset pugnam hostis, animi accessere; posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversùs Falitcos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa; ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, 3 simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit; sequuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum, eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Veientes cum sociis pugnant adversùs Romanos.

Cossus regem eorum occidit.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximiâ pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque

3 *Simul aves rite admisissent*] Simul auspicia secunda contigissent. Eadem loquutio reperitur, supra I, 36. Aves *admittere* vel *addicere* dicuntur, quum ex eorum vel volatu, vel cantu, felix aliquod augurium obtigit.

generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris; is quum ad impetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam (si modò sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infestâ cuspide in unum fertur hostem: quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hastâ innixus, se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit; tum exsangui detracta spolia: caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit; ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi, locorum notitiâ effugêre in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est adversùs partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum defendit; intentos deinde hostes in vallum, egressus [5] dextrâ principali cum triariis, repentè invadit; quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie fuit. U.c.318. a.C.434. *Vincuntur.*

XX. Omnibus locis re bene gestâ, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit, Cossus spolia opima regis in- *Cossi spolia opima.*

[5] *Dextra principali*] Vid. not. 1, ad c. 5, l. III.

U.c.318. terfecti gerens ; in eum milites carmina incon-
a.C.434. dita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit ; averteratque in se a curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores sequutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse exposui. Ceterùm, præterquam quòd 6 ea rite opima spolia habentur quæ dux duci detraxit ; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur : titulus ipse spoliis inscriptus, 7 illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. 8 Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, seipsum in 9 thorace linteo scriptum legisse audissem ; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem ; 1 qui si ea in re sit

6 *Ea rite opima spolia habentur quæ dux duci detraxit*] Hæc quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium.*

7 *Illos meque arguit*] Adversùs illos meque ipsum probat.

8 *Hoc ego quum Augustum.... seipsum legisse.... audissem*] Post *Augustum* suppleri necesse est *dicentem*. Quum audissem ego Augustum dicentem, seipsum legisse hoc. Vid. not. 4, ad c. 23, l. I.

9 *Thorace linteo*] Quem videlicet Cossus Tolumnio detraxerat.

1 *Qui si*] Huic loco

error, quod 2 tam veteres annales, quódque U.c.318.
magistratuum libri, quos linteos in æde repo- a.C.434.
sitos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est; nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset; quòd imbelle magna obscuritas ineat, & fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti & attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud animum suum sentiat. Hæc ergo videtur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex suâ nimirum, sed ex Augusti mente spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum post annum ejusdem consulatum conferant; in alterutro errare rint necesse est: & vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in nonum post annum rejicienda spolia. Utrùm retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in nonum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait, *Si*, inquit, i. e. an *ea in re*, sive in eo *sit* ille *error*, (eorum nempe qui Cossum spolia opima tribunum militum cepisse dicunt) quòd Cossi consulatus in nonum post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i. e. cuilibet de eo suam existimationem, sive suum judicium interponere licet. Sed in nonum post annum rejici spolia non possunt. *Nam*, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc in quo nunc versamur annum eâ contulerunt, *etiam illud accedit*, *ne tam clara pugna in eum annum*, i. e. nonum post annum, *transferri posset*, *quòd imbelle triennium circa* illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratuum, *fuit*. Particulam *si* pro *an* non rarò usurpat Livius, ut observabimus ad XXXI, 9.

2 *Tam veteres*] Valdè veteres. Nisi fortè magis placebit resecare *tam*.

U.c.318 triennium ferme peſtilentiâ inopiâque frugum
a.C.434. circa A. Cornelium conſulem fuit : adeo ut quidam annales 3 velut funeſti, nihil præter nomina conſulum ſuggerant. Tertius ab conſulatu Coſſi annus tribunum eum militum conſulari poteſtate habet ; eodem anno magiſtrum equitum ; quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem ; 4 ea libera conjectura eſt. Sed (ut ego arbitror) vana verſare in omnes opiniones licet : quum auctor pugnæ recentibus ſpoliis in ſacrâ ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſeſe A. Cornelium Coſſum conſulem ſcripſerit.

3 *Velut funeſti*] Quaſi ob crebra funera mœſtitiam præferentes.

4 *Ea libera conjectura eſt*] In his quæ proximè præcedunt novam attulit conjecturam : nimirum, ut Coſſus magiſter equitum tertio ab conſulatu anno ſpolia opima cepiſſe dicatur. *Ea*, inquit, *libera conjectura eſt* : i. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur. Hoc autem dicit, non quod illam probabilem ducat, quippe quam mox refellet ; ſed ut ſignificet ſe non eſſe in mora, quominus eâ utatur, ſi cui libuerit. Mox tranſit ad illam refellendam. *Sed, ut ego arbitror*, inquit, *vana verſare in omnes opiniones licet* : quaſi diceret, hoc nempe uſu venit, ſimul atque a veritate receſſum eſt, ut, tamquam ſine duce, in quælibet opinionum commenta divagentur conjecturæ. Verſari ſanè & quaſi circumagi in quaſcumque opiniones, meo quidem judicio, poſſunt res vanæ, ac nullo veritatis fundamento ſubnixæ, qualia ſunt ea quæcumque de ſpoliis opimis a Coſſo non conſule detractis jactabuntur ; quæ quidem certiſſimè *vana* ſunt, *quum* is qui pugnam edidit, *recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis... ſeſe conſulem ſcripſerit*. De toto hoc loco conſule Perizonium, Animadv. Hiſt. c. 7.

XXI. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliſcum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hoſtis in agris nuſquam inventus, neque pugnandi copia facta; urbes tamen non oppugnatæ, quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis: qui favore nominis moturum ſe aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat; falſis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens; Servilio cædem civis indemnati objiciens: 5 quæ vaniora ad populum ipſo auctore fuere. Ceterùm magis vis morbi ingraveſcens curæ erat, terroreſque ac prodigia: maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta. Obſecratio itaque a populo 6 duumviris 7 præeuntibus eſt facta. Peſtilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio conſulibus, 8 tantum metum vaſtitatis in urbe

U.c.319. a.C 433. M. Cornelio, L. Papirio Coſſ. *Peſtilentia.*

U.c.320. a.C.432. C. Julio II. L. Virginio Coſſ.

5 *Quæ vaniora*] Quamquam hic irritos fuiſſe tribuni conatus Livius affirmat, tamen Ahalam Servilium & Valerius Max. l. V, c. 3, *cuſtoditæ libertatis civium pœnas exſilio ſuo pependiſſe* tradit; & Cicero pro domo, n. 86, pulſum urbe, in eamque deinde reſtitutum memorat.

6 *Duumviris*] Librorum Sibyllinorum cuſtodibus.

7 *Præeuntibus*] Certam verborum, in quæ obſecratio fieret, formulam priùs recitantibus, quæ totidem verbis vel a populo, vel a magiſtratu aliquo referretur. Moris quippe Romanis erat, ut in devotionibus, in fœderibus ſanciendis, & aliis ejuſmodi ritibus ſacris peragendis, pontifex aliquis aut ſacerdos prior pronuntiaret ſolennia verba, ne per inſcitiam laberetur is qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII, 9.

8 *Tantum metum*] Videtur expungenda eſſe vox *metum*.

U.c.320. agrisque fecit, ut non modò prædandi causâ
a.C.432. quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, 9 aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. Dein-

Bellum cum Fidenatibus & Veientibus.

de Veientium exercitu accito (nam Falisci pellii ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collinâ portâ signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis, quàm in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias: a Virginio senatus in æde Quirini

Servilius dictator.

consulitur. Dictatorem dici Q. Servilium placet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit; is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adesse jubet; quibuscumque vires suppetebant ad arma ferenda, præstò fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere; eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones; compulit inde in urbem Fi-

Fidenas oppugnat

denas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione vis ulla erat; quia frumentum non necessitati modò satis, sed copiæ quoque abunde ex antè convecto sufficiebat. Ita expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissâ, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis, maximè neglecta, quia

9 *Aut muris*] Castellorum.

suâpte naturâ tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit; ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio, ab sensu operis hostes avertebat: donec perfosso a castris monte, erecta in arcem via est, 1 intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus, censores, 2 villam publicam in campo Martio 3 probaverunt: ibique primùm census populi est actus. U.c.320. a.C.432. *Cuniculo capit.*

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias, & 4 Q. Tubero, Marcum Manlium, & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt; ceterùm in tam discrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio III. L. Virginio II. Coss. U.c.321. a.C.431. C. Julio III. L. Virginio II. Coss.

1 *Intentis... ad vanas a certo periculo minas*] Intentis ad vanas minas, de periculo certo non cogitantibus.

2 *Villam publicam*] Villam in campo Martio ad publicos usus putà excipiendos legatos, censum agendum &c. ædificatam.

3 *Probaverunt*] Eam ædificandam locaverant: ædificatam *probaverunt*, rectè & ex ordine factam esse pronuntiaverunt.

4 *Q. Tubero*] Hunc scriptorem laudat Dionysius, versùs finem libri primi, tamquam acris ingenii virum, & in historia diligentem. Quæ laudes optimè quadrant in Tuberonem illum, quem Cic. in Or. pro Ligario n. 10, prædicat *hominem quum ingenio, tum doctrinâ excellentem*; a quo & historiæ scribendæ datam operam esse idem Cicero docet in celebri illa ad Q. fratrem epistola.

U.C.321. a.C.431. nio libros haud dubiè sequi linteos placet : 5 & Tubero incertus veri est ; sed inter cetera vetustate incomperta , hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas , non Veientibus solùm exterritis metu similis exscidii , sed etiam Falisci , memoriâ initi primò cum iis belli , quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates legatis circa duodecim populos missis impetrassent , ut ad 6 Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium ; velut magno inde tumultu imminente , senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici jussit ; ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus ; bellumque tanto majore quàm proximo conatu apparatum est , quanto plus erat ab omni Etruria periculi , quàm ab duobus populis fuerat.

Dictator Mamercus Æmilius.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset , negata Veientibus auxilia , jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi , nec adversarum rerum quærere socios , cum quibus 7 spem integram communicati non sint ; tum dictator , ne nequicquam creatus esset , materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ , in pace aliquid operis edere , quod monumentum esset dictaturæ , cupiens , censuram minuere parat : seu nimiam potestatem ratus , seu non tam magnitudine honoris ,

5 *Et Tubero... sed inter*] Particulam *&* delet Murerus : τὸ *sed* mutat in *sit*. Eleganter & verè.

6 *Voltumnæ*] Voltumna videtur fuisse dea quædam , quæ apud Etruscos colebatur. Ad ejus fanum convenire solebant Etrusci populi , quemadmodum Latini ad lucum Ferentinæ.

7 *Spem integram*] Spem belli incipientis nulla adhuc clade imminutam.

quàm diuturnitate offensus. Concione itaque advocatâ, *rempublicam foris gerendam* ait, *tutaque omnia præstanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum; maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos* 8 *magnâ parte vitæ obnoxios vivere; se legem laturum, ne plus quàm annua ac semestris censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut reipsâ*, inquit, *sciatis, Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui impositio, 9 fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, 1 tribu moverunt, 2 octuplicatoque censu 3 ærarium fecerunt; quam rem ipsum ingenti

U.c.321. a.C.431.

Censuræ tempus imminutum.

8 *Magnâ parte vitæ*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. l. I de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ.... vacare officio potest.*

9 *Fine alteri*] Rectè videtur Sigonius delere hæc verba, tamquam otiosa.

1 *Tribu moverunt*] E tribu honestiore in ignobiliorem, ignominiæ causâ, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum quia in urbanas tribus referri jusserat Servius rex quidquid esset libertini generis.

2 *Octuplicatoque censu*] Octies pluris æstimato ejus censu, quàm quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

3 *Ærarium fecerunt*] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ delebatur, & ad hoc erat civis tantùm, ut pro

animo tuliſſe ferunt, cauſam potiùs ignominiæ intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quamquam 4 deminutum cenſuræ jus noluiſſent, exemplo acerbitatis cenſoriæ offenſos: quippe quum ſe quiſque diutius ac ſæpius ſubjectum cenſoribus fore cerneret, quàm 5 cenſuram geſturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a cenſoribus, nullius auctoritate præterquam ipſius Mamerci, deterreri quiverit.

U.c.321. a.C.431.

XXV. Tribuni plebis aſſiduis concionibus prohibendo conſularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta eſſet, evicere tandem, ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur; victoriæ præmium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit; omnes patricii creati ſunt. M Fabius Vibulanus, M. Foſlius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit; ædes Apollini pro valetudine populi vota eſt; multa duumviri ex libris, placandæ deûm iræ avertendæque a populo peſtis causâ. fecere: magna tamen clades, in urbe agriſque 6 promiſcuè hominum pecorumque pernicie accepta; 7 famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumque

U.c.322. a.C. 432. M. Fabio, &c. Tr Mil.

Peſtilentia.

capite ſuo tributi nomine æra penderet.

4 *Deminutum cenſuræ jus*] Quoad diuturnitatem poteſtatis.

5 *Cenſuram geſturum*] Exemplum nempe acerbitatis cenſoriæ formidoloſum cuique erat, quamdiu cenſoribus ſubjectus foret. Deminutio cenſorii juris eo tantùm tempore ad quemque pertinere poterat, quo cenſor futurus eſſet.

6 *Promiſcuè*] Mallemus *promiſcuâ*.

7 *Famem cultoribus agrorum*] Non ſatis apparet cur fames potiùs timeatur cultoribus agrorum, quam urbi. Gronovius legendum ſuſpicatur: *incultu agrorum*. Fortaſſe deperdita eſt una aut altera vox: *abſumptis eâ clade cultoribus agrorum*.

que agrum, & Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno, vis morbi levata; neque a penuria frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad Fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente, eamdem, quâ 8 Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei; ibi secreta consilia agitare: queri, *Se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit; multùm providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; 9 aut patricios habendos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minùs, quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *Eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter; si plebi respirare*

U.c.323. a.c.429.

L. Pinario, &c. Tr. Mil.

8 *Fidenæ deletæ sint*] Expugnatas Fidenas suprà vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatium fuit. Ideo Fidenas hîc deletas Veientes oratoriè dicunt.

9 *Aut patricios*] *Aut*, i. e. alioquin. Porro duos l. III, c. 65, memoravit Livius patricios consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicum hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

U.c.323. a.C.429. *ab eorum mistis precibus miniſque liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, & 1 parto auxilio imperium quoque adſcituram.* Placet tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui 2 album in veſtimentum addere, petitionis causâ, liceret. Parva nunc res & vix ſeriò agenda videri poſſit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad ſuos ſtudia inclinaturam; quæ ne libera eſſent, ſenatuſconſultum factum eſt, ut conſularia comitia haberentur.

Lex de albo in veſtimentum non addendo.

XXVI. Tumultus cauſa fuit, quem ab Æquis & Volſcis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, conſules facti: nec ultrà terror belli eſt dilatus. 3 Lege ſacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere: ibique ſeorſum Æqui, ſeorſum Volſci caſtra communivere,

U.c.324. a.C 428. T. Quintio, C. Julio Coſſ.

Bellum cum Æquis & Volſcis.

1 *Parto auxilio*] Parto jam tribunitio auxilio adſcituram quoque imperium, quod proprium erat patriciorum magiſtratuum, conſulatûs nempe, & militaris tribunatûs conſulari poteſtate. Vid. ſuprà not. 1, ad III, 30.

2 *Album in veſtimentum addere*] Intendendæ albedinis causâ cretam in togam addere. Togam albam Romani omnes geſtabant. At qui petebant aliquem magiſtratum, ii togam cretâ additâ candentem, ſeu ſplendidam reddebant: atque hinc dicebantur *candidati*.

3 *Lege ſacrata*] Vid. not. 2, ad c. 33, l. II, & adde X, 38, infrà, ubi delectus per omne Samnium habetur novâ lege: *Ut qui juniorum non conveniſſet ad imperatorium edictum, quique injuſſu abiiſſet, caput Jovi ſacratum eſſet.*

intentiorque quàm umquam antè, muniendi, exercendique militem cura, ducibus erat; eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quàm aliàs umquàm rebellarent; & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat; ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversùs Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregiè usus: *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: 4 proque collegio pronuntiant, *placere consules senatui dicto audientes esse; si adversùs consensum amplissimi ordinis ultrà tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quàm ab senatu vinci maluerunt: *Proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum*, memorantes: *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.* Sors ut dictatorem diceret, (nam ne

U.c.324. a.C.428.

Tribuni pl. minantur vincula consulibus.

4 *Pro... collegio*] Tamquam sententiam & jussum totius collegii tribunitii, congregati & præsentis. Eodem ferè modo & sensu *pro collegii sententia*, infrà c. 44.

U.c.324 a.C.428. *Postumius dictator.*

id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit; is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur & justitium: neque aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur; ita dubii quoque inclinant ad nomina danda; & Hernicis Latinisque milites imperati; utrimque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in castris, moraretur; dictator, 5 præeunte A. Cornelio pontifice maximo, 6 ludos magnos tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul 7 Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modò excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant; nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus præliis est: facilè patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victo-

5 *Præeunte*] Vid. not. 3, ad c. 21, suprà.

6 *Ludos Magnos*]. Memoravit Livius, l. 1, c. 35, ludos Magnos a Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hîc intelligendi videntur ludi Magnis similes, qui iisdem diis, eodem apparatu fierent.

7 *Lanuvio*] Optimi codices *Lavinio*. Lege *Lavico*.

riæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes nullâ 8 in prælio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant, pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit: 9 misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum, parvo circuitu, locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit; illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit; qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis sci-

U.C.324. A.C.428.

Oppugnata consulis castra.

8 *In prælio justo*] In prælio quo explicatæ utrimque acies æquo campo apertâ vi congrederentur. Vid. not. 5, ad I, 4.

9 *Misso extemplo ad castra*] Consulis. Quam vocem hîc expressam cuperemus, ut sine qua, etsi non obscura, minùs integra tamen & rotunda procedit oratio.

U.c.324. a.C.428. rent; inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat capta hostium castra, nuntiarique passim jubet.

Vincuntur hostes. XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte alterâ, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio, ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis quàm genere, jam 1 orbem volventes suos increpans clarâ voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, quâ me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant; virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc loquutum, exsequentemque dicta, redintegrato clamore sequuti, dant impressionem, quâ Postumius Albus cohortes objecerat; & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus suis advenit: eóque omne prælium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur; multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti

1 *Orbem volventes*] In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi ab hostibus in medio ad unum omnes cæderentur.

pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite, acie excessit; non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submovit. U.C.324. a.C.428.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes, cum globo fortissimorum juvenum, extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant; eódem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persequutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eódem & dictator aliâ parte copias admovet; non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acriùs subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. 2 Nec libet credere, & licet in variis opinionibus: & argumento est, quòd *imperia Manliana*, 3 non *Postumiana* appellata sint; quum qui prior auctor tam sævi

Postumius an filium securi percusserit.

2 *Nec libet credere, & licet*] Nec libet credere, & licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

3 *Non Postumiana*] Postumiana tamen imperia memorat A. Gell. l. I, c. 13.

U.c.324. a.C.428. exempli foret, 4 occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. 5 *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum : Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit ; ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem rediisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd 6 Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

Carthaginienses in Siciliam trajiciunt.

U.c.325. a.C.427 L. Papirio, L. Julio Coss. XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur : nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu quum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. 7 Legem

4 *Occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere & sibi quodammodò asserere debuerit titulum, quo crudelitas ejus insigniretur & notaretur ad posteros.

5 *Imperioso*] L. Manlius, Torquati, qui filium occidit, pater, Imperiosus cognominabatur, ipso Livio teste, l. VII, 3 & 4. Torquatus ergo hereditarium *Imperiosi* cognomen habuit a patre.

6 *Carthaginienses... tum primùm*] Aliquanto antiquiora esse bella Carthaginiensium in Sicilia constat ex Herodoto, l. VII.

7 *Legem de mulctarum æstimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de mulctis egerunt, illas primò dictas fuisse certi numeri ovium & boum. Constat quoque lege cautum postea, ut boves ovesque pecuniâ æstimarentur : boves quidem centenis asli-

de mulctarum æstimatione pergratam populo quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccuparunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Sequuti eos consules, A. Cornelius Cossus T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat; colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens vix ad perennes suffecit amnes; defectus alibi aquarum, circa torridos fontes rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgarique contactu in homines morbi. Et primò in agrestes ingruerant, servitiaque; urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invasit; & novos ritus sacrificandi vatici-

U.c.326. a.C.426. L. Sergio II. Hostio Lucretio Coss.

U.c.327. a.C.425. A. Cornelio, T. Quintio II. Coss.

Siccitas.

Externa superstitio.

bus, id est, unâ unciâ argenti Parisiensi, cum duobus, ut vocant, *grossis*; oves autem denis, id est, uno argenti *grosso*. De reliquis, quo scilicet tempore, & a quibus latæ sint de mulctis leges, magna dissensio est. Lata hoc anno lex quum ad mulctarum æstimationem pertinuisse dicatur, videtur egisse de æstimandis pecuniâ bubus & ovibus, quorum mulctâ dicebatur.

8 *Novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos*] Circumeuntibus domos, & in eas inferentibus per vaticinationem,

U.c.327. a.C.425. nando inferentibus in domos, quibus quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: 9 donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis ſacelliſque peregrina atque inſolita piacula pacis deûm expoſcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, niſi Romani dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversùs Veientes in inſequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum conſules, dilatæ ſunt. Tunc quoque ne confeſtim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obſtitit; feciales priùs mittendos ad res repetendas cenſuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat; induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Miſſi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba ſunt audita. Controverſia inde fuit, utrùm populi juſſu indiceretur bellum, an ſatis eſſet ſenatuſconſultum. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros ſe delectum, ut conſules de bello ad populum ferrent; omnes centuriæ juſſere. In eo quoque plebs ſuperior fuit, quòd tenuit, ne conſules in proximum annum crearentur.

U.c.328. a.C.424. C. Servilio, L. Papirio II. Coſſ.

Veientibus bellum indictum.

U.c.329. a.C.423. T.Quintio, &c. Tr. Mil.

XXXI. Tribuni militum conſulari poteſtate quatuor creati ſunt, 1 T. Quintius Pennus ex

tamquam divinitus mente monitâ, novos ſacrificandi ritus.

9 *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro republica, i. e. pudor de hac fœditate ſuperſtitionis, cujus dedecus jam ad rempublicam, non privatos modò, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re planè ſimili, XXV, 1. *Deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniam exceſſit res*

1 *T. Quintius Pennus ex conſulatu*] T. Quintius,

consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi; tres delectu habito profecti sunt Veios, documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile esset; tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti; incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, 2 aliis cani jubentibus, invasere opportunè Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere; plus itaque ignominiæ quàm cladis est acceptum. Mœsta civitas, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes civitatis; &, quum ibi quoque religio obstaret, 3 ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit, & ipse ab eo magister equitum est dictus: adeo, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil censoria animadversio 4 effecit, quominus regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Veientes re secundâ elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, 5 quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ

U.c.329. a.C.423.

Mamercus Æmilius dictator.

non anno superiore, sed biennio antè consul fuisse memoratus est. Itaque vel hæ voces *ex consulatu* delendæ sunt, vel intelligendum est T. Quintium, alterutro ex prioribus consulibus mortuo, suffectum consulem tertiùm fuisse.

2 *Aliis cani* Videtur excidisse vox *bellicum*.

3 *Ne non posset*] Liberter deleremus *non*. *Obstaret ne posset dici* idem est ac *vetaret dici*.

4 *Effecit*] Melius videretur *offecit*.

5 *Quum... nullam publici consilii societatem movissent* Quum ab nulla civitate impetrassent, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

U.c 329. a.C.423. adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores; itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat; accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam; & in muris armati disposíti, & justitium in foro, tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quàm urbi similiora.

Fidenates rebellant.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *Quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignaviâ Romani exercitûs, sed discordiâ imperatorum accepta sit, Veientem hostem 6 sexies victum pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas quàm oppugnatas. Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere; se quoque eumdem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui antea Veientium Fidenatiumque adjunctis Falisci 7 ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello*

Dictatoris oratio.

6 *Sexies victum*] Intellige non prælio tantùm & acie *victum*, sed bello. Hinc infrà in hac ipsa oratione hanc numerat dictator *septimam infelicem defectionem*: & l. V, c. 4. Appius de iisdem Veientibus, *septies rebellarunt.*

7 *Ad Nomentum*] Pugna illa pro mœnibus Fidenarum pugnata narratur capp. 17 & 18.

tribunus

tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conſpectu duorum exercituum occiſo, ſpolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, ſecum triumphos, ſecum ſpolia, ſecum victoriam eſſe; cum hoſtibus ſcelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, ſeptimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul caſtra caſtris conjunxiſſent, ſatis confidere, nec ſceleratiſſimis hoſtibus diuturnam ex ignominia exercitûs Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto 8 *melius de republica meriti ſint, qui ſe dictatorem tertium dixerint, quàm eos qui, ob ereptum cenſuræ regnum, labem ſecundæ dictaturæ ſuæ impoſuerint.* Votis deinde nuncuparis profectus, mille & quingentos paſſus citra Fidenas caſtra l cat: dextrâ montibus, lævâ Tiberi amne ſeptus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hoſtibus foret. Ipſe poſtero die, quum Etruſci pleni animorum 9 *ab priſtini diei meliore occaſione, quàm pugna*, in aciem proceſſiſſent, cunctatus parumper, dum ſpeculatores referrent Quintium evaſiſſe in jugum propinquum arci Fidenarum, ſigna profert, peditumque aciem inſtructam pleno gradu in hoſtem inducit: magiſtro equitum præcipit, *Ne injuſſu pugnam incipiat: ſe, quum opus ſit equeſtri auxilio, ſignum daturum; tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romuliique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones im-

U.C.329. A.C.423.

8 *Meliùs... meriti ſint, ... quàm eos qui*] Dele vocem *eos*, ne ſolœca ſit oratio.

9 *Ab priſtini diei meliore occaſione, quàm pugna*] Ab priſtini diei ſucceſſu, qui potiùs bona occaſio, quàm proſpera pugna, dici debebat. Vid. not. 1, ad V, 54.

U.C.329. petu ingenti confligunt. Romanus odio accen-
a.C.423. sus, impium Fidenatem, prædonem Veien-
tem, ruptores induciarum, cruentos legato-
rum infandâ cæde, respersos sanguine colono-
rum suorum, perfidos socios, imbelles hostes
compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus inusitataque; ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collu-cens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos pa-rumper exterruit. Tum dictator, magistro equi-tum equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, 1 quod incendio similius quàm prælio territum cesserat flammis, accurrit: clarâque voce, *Fu-mone victi*, inquit, *velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani, ac virtu-tis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fi-denas, quas vestris beneficiis placare non potui-stis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utra-que acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem; frenos ut de-trahant equis, imperat: & ipse princeps cal-caribus subditis evectus, effreno equo in me-

Fidena-tes erum-punt fa-cibus ar-mati.

1 *Quod incendio similius quàm prælio*. Quod quum videretur potiùs aliquod in-cendium, quàm prælium acies.

dios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert; ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos; ruinæ igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos & a fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, 2 & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant; pauci ex multis tranant; alterum agmen fertur per castra in urbem: eódem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat. U.c.329. a.C.423. *Vincuntur Veientes & Fidenates.*

XXXIV. Hi postquam missi hostibus portam intravere, in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque *Captæ Fidenæ.*

2 *Et equitem*] Et equitatum Romanum liberi frenis equi per totum passim campum diffudissent, ita ut undique objiceretur fugientibus hostibus.

U.c.329. a.C.423. intra muros, in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prælio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die, 3 singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis; exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit; jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. 4 Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne, & tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore; nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

Classibus pugnatum ad Fidenas.

U.c 330. a.C 422 A. Sempronio, &c. Tr. Mil.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium

3 *Singulis*] Quum Romani, non quidem omnes, sed tantùm ab equite ad centurionem, sorte duxissent singulos captivos sibi addicendos; quorum autem eximia virtus fuerat, binos.

4 *Classibus*] *Vetustius fuit*, inquit in voce *Procincta* Festus, *multitudinem hominum, quàm navium, classem appellari.* Itaque & *classis procincta* dicebatur veteribus pro *acie instructa*: & *classes* quoque usurpavit Virgilius, l. VII, v. 716, pro equestribus copiis. Quum igitur incredibile ipsi Livio videatur navali pugnâ dimicatum esse apud Fidenas, verisimile est veteres scriptores, qui *classibus pugnatum* retulerunt, nihil aliud voluisse, quàm exercitibus instructis, vel, si quis maluerit, equestribus copiis dimicatum.

Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medulium, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus. 5 Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos, conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *Quòd admiratione eorum quos odisset stupens, in æterno seipsa teneret servitio: & non modò ad spem consulatûs in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret. Eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem alijuis tribunus plebis ruat cæcus in certamina, periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat Patres, adversùs quos tenderet, bello inexpiabili se persequu-*

U.c.330. a.C.422.

U.c.331. a.C.421. Ap. Claudio, &c. Tr. Mil.

Queruntur Tr. Pl. quòd in tribunis militum creandis plebeii præteriuentur.

5 *Spectaculum*] Spectaculum, ad quod finitimi publico consensu venerant, advenis illis gratius fuit, propter comitatem etiam Romanorum qui eos hospitio excipiebant. Ceterùm multò elegantius id videtur, quod Gronovius a Rhenano monstratum subjicit: *Spectaculum comitate etiam hospitii, in quam publicè consenserant* (Romani,) *advenis gratius fuit.*

U.c.331. a.C.421. *turos, apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri; 6 neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremò præbere ad contumeliam os. Nec se videre cur non lex quoque abrogetur, quâ id liceat quod numquam futurum sit; minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum prætereantur.*

XXXVI. Hujus generis orationes cum assensu auditæ incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, &, vectigali possessoribus agrorum impositò, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium

6 *Neminem*] Neminem plebeium abjectè de se ipso sensurum, & pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi.

Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque; tribunis plebis nec cum absentibus iis qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit. U.c.331. a.C.421.

XXXVII. Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta: Vulturnum Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepere autem, priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. 7 His rebus actis, consules ii quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occœpere. Jam non solùm qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nuntiabant, *Non antè umquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse. Vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientiâ, nec disciplinâ rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt, & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tamquam, constantissimâ re, fortunâ fretus, 8 quòd victoris populi exercitum adversùm victos duxisset, omnia temere U.c.332. a C.420. C. Sempronio, Q. Fabio Coss. *Capua occupata a Samnitibus.* *Bellum cum Volscis.*

7 *His rebus actis*] Hoc frigidum, atque adeo delendum Gronovio videtur: nec immeritò fortasse.

8 *Quòd victoris*] Scripti suadent legendum: *Quod victoris populi adversùs victos dux esset.*

U.c.332. a.C.420. ac negligenter egit : adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem est sequuta. 9 Primo prælio, quod ab Sempronio incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, concursum est; clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset; excitatior crebriorque ab hoste sublatus : ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, 1 incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis : altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur; nondum fuga certa, nondum victoria erat; tegi magis Romanus quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

Premuntur Romani.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante : nihil nec imperium, nec majestas valebat : dataque mox terga hostibus forent, ni

9 *Primo prælio*] Hoc primum ultimumque prælium est a Sempronio commissum. Deinde hoc membrum, *concursum est*, omnino supervacaneum videtur. Si illud resecemus, vocemque *primo*, accurata & rotunda fluet oratio : *Prælio, quod ab Sempronio incautè inconsultéque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset.*

1 *Incerto clamore*] Ferri non potest *Clamor... prodidit incerto clamore.* Itaque vel duo hæc postrema verba omnino delenda sunt, vel pro iis legendum *incertus. Clamor.... dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incertus, prodidit pavorem animorum.*

Sex. Tempanius, 2 decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subveniſſet. Qui quum magnâ voce exclamaſſet, ut equites, qui ſalvam rempublicam vellent eſſe, ex equis deſilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad conſulis imperium, motis, 3 *Niſi hæc*, inquit, *armata cohors ſiſtat impetum hoſtium, actum de imperio eſt. Sequimini pro vexillo cuſpidem meam. Oſtendite Romanis Volſciſque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus eſſe pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio eſſet, vadit altè cuſpidem gerens; quacumque incedunt, vi viam faciunt: eò ſe inferunt objectis parmis, ubi ſuorum plurimum laborem vident; reſtituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin ſi tam pauci ſimul obire omnia poſſent, terga daturi hoſtes fuerint. U.c.332. a.C.420. *Equites pugnam reſtituunt.*

XXXIX. Et quum jam parte nullâ ſuſtinerentur, dat ſignum Volſcus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hoſtium, locus detur, donec impetu illati ab ſuis excludantur. Quod ubi eſt factum, intercluſi equites nec perrumpere eâdem, quâ tranſierant, poſſe, ibi maximè confertis hoſtibus quâ viam fecerant; & conſul, legioneſque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nuſquam viderent, ne tot fortiſſimos viros intercluſos opprimeret hoſtis, tendunt in quemcumque caſum. Diverſi Volſci, hinc conſulem ac

2 *Decurio equitum*] Turmæ in decurias dividebantur, Decuriæ præfectus vocabatur decurio.

3 *Niſi hæc.... armata cohors*] Ingeniosè Gronovius: *parmata*. Sic c. ſeq. *Ut parmatis, novæ cohorti hoſtium.* Equites non ſcuta aut clypeos, ſed parmas gerebant rotundas, leviores ac minores ſcutis clypeiſque.

U.c.332. a.C.420. legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus; qui quum sæpe conati nequissent perrumperre ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit; consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit; nox incertos diremit; tantusque ab imprudentia eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, re-

Uterque exercitus castra deserit.

lictis sauciis, & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est; quò quum circumsedentibus nuntiatum esset castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi, quâ quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu insidiarum, suos ad lucem tenuit; 4 digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat; ubi quum vâsta defertaque omnia, atque eamdem quam apud hostes fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, 5 quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat; & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quàm publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem per-

4 *Digressus*] Magis placeret *degressus*.

5 *Quibus poterat*] Vid. not. 2, ad c. 29, l. I.

vaderet, gratulantium salvos victoresque rediisse equites; & ex mœstis paulo antè domibus, quæ 6 conclamaverant suos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviàm agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, 7 quòd ad Veios eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii consulis, renovandæ in eos invidiæ. Itaque advocatâ concione, quum proditam veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœdè castra, vociferati essent: C. Junius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari jussit, coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem, aut in tempore pugnam iniisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? &, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueriisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestrâ virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios mili-*

U.C.332. a.C.420.

Tr. Pl. Tempanium terrogat de Sempronio Cos.

6 *Conclamaverant*] Pro deploratis ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulcro conderent, ter eorum nomina magnâ voce inclamare. Virgil. VI Æn. v. 506. *Et magnâ Manes ter voce vocavi.* Inde *conclamari* dicuntur ii, qui mortui creduntur.

7 *Quòd ad Veios*] Quinto antè anno. Vid. suprà c. 31.

U.c.332 a.C.420. *tes? Hæc pro virtute tua fideque, quâ unâ hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

Respondet Tempanius. XLI. Adversùs hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterùm militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore* 8 *æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent,* 9 *quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed quod viderit, referre posse. Vidisse autem se priusquam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem. Postea ab conspectu suorum ablatum. Ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse* 1 *tenuerat, præ multitudine hostium, credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitûs causâ loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quàm populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse;* precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam

8 *Æstimationem*] Judicium. Complures scripti habent, *existimationem:* cujus vocis crebrior usus est in eo qui hìc requiritur sensu.

9 *Quæ pensitanda*] Quæ vel magni animi magnaque ingenia maturè etiam expendere opus haberent.

1 *Tenuerat*] Magis placeret *tenuerit.*

consul viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat; eò missa plaustra jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac viâ nocturnâ excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta, & iratæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus 2 æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt; profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur. U.c.332. a.C.420.

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antistium, Sex. Pompilium, fecit: 3 quos & pro centurionibus

2 *Æris gravis*] Assium libralium, qui in solvendo non numerabantur, saltem ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *æris gravis*, quod distinguendum est ab *ære rudi*, quo nomine æs non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quindecim argenti marcas Paris. cum quinque unciis.

3 *Quos & pro centurionibus sibi præfecerant,... equites*] In illa nimirum nocte, quam intercluſi a cetero exercitu in tumulo ab hostibus circumsesso sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius, non *centuriones*, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi potuerant & voluerant, atque ideo sibi

U.c.333 A.C.419 sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit; creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit; quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum; itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat; *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse*; modò ad collegas: *Vos autem, 4 si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribunitiam potestatem?* Quum illi, & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consequutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii tam placabile ad

Sempronius accusatur ab Hortensio.

Donatur precibus Tempanii.

quosdam quasi centuriones præfecerant.

4 *Si reum perago*] Si ad ultimum perstо in accusando Sempronio; si reum perseveranter insequor, nec absisto ab accusatione. Particula *per* in compositione indicat absolutionem quamdam perfectionemque rei ad ultimum provectæ.

justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. U.c.333. a.C.419.

XLIII. Proximo anno, Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum; quum trepidam tantùm ostendissent aciem Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno consulis decore; itaque triumphus negatur. Cetera, ob Semproniam cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero; quam rem, ut præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præstò essent, a consulibus relatam, quum & Patres summâ ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversùs quam actionem primò & consules & Patres summâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum 5 tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæquè in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent; totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules quàm tribunos creari Num. Fabio, T. Quintio Coss. *Duplicatus quæstorum numerus.*

5 *Tribunis... creandis usi sunt*] Hæ postremæ voces *usi sunt*, & supervacaneæ sunt, nec sapere videntur Livianam elegantiam.

U.c.334. a.C.418. mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, deorum providentiâ curâque exceptam*, memorabat, *Veientibus induciis & cunctatione Æquorum stare.* 6 *Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? An bello intestino bellum externum propulsaturos?*

Quæstura promiscua plebi ac Patribus.

Quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi remittendo de summa quisque juris, 7 *mediis copularent concordiam: Patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quominus quatuor quæstores promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

U.c.335. a.C.417. L. Quintio III. &c. Tr. Mil.

XLIV. Tribunitia primùm comitia sunt habita; creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertiùm, L.

6 *Unde si quid increpet terroris*] Unde si fragor armorum, si belli minæ insonuerint. Sic planè Cic. pro Mur. n. 22. *Simul atque increpuit suspicio tumultûs.*

7 *Mediis*] Per mediam aliquam consilii viam, quâ utrique aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris aliquid concederent.

Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, perentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. 8 Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsâ suorum accensi: *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique* 9 *usurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum; non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei.* Ejus injuriâ queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum & innocentiâ tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est: (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut depositâ causâ leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quàm publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio cessura*

a.U.c.335. a.C.417.

Quæstores patricii omnes creati.

C. Sempronius accusatus & damnatus.

8 *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes*] Prius illud *omnes* delendum videtur.

9 *Usurpandi libidine*] Ut expleant naturale desiderium fruendi eo jure quod novum concessum sit.

U.c.335. a.C.417. *in trium gratiam tribunorum fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causâ ipse pro se dictâ, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, 1 quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine innoxia, ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quàm virginem decet, 2 parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus, abstinere jocis, colique sanctè potiùs quàm scitè, jussit. Eodem anno a Campanis, Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

Vestalis suspecta ob cultum amœniorem.

U.c.336 a.C.416.

Agr. Menenio, &c. Tr. Mil.

XLV. 3 Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium: annus, 4 felici-

1 *Quindecim millibus æris*] Marcis argenti Parisi. 23, unciis tribus cum dimidia.

2 *Parum abhorrens famam*] Unus Mss. teste Gronevio, habet *eam* pro *famam*. Quum autem in iis quæ præcedunt nescio quid pingue & redundans esse videatur, inde ille legendum putat: *Ab suspicione, propter cultum amœniorem... parum abhorrens. Eam ampliatam...* Porro *ampliari* dicitur reus, cujus causa nondum satis liquet, ideoque in alium diem rursum disceptanda remittitur.

3 *Insequens annus tribunos militum c. p. habuit.... annus*] Cuivis patet posterius hoc *annus* supervacuum esse.

4 *Felicitate*] Qui annus ut insignis esset periculo potiùs ingenti, quàm clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

tate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade insignis. Servitia urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt, populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes pœnas dederunt; indicibus 5 dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novi tumultûs Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, initio magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nuntiabant legati Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse; tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribunos exortum: se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla,*

U.c.336. A.C.416. *Servorum conjuratio.*

U.c.337. A.C.415. L. Sergio III. &c. Tr. Mil. *Bellum cum Lavicanis & Æquis.*

Discordia Tr. Mil.

5 *Dena millia gravis æris*] Marcæ argenti Parisienses quindecim cum quinque unciis.

U.c.337 inquit, *nec reipublicæ est verecundia, patria ma-*
a.C.415 *jestas altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam qui appetunt, consideratiùs concordiúsque, quàm cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit; decem tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensiùs in castris accendi: nihil sentire idem: pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior Reipublicæ esset, quàm ad Veios fuisset; &, velut haud dubiâ clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit; nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, re-

Prælio vincuntur. pentino impetu Æquorum 6 per supinam vallem fusi sunt, multique 7 in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fugâ turpi deseruntur; duces, legatique, &

6 *Per supinam vallem*] *Supina vallis* est quibus est a tergo, qui ex colle in vallem retrocedunt, facie in adversum collem directâ, ac proinde supino corpore.

7 *In ruina majore quàm fuga*] Quum potiùs alii super alios ruerent, quàm fugerent.

quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tus- U.c.337.
culum petiere. Palati alii per agros passim mul- a.C.415.
tis itineribus, majoris quàm accepta erat cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse; &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius *Q. Servilius dictator.*
Priscus, vir, cujus providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat, magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim prælio quum *Vincit hostes.*
dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, sequutique fugientem ex castris hostem

U.c.337 a.C.415 equites renuntiassent 8 omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illatâ de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam;* coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio, Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

U.c.338. a.C.414. Agr. Menenio II. &c. Tr. Mil.

U.c.339 a.C.413 A. Sempronio III, &c. Tr. Mil.

Discordia ex agrariis legg.

XLVIII. Turbatores vulgi erant 9 Spurii Mæcilius quartùm, & Metilius tertiùm, tribuni plebis ambo absentes creati; & quum rogationem promulgassent, ut 1 ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ, (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe

8 *Omnes Lavicanos victos*] Nobis suspecta est ultima vox, tamquam malè nata ex postremis syllabis nominis præcedentis. Certè nihil eâ est opus: & eâ suppressâ liberiùs fluit oratio.

9 *Spurii Mæcilius... & Metilius*] Ambobus nimirum cognomen erat *Spurius*.

1 *Ager ex hostibus captus*] Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, præter id quod venierat, assignatumve publicè erat, ut patet ex sequentibus.

alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset, assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen; nec tribuni militum nunc in senatu, 2 nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant: quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui Decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum consilio dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre; 3 proavum enim suum Appium Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis, per collegarum intercessionem. Facilè homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potiùs quàm majestatis memor adhibeatur oratio. 4 Pro fortuna illis animos esse; ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad causam senatus, 5 per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu prensantur a principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem. U.c.339. a.C.413.

Appii consilium de parandis intercessoribus.

2 *Nunc in conciliis.... cogendis*] Videtur delenda præpositio. *Cogendis conciliis* idem est ac *cogendo concilia.*

3 *Proavum*] Propriè abavum. De re ipsa vid. II, 44, suprà.

4 *Pro fortuna illis animos esse*] Illorum consilia ex fortuna pendere; eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

5 *Per quam universo*] Melius videretur: *Per quam quum universo ordini, tum primoribus....*

U.c.339. a.C.413. fionem comparavere. Posteroque die quum ex compositio relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque *jam nec consilium sibi suppetere* diceret, *nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio; in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis.* Fremitus deinde universi senatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur; tum silentio facto, ii qui præparati erant gratiâ principum, *Quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipublicæ esse, ei se intercessuros* ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione advocatâ, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliâque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

U.c.340. a.C.412. P. Cornelio, &c. Tr. Mil. XLIX. 6 Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio 7 principum distuliisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum

6 *Duo assidua bella*] Dele vocem *assidua*, quæ abest a plerisque codicibus.

7 *Principum*] Intellige Veientes principes.

Lavicanum

Lavicanum factæ erant, noviſque colonis bellum illatum ; quam noxam quum ſe conſenſu omnium Æquorum defenſuros ſperaſſent ; deſerti ab ſuis , ne memorabili quidem bello , per obſidionem levemque unam pugnam , & oppidum & fines amiſere. 8 Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis , ut rogationem ferret , quâ Volas quoque , ſicut Lavicos , coloni mitterentur, per interceſſionem collegarum , qui nullum plebiſcitum niſi ex auctoritate ſenatûs paſſuros ſe perferri oſtenderunt , diſcuſſum eſt. Volis inſequente anno receptis Æqui , coloniâque eò deductâ , novis viribus oppidum firmarunt , tribunis militum Romæ conſulari poteſtate Cn. Cornelio Coſſo , L. Valerio Potito , Q. Fabio Vibulano iterùm , M. Poſtumio Regillenſi. Huic bellum adversùs Æquos permiſſum eſt , pravæ mentis homini ; quam tamen victoria magis , quàm bellum oſtendit. Nam exercitu impigre ſcripto , ductoque ad Volas , quum levibus prœliis Æquorum animos fregiſſet , poſtremò in oppidum irrupit ; deinde ab hoſtibus in cives certamen vertit : &, quum inter oppugnationem prædam militis fore ediciſſet , capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ cauſam exercitui fuiſſe , quàm quòd in urbe nuper direpta , coloniaque nova , minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram , poſtquam ab collegis arceſſitus propter ſeditiones tribunitias in urbem revertit , audita vox ejus in concione , ſtolida ac prope vecors : quâ Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti ; ſimul Volas quoque ut

U.c.340. a.C.412.

U.c.341. a.C.411. Cn. Cornelio , &c. Tr. Mil.

M. Poſtumii vox ſtolida & vecors.

8 *Tentatum ab L. Sextio.... diſcuſſum eſt*] Quod tentaverat L. Sextius.... diſcuſſum eſt. Hujus loquendi formæ exempla jam obſervavimus & explicavimus, not. 1 , ad I , 52 , & not. 3 , ad IV, 16.

U.c.341. a.C.411. mitterentur coloni laturum se dicenti, 9 *Dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse;* 1 *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint;* quod auditum, non concionem magis, quàm mox Patres offendit: & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantùm, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quàm Postumium in disceptationem trahebat. Tum verò secundùm tam sævum atque inhumanum dictum,

Sextius T. P. in eum invehitur.

Auditis, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? Tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversùs tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari cur pauci jam vestram suscipiant causam; quid ut a vobis sperent? an honores? quos adversariis vestris potiùs quàm populi Romani propugnatoribus datis. Ingemuistis modò, voce hujus auditâ; quid id refert? Jam si suffragium detur, hunc qui malùm vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit.

9 *Dignos enim esse.... eorum urbem... esse*: Vitiosa verborum constructio. Amplectenda videtur Tan. Fabri conjectura: *dignum*, i. e. æquum *enim esse...*

1 *Malum quidem militibus meis*] Malum quidem habebunt milites mei, & gravi pœnâ coercebuntur. Sermo minax, & in servos sæpius, quàm in liberos, usurpatus. Unde infrà: *Auditis, Quirites, sicut servis malum minantem militibus?*

Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus? Itaque quum fremitus apertè esset, & quæstor P. Sestius eâdem violentiâ coërceri putaret seditionem posse, quâ mota erat, misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turbâ excedit: insuper increpante qui vulneraverat, *Habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit, acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis; postremò, quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum quos 2 necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum summoventes passim lictores, centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant; sed ea contentio ex certamine alio pendebat: quòd cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irâque, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summâ ope ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consulàribus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes Patres fuit. U.c.341. a.C. 11.

Ab exercitu lapidibus obruitur Postumius.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quo- U.c.342. a.C.410. M. Cornelio, L. Furio Coss.

2 *Necari sub crate*] Hoc supplicii genus clariùs describitur, l. 1, c. 51.

U.c.342 a.C.410. que tempore ad plebem ferrent : plebesque præficeret quæstioni quem vellet. 3 A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur ; qui summâ moderatione ac lenitate, per pau-

Quæstio de Postumii cæde. corum supplicium, quos sibimetipsos conscisse mortem satis creditum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret : *Jacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur ; quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici : quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possessio per injuriam agro publico Patres pellebat. Tum hæc ipsa indignitas angebat animos : non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse ; sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversùs Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus prædæ quàm speraverant fuit, quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte, oppidum reliquerunt ; postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

3 *A plebe consensu populi*] Posset utcumque exponi : plebiscito tributis comitiis lato, quod subsequuta est lex centuriatis comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deletâ voce *populi*, legere : *A plebe consensu*, i. e. consentientibus suffragiis, *negotium mandatur consulibus*. Vox *consensu* eodem modo absolutè ponitur suprà l. III, c. 38. *Consensu invisum imperium.*

LII. Annum modestiâ tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm pernicioſior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum, curamque corporum 4 nutriendorum avertit: minúsque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. 5 Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames quàm pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti; maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt, quum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At 6 ubi hæ sollicitudines discessere, omnia qui-

U.c.343. a.C.409. Q. Fabio, C. Furio Coss.

Pestilentia.

Inopia frugum.

U.c.344. a.C.408. M. Papirio, C. Nautio Coss.

4 *Nutriendorum*] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur l. VII, c. 4, *nutriendum vitium*, i. e. clementibus remediis curandum.

5 *Defunctâ civitate*] Quum civitas a pestilentia ita liberata esset, ut nulla major contigisset clades, quàm plurimorum morbi, perpauca funera.

6 *Ubi hæ sollicitudines discessere*] Legi jubet Gro-

U.c.344. a.C.408. bus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

Man. Æmilio, C. Valerio Coss. *Bellum cum Æquis.*

LIII. Manio Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede sequutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nuntiatur arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contrà vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere; decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen, pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. *Valerio consuli se, 7 damnum aliamque coërcitionem, adversùs intercessionem collegæ, delectûs causâ, detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum 8 collum torsisset; metu ceteri sacra-

novius *decessere.*

7 *Damnum*] *Damnum* propriè videtur intelligi de eo quod jacturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infrà VII, 4. *Damnum inhibenti*, i. e. inferenti: quomodo suprà III, 38, *ad imperium inhibendum.*

8 *Collum torsisset*] Ma-

mento dixere. Ductus exercitus ad Carventa- U.c.345.
nam arcem, quamquam invisus infestusque con- a.C.407.
suli erat, impigre primo statim adventu, de-
jectis qui in præsidio erant, arcem recepit; præ-
datores ex præsidio per negligentiam dilapsi,
occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex
assiduis populationibus, quòd omnia in locum
tutum congesta erant, fuit aliquantum; vendi-
tum sub hasta consul in ærarium redigere quæs-
tores jussit, tum prædicans participem prædæ
fore exercitum, quum militiam non abnuisset.
Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ;
itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans
introiret, alternis inconditi versus militari licen-
tiâ jactati, quibus consul increpitus, Mænii
celebre nomen laudibus fuit, quum ad om-
nem mentionem tribuni, favor circumstantis
populi plausuque & assensu cum vocibus mili-
tum certaret. Plusque ea res, quàm 9 prope
solennis militum lascivia in consulem, curæ
Patribus injecit; & 1 tamquam haud dubius in-
ter tribunos militum honos Mænii, si peteret,
consularibus comitiis est excluſus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius U.c.346.
Cossus, L. Furius Medullinus iterùm. Non aliàs a.C.406.
ægriùs plebs tulit, tribunitia sibi comitia non Cn. Cor-
commissa; eum dolorem quæstoriis comitiis nelio, L.
simul ostendit & ulta est, tunc primùm plebeiis Furio II.
Coss.

nus injici a lictoribus jussis-
set. Familiaris loquutio,
collo obtorto rapere, id est,
per vim, injectis in caput
& collum manibus.

9 *Prope solennis*] Quæ
prope in consuetudinem
abierat.

1 *Tamquam haud dubius*]
Senatus, qui videret haud
dubium inter Tribunos mi-
litum honorem Mænii, si
peteret, id est, Mænium
haud dubiè perventurum
esse ad Tribunatum mili-
tum, si peteret, spem ho-
noris ei ademit, indictis
consularibus comitiis, in
quibus ratio ejus haberi
non poterat.

U.c.346. a.C.406. quæstoribus creatis : ita ut in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus ; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem 2 avidissimo adeo populo ostentantes : quum affirmassent nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi : quæsturamque eam 3 non honoris ipsius fine æstimabant ; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. 4 Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere : negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse ; qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flamineque*, 5 *nusquam aliò quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces ; Patres omnia

Quæstores plebeii, indeque discordia.

2 *Avidissimo adeo*] Avidissimo proinde ; nempe quia multæ & magnæ res ostentabantur.

3 *Non honoris ipsius fine*] Non honore ipso tenus ; non tanti modò, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

4 *Patres... non pro communicatis*] Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tamquam communicatis, sed tamquam amissis. Quia e quatuor quæstoriis locis tria plebeii tenebant, Patres queruntur non tantùm communicatos esse cum plebeiis honores, sed planè amissos sibi.

5 *Nusquam aliò*] Ad nihil aliud adhibiti.

quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contrà tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. U.c.346. a.C.406.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: quum mirâ opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur; ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt, obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, 6 generosique jam, ut inter plebeios; duo singuli singulos sibi consules asservandos assiduâ operâ detumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia quæ petebant tribuni expediebant; inclinante deinde fortunâ ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit; nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum tribunus plebis: haud dubiè Ici- *Volsci & Æqui bellum inferunt.* *Discordia domestica.*

6 *Generosique jam*] Qui jam inciperent aliquâ generis claritudine nobilitari, *ut inter plebeios* tamen, apud quos nulla tunc nobilitas erat.

U.c.346. a.C.406. lios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatûs 7 petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda subsiterit, incertum diversi auctores faciunt: 8 illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum; Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent, ita eventu comitiorum Patres vicere; namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium

U.c.347. a.C.405. C. Julio, &c. Tr. Mil. *Bellum a Volscis & Æquis illatum.*

tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde &

7 *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeiis, proindeque Icilii, quum fieri consules omnino non possent, insimulari quoque non poterant affectati consulatûs. Præterea eo senatusconsulto, quo denotati haud dubiè Icilii suprà dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non a consulatu sed a tribunatu militum. Unde existimamus mendum esse in voce *consulatum*, & ejus loco legi posse *consularem*. *Quos mercedem*, id est, pro mercede *seditiosi tribunatûs petere consularem* nempe tribunatum *insimulabant*. Tam dici potest *tribunatus consularis*, quàm *tribuni consulares*: quo nomine illi magistratus appellantur infrà, V, 25, & VI, 39.

8 *Illa pro certo habenda*] Sic suprà I, 3. *Quis rem tam veterem pro certo affirmes?*

Æquos, seu Carventana arx retenta, in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisset, fama affertur, summâ vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse; eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, *Quòd abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent; jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua 9 divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc quum inflammarentur animi; ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit; quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebei læti discordiâ Patrum, *Nihil esse in his auxilii* dicerent, *qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, 1 communicata respublica esset; tum se animadversuros, ne quâ superbiâ magistratuum irrita senatusconsulta essent. Interim patricii soluti legum magistratuumque verecundiâ,* U.C. 347. a.C. 405.

9 *Divisa habere*] Elegantius videretur *divisui*. Vid. not. 4, ad I, 54.

1 *Communicata respublica*] In societatem reipublicæ gerendæ admissi plebeii.

U.c.347. a.C.405. *per se quoque tribunitiam potestatem agerent.* LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem, disseruere, tum Ahala Servilius tribunus militum; *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribunitiam potestatem adversùs se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ; sed quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratiâ rempublicam fore: &, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximâ dicturum; ac, si quis intercedat senatusconsulto, 2 auctoritate se fore contentum.* Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes 3 tuliſſet, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit; uno atque eo facili prælio cæsi

P. Cornelius dictator.

2 *Auctoritate*] *Auctoritas senatûs* est judicium senatûs perscriptum, cui legitima senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut numerus senatorum sufficiens non adesse, aut non loco dieve idoneo, aut edicto non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cujus id jus esset; tum senatusconsultum fieri non poterat: judicium tamen senatûs perscribebatur, eaque *auctoritas* vocabatur.

3 *Tuliſſet*] Consequutus esset.

ad Antium hostes; victor exercitus depopulatus Volscum agrum; castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita gesto, ut tantùm non defuisse fortunæ videretur, felicitate quàm gloriâ major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior 4 cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; sic tum primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala; hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

U.c.347. a.C.405. *Victi Volsci.*

U.c.348. a.C.404. L. Furio, &c. Tr. Mil.

LVIII. Eo anno, quia 5 tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ; quibus venientibus

4 *Cura Patribus incessit*] Observa verbum *incessit*, etiam pro *invasit* positum, ut hoc loco, cum dandi casu jungi. Sic Virg. Georg. IV, 67. *Nam sæpe duobus Regibus incessit magno discordia motu.*

5 *Tempus induciarum.... exierat*] Suprà c. 35, anno ante hunc undevicesimo *Veientibus annorum viginti induciæ datæ* dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat: nisi fortè placuerat harum initium sumi a fine priorum induciarum, quarum dies exiisse dicitur anno 328, suprà c. 30.

U.c.348. A.C.404. 6 ad finem legatio Veientium obviàm fuit. Petere ne, priusquam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur: tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio; ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit quàm in tribunis; 7 qui, quia summâ vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites, non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatûs, qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres agre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juven-

Amissum Verrugine præsidium.

U.c.349. A.C.403. P. & Cn. Cornelliis, &c. Tr. Mil.

Decretum senatûs de indicendo Veientibus bello.

6 *Ad finem*] Ad fines agri Veientis. Sic infrà IX, 6, *ad finem Campanum.*

7 *Qui, quia*] Non imeritò videtur Gronovius delere voculam *qui*, tamquam nocentem sensui, & malè natam ex repetitione *τὸ quia.* Sensus est: *Quia summâ vi restare* i, e. resistere *nuntiabantur* præsidiarii milites, *parum cogitaverunt* Patres nullam virtutem posse plus efficere, quàm pateretur humanarum virium modus.

tus, *Nondum debellatum cum Volscis esse*: 8 *modò* U.c.349.
duo præsidia occidione occisa, & cum periculo a.C.403.
retineri; nullum annum esse, quo non acie dimicetur; &, 9 *tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc suâ sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militiâ, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* 1 prensantesque veteranos, stipendia cujusque & vulnera ac cicatrices numerabant: *Quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus, concionibusque interdum, agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ 2 legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, post- *Bellum cum Volscis.*

8 *Modò duo præsidia*] Videlicet apud Verruginem priore anno, & apud arcem Carventanam tribus antè annis. Quod autem additur *& cum periculo retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *præsidia* hîc accipitur primò pro præsidiariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

9 *Tamquam pœniteat laboris*] Tamquam non satis laboris a plebe tolerari putent.

1 *Prensantesque veteranos*] Et veteranorum corpora prensantes ostentantesque.

2 *Legis*] De indicendo Veientibus bello: quam, si hoc tempore ferretur quum ingrata populo erat, rejici apparebat.

U.c.349. quam nullo loco castra Volscorum esse, nec
a.C.403. commissuros se prælio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras; quacumque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt, urbs prona in paludes; ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, quâ nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere; ad quem tumultum obstupefacti, qui adversùs Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedêre scalas admovendi: plenaque hostium cuncta erant, & immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium, armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum 3 pronuntiatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur; a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuere: eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum

3 *Pronuntiatum repentè... exuit*] Diditum repentè pronuntiatumque per præcones ducum Romanorum imperium, ne quis præter armatos violaretur, impulit reliquam omnem hostium multitudinem, ut volens & suâ sponte arma poneret.

deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, 4 ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. U.c.349. C.403. *Decretum militibus stipendium.*

LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos : effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. 5 Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset ; tum, quòd ultro sibi oblatum esset, 6 non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, 7 *Tam id* *Calumniæ tribunorum*

4 *Ut stipendium miles*] Hìc miles sumitur pro pedite. Equiti enim non assignatum est stipendium, nisi quarto post hunc anno. Vid. l. V, c. 7.

5 *Quum commoditas juvaret*] Quum illa commoditas multùm placebat, quòd res familiaris acquiescereet... tum eo efficiebatur multiplex, id est, multo majus gaudium, quòd munus hoc ultro sibi oblatum esset. De particulis *quum tum* vid. not. 2, ad c. 21, l. I.

6 *Non a tribunis plebis umquam agitatum*] Mentio jam aliqua facta erat stipendii militibus constituendi. Vid. suprà c. 36. Sed leviter ac semel tantùm jactata res in oblivionem abierat.

7 *Tam in lætum Patribus universis*] Supervacanea hìc est vox *universis*. Meliùs fortasse transferretur post particulam *nec*. *Tam id lætum Patribus, nec universis*, i. e. universæ civitati *prosperum fore*.

U.c.349. a.C.403. *lætum Patribus universis, nec prosperum fore, quàm ipsi crederent; consilium specie primâ melius fuisse, quàm usu apparuturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? Ex alieno igitur aliis largitos; neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare quàm ipsi militassent, 8 & eosdem in sua stipendia impensas feciisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis; postremò indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contuliſſet. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: &, quia nondum argentum signatum erat, 9 æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, 1 speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summâ fide ex censu contuliſſet, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt; quos quum & a Patribus collaudari, & a militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum; & lege perlatâ de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

Tributum indictum.

Patres conferunt primi.

Plebs sequitur.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capi-

8 *Et eosdem*] Et simul in sua stipendia impensas feciisse, quum nihil e publico militantes acceperint; simul in aliorum stipendia impensas facere, quum tributum conferant, unde illis stipendium persolvatur.

9 *Æs grave*] Vid. suprà not. 4, ad c. 41.

1 *Speciosam etiam collationem faciebant*] Efficiebant ut collatio tributi etiam speciem, id est, pompam, dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

tolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterùm, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterùm, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veii sunt; sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitûsque ad Volscum avocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertiùm, Mannium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterùm. Cum Volscis, inter Ferentinum atque Ecetram, signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta; inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, 2 præterque arcem cetera capta; in arcem munitam naturâ globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales; arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto; tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset: ab eo milites per locum arduum accepti, cepere; a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit. Dirutâ & arce & urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis; omnisque vis Romana

U.c.350. a C.402. T. Quintio, &c. Tr. Mil.

Obsessi Veii.

U.c.351. a.C.401. C. Valerio III, &c. Tr. Mil.

Victi Volsci.

2 *Præterque arcem*] Sexies intra paucos versus *arcem* vel *arx* repeti observabit lector.

U.c.351. Veios converſa eſt. Proditori, præter liberta-
a.C.401. tem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volſcorum fuiſſe credant. Præbet errorem, quòd ejuſdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: ſed eam reges Romani delevere, Cæretumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus exſcidium eſt dictum.

EPITOME
LIBRI QUINTI LIVIANI.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt; ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi, nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primùm equis suis merere cæperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consequutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est; nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati a senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt; & quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt. 1 Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens crea-

1 *Coactis.... Romanis descendere, ut*] Rectè videtur Gronovius adjicere voculam *eò* antè verbum *descendere*. *Eò descendere ut*, idem est ac, durissimam hanc conditionem subire, ut...

eus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, cēciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem; quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum veniisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles, hîc optimè manebimus.

LIBER V.

U.c.352. a.C.400. I. PACE alibi partâ, Romani Veiique in armis erant, tantâ irâ odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversâ ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum: Man. Æmilio II, &c. Tr. Mil. octo[1], quot numquam antea, creati Manius Æmilius Mamercinus iterùm, L. Valerius Potitus tertiùm, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus.

Veientes regem creant. Veientes contrà tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quàm ipsius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque; quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, 2 arti-

1 *Octo*] Probabilius est, sex tantùm hoc anno tribunos militum fuisse: M. autem Camillum & M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

2 *Artifices*] Scenicos: eos qui ludicris artibus operam dabant, puta histriones, tibicines, &c.

fices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit; cujus decreti suppressa fama est Veiis propter motum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non 3 vani sermonis auctore habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent; alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: 4 aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur. U.C.352. a.C.400.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis, in obsidione quàm in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum; quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quòd æra militibus sint constituta: nec se fefelliſſe, id donum inimicorum veneno illitum fore.* 5 *Veniſſe libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? Nullam profectò aliam inventuros,* *Hibernacula ad Veios.*

Tribunorum pl. querelæ de hibernaculis.

3 *Vani*] Inconsiderati, temere ac sine consilio jactati.

4 *Aliis*] Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* advertebatur auxilia.

5 *Veniſſe*] Venundatam esse.

U.c.352. a.C.400. *quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea & subigi multo acrius, quàm Veientes; quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris, situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos Decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent: quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò; non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos, & cives eorum, non servos militare; quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.* Hæc taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem

nem habuit : *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis, vestrâ, an suâ causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno* U.C.352. I.C.400. *Respondet Ap. Claudius* *desisse dubitari certum habeo : & quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quòd secundis potissimùm vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, umquàm æque quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse ? Quid illos aliud aut tum timuisse créditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribunitiæ potestatis rentur esse ? Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt : qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem ? utrùm militantium adversarii estis, an causam agitis ? Nisi fortè hoc dicitis*, Quicquid Patres faciunt, displicet ; sive illud pro plebe, sive contra plebem est : *&, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent, sic vos interdicitis Patribus commercio plebis : ne nos comitate ac munificentiâ nostrâ provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, &, quantum in vobis esset, indulgere potiùs comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit ? quæ si perpetuæ concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse ?*

IV. *Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infectâ re a Veiis exerci-*

U.c.352. a.C.400. *tum noluerunt, non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. Quam orationem, non apud vos solùm, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent.* 6 *Quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est; labor voluptasque dissimillima naturâ, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, & lætus stipendium accipit; æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat?* Annua æra habes, annuam operam ede; an tu æquum censes militiâ semestri solidum te stipendium accipere? *Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent*

6 *Quonam modo igitur*] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri, quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo, inquit, negabant tribuni danda esse æra militibus, quia numquam data essent. Novitatem rei tum exagitabant in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi faveat, & ipsis in præsenti causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est, quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere?

qui mercenario milite utuntur; at nos tamquam cum civibus agere volumus; agique tamquam cum patria nobiscum, æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos; si non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est, ob unam mulierem, ab universa Græcia, quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ annuam oppugnationem perferre piget. Scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. 7 Septies rebellarunt: in pace numquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversùs nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? U.C. 352. a.C. 400.

V. *Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis; agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non a cupiditate solùm ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud quod*

7 *Septies rebellarunt*] Vid. suprà IV, 32.

U.C.352. A.C.400. *propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repentè volunt, quale est? Vallum, fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid* 8 *vineas,* 9 *testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum, loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem iursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ? Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. Loquor de opere & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obliviscimur nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros, quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res,* 1 *quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura*

8 *Vineas*] Vid. not. 1, ad c. 17, l. II.

9 *Testudines*] Hic intellige machinas vineis & usu & formâ non absimiles.

1 *Quàm inutiles*] Quàm damnosæ. Sic sæpe utitur illâ voce Cicero.

operum tanto labore factorum : vastatio imminens finium nostrorum : Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra : non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, 2 cibi gratiâ præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat. U.c.351. a.C.400.

VI. *Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimùm intererat, insuescere militem nostrum, non solùm 3 partâ victoriâ frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare ; &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri ; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes sylvasque rapit : belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet ? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint ? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant ? non æstus, non frigora pati possint ? Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat : contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse ; & se juxtà hieme atque æstate bella gerere posse ; nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis ; & meminisse, 4 hanc ipsam potestatem*

2 *Cibi gratiâ*] Cibi præsentis voluptate impertiendâ.

3 *Partâ*] Editio Clar. Drakenborkii præfert *paratâ* : optimo sensu. *Paratâ victoriâ frui* est tam facilè vincere, ut potiùs devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quàm illam tuis viribus reportare videare.

4 *Hanc ipsam potestatem*] Potestatem tribuniciam, creatam in Sacro

U.c.352. a.C.400. *non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantùm, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis sequuturum ex hac re putatis, utrùm tandem finitimi populi Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quàm victoriam noverit, nec impetu potiùs bella quàm perseverantiâ gerat? Quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum pleraque munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veientibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut* 5 *non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos; morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis*

monte.

5 *Non obsidionis tædio, non denique regni*] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantùm habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam *denique*. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: *multi nuntii, fama denique.... ipsa*: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco *non denique regni* erit, non ipsius quoque regni.

auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. 6 Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebei loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuetis æqui audire; & dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere finitis. Reliquum est, ut quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant; & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ. U.c.352. a.C.400.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subitò, 7 unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus essent; dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custo- *Opera Rom. ad Veios incendio absumpta.*

6 *Fustuarium*] Militaris pœna est, quæ sic a Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo facto omnes ejusdem legionis milites, quà fustibus, quà saxis inibi intra castra sontem, ut plurimum, necant. Sed & si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis redire liceat, neque quisquam necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissimè pereunt.

7 *Unde minimè quis crederet*] Lege, *quod minimè quis crederet.* Infrà, XXII, 24. *Ipse autem, quod minimè quis crederet, quum hostis propiùs esset...*

U.c.352. A.C.400. diuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repentè, 8 quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis. 9 *Pedestris ordinis se* aiunt *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quò aliò ducere velint; si Veios ducti sint,* negant, *se inde priùs, quàm captâ urbe hostium, redituros esse.* Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est; non enim, sicut

Equites equis suis merentes.

Plebs pedestrem militiam extra ordinem profitetur.

3 *Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati*] Qui eum habebant censum, ea borra, ut in equestrem ordinem referri possent; sed quibus nondum equi publici assignati erant a censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus a censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur *publicus*, quia & a magistratibus populi Romani dabatur, & de publico emebatur, & alebatur, ut memoravit Livius suprà I, 43.

9 *Pedestris ordinis*] Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendare possis: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam reip. polliceri.* Nisi fortè quis malit: *Pedestris ordinis vices aiunt nunc esse.*

equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illâ concordiâ dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs: certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ: donec revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore; placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam 6 æra procedere.* Et equiti certus numerus æris est assignatus; tum primùm 7 equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit; ab urbe commeatus intentiore quàm antea subvehi curâ, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset. U.c.352. a.C.400.

Stipendium equiti assignatum.

U.c.353. a.C.399. C. Servilio III. &c. Tr. Mil.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterùm, Manium Ser-

6 *Æra procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent. Eodem sensu l. XXV, c. 5, dixit Livius *stipendia procedere.*

7 *Equis merere*] Videtur hîc interjiciendum *suis*, quemadmodum & in Epitome hujus libri, & suprà hoc ipso capite legitur. Huc usque non alii equites fuerant in exercitibus Romanis, quàm quibus equi publici assignati essent.

U.c.353. gium iterùm. His tribunis, dum cura omnium
a.C.399. in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, 8 proditis repentè portarum custodibus oppressum est; minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat; nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversùs hostes animi habuerunt: & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Falisco rum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinatò ad Veios accessere. Fortè eâ regione, quâ Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant; eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra oppugnabantur: concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. Una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversùs Capenatem ac Falisco um, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque; is, quum pleraque

8 *Proditis repentè portarum custodibus oppressum est*] Junge sibi invicem *repentè oppressum est*.

castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremò desertis munitionibus perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt; ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis; 9 pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt. U.C.353. a.C.399.

IX. Primores Patrum, sive culpâ, sive infelicitate imperatorum, tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum; sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobris magistratum occiperent.* In quam sententiam quum 1 pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere; at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decem- *Tr. Mil. puns abdicare cogitur.*

9 *Pauci reipublicæ*] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia præoccupaverunt.

1 *Pedibus iretur*] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 1, ad 3, 41.

U.c.353 a.C.399 bres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè, minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nec ego libenter experirer quàm non plus* 2 *in his juris, quàm in vobis animi esset. Sed nefas est tendere adversùs auctoritatem senatûs. Proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobris magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

U.c.354. a C.398 L. Valerio IV. &c. Tr. Mil. X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterùm, Manio Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterùm, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta; nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis ut Anxur ab hostibus recuperaretur; & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè 3 consulari potestate fuerant, excivere.

2 *In his*] In minis vestris. 3 *Consulari potestate*

Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantùm autem augebatur militum numerus, tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *Ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent. Unum bellum* 4 *annum jam tertium trahi, & consultò malè geri, ut diutius gerant; in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non ætatis, nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies umquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant, æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant.* Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur; U.C. 354. U.C. 398. *Tributum ægre collatum.*

Antè hæc verba vel adde, vel supple *tribuni militum.*

4 *Annum jam tertium*] Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verùm hîc numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hibernacula circa Veios ædificari cœpta. Quod quidem mirum videri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potiùs dicendo rem, quàm minuere debuerint. Libenter legeremus *annum jam quintum.*

U.c.354. a.C.398. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ [5] legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium; is *quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse* vociferans; *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis, non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eò devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum affectæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. [6] Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se* memorant. *Omnium namque malorum in Ser-*

Duo Tr. Mil. anni superioris accusati.

5 *Legis Treboniæ*] Vid. l. III, c. 65.

6 *Quum arderent invidiâ*] Quum invisi & infames apud populum essent. *Invidia* plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

gio Virginioque causas esse ; nec id accusatorem magis arguere , quàm fateri reos ; qui noxii ambo , alter in alterum causam conferant , fugam Sergii Virginius , Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse , ut multo verisimilius sit compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam. 7 Ab his & priùs datum locum Veientibus ad incendenda opera , belli trahendi causâ ; & nunc proditum exercitum , tradita Falisci Romana castra. Omnia fieri , ut consenescat ad Veios juventus ; nec de agris , nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni , 8 frequentiâque urbanâ celebrare actiones , & resistere conspirationi patriciorum possint. 9 Præjudicium jam de reis & ab senatu , & a populo Romano , & ab ipsorum collegis factum esse ; nam & senatusconsulto eos 1 ab republica remotos esse ; & recusantes abdicare se magistratu , dictatoris metu ab collegis coërcitos esse ; & populum Romanum tribunos creasse , qui non Idibus Decembribus die solenni , sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent , quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot judiciis confossos prædamnatosque venire ad populi judicium : & existimare defunctos se esse , satisque pœnarum dedisse , quòd duobus mensibus citiùs

U.c.354 a.C.398.

7 *Ab his*] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius & Virginius , quum opera a Veientibus incensa sunt.

8 *Frequentiâ... urbanâ celebrare actiones*] Frequentiâ urbanæ multitudinis robur & dignitatem conciliare actionibus tribunitiis.

9 *Præjudicium jam de reis ... factum esse*] Jam præjudicatam esse reorum causam , & illos , antequam a tribunis dies eis diceretur , damnatos jam esse ab senatu , &c.

1 *Ab republica remotos*] Ab administratione reipublicæ remotos , quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

U.c 354. a.C.398. *privati facti sint : neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam ; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum, 6 plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint ; non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Numquam deos ipsos admovere nocentibus manus ; satis esse, si occasione ulciscendi læsos armet.*

Damnati. XII. His orationibus incitata plebs 7 denis millibus æris gravis reos condemnat ; nequicquam Sergio Martem communem belli, fortunamque accusante ; Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ esset. 8 In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent : quùm tot exercitibus stipendio opus esset, 9 resque militiæ ita prospere

6 *Plenum vulnerum ac pavore*] Magis placeret, *pavoris*.

7 *Denis millibus æris gravis*] Id est, argenti marcis Parisiens. 15, cum unciis 5.

8 *In hos versa ira populi*] Priùs irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virginiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

9 *Resque militiæ ita prospere*] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur speratâ victoriâ.

gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum U.c.354.
spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, a.C.388.
recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præ- *Bellum*
rant tribuni militum M'. Æmilius, & Cæso *multi-*
Fabius. A M. Furio in Falisçis, & Cn. Cor- *plex.*
nelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, &, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur: &, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis *Tr. Mil.*
in Patres, quum tribuni plebis nunc illud *plebeius.*
tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, 1 usurpandi juris causâ, P. Licinius U.c.355.
Calvus tribunus militum consulari potestate a.C.397.
crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. P. Licinio Calvo, &c.
Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, Tr. Mil.
L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, 2 ve-

1 *Usurpandi juris causâ*] Ut jure suo plebs frui inciperet.

2 *Vetus tantùm senator*] Hoc primùm loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeiis patuerit, non satis constat, nec certi

U.c.355. a.C.397. tus tantùm senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, 3 triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt; collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit; plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit; cujus insanabili 4 per-

U.c.356. a.C.396 M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur.

3 *Triplex stipendium*] Triplum ejus quod pediti dabatur.

4 *Pernicie*] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antiquè. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis pernicies esset. Sic l. VI, c. 6, absolutè ponitur, *tanto de se consensu civitatis.*

nicie quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt; Duumviri sacris faciundis, 5 lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque, & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est; totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis; namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repentè Capenates Falisque subsidio venissent, adversùs tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii; itaque 6 majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Falisci intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit; repulsos deinde insequuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, 7 veluti fortè oblati populatores Ca-

U.c.356. a.C.396.

Lectisternium primum.

5 *Lectisternio*] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponebantur simulacra: tum convivium apponebatur.

6 *Majoribus castris*] E majoribus castris: & forsitan excidit præpositio.

7 *Veluti fortè oblati po-*

U.c.356. penatis agri, reliquias pugnæ absumpsere:
a.C.396. & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quàm belli cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes non homines modò, sed deos etiam 8 excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *Priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubiâ irâ deûm: quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, 9 discriminaque gentium confundi.* Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam ho-

pulatores] Suspectum est nobis τὸ *veluti*, cujus vocis nullus hîc sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Vti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hîc agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum Capenatem excesserant, palantes jam Falisços Capenatesque, reliquias pugnæ, fortè oblati, delevere.

8 *Excipiebant*] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hîc esse, ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant.

9 *Discrimina... gentium*] Vid. not. 2, ad IV, 1.

noratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm, Q. Servilium Fidenatem iterùm, Q. Sulpicium Camerinum iterùm. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est; tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena prædas ingentes egere; nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset. U.c. 357. a.C. 395. L. Valerio V, &c. Tr. Mil.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque; & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent haruspices non erant; in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior 1 interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum 2 cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam Veiis Romanum potiturum.* Quod primò velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quisnam is esset, 3 qui per ambages involuta dicta jace- *Albanus lacus in altitudinem inusitatam crevit.* *Haruspex Etruscus.*

1 *Interpres fatis*] Qui interpretaretur & edoceret deûm voluntatem.

2 *Cecinit*] Verbum proprium de vaticinantibus.

3 *Qui per ambages*] Qui obscura quædam & ambagibus involuta dicta jace-

U.c.357. bages de lacu Albano jaceret; postquam audi-
a.C.395. vit haruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit; qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut exscidium patriæ* 4 *fatale proderet. Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quæ dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse,* 5 *ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde, 6 quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem,

Ejus responsum de lacu Albano.

ret. Hoc autem obscurum fortasse videbatur militi Romano, quòd Etruscus senex non explicarat quonam modo emittenda aqua ex lacu foret.

4 *Fatale*] *Fatale est* quidquid pertinet ad fata. Itaque hîc *exscidium fatale* est exscidium fatis decretum. Paulò infrà *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

5 *Ut quando*] Delenda est particula *ut*, quæ vitiosam orationis structuram facit.

6 *Quæ solennis derivatio esset*] Quæ legitima & diis accepta derivatio esset; quonam modo dii juberent aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sorteſque oraculi 7 Pythici exspectandas. U.C.358. a.C.394.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. L. Julio Iulo II, &c. Tr. Mil. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti; quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt; *Aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persequuturos.* Romanis indignitas major quàm cura populationis Tarquinienſium fuit; eo nec magno conatu susceptа, nec in longum dilata res est. A Postumius, & L. Julius, non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere; multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio

7 *Pythici*] De hoc Apollinis cognomine, & de voce *sortes*, vid. not. ad c. 56, l. I.

U.c.358. incognita (erant autem ea pleraque hostium
a.C.394 ipsorum) 8 sub hasta veniere ; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Veiens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, 9 aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas ; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris ; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato : sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profectò aliud esse, quàm magistratus vitio creatos, 1 Latinas, sacrumque in Albano

8 *Sub hasta*] Hastâ positâ : quod in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

9 *Aquam... rigabis*] Sic Virg. IV Georg. v. 115, *& amnes irriget imbres.*

1 *Latinas*] Ferias. Earum auctor Tarquinius Superbus, qui post ictum cum Latinis fœdus, (de quo noster l. 1, c. 52,) cui & Hernici, & quidam e Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis memoria numquam aboleretur, commune horum omnium populorum sacrum instituit, quod Jovi Latiari quotannis in monte Albano fieret. Hujus sacri participes erant septem supra quadraginta populi : Romani præerant. Hoc quum celebraretur, ab omni vi ac bello cessmonte

monte non rite 2 concepiſſe; unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu; auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet priùs, *Ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Voltumnæ habita, poſtulantibuſque Capenatibus ac Faliſcis, ut Veios communi animo conſilioque omnes Etruriæ populi ex obſidione eriperent, reſponſum eſt: *Antea ſe id Veientibus negaſſe, quia, unde conſilium non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent; nunc jam 3 pro ſe fortunam ſuam illis negare; 4 maximè in ea parte Etruriæ gentem inuſitatam, novos accolas Gallos eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit: ſanguini tamen nominique & præſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut, ſi qui juventutis ſuæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum

U.c. 358. a.C. 394.

ſabatur. Tarquinius unum diem iis feriis dicaverat: alter adjectus eſt poſt exactos reges; tertius, poſt plebem Patribus reconciliatam anno 261; quartus denique poſt legem de plebeio conſulatu latam. Mos erat, ut conſules non antè in provincias proficiſcerentur, quàm has ferias indixiſſent & celebraſſent.

2 *Concepiſſe*] Nota proprietatem verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ* erant: i. e. non ſtatos ac certos habebant in anno ac menſe dies, ſed quotanis agebantur iis diebus, in quos conſules indixiſſent.

3 *Pro ſe fortunam ſuam*] Non ſe, ſed præſentem rerum ſuarum ſtatum negare Veientibus auxilia.

4 *Maximè in ea parte*] Qua in parte, non definitur. Fortaſſe legendum eſt *maxima in parte*.

U.c.358. a.C.394. adveniſſe hoſtium numerum, fama Romæ erat; eoque miteſcere diſcordiæ inteſtinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

P. Licinio offertur tribunatus Mil.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum 5 prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magiſtratu virum, cererùm jam tum exactæ ætatis· 6 omneſque deinceps ex collegio ejuſdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Malium, Cn. Genucium, L. Atilium; qui 7 priuſquam renuntiarentur 8 jure vocatis tribubus, permiſſu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, 9 rei maximè in hoc*

5 *Prærogativa .. creant*] Legendum videtur *creat. Prærogativa centuria* eſt centuria ſorte educta, quæ prima rogaretur ſuffragium.

6 *Omnes . . . ex collegio ejuſdem anni*] Ex iis quorum nomina ſequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegæ fuerint P. Licinii Calvi. At duo poſtremi non eodem quo Licinius anno, ſed ſequente tribunatum geſſerunt. Vid. ſuprà 12 & 13.

7 *Priuſquam renuntiarentur jure vocatis tribubus*] Priuſquam præco renuntiaret ad jure vocatas tribus nomina eorum, qui prærogativæ ſuffragiis ad tribunatum vocabantur. Moris enim erat ut, poſt ſuffragium ab unaquaque tribu vel centuria latum, præco ſententiam ejus clarâ voce renuntiaret.

8 *Jure vocatis tribubus*] Tribus, centuriæ omnes in comitiis præter prærogativam tribum, centuriam, *jurevocatæ* dicebantur, inde ducto, ut videtur, nomine, quòd hæ jam jure, hoc eſt, legitimo inter ſe ordine, non ſorte prælatæ poſtpoſitæve, ad ſuffragium ferendum vocarentur. *Tribus* ergo *jurevocatæ* in comitiis centuriatis, qualia ſunt hæc, de quibus hoc loco Livius agit, intelligendæ ſunt eæ tribus, ex quibus centuriæ non ſorte, ſed ſuo quæque ordine, ut quæque maximi erat cenſûs, ad ſuffragium ferendum citabantur.

9 *Rei maximè . . . utili, memoriâ noſtri magiſtratûs*]

tempus utili, memoriâ nostri magistratûs vos his U.c.358.
comitiis petere in insequentem annum video, si a.C.394.
collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. Me jam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis; vires corporis affectæ; sensus oculorum atque aurium hebetes; memoria labat; vigor animi obtusus. En vobis, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque, quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate, cum iis quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversùs Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat quàm cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus, exercituque cæso, vic-

Ejus filio, petente patre, mandatur.

U.c.359. a.C.393. P. Licinio, &c. Tr. Mil.

Apud Faliscos malè res gesta.

Videtur legendum, *rei maximè... utili e memoria.* Hæc adjecta præpositio multo clariorem sensum efficit. Video, inquit Licinius, vos e memoria nostri magistratûs concordissimè acti petere in his comitiis concordiæ (rei maximè in hoc tempus utili) omen in insequentem annum, dum eosdem collegas reficitis.

U.c.359. a.C.393. torem Capenatem ac Falisçum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est; & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ; precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. 1 Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad exscidium illius urbis, 2 servandæque patriæ, *Camillus dictator.* M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus; alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hostis maximè timendus militi esset; deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis

1 *Jam ludi Latinæque*] Latinæ feriæ, & ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurarentur Latinæ, quas suprà c. 17 non rite conceptas esse scripsit Livius, & ipsi instaurandi erant.

2 *Servandæque patriæ*] Et ad servandam patriam. Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romam.

jam omnibus ad id bellum paratis, 3 ludos Magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; ædemque 4 Matutæ matris refectam dedicaturum, jam antè ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, exspectatione hominum majore, quàm spe, in agro primùm Nepesino cum Falisci & Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est; non prælio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique prædâ est potitus: cujus pars maxima 5 ad quæstorem redacta est; haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: & a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus; quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die numquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent. U c. 359. a. C. 393.

Cuniculum in arcem Veiorum agit.

XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram 6 ex malignitate prædæ

3 *Ludos Magnos*] Vid. not. 2 ad c. 27, l. IV.

4 *Matutæ matris*] Hæc fuit Ino, Semeles soror, Bacchi matertera, Athamantis uxor. De ea vid. Ovid. IV. Metam. & VI. Fast.

5 *Ad quæstorem redacta est*] Quæstori tradita est & in publicum redacta.

6 *Ex malignitate prædæ partitæ*] Ex maligna, id est, nimiùm parca prædæ

U.c.359. a.C.393 partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Veios jam fore in potestate populi Romani; quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: 7 senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum præreptaras fortium bellatorum præmia esse; quum ita ferme eveniat,* 8 *ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contrà suspectam & invisam semper eam pecuniam fore aiebat, causasque criminum ad plebem, seditionum inde, ac legum novarum præbituram. *Satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri; & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint; gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem* 9 *fugere*

Deliberatio de præda Veiorum

partione: si nimiùm parcus militibus in dividenda præda videretur.

7 *Senis P. Licinii*] Vel lege vel intellige, *unus senis.*

8 *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendum periculaque adeunda promptior est, eo segnior plerumque sit ad prædandum.

9 *Fugere invidiam ex eo*,

invidiam ex eo, criminaque; eo delegasse ad se- U.c.359.
natum. Senatum quoque debere rejectam rem ad a.C.393.
se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Editum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra.

XXI. Tum dictator auspicatò egressus, quum *Veio-* edixisset ut arma milites caperent, *Tuo ductu,* *rum ex-* inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus scidium.* *pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul, Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, 1 alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt:

criminaque] Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur.

1 *Alios* (deos) *votis... evocatos*] Docet Macrob. l. III. Saturn. c. 9, morem Romanorum arcanum & multis ignotum fuisse, ut, quum obsiderent urbem hostium, eamque jam capi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quòd aut aliter urbem capi posse non crederent, aut si posset, nefas æstimarent deos habere captivos. Numinibus autem evocatis, urbes exercitusque hostium devovebant.

U.c.350. a.C.393. mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino ictu furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem haruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta 2 prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam; hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repentè edidit: & pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt; pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur; is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti: & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit; quæ quum ante oculos ejus aliquantùm spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *Ut, si cui deorum hominumque nimia sua*

2 *Prosecuisset*] Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur.

fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, 3 *quàm minimo publico populi Romani liceret.* 4 Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cædæ hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus. U.c.359. a.C.393.

XXII. Postero die libera corpora dictator 5 sub corona vendidit; ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset, nec senatui; sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referrebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Veiis essent, amoliri tum deûm dona, ipsosque deos, sed colentium magis quàm rapientium modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lotis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum *Dii Veiis ablati.*

3 *Quàm minimo*] Potest exponi, *quàm minimo* fieri posset *publico incommodo.* Sed præstat ita interpretari, ut accipiatur *quàm* pro *potiùs quàm:* quemadmodum l. III, c. 40. *C. Claudii oratio fuit precibus, quam jurgio similis.* Optat Camillus ut ea invidia leniatur privato suo infortunio potiùs, quàm vel minimo civitatis incommodo.

4 *Convertentem se*] Solebant Romani post precationes convertere se & circumagere in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

5 *Sub corona* Vid. not. 4 ad c. 17, l. II.

U.c.359 a.C.393. inière, primò religiosè admoventes manus, quòd id signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus; dein quum quidam seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire, Juno?* dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam; motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, 6 sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem qui voverat Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis; magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis, quòd 7 decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quàm accepisset, postremò jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nuntiatum est Veios captos, quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ, &, quantùm humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: &, priusquam senatus decerneret,

6 *Sequentis modo*] Tanquam non auferretur, sed sui sponte sequeretur.

7 *Decem æstates hiemesque continuas*] Veii decimo quidem anno postquam obsideri cœpti erant, ab Romanis capti sunt. At hibernacula tertio demum obsidionis anno ædificari cœpta. Itaque octo, non decem æstates hiemesque continuas circumsessi fuere.

plena omnia templa Romanarum matrum gra- U.c.359.
tes diis agentium erant. Senatus in quatri- a.C.393.
duum, quot dierum nullo antè bello, suppli-
cationes decernit. Adventus quoque dictato- *Dictator*
ris, omnibus ordinibus obviàm effusis, cele- *triumphat.*
bratior, quàm ullius unquam antea fuit: trium-
phusque omnem consuetum honorandi illius diei
modum aliquantùm excessit. Maximè conspectus
ipse est, curru equis albis juncto urbem inve-
ctus: 8 parumque id non civile modò, sed hu-
manum etiam visum. Jovis Solisque equis æqui-
parari dictatorem, in religionem etiam trahe-
bant: triumphusque ob eam unam maximè
rem clarior quàm gratior fuit. Tum Junoni Re-
ginæ templum in Aventino locavit, 9 dedica-
vitque Matutæ matris; atque his divinis huma-
nisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi *Decimæ*
deinde de Apollinis dono cœptum; cui se *prædæ*
decimam vovisse prædæ partem quum diceret *pars Apollini*
Camillus, pontifices solvendum religione po- *data.*
pulum censerent; haud facilè inibatur ratio
jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars
debita in sacrum secerneretur; tandem eò,
quod levissimum videbatur, decursum est, ut
qui se domumque religione exsolvere vellet,
quum sibimetipse prædam æstimasset suam,
decimæ pretium partis in publicum deferret:
ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine
templi, ac numine dei, ex dignitate populi
Romani fieret. Ea quoque collatio plebis ani-
mos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum
legati a Volscis & Æquis venerunt: impetrata-

8 *Parum... non civile modò, sed humanum etiam*] Parum conveniens non solùm civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

9 *Dedicavitque Matutæ matris*] Supple, templum, sive ædem. Dicebant locare templum *alicui deo*; dedicare templum *alicujus Dei*.

U.c.36[illegible] a.C 3[illegible]2 que pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

P. Cornelio Coss. &c. Tr. Mil. XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterùm, Cæsonem Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit; ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ; nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum Ea clades Capenatem populum subegit; pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant; triumvirique ad id creati, terna jugera & 1 septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta, quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. *Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii, agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro?* Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant; quin 2 illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterùm, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicæ incoli a populo Romano pos-

Varia bella.

Seditio domi.

Veios transmigrare plebs Romana cupit.

1 *Septunces*] Septem uncias, id est, septem duodecimas jugeri partes.

2 *Illa quoque actio movebatur*] Ad populum quoque agi incipiebat de illa

se. 3 Adversùs quæ quum optimates ita tende- U.c.360.
rent, ut morituros se citiùs dicerent in con- A.C.392.
spectu populi Romani, quàm quicquam earum
rerum rogaretur: (*quippe nunc in una urbe tan-* *Obsis-*
tum dissensionum esse: quid in duabus fore? Vi- *tunt op-*
detamne ut quisquam victrici patriæ præferret, *timates.*
sineretque majorem fortunam captis esse Veiis,
quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinqui
a civibus in patria posse; 4 ut relinquant patriam
atque cives, nullam vim unquam subacturam,
& T. Sicinium, is enim ex tribunis plebis ro-
gationis ejus lator erat, *conditorem Veios se-*
quantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente
& auctore urbis Romæ;) hæc quum fœdis cer-
taminibus agerentur, (nam partem tribuno-
rum plebis Patres in suam sententiam traxe-
rant) nulla res alia manibus temperare plebem
cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ
causâ clamor ortus esset, principes senatûs pri-
mi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque oc-
cidi jubebant; ab horum ætatibus, dignitati-
busque, & honoribus violandis dum abstine-

re, quæ post captam præ cipuè a Gallis Romam majore animorum motu & frequentioribus vulgò stu diis agitata est, nempe de migrando Veios.

3 *Adversùs quæ quum optima es*] Pendet oratio usque ad hæc verba, *nulla res alia plebem manibus temperare cogebat.* Ideo sequentem orationculam parenthesi includimus. Quum autem nimiùm distaret posterius hujus periodi membrum a priore, ob eam rem, absolutâ orationculâ optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, *hæc quum fœdis certaminibus agerentur.*

4 *Ut relinquant patriam atque cives* Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Utrùm hic peccaverit aliquid librariorum manus, an Livius ipse styli calore abreptus, aliis dijudicandum permittimus.

U.c.360 batur, & ad reliquos similes conatus verecun-
a.C.392. dia iræ obstabat.

XXV. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem esse: furere civitatem, quæ* 5 *damnata voti, omnium rerum priorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere,* 6 *stipis veriùs, quàm decimæ: quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimverò illud se tacere, suam conscientiam non pati, quòd ex ea tantùm præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur; urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, 7 quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum; cujus quum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam fuit: honoremque ob eam mu-

Religio injecta a Camillo de decima prædæ Veientanæ.

Donum Apollini decretum.

Ad id matronæ aurum suum conferunt.

5 *Damnata voti*] Adstricta & obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

6 *Stipis veriùs, quàm decimæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam anguste & tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quàm decimam appellari verius sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

7 *Quod ejus*] Quod ex tota illa præda.

nificentiam ferunt matronis habitum, ut 8 pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, craterám auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis; incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: *Eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse;* 9 absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt; & Patres hoc idem 1 de intercessoribus legis annisi; ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti. U.c.360. a.C.392. *Seditio redintegrata.*

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur; propter bella simulabant parari ducem: sed largitioni tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextùm, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterùm. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Falisco, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur; differendo deinde elan- U.c.361. a.C.391. M. Furio Camillo IV. &c. Tr. Mil.

8 *Pilento... carpentis*] Ex hoc loco apparet pilenta fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. Æn. l. VIII, v. 666. *Pilentis matres in mollibus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. Pilentum quatuor rotis instructum erat.

9 *Absentes*] Principes absentes ferociter increpat multitudo.

1 *De intercessoribus legis*] Intellige tribunos plebeios, amicos Patrum, & intercedentes rogationi collegarum suorum.

U.c.361 gurt res : & Camillo , quem adversarium ma-
a.C 391. ximè metuerant , gloria in Falisci crevit. Nam
Bellum Falis-cum. quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati , populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe ; sed timor longiùs progredi prohibuit. Mille ferè passuum ab oppido castra locant , nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse , quàm difficultate aditûs , asperis confragosisque circà , & partim arctis , partim arduis viis. Ceterùm Camillus captivum indicem ex agris sequutus ducem , castris multâ nocte motis , primâ luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant ; alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque : tantumque inde pavoris Falisci injectum est , ut effusâ fugâ 2 castra sua , quæ propiora erant , prælati , urbem peterent. Multi cæsi vulneratique , priusquam paventes portis inciderent ; castra capta , præda ad quæstores redacta , cum magna militum ira : sed severitate imperii victi , eamdem virtutem & oderant , & mirabantur. Obsidio inde urbis , & munitiones , & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes , præliaque parva fieri : & teri tempus , neutrò inclinatâ spe , quum frumentum copiæque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis quàm obsidentibus suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor , ac Veiis fuisset , 3 ni fortuna , imperatori Romano , simul & cogni-

2 *Castra sua... prælati*] Præter castra sua ablati.

3 *Ni fortuna*] Sensus esse debet : Nisi imperatori Romano simul fortuna , simul specimen virtutis , quæ cognita jampridem erat rebus bellicis , sed tum fidei experimento claruit , maturam victoriam dedisset.

tæ rebus bellicis virtutis ſpecimen, maturam victoriam dediſſet. U.c.361. a.C.391.

XXVII. 4 Mos erat Faliſcis, eodem magiſtro liberorum & comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur; principum liberos, ſicut ferè fit, qui ſcientiâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem lusûs exercendique causâ producere, nihil eo more per belli tempus intermiſſo, tum modò brevioribus, modò longioribus ſpatiis trahendo eos a porta, luſu ſermonibuſque variatis, longiùs ſolito, ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium caſtraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit; ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: *Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, in poteſtatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad ſimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, ſceleſtus ipſe cum ſceleſto munere veniſti. Nobis cum Faliſcis, quæ pacto ſit humano, ſocietas non eſt; quam ingeneravit natura, utriſque eſt eritque. Sunt & belli, ſicut pacis jura: juſtéque 5 ea non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversùm eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; ſed 6 ad-*

Magiſtri Faliſcæ juventutis ſcelus & pœna.

4 *Mos erat Faliſcis*] Hoc ideo obſervat Livius, quia apud Romanos res aliter ſe habebat. Diverſa erant præceptorum pædagogorumque munia. Præceptores publicè docebant: puerorum comitandorum privatimque inſtituendorum cura ad pædagogos pertinebat. Nec ſimul plures pueri unius magiſtri curæ edocendi demandabantur: ſed ſuus cujuſque familiæ pueris pædagogus præerat.

5 *Ea*] Bella.

6 *Adversùs armatos &*

U.c.361. a.C.391. *versùs armatos & ipſos, qui nec læſi, nec laceſſiti a nobis, caſtra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, ſicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum illigatis reducendum Falerios pueris tradidit: virgaſque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primùm facto, deinde a magiſtratibus de re nova vocato ſenatu, tanta mutatio animis eſt injecta, ut, qui modò efferati odio irâque, Veientium exitum penè quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas. Fides Romana, juſtitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra, atque inde permiſſu Camilli Romam ad ſenatum, qui dederent Falerios, proficiſcuntur.

Faliſci dedunt ſe Romanis. Introducti ad ſenatum ita loquuti traduntur: *Patres conſcripti, 7 victoriâ, cui nec deus, nec homo quiſquam invideat, victi a vobis & imperatore veſtro, dedimus nos vobis: rati quo nihil victori pulchrius eſt, meliùs nos ſub imperio veſtro, quàm legibus noſtris victuros. Eventu hujus belli duo ſalutaria exempla prodita humano generi ſunt. Vos fidem in bello, quàm præſentem victoriam maluiſtis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub dictione veſtra ſumus. Mittite, qui arma, qui obſides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei noſtræ, nec nos imperii veſtri pœnitebit.* Camillo, & ab hoſtibus, & a civibus gratiæ actæ. Faliſcis in

ipſos] Adversùs eos qui, ut nos ſumus armati, ita & ipſi quoque arma gerant.

7 *Victoriâ, cui nec deus, nec homo quiſquam invideat*] Quia nimirum illa victoria fortunæ non eſt, ſed virtutis ac fidei.

stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam deductus. U.c.361. a.C.391.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, 8 insignis justitiâ fideque hostibus victis, quum in urbem rediisset, 9 tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi 1 longâ unâ nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio, partam prædam dividere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir simillior quàm suis; qui legatorum nomen, donumque, & deum cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosequutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto

Missi Delphos legati cum donо.

Timasithei Liparensis religio.

8 *Insignis justitiâ fideque hostibus victis*] Insignis victoriâ ex hostibus per justitiam & fidem reportatâ.

9 *Tacitè ejus verecundiam*] Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non querentis. Etiam tacens, solo aspectu, admonebat voti non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus, statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur.

1 *Longâ... nave*] Longis navibus, quas & Græci vocant μακράς, opponuntur onerariæ, quæ Græcè sæpè στρογγύλαι, i. e. rotundæ dicuntur. Illis ad bella, his ad negotiationem & exportationem mercium, commeatuum &c. utebantur. Illæ remis, hæ velis agebantur.

U.c.361. a.C.391. est factum : donaque 2 publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum : adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. Primò rem communiter gesserunt : fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum incomposito agmine negligentiùs, ab re bene gesta, euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos : pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum receptis, quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste;* conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium : sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. Et hostes, 3 nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii ; præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est : & 4 haud incertius diurno prælio fuit ; sed

Bellum cum Æquis.

2 *Publicè*] Publico jussu : jussu senatûs populique Romani.

3 *Nocturnam fugam*] Ut Romanos, si per noctem fugere ex tumulo vellent, excluderent ab ea via quæ ducebat ad oppidum Verruginem.

4 *Haud incertius*] Non fuit quidem incertum & anceps magis, quàm prælium diurnum fuerat ; sed ingentis pavoris, atque adeo fugæ, alteri exercitui, qui Verruginem præsidio obtinebat, causa & origo fuit.

clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit paU. c. 361. a. C. 391. voris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, 5 ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui; cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis quàm virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est: tristemque ab Tusculo nuntium, nequicquam exterritâ civitate, literæ a Postumio 6 laureatæ sequuntur, *victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum deletum.*

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere interessores legis annisi sunt; sed plus suis comitiis plebs valuit; quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam L. Lucretio, Ser. Sulpicio Coss.

5 *Ubi prima lux*] Ubi prima lux fecit, ut nullæ jam insidiæ metuendæ Romanis essent, si effusè sequerentur.

6 *Laureatæ*] Lauro involutæ: quod solitum Romanis ducibus de re a se bene gesta senatum scribentibus. Lictores quoque lauro coronati laureatos fasces victoriam adeptis imperatoribus præferebant.

U.c.362. a.C.390. coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. Colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugêre. L. Lucretio consuli ea provincia evenit; is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu, ad fidem senatûs pertinebat; neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratûs, quisquam arguebat; præterquam quòd gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira: & pessimo exemplo innoxii, 7 denis millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi Patres tres. Camillus palam 8 sceleris plebem arguere, *Quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quòd illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, falli eos. Si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, *quòd 9 fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem sequuti essent.* Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

Duo Tr. Pl. accusati, & damnati.

Camillus invehitur inplebem Rom.

Senatum incitat adversùs legem de migrando Veios

XXX. Senatum verò incitare adversùs legem

7 *Denis millibus gravis æris*] Id est, argenti marcis Paris. 15 cum unciis 5.

8 *Sceleris*] *Scelus* propriâ significatione est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est *in suos verti*, suos violare.

9 *Fide publicâ decipi*] In fraudem impelli fiduciâ promissi ab senatu auxilii, quod illis præstitum non fuerit.

haud desistebat: *Ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deûm templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari; quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo; insistere omnes vestigiis laudum suarum; sed nefas ducere desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; & in captivo solo* 1 *habitare populum Romanum; & victrice patriâ victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissiméque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent:* Capitolium, ædem Vestæ, cetera circà templa deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent; cóque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem 2 unâ plures tribus antiquarunt, quàm jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret ut agri Veientani septena U.c.362. a.C.390. *Antiquatur lex.*

1 Fortè *hospitari.*

2 *Unâ plures*] Eæ tribus quæ antiquabant, vicere unius tribûs numero. Porro *antiquare* verbum solenne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

U.c.363 a.C.389. jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantùm, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentque in eam spem liberos tollere.

L. Valerio Potito, M. Manlio Coss.

XXXI. Eo munere delinitâ plebe, nihil certatum est, quominus consularia comitia haberentur; creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino posteà fuit cognomen. Hi consules Magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est; fusis hostibus priùs penè quàm manus consererent. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno, novum bellum cum Volsinienſibus exortum: quò, propter famem, pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit; ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus; quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta; nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia.

Volsinienſe bellum.

M. Cornelius censor suffectus.

XXXII. Itaque quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit; ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate, ut, etiam si cui

corum

eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset, Kalendis Quintilibus magistratum occœpere, L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterùm. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsinienſis provincia evenit: Salpinates, Agrippæ Furio & Servio Sulpicio. Priùs cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus intercluſa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsinienſibus fessis bello, eâ conditione ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit tribunis, *Se in Nova via*, ubi nunc sacellum est, *supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare.* Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modò monita 3 ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere; qui die dictâ ab L. Appuleio tribuno plebis, 4 propter

U.c.364. a.C.388.

L. Lucretio, &c. Tr. Mil.

Volsinienſes victi.

Vox divinitus missa de Gallorum adventu.

Camillus accuſatus in exsilium abit.

3 *Ingruente fato*] Fato peſtem moliente Romanis, & eos, quo faciliùs perirent, excæcante.

4 *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus vi-

U.c.364 a.C.388. prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *Se collaturos quanti damnatus esset, & absolvere eum non posse*, in exsilium abiit: precatus ab diis immortalibus, *Si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent;* absens 6 quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversùs Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum, maximéque vini novâ tum voluptate captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent: hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. Ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam ca-

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

sas esse jactabatur. Plut. in Cam.

5 *Absolvere eum*] Efficere ut absolveretur; quia major pars populi irâ & indignatione adversùs eum inflammata, adduci ad eum absolvendum non posset.

6 *Quindecim millibus gravis æris*] Id est, argenti marcis Parisiensibus 23 unciis tribus cum dimidiâ.

perent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multo antè cum iis qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum, ante Romanum imperium, latè terrâ marique opes patuere; mari Supero Inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuscorum coloniâ, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. 7 Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum, ad Inferum mare; postea trans Apennium totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ, trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhætis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. U.c.364. a.C.388. *Tuscorum opes.*

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. Ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Belloversum ac Sigoversum, sororis *Transitus Gallorum in Italiam.*

7 *Ii... vergentes*] Tusci incoluere terras vergentes in utrumque mare duodenis in quaque regione urbibus.

U.c.364. a.C.388. filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit: *quantum ipsi vellent, numerum hominum exciret, ne qua gens arcere advenientes posset.* Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, 8 quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ (9 quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, 1 religio etiam tenuit: quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati, adjuvere ut, quem primum in terram egressi occupaverant locum, 2 patentibus silvis, communirent. Ipsi Taurino saltu invias Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insu-

8 *Quod eis ex populis abundabat, Bituriges*] Bituriges, Arvernos, &c. non quidem universos sedibus excitos, sed quod eis ex populis abundabat. Loco τῷ *eis* mallemus *his*.

9 *Quod quidem continens memoria sit*] Circa quod certa fides sit ex monumentis a tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis.

1 *Religio*] Quòd ibi repertum ab iis est fortunæ suæ omen.

2 *Patentibus silvis*] Quo in loco nihil aliud tum erat, quàm patentes sylvæ.

brium appellari audiſſent, 3 cognomine Inſubribus pago Æduorum, ibi omen ſequentes loci, condidere urbem : Mediolanum appellarunt. U.C.364. a.C.388.

XXXV. Alia ſubinde manus Cenomanorum Elitovio duce veſtigia priorum ſequuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, quum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt (4 locos tenuere Libui) conſidunt : 5 poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. 6 Pennino deinde Boii Lingoneſque tranſgreſſi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modò, ſed etiam Umbros agro pellunt : intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente flumine uſque ad Æſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde veniſſe comperio : id parum certum eſt, ſolamne, an ab omnibus Ciſalpinorum Gallorum populis adjutam. Cluſini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum, audirentque ſæpe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruſcorum fuſas, quamquam adversùs Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quòd Veientes conſanguineos adversùs populum Romanum non

Cluſini à Gallis oppugnati.

3 *Cognomine*] Meliùs *cognominem* : qui eodem nomine eſſet, quo Inſubres Æduorum gentis pagus. De voce *pagus* vid. not. 3 ad I, 1 ſuprà.

4 *Locos tenuere Libui*] Quos quidem locos antea tenebant Libui.

5 *Poſt hos Salluvii*] *Salluvii*, qui *poſt hos* tranſiere, conſidunt *prope antiquam gentem Lævos Ligures*, ſive è Ligurum genere, *incolentes circa Ticinum amnem.*

6 *Pennino*] Jugo. Illud nomen Alpibus inditum fortè a Deo, qui ibi colebatur. *Vid.* liv. XXI, 38.

U.c.364. a.C.388. defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum; legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, *Ne, a quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe; ſed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet; & Gallos, novam gentem, pace potiùs cognoſci, quàm armis.*

Legatos a Romanis ad Gallos impetrant.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Galliſque magis quàm Romanis ſimiles, habuiſſet; quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium a Cluſinis, in re trepida, ſit imploratum; & quoniam legatione adversùs ſe maluerint quàm armis tueri ſocios, ne ſe quidem pacem quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latius poſſideant quàm colant Cluſini partem finium concedant; aliter pacem impetrari non poſſe. Et reſponſum coram Romanis ſe accipere velle: &, ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum poſſent, quantùm Galli virtute ceteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum a poſſeſſoribus petere, aut minari arma*, Romanis quærentibus, &, *quid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi *ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe*, ferociter dicerent, accenſis utrimque animis ad arma diſcurritur, & prælium conſeritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt; nec id clam eſſe potuit, quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent: tantùm eminebat peregrina virtus.

Legati contra Gallos arma capiunt.

Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, 7 ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hastâ occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, 8 signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent; vicere seniores, ut legati priùs mitterentur questum injurias, postulatumque, ut, pro jure gentium violato, Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur; sed ne id quod placebat 9 decernerent in tantæ nobilitatis viris, 1 ambitio obstabat. Itaque ne penes ipsos culpa esset clades fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt; ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto haud secus quàm dignum erat infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis. U.c.364. a.C.388. *Galli postulant ut legati Romani sibi dedantur.* *Eluditur eorum postulatio.* U.c.365. a.C.387. Tribus Fabiis, &c. Tr. Mil.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversùs Fidenatem & Veientem hostem, alioque finitimos populos ultima experiens auxi-

7 *Ducem Gallorum*] Quemdam e ducibus.

8 *Signum datum est*] Hoc est, jussu imperatoris per totam aciem, singulis ad proximos perferentibus, nuntiatum est.

9 *Decernerent*] Patres.

1 *Ambitio*] Pravus in potentes favor.

U.c.365. a.C.387. lia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, inusitato atque inaudito hoste ab Ocea-no terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii, aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quàm ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere 2 ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente famâ, nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia Crustuminis montibus prælato defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circàque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

Negligenter paratur bellum in Gallos.

Romam Galli contendunt.

Vincunt Romanos ad Alliam.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè capto, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato,

2 *Ultro honorem habitum*] Non modò nullam indictam esse pœnam, sed etiam honorem habitum iis qui violassent jus ad totam generis humani societatem pertinens. De voce *ultro* vid. not. 5 ad I, 5.

instruunt aciem 3 diductam in cornua; ne cir- U.c.365.
cumveniri multitudine hostium possent; nec a.C.387.
tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulùm erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantùm superante multitudine victoriam fore: adeo non fortuna modò, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat; pavor fugaque occupaverat animos, & tanta omnium oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie, 4 simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pu-

Turpis Romanorum fuga.

3 *Diductam*] Proba quidem vox, & huic apta loco, quæ designat aciem divergentem, in diversa hinc inde productam. Sed magna veterum librorum manus præfert *deductam*, id est, parum densam, longiorem quàm latiorem. *Deductus* idem est ac *tenuis*, sive *tenuatus*.

4 *Simul est clamor*] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accepere.

U.c.365. a.C.387. gnantium fuit; terga cæsa suomet ipsorum cer-tamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu diffugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus, hausere gurgites; maxima tamen pars incolumis Veios perfugit: unde non modò præsidii quicquam, sed ne nuntius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, &, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

Galli spoliis lectis Romam eunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit; & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt; ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent, aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petiisset, nemo super-esse quemquam præter eos qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter vivi mortuique, totam prope 5 urbem lamentis impleverunt: privatos deinde luctus stupefecit

Romanorum pavor.

5 *Urbem lamentis impleverunt*] Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.

publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est; mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus. 6 Primo adventu, quo accesserant ad urbem; (*mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret*) deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum 7 continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die, similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, 8 civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatûsque robur, in arcem Capitoliumque conscendere; armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos, hominesque, & Romanum nomen defendere: 9 flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica a cæde, ab incendiis, procul auferre; nec antè deseri cultum eorum, quàm non

U.c.365. a.C.387.

Capitolium militaris juventus occupat.

6 *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, *rati sunt se invasuros.* His vocibus *primo adventu.... deinde sub occasum solis... tum... postremò*, designantur quatuor velut gradus ac temporum discrimina, quibus explicatur τὸ *identidem.*

7 *Continens*] Sine ullo intervallo conjunctum.

8 *Civitas*] Cives Romani. Sensus est, Romanos eâ nocte & insequenti die longè alios se præstitisse, quàm fuerant ad Alliam, unde tam pavidè fugerant.

9 *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

U.c.365. a.C.387. supereſſent qui colerent. *Si arx Capitoliumque, ſedes deorum, ſi ſenatus, caput publici conſilii, ſi militaris juventus ſuperfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam eſſe ſeniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ.* Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, ſenes triumphales conſulareſque *ſimul ſe cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam poſſent, oneraturos inopiam armatorum.* Hæc inter ſeniores morti deſtinatos jactata ſolatia.

XL. Verſæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem proſequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque, urbis per trecentos ſexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua eſſet, fortunam. Digredientibus qui ſpem omnem atque opem ſecum ferebant, ab iis qui captæ urbis non ſupereſſe ſtatuerant exitio, quum ipſa res ſpecieſque miſerabilis erat, tum muliebris fletus & concurſatio incerta, nunc hos nunc illos ſequentium, rogitantiumque viros natoſque, cui ſe fato darent, 1 nihil, quod humanis ſupereſſet malis, relinquebant; magna pars tamen earum in arcem ſuos proſecutæ ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, 2 quod utile obſeſſis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maximè plebis, turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effuſa velut agmine jam uno petiit Janiculum; inde pars per agros

1 *Nihil, quod humanis ſupereſſet malis, relinquebant*] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala poſſent adjicere ad præſentem Roman. calamitatem.

2 *Quia*, quod utile eſſet obſeſſis *conferebat, ſpectabat* ad minuend. imbellem multi. *quod parum*, &c.

dilapsi, pars urbes petunt finitimas; sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virgineſque Vestales, omissâ rerum suarum curâ, quæ sa rorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc deſpui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt, viâ quæ fublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conſpexiſſet, plaustro conjugem ac liberos vehens, inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; 3 salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos, sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quò iter sacerdotibus erat, pervexit. U.c.365. a.C.387. *Albinii pietas.*

XLI. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ, honorumque, aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est 4 thensas ducentibus, triumphantibusve, eâ *Senes mortem exspectant domi.*

3 *Salvo etiam tum discrimine*] Quum, etiam in tanto malo, servaretur discrimen divinarum humanarumque rerum, & humana divinis cedere juberentur.

4 *Thensas ducentibus*] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur.

U.c.365. a.C.387. vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo 5 præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, & quia interposità nocte a contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. Inde modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam, vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars ultima, velut ea demum intacta & referta prædâ, petunt; inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quàm clausa invadendi: adeo haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum, habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis. Ad eos veluti simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso, iram movisse: atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde

Galli diripiunt urbem.

5 *Præfante carmen*] Vid. not. 3 ad IV. 21.

mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes. U.c.365. a.C.387.

XLII. Ceterùm, seu non omnis delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia, terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, 6 non mentibus solùm consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum advertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant; velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis qui unquam obsessi sunt, quòd intercluſi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit: lux deinde noctem inquietam insequuta est: nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata

Sors miseranda Romanorum.

6 *Non mentibus solùm consipere*] Non solùm mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ab inquieta agitatione continere. *Consipere*, est verbum rariff. deduc. a *Sapio*.

U.c.365. a.C.387. vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent. Et jam quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantùm, ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil supereresse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur, experiri ultima & impetum facere in arcem statuunt. Primâ luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur; inde clamore sublato ac testudine factâ, subeunt. Adversùs quos Romani nihil temerè, nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri videbant, eâ robore virorum oppositò, scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive faciliùs rati. Medio ferè clivo restitere; atque inde ex loco superiore, qui prope suâ sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruinâ fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant; cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

Galli arcem frustrà oppugnant.

Populatores Galli in

XLIV. Proficiscentes Gallos ab urbe, ad

Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exſulabat, duxit. Qui mœſtior ibi fortunâ publicâ quàm ſuâ, quum diis hominibuſque accuſandis 7 ſeneſceret, indignando, mirandoque ubi illi viri eſſent, qui ſecum Veios Falerioſque cepiſſent, qui alia bella fortiùs ſemper quàm feliciùs geſſiſſent; repentè audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates conſultare. Nec ſecus quàm divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem intuliſſet, abſtinere ſuetus antè talibus conciliis; *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea; nemo veſtrûm conditionis meæ oblitum me huc proceſſiſſe putet: ſed res, ac periculum commune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? Hac arte in patria ſteti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis, (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratiæ referendæ; & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ effuſo agmine adventat, gens eſt, cui natura corpora animoſque magna magis quàm firma dederit; eò in certamen omne plus terroris, quàm virium ferunt. Argumento ſit clades Romana; patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exiguâ reſiſtitur manu: jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hauſto repleti, ubi nox appetit, prope*

U.c. 365. a.C. 387.

Ardeatium agro.

Ad eos oppriſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mendos mea; nemo veſtrûm conditionis meæ oblitum me Camillus huc proceſſiſſe putet: ſed res, ac periculum com- Ardeates mune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præ- incitat. ſidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? Hac arte in patria ſteti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſi meminiſtis, (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratiæ referendæ; & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ effuſo agmine adventat, gens eſt, cui natura corpora animoſque magna magis quàm firma dederit; eò in certamen omne plus terroris, quàm virium ferunt. Argumento ſit clades Romana; patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exiguâ reſiſtitur manu: jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagique per agros palantur. Cibo vinoque raptim hauſto repleti, ubi nox appetit, prope

7 *Seneſceret*] Mœrore contabeſceret.

U.c.365. a.C.387. *rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim, ferarum ritu, sternuntur: nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri; primâ vigiliâ capite arma frequentes. Me sequimini ad cædem, non ad pugnam; nisi victos somno, veluti pecudes, trucidandos tradidero; non recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.*

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam eâ tempestate esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti quod mox signum daretur; quo dato, primæ noctis silentio ad portas Camillo præstò fuere. Egressi, haud procul urbe, sicuti præ-

Galli ab Ardeatibus victi.

dictum erat, castra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur; extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit; magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita. Inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit: *Etruscisne etiam, a qui-*

Tuscorum strages in agro Veienti.

bus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique a Q. Cædicio centurione, quem sibimetipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. Tantùm par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. Quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere: duplicique victoriâ ovantes Veios redeunt. U.c.365. a.C.387.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrimque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repentè juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. Ad id faciendum C. Fabius Dorso, 8 Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit; ibique omnibus solenniter peractis, eâdem revertens, similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Veiis interim, non animi tantùm in dies, sed etiam vires crescebant. Nec

Fabius Dorso.

Veios conveniunt patres Romani.

8 *Gabino cinctu*] Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevior & adstrictior fiebat.

U.c.365. a.C.387. Romanis solùm eò convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent, maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus. Sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: & Cædicius 9 negare se commissurum cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potiùs, quàm ipse memor ordinis sui poscceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset; adeo regebat omnia pudor, 1 discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. Ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur; inde quâ proximum fuit a ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: & ad magistratus ductus mandata exercitûs edit. Accepto inde senatûs decreto, ut & 2 comitiis curiatis revocatus de exsilio, 3 jussu populi Camillus

Arcessunt Camillum.

Camillus dictator dicitur.

9 *Negare se commissurum cur*] Usitatius foret *ut.* Cædicius declarat sibi curæ fore ne exspectet dum sibi ab alio aliquo sive homine finiatur imperium, sed potiùs ut ipse poscceret imperatorem, eique libens pareret.

1 *Discrimina... rerum servabant*] Quod cujusque rei jus, quid senatûs auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguebant. Vid. not. 2 ad c. 40 suprà.

2 *Comitiis curiatis*] Quæ quidem Veiis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

3 *Jussu populi Camillus dictator... dicerctur*] Hoc

dictator extemplo diceretur, militesque habe- U.c.365.
rent imperatorem quem vellent, eâdem de- a.c.387.
gressus, nuntius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu, (quòd magis credere libet, non priùs profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam: quòd nec injussu populi 4 mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit; namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuntius a Veiis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxum adscensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi sublevantesque invicem, & trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. 5 Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa inopia cibi, tamen abstinebatur; quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum, *Capitolii periculum.* *Anseres.*

notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed necessitas cogebat a solito more in quibusdam recedere.

4 *Mutari finibus*] E peregrino solo in fines Romanos, sive in locum qui Romanæ ditionis esset, transire.

5 *Anseres non fefellere*] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc ævo, in memoriam ejus rei, solenni pompâ gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem verò in lectica & veste stragula velut triumphantem.

U.c.365. a.C.387. *M. Manlii virtus.*

larumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens vadit: & dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis, saxa, quibus adherebant, manibus amplexos, trucidat: jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militùm, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, & 6 quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam: ceterùm inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ fefellerat adscendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse, & apud Gallos, quia vul-

6 *Quartarios vini*] excedit eum modulum vini, Quartarius haud multùm quem dicimus *poisson*.

gatum erat inter Veios Romamque nuntios commeare ; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria. U.c.365. a.C.387.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrumque exercitum urgebat ; & Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò ferente, quum quid venti motum esset ; quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur ; jam pigritiâ singulos sepeliendi, promiscuè acervatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita : in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad deditionem vocarent ; dicitur, avertendæ ejus opinionis causâ, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum jubet, parat instruitque quibus haud impar adoriatur hostes ; interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret ; postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, &, 7 quum sta- *Fames pestilentia.*

7 *Quum stationes procederent*] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, computari. Sic dicuntur *æra*, *stipendia procedere*.

U.c.365. a.C.387. tiones procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, jussit: jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum

Pacis cuntur Romani cum Gallis. senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut pacisc erentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & 8 mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdissimæ per se adjecta indignitas est; pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

Dictatoris adventus. XLIX. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos; nam forte quâdam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos, in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam, jubet, in conspectu habentes fana deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi, repetique, & ulcisci 9 fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & naturâ inæquali:

8 *Mille pondo auri*] unciis. Mille libræ Romanæ auri: quæ redeunt ad marcas nostrates 1562 cum quatuor

9 *Fas sit*] Leges sanctissimæ jubeant.

&

& omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli novâ re trepidi arma capiunt, irâque magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant; igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio, ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicióque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, & ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, & per se inclinatâ magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu. U.c.365. a.C.387. *Vincit Gallos.*

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit; *Fana omnia, quòd ea hostes possedissent, restituerentur, 3 terminarentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus publicè hospitium fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent,* *Senatusconsultum de religionem spectant.* *antibus.*

3 *Terminarentur*] Conceptis verbis templorum fines terminabantur. Romulus, I, c. 10, *templum iis regionibus quas modò animo metatus sum, dedico.*

U.c.365. a.C.387. *beneficioque ejus populi non intermissus honos deûm immortalium esset. Ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem 4 in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit.

Rursus movetur actio transmigrandi Veios.

Camillus dissuadet

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi quàm quòd procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam*

4 *In Jovis cellam....* *Sub Jovis sella*] *Cella* est sacrarium, quod Gallicè dicimus *une chapelle. Sella* est sedes in qua posita erat statua, *une niche.*

fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit; quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus, quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus; &, quum victoribus Gallis captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem diique & homines Romani tenuerint, habitaverint, victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque & Capitolium deseritur; & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortunâ faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens Numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospera evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primùm Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem, quàm monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid? hæc tandem urbis nostræ clades nova num antè exorta est, quàm spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum; quàm gentium jus ab legatis nostris violatum; quàm a nobis, quum vindicari deberet, eâdem negligentiâ deorum, prætermissum? Igitur victi, captique, ac redempti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum Orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi; Sacra in ruina rerum nostrarum alia terrâ celavimus, alia avecta in finiti- U.C. 365. a.C. 387.

U.c.365. a.C.387 *mas urbes amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritiâ, in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque, & cædem.*

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum, vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes, paremus nefas? Urbem auspicatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis?* 5 *Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri, placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cærimoniis potest. Et, ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Jovis epulo, num alibi, quàm in Capitolio,* 6 *pulvinar suscipi potest? Quid de æter-*

5 *Quam par vestrum factum est, quod*] Supple, ei facto, *quod.* Nisi quis fortè malit: *Quàm par vestro factum est, quod.*

6 *Pulvinar suscipi*] Pulvinar est lectus alicui deo stratus. Hìc sumi videtur pro ipsa celebritate lectisternii. Itaque *pulvinar sus-*

nis Vestæ ignibus, 7 signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, 8 tuque Quirine pater? Hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores interfit. Illi sacra quædam 9 in monte Albano Lavinoque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos tranferri sacra 1 religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, & peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno Regina transvecta a Veiis nuper, in Aventino, quàm insigni, ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri. Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus; si non voluntate mansimus in Capitolium per tot menses obsidionis; si U.c.365. A.C.387.

cipi idem est ac *lectisternium institui*. De lectisternio vid. not. 2 ad c. 13 suprà.

7 *Signoque*] Palladio.

8 *Tuque Quirine pater*] Observandum ancilia non Martis tantùm Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cujus rei fortasse aliud testimonium ægre reperias. *Vid.* I. 20.

9 *In monte Albano, Lavinoque*] Tum in monte Albano, tum in eo in quo Lavinium conditum est.

1 *Religiosum fuit*] Religioni habuimus, nefas esse duximus.

U.c.365. a.C.387. *ab hostibus metu retenti sumus ? De sacris loquimur, & de templis : quid tandem de sacerdotibus ? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur ? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes ? & vestales tuæ te deserent, Vesta ? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantùm sibi reique publicæ piaculi contrahet ? Quid alia quæ auspicatò agimus, omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus ? Comitia curiata, 2 quæ rem militarem continent ; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicatò, nisi ubi adsolent, fieri possunt ? Veiosne hæc transferemus ? an comitiorum causâ populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet ?*

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto, qui meministis ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque interfit, tribuni. Vos, etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis : ego contrà, (nec id mirati sitis, priusquam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset incolumi totâ urbe, nunc*

2 *Quæ rem militarem continent*] Centuriatis comitiis potestas ; curiatis imperium propriè dictum mandabantur. De discrimine *potestatis* & *imperii* vid. ad II. 56. not. 10.

has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut deseremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, uti commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? 3 an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm 4 casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majo- U.c.365. a.C.387.

3 *An malitis*] An contrà placebit hoc solum potiùs vastum & desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quàm incoli & frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici & esse.

4 *Casa... conditoris.... nostri*] Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoritiam vitam ageret; e lignis & arundine compacta; humilis, absque ulla contignatione. Ea erat ad Palatinum montem, & ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempestatum injuriâ vitiatum foret, id sarciebatur quàm proximè fieri poterat ad pristinæ formæ similitudinem.

U.c.365 a.C.387 *res nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter sylvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? &, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?*

LIV. *Quid tandem, si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus; sed in superficie tigniisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, (5 etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, meminisse juvat) quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus educatusque essem; quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate suâ, ut maneatis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt; saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis*

5 *Etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis meminisse juvat*] Hæc est mens Camilli, ut dicturus de exsilio suo, cujus mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exsilium suum non tam injuriæ civium, quàm suo cuidam infelici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum *juvat*. *Etsi meminisse haud juvat*, dicturus erat *injuriæ vestræ*: sed parcit verbo, & rem mollit dicendo *minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis*, id est, exsilii mei, quod veriùs dixerim a fatali quadam mea calamitate, quàm ab injuria vestra ortum.

locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unicè locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis; trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis: quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria tantum terrâ marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est 6 expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hîc Capitolium est, ubi quondam, capite humano invento, responsum est, eo loco caput rerum, summamque imperii fore; hîc, 7 quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi; hîc Vestæ ignes, hîc ancilia cœlo demissa, hîc omnes propitii manentibus vobis dii. U.C.365. A.C.387.

LV. Movisse eos Camillus tum aliâ oratione, tum eâ quæ ad religiones pertinebat maximè dicitur. Sed rem dubiam decrevit opportunè 8 vox emissa, quòd, quum senatus post paullo de his rebus in 9 curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes, fortè agmine forum transirent, centurio in comitio ex-

6 *Expertis*] Hujus loci ac sitûs commoditatem.

7 *Quum auguratò liberaretur Capitolium*] Quum per auguria id ageretur, ut libera a ceteris religionibus area Capitolina esset tota Jovis. Vid. suprà I, 55.

8 *Vox emissa*] Temerè, ab eo homine qui nullo modo præsentem disceptationem intueretur.

9 *Curia Hostilia*] Vid. suprà, I, 30.

U.c.365. a.C.387. clamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optimè;* quâ voce auditâ, & Senatus *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, & plebes circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi, materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; 1 prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit 2 occupatæ magis, quàm divisæ similis.

Instauratio urbis.

1 *Prædibus acceptis*] Eâ lege, ut qui ædificabant, prædes darent, qui sponderent, eo anno ædificia perfectum iri.

2 *Occupatæ magis, quàm divisæ*] Magis occupatæ a singulis, prout cuique libuit hanc vel illam partem sibi vindicare, quàm divisæ sub arbitris, qui suum cuique locum certâ lege & normâ assignarent terminarentque.

FINIS.

INDEX RERUM

MEMORABILIUM.

Numeri Romani libros, Arabici cap. indicant.

A.

ABORIGINES fœdere Trojanis junguntur, I, 1. petuntur bello, ducemque Latinum amittunt, 2.

Accius Navius, augur, cotem novaculâ discidit, I, 36.

M. Æbutius Elua triumvir creatus ad coloniam Ardeam deducendam, IV, 11.

Ædes Cassii publicè dirutæ, II, 41. item Sp. Mælii, IV, 15.

Ædiles plebeii, III, 6. ædilibus qui nocuissent, ejus caput Jovi sacrum, 55. senatusconsulta in ædem Cereris ad eos deferri jubentur, *ibid.* eos leges Decemvirales in æs incisas in publico proposuisse, sunt qui scribant, 57. iis negotium datum, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani, dii colerentur, IV, 30.

P. Ælius, inter primos quæstores de plebe creatos, IV, 54.

C. Æmilius trib. mil. cons. pot. V, 26. contra Æquos rem gerit, 28. trib. mil. cons. pot. iterum, Volsinienses vincit; 32.

L. Æmilius cos. vincit Æquos & Volscos, II, 42. iterum cos. Veientes pacem petere supplices cogit, 49. tertium cos. 54.

Mam. Æmilius dictator, IV, 16, 17. triumphans urbem ingreditur, 20. iterum dictator, 23. quinquennalem censuram redigit ad anni unius & sex mensium spatium, 24. a censoribus tribu movetur, *ibid.* dictator creatur, paulò antè motus tribu, 31. ejus oratio ad populum, 32. ejus ad milites adhortatio, 33, ejusdem triumphus, 34.

Ti. Æmilius cos. II, 61. ejus res gestæ in Sabinis, 62. cos. iterum, dandi agri plebi auctor, III, 1.

Æneas Anchisæ & Veneris filius, I, 1. profugus venit in Macedoniam, Siciliam, & Italiam, ubi Lavinium condit, *ibid.* ut animos Aborigînum sibi conciliaret, Latinos utramque gentem appellat, 2. ejus mors, *ibid.*

Æneas Sylvius, rex tertius Albæ, I, 3.

Æqui, sive Æquicolæ, gens antiqua, I, 3. ab Æquicolis jus quo res repetuntur, Ancus Marcius descripsit, *ibid.* Latinum agrum invadunt, II, 30. vincuntur, 31. seditio

inter Æquos & Volscos, & atrox prælium, 40. Romanos bello petunt. 43. oppugnant Ortonam, *ibid.* vexant Latinos incursionibus, 48, 53, 58. vincuntur, 60.
Bello petiti a Q. Servilio vincuntur, III, 2. depopulantur agrum Romanum, & cæduntur, 3. obsidentes Furium cos. in castris, a T. Quintio cæduntur, 5. Æqui & Volsci denuo Hernicorum & Rom. agros depopulantur, 6. vincuntur a Lucretio cos. 8. rebellant, 10. arcem Tusculanam capiunt, & cæduntur, 23. pacem petunt, & impetrant, 24. denuo bellum movent, 25. obsident Minucium cos. in castris, 26. adversùs eos L. Quintius Cincinnatus dictator dicitur, *ibid.* circumvallantur & sub jugum mittuntur, 28. denuo Rom. bello lacessunt, 30. vincuntur, 31. bellum instaurant, 38. fundunt Rom. exercitum, 42. a Valerio cos. vincuntur, 60, 61. iterum Romanis bellum inferunt, 66. vincuntur, 70.
Rursum rebellantes vincuntur, IV, 26. *& seqq.* impetrant inducias annorum octo, 30. Æqui & Lavicani Tusculanum agrum depopulantur, 45. vincuntur, 47. coloniam Volas deducunt, sed cæduntur, 49. parant bellum, 53. capiunt arcem Carventanam, 55.
Oppugnant ad Lavicos Romanam col. V, 16. Romanis bellum inferunt, & vincuntur, 28. capiunt Vitelliam col. & rursum vincuntur, 29, 31.
Æs alienum Romæ maximum, atque inde turbæ, II, 23. ac postremò secessio plebis in Sacrum montem, 33.
Æra militibus constituta, IV, 59, 60. Equitibus, V, 7.
Ager captus ex hostibus viritim divisus a Ser. Tullio, I, 46.
Agraria lex quando primùm lata, II, 41.
Alba longa ab Ascanio condita, I, 3. oriunda ab Lavinio, 23. diruta, 29.
Albani reges, I, 3. Inter Albanos & Romanos ortum bellum, I, 22, 23. tergeminorum utrimque fratrum virtuti res permittitur, 24. Albani ditionis Rom. facti, 25. parum fidos se Romanis socios præbent, 27. eorum dux Metius Fuffetius supplicio afficitur, 28. Albani Romam migrant, 29. Albanorum principes in Patres lecti, 30. Albani patrio ritu sacra facere jubentur, 31. Cælium Mont. inhabitant, 33.
L. Albinius virgines veltales sacraque in plaustrum imponit, & Cære pervehit, V, 40.
Alpes, I, 1. Taurino saltu a Gallis primùm transitæ, V, 34.
Alpinæ gentes, maxime Rhæti, a Tuscis originem ducunt, V, 33.
Ambarri pop. Gallicus, V, 34.
Ambigatus rex Celtarum, exonerat prægravante turbâ regnum, V, 34.

Amulius pellit Numitorem fratrem natu majorem, & ut spem partûs Rheæ Sylviæ adimeret, eam Vestalem legit, I, 3. Amulio Remus captus traditur, 5. Amulius obtruncatur, & Numitor restituitur, *ibid.* & 6.
Ancilia cœlo demissa, I, 20. *Vid.* V, 52.
Sp. Ancius legatus Rom. jussu Tolumnii interficitur; ei statua publicè in Rostris posita, IV, 17.
Ancus Marcius rex creatur, ejusque res gestæ, I, 32, 33. moritur, postquam regnavit annos quatuor & viginti, 35, ejus filii conspirant contra Tarquinium Priscum, 40.
Annus a Numa Pompilio ad cursum Lunæ in duodecim menses descriptus, I, 19.
Anni consularis principium Kal. Sext. III, 6. Idus Maiæ, 36, 38. Idus Decemb. IV, 37. V, 9. Kal. Octob. V, 9. Kal. Quint. V, 32.
Anseres Junoni sacri Capitolii servatores, V, 47.
Antemnates Romam ad ludos proficiscuntur, I, 9. bellum parant ob raptum filiarum, 10. palantes in agris opprimuntur, 11.
Antenor Trojanus cum multitudine Henetûm venit in sinum Adriaticum, I, 1.
Anxur, opp. Volscorum, postea Tarracinæ, IV, 59. vi captum & direptum, *ibid.* neglectum Anxuri præsidium, proditis portarum custodibus, opprimitur, V, 8. Anxur recipitur, 13. Volsci obsident præsidium ad Anxur, 16.
Apollini ædes vota, IV, 25. V, 13. dedicata, IV, 29. lectisternium habitum, V, 13.
L. Appuleius trib. pleb. diem dicit M. F. Camillo, V, 32.
Aquila aufert pileum Lucumoni, & rursus capiti ejus reponit, I, 34.
Aquillii fratres conjurant adversùs Remp. II, 4.
C. Aquillius cos. Hernicos devincit, II, 40.
Ardea a Tarquinio Sup. obsessa, I, 57. inter Ardeates & Aricinos judex sumptus pop. Rom. agrum de quo ambigebatur sibi adjudicat, III, 71 & 72. ob eam injuriam Ardeates desciscunt, IV, 1. fœdus cum iis renovatur, 7. Ardeæ turbaræ seditione res auxilio Rom. componuntur, 9, 10. coloniâ Ardeam deductâ, ager interceptus ad Ardeates redit, 11. eos ad opprimendos Gallos hortatur & ducit Camillus, V, 43, 44.
Aricia, I, 50. eam oppugnat Arruns Porsennæ filius, II, 14. Aricini vincunt Etruscos. *ibid.*
Aricini & Ardeates de ambiguo agro certant, & turpe populi Rom. de eo judicium, III, 71, 72.
Aruns Clusinus, Gallis dux & auctor est oppugnandi Clusium, V, 33.

Aruſpex Etruſcus, abductus a Rom. milite, adhibetur ad Deos ritè placandos, V, 15, 17.
Aſcanius, Æneæ filius, ſive ex Laviniâ, ſive ex Creusâ natus, Albam Longam condit, I, 1, 3.
Athenas miſſi legati, qui Solonis leges, aliarumque Græciæ civitatum inſtituta & jura deſcriberent, III, 31.
Aventinus mons, I, 6. urbi additus, & datus Latinis, 33. cœtus nocturnos facit plebs in Aventino monte, II, 28. eum inſedit exercitus Rom. relictis caſtris, III, 50.
Avibus admittentibus, ſignum pugnæ datum, IV, 18.
Augures a Numâ inſtituti, id eſt in collegium contributi, IV, 4. de religione, quæ morabatur dictatoris creationem, conſuluntur, 31.
Auguriis ex Accii Navii facto magnus accedit honor, I, 36.
Auguſti imperatoris tempore Janus clauſus fuit, I, 19. Auguſtus templorum omnium conditor fuit, aut reſtitutor, IV, 20.
Auri mille pondo pretium populi Rom. factum, V, 48. aurum quod Gallis ereptum erat, ſub Jovis ſella poni juſſum, 50.
Aureus baculus corneo incluſus offertur a Bruto Apollini, I, 56.

B.

Baculus ſine nodo aduncus, lituus dictus, I, 18. Barbam omnibus olim Romanis promittere mos fuit, V, 41.
Bellovelus, filius ſororis Ambigati Celtarum regis, V, 34. ejus expeditiones, *ibid.* favet Cenomanis Alpes tranſcendentibus, 35.
Belli indicendi ritus, I, 32. bellicæ cærimoniæ ab Anco inſtitutæ, I, 32.
Boii, Gallicus populus, Etruſcos & Umbros agro pellunt, V, 35.
Bona poſt domini ſupplicium publicata, IV, 15.
Bona ejus cujus caput ſacrum eſſet, & ipſa quoque Cæreri ſacrata, III, 55. *Vid.* & II, 8, & 41.
Bonis vendendis, cur bona Porſennæ regis vendi dicerentur, II, 14.
Bos inſignis magnitudinis in Sabinis nata, immolatur Dianæ, I, 45.
Bove aurato donatur L. Minucius præfectus annonæ, IV, 16.
Brennus regulus Gallorum, V, 38. inter Brennum & Q. Sulpicium colloquium, V, 48.
Buſta Gallica, V, 48.

C.

Cacus aversos boves Herculis, caudis in speluncam trahit, & ab illo occiditur, I, 7.
M. Cædicius audit silentio noctis vocem clariorem humanâ de adventu Gallorum, V, 32.
Cæninenses Romam ad ludos proficiscuntur, I, 9. bellum parant ob raptum filiarum, 10. vincuntur, *ibid.*
Cære oppidum, I, 2. sacrarium pop. Rom. ac diversorium sacerdotum, V, 40, 50.
Campus Martius, in quo instructus exercitus & lustratus, I, 44. Ager Tarquiniorum consecratus Marti, Martius deinde campus fuit, II, 5.
C. Canuleius trib. pleb. rogationem promulgat de Patrum cum plebeiis connubio, IV, 1. invehitur in consules, 3.
Capitolium ascendit Romulus, templumque primum Jovi Feretrio dedicat, I, 10. sedes datur Sabinis, 33. ab Herdonio Sabino cum exsulibus & servis occupatur, III, 15. recuperatur & lustratur, 18. militaris juventus occupat Capitolium, illud contra Gallos defensura, V, 39. obsidetur a Gallis, 43. servatur ab anseribus, 47. liberatur ab obsidione, 49.
aream ad ædem in Capitolio Jovis Tarquinius Priscus occupat fundamentis, I, 38. ædem extruit Tarquinius Superbus, 53, 55. dedicat Horatius Pulvillus, II, 8.
Carmenta fatiloqua ante Sybyllæ in Italiam adventum habita, I, 7.
Carpentis ut festo profestoque uti possent, matronis concessum, V, 25.
Carthaginienses exercitum trajiciunt in Siciliam, IV, 29.
Sp. Cassius cos. Pometiam capit, II, 17. triumphat, *ibid.* magister equitum primus, 18. cos. iterum, 33. cos. tertium legem agrariam primus promulgat, 41. regni crimine damnatus, necatur, *ibid.*
Celeres trecentos ad custodiam corporis instituit Romulus, I, 15. eorum tribunus L. Brutus, 59.
Cenomani transcendunt Alpes & in Italia considunt, V, 35.
Censura, ejusque initium, & potestas, IV, 8.
Census institutus, I, 42, 43. census actus, III, 3, 22, 24.
Centuriæ tres equitum a Romulo conscriptæ, I, 13. in iis, regnante Tarquinio Prisco, mille & octingenti equites, 36. geminantur a Ser. Tullio, ita ut sex numero fiant, adjectis duodecim novis centuriis, 43.
in Centurias describitur a Ser. Tullio pop. Rom. I, 42, 43. ordo suffragiorum per centurias, *ibid.* prærogativa centuria, V, 18.

Ap. Claudius, magna clientium comitatus manu, ab Regillo Romam transfugit, II, 16. iis datur civitas, & trans Anienem ager, *ibid.* inter Patres legitur, *ibid.* consul, 21. in ejus consulatu turbæ, 23. & *seqq.* ejus sententia de dictatore creando, 29, 30. auctor est dissolvendæ potestatis tribunitiæ per intercessionem, 44.
Ap. Claudius, consul, infestus plebi, II, 56. atrox ejus certamen adversùs tribunos de magistratibus plebeiis tributis comitiis creandis, *ibid.* mittitur in Volscos, 58. exercitum nequicquam domare tentat, *ibid.* vinci volunt ejus milites, 59. in exercitum animadvertit, *ibid.* ei dies dicitur, 61. moritur, *ibid.*
Ap. Claudius creatur Decemvir, III, 33. ejus ambitio, 35. violentia, 36. libido, 44. foro pellitur, 49. abdicat decemviratum, 54. ei dies dicitur, 56. ducitur in carcerem, 57. sibi necem consciscit, 58.
C. Claudius Ap. f. cos. III, 15. petens decemviratum repulsam patitur, 35. ejus oratio ad Ap. decemvirum, 40. orat populum pro Ap. reo, 58. censet arma capienda adversùs tribunos, IV, 6.
C. Claudius Cicero, trib. pl. Romilio cos. diem dicit, III, 31.
M. Claud. Ap. Claud. decemviri cliens, asserit Virginiam in servitutem, III, 44. abit exsulatum, 58.
Cloaca maxima, a Tarq. Sup. exstructa, I, 55. *Vid. &* V, 55.
Cloelia virgo, una ex obsidibus, inter tela hostium Tiberim tranat, II, 13. statuâ equestri donatur, *ibid.*
Cloelii ex Albanis principibus in collegium Patrum lecti, I, 30.
Gracch. Cloelius Æquorum dux, in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum populabundus venit, III, 25. malè habet Rom. legatos, *ibid.* a dictatore L. Quintio Cincinnato vincitur & capitur, 28.
Cloelius Tullus legatus Rom. jussu Tolumnii interficitur, IV, 17. ei in Rostris statua posita, *ibid.*
Comitia tributa, II, 56. iis ut crearentur magistratus plebeii, lex magnâ contentione perlata, *ibid.* & 57. ex iis Patres submoti, 60. iis quæ plebs jusserat, populum tenent, III, 55.
Commentarii Numæ Pomp. editi jussu Anci Marcii, I, 32.
Connubium Romulus novo populo petit, I, 9. de Patrum & plebis connubio lex, IV, 1, 3, 4.
Q. Considius, trib. pleb. auctor legis Agrar. diem dicit T. Menenio, II, 52.
Consulatus ortus ex domo Junia, II, 51.
initus Kal. Sext. III, 6.

Id. Decemb. IV, 37.
Consules primi Romæ creati, I, 60.
a cos. ad Decemviros transfertur imperium, III, 33.
sublato Decemviratu, redit ad cos. III, 54, 55.
lex a Canuleio lata, ut populo potestas esset, sive de plebe sive de Patribus vellet, coss. faciendi, IV, 1. sed resistentibus legi patriciis, eò decursum, ut trib. mil. pro coss. crearentur, 6, 7. primi coss. omnia jura & insignia regiæ pot. habuere, II, 1.
unus tantùm cos. in urbe fasces habebat, *ibid.*
lex de provocatione a coss. ad populum, II, 8. III, 55.
Consulibus minantur vincula trib. pl. ni senatui dicto audientes sint, IV, 26.
Consules magistratu se abdicare jussi, V, 32.
Consuls est dicere Dictatorem, IV, 31.
A. Cornelius Cossus trib. mil. occidit in prælio Lartem Tolumnium, Veientium regem, IV, 19. spolia opima regis interfecti in dictatoris triumpho gerit, 20. super ea re disputatio Livii, *ibid.* cos. creatur, 30. trib. mil. cons. pot. 31.
Cn. Cornelius Cossus, cos. IV, 54. trib. mil. cons. pot. 58. iterum, V, 10. Capenatem agrum vastat, 12.
L. Cornelius Maluginensis cos. III, 22. ejus res gestæ, *ibid.* & 23, 24. tuetur causam decemvirorum, in quibus frater ipsi erat, 40.
P. Cornelius Cossus trib. mil. cons. pot. IV, 49. iterum, 56. dictator, 57. vincit Volscos, castellumque ad lacum Fucinum expugnat, *ibid.* abdicat se magistratu, *ibid.* tertium trib. mil. cons. pot. 58.
P. Cornelius Cossus trib. mil. cons. pot. V, 24. depopulatur Falisci agrum, *ibid.*
P. Cornelius Maluginensis trib. mil. cons. pot. IV, 61. V, 16.
P. Cornelius Scipio a dictatore Camillo magister equitum dicitur, V, 19. trib. mil. cons. pot. creatur, 24. interrex creatur, 32.
Corniculana captiva, quâ natus Servius Tullius, I, 39. IV, 3.
Crustumerium colonia deducta a Romulo, I, 11. a Tarquinio Prisco capitur, 38.
Crustumini pop. ad videndam Rom. proficiscuntur, I, 9. bellum parant ob raptum filiarum, 10. vincuntur, 11.
Crustuminis montibus Allia fluvius defluit, V, 37.
Cultus amœnior in femina suspectus, IV, 44.
Curiatiorum & Horatiorum trigeminorum fratrum certamen, I, 24, 25. sepulchra Horatiorum & Curiat.

ibid. Curiatiorum spolia fixa eo loco qui Pila Horatia appellatur, 26.

D.

DECEMVIRI legibus scribendus sine provocatione creati, III, 32.
decem tabulas legum ferunt, III, 34.
novi creantur decemviri, III, 35. horum impotentia & crudelitas, 36, 37. alterum annum, privati imperium retinent, 38.
Senatum per præconem in curiam vocant, *ibid.*
delectum habent, III, 41.
coguntur se magistratu abdicare, III, 54.
Claudio & Oppio in carcere mortuis, ceteri in exilium mittuntur, eorumque bona publicantur, III, 58.
Delphos missi regis Tarquinii liberi, portenti causâ, I, 56. idem rursus factum, durante Veiorum obsidione, V, 15, 16.
legati ad donum ex prædâ portandum missi, V, 28.
Dii non alii, nisi Rom. & more patrio colendi, IV, 30.
Deorum cultus ne mortis quidem metu defertus, V, 46.
Deorum evocandorum ex urbe hostili mos, V, 21. e sede suâ in aliam transferendorum ritus ac religio, 22.
Deorum negligentia & contemptus ætate Livii, III, 20.
M. Duilius, trib. pl. II, 58. diem dicit Ap. Claudio, II, 61. plebi in certaminibus decemviralibus non inutilis, III, 52, 54. iterum trib. pl. creatur in Aventino, 54. rogationem pertulit. de coss. creandis cum provocatione, *ibid.* ejus æquitas demit metum Patribus, 59. collegis magistratum continuare cupientibus restitit, 64.
Duumviri sacris faciundis, librorum Sibyllinorum custodes, III, 10. V, 13.
Duces ob malè rem gestam rei, II, 52. V, 11, 12.

E.

EQUITUM Centuriæ. e publico iis empti altique equi, I, 45. quibus census equester erat, equus publicus nondum erat assignatus, equis suis merere incipiunt, V, 7. iis stipendium assignatum, *ibid.* triplex, 12.
Etrusci obsident Romam, II, 11. instaurant bellum, 44. improbant regem a Veientibus creatum, V, 1.
Etrusci, gens ante omnes alias dedita religionibus, V, 1.
Etrusci haruspices, V, 15.
Etrusci vates ad publica prodigia adhibiti, I, 56.
Evander Arcas instituit in Palatino monte Lupercale sacrum, I, 5. miraculo litterarum inter rudes pop. ve-

nerabilis, 7. Herculem Jove natum agnoscit, & sacrum ei facit, *ibid.*
Euganei inter mare Alpesque incolentes pelluntur ab Henetis, I, 1.

F.

FABIA gens, II, 45. bellum cum Veientibus suscipit privato sumptu, 48. sex & trecenti milites, omnes patricii, e gente Fabia, 49. a Veientibus cæsi omnes, uno tantum e stirpe relicto, 50.
Cæso Fabius quæstor, diem perduellionis dicit Sp. Cassio cos. II, 41. creatur cos. 42. iterum, 43. exercitus ejus non vult vincere, *ibid.* pugnam cum M. Fabio fratre cos. restituit, 46. tertium cos. 48. gentis suæ orator ad Senatum, *ibid.* & dux, proficiscitur ad bellum Veiens, 49.
Cæso Fabius Ambustus quæstor, IV, 54. trib. mil. cons. pot. 61. iterum V, 10. præest castris ad Veios, 12. tertium trib. mil. 24.
C. Fabius Dorso per medios hostes (Gallos) in Quirinalem collem pergit, ibi sacra peragit, & in Capitolium ad suos redit, V, 46.
M. Fabius Cæsonis frater, cos. II, 42. iterum, 43. adversus Veientes egregiè rem gerit, 44, 47. triumphum sibi decretum recusat, 47.
Q. Fab. is qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat, cos. creatus, III, 1. iterum, 2. rem bene gerit adversus Æquos, *ibid.* populatur eorum agros, 3. præfectus urbis resistit tribuno legem de minuendo consulari imperio ferenti, 9. cos. tertium, vincit Volscos, 22. Tusculanis fert auxilium, 23. legatus ad Æquos, 25. decemvir legibus scribendis, 36. ejus ingenium non tam gnavum in malitiâ, quàm in bono parum constans, 41. mittitur ad bellum in Sabinos, *ibid.* cum collegis exitii causâ solum vertit, 58.
Q. Fab. legatus ad Gallos, ducem eorum occidit hastâ, V, 35, 36. cum duobus fratribus creatur trib. mil. *ibid.*
Falisci auxilio veniunt Veientibus & Fidenatibus, IV, 17. ad Veios a Rom. obsessos accedunt, V, 8. adoriuntur castra Rom. *ibid.* & 13. vincuntur a Camillo, 19. eorum castra capiuntur, & urbs obsidetur, 26. magistri Falisca juventutem prodentis supplicium, 27. Falisci dedunt se Rom. *ibid.*
Fames Romæ, II, 34. III, 32. tanta, ut multi ex plebe capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitarint, IV, 12. *Vid.* & 52.
Faustulus regii pecoris magister, Romuli & Remi servator & educator, I, 4, 5.

Fecialium cærimoniæ in sanciendis fœderibus, I, 24. in indicendo bello, I, 22.
Feciales mittuntur ad res repetendas, IV, 30.
Fidenæ colonia Romanorum, I, 27. IV, 17. deficiunt ad Veientes, *ibid.* capiuntur, IV, 22, 33, 34.
Fidenates bellum inferunt Rom. I, 14. vincuntur *ibid.* alterum cum Rom. bellum, 27. vincuntur, *ibid.* obsidentur, II, 19. occidunt legatos Rom. IV, 17. populabundi descendunt in agrum Rom. 21.
Fortunæ muliebris templum, II, 40.
C. Fulcinius legatus jussu Tolumnii interficitur, IV, 17. ei statua publicè in rostris posita, *ibid.*
Funebres laudationes, II, 47, 61. matronis concessæ, V, 50.
L. Furius cos. restitit agrariæ legi, II, 54. post consulatum sit reus ad populum, *ibid.* trib. qui eum accusabat, mortuus domi inventus, *ibid.*
L. Furius Medullinus, trib. mil. cons. pot. IV, 25 & 35. iterùm, 44. creatur cos. 51. cos. iterum, 54. trib. mil. cons. pot. cùm jam functus eo honore esset, 57. iterum, 61. tertiùm, V, 14. quartùm, 16. quintùm, 24. sextùm, 26. septimùm, 32.
M. Furius Camillus trib. mil. cons. pot. V, 1. iterùm, 10. contra Falisços proficiscitur, 12. tertiùm trib. mil. cons. pot. 14. a Capenâ ingentes prædas agit, *ibid.* interrex, 17. dictator 19. ludos magnos ex senatusconsulto vovet, *ibid.* vincit Falisços, *ibid.* cuniculum in arcem Veiorum agit, *ibid.* Veios capit, 11. ejus precatio, *ibid.* curru equis albis juncto triumphans urbem ingreditur, 23. restitit legi de transmigrando Veios, 25. religionem injicit de decima prædæ Veientanæ, *ibid.* trib. mil. cons. pot. quartùm, 26. Falisçum ludi magistrum, puerorum proditorem, remittit Falerios, 27. invehitur in plebem, 29. senatum incitat adversùs legem, 30. creatur interrex, 32. ei ab L. Apuleio trib. pleb. dies dicta, *ibid.* abit in exilium, & absens quindecim millibus gravis æris damnatur, *ibid.* concitat Ardeates ad opprimendos Gallos populatores, 44, 45. revocatur, & dictator dicitur, 46. cæsis Gallis triumphat, 49. diligentissimus religionum cultor, 50. prohibet migrari Veios, habetque super ea re ad pop. orationem, 51 *& seqq.*

G.

Galli novi accolæ Etruscis. V, 17. captos dulcedine frugum, maximè vini, transisse Alpes, fama est, 33. ducentis ante annis, quàm Roma caperetur, in Italiam

transcenderant, *ibid.* Tarquinio Prisco regnante Romæ, 34. eorum variis temporibus transitus in Italiam descripti, *ibid.* & 35. postremi omnium transgressi Senones Clusium oppugnant, 35. legati ad eos Romanorum, *ibid.* responsum Gallorum, 36. jure gentium a Rom. legatis violato, ipsi mittunt legatos Romam, *ibid.* elusâ sua legatione, Romam iter intendunt, 37. vincunt Rom. ad Alliam, *ibid.* & 38. diripiunt & incendunt Romam, 41. oppugnant frustra arcem Rom. 43, repelluntur, 47. paciscuntur cum Rom. 48. *væ victis*, *ibid.* dum appenditur aurum, intervenit Camillus dictator, eosque pugnare jubet, & vincit, 49. iterum eos cædit, ita ut ne nuntius quidem supersit, *ibid.*

Gallorum manus in Hercynios saltus missa, V, 34.

Gallis corpora intolerantissima laboris atque æstûs, humori & frigori assueta, V, 48. corpora iis & animi magna magis quàm firma, V, 42.

Galli gens nata in vanos tumultus, V, 35, 39. haudquaquam negligens religionum, V, 46.

M. Geganius Macerinus cos. sedat coitiones trib. adversùs nobilium juventutem ortas, III, 65. secundùm cos. IV, 8. Volscos, Ardeam obsidentes, obsidet ipse, 9. vincit Volscos, & sub jugum mittit, 10. componit Ardeæ res, *ibid.* redit in urbem triumphans, *ibid.* tertiùm cos. 17. censor probavit villam publicam in campo Martio, 22. Mam. Æmilium, qui dictator censuram quinquennalem eatenus, intra anni & sex mensium redegerat spatium, omni ignominiâ afficit, 24.

Cn. Genucius, plebeius, trib. mil. cons. pot. V, 13. iterum trib. mil. 18. præcipitatus in insidias ante signa inter primores cadit, *ibid.*

H.

HASTÆ immissio in fines eorum, unde res repetitæ, ritus indicendi belli, I, 32.

Hercules venit in Latium, I, 7. ejus cum Evandro post Cacum interfectum congressus, *ibid.* in ejus honorem lecti-sternium habitum, V, 13.

Ap. Herdonius Sabinus cum exsulibus & servis Capitolium & arcem occupat, III, 15. interficitur, 18.

Turn. Herdonius in Tarquinium invehitur, I, 50. opprimitur a Tarquinio, 51.

T. Herminius genere factisque clarus, cum Horatio Coclite pontem sublicium paramper defendit, II, 10. strenuè adjuvat victoriam cos. de Etruscis, 11. cos. not. 1, ad II, 16. occiditur in pugnâ ad Regillum lacum, 20.

Hernici parant bellum, II, 22. devicti, 40. cum iis ictum fœdus, 41. iis agri duæ partes ademptæ, *ibid.* eorum agros depopulantur Æqui & Volsci, III, 6. Hernicis tristia responsa a senatu data, *ibid.*
Hibernacula, res nova militi Rom. ad Veios ædificari cœpta, & super ea re orationes tribunorum pleb. & Appii Claudii, V, 2, 6.
Hiems gelida & nivosa, ut viæ clausæ, & Tiberis innavigabilis fuerit, V, 13.
Horatiorum & Curiatiorum trigeminorum fratrum certamen, I, 24, 25. sepulchra Horatiorum & Curiatiorum, 25.
Horatius victor sororem suam gladio transfigit, I, 26. in jus vocatur ad Regem, *ibid.* provocat ad pop. Rom. & absolvitur, *ibid.*
Horatius Cocles excipit impetum hostium in primo aditu pontis, II, 10. armatus in Tiberim desilit, *ibid.* ei statua in comitia posita, *ibid.* tantum agri ei datum, quantum uno die circumaravit, *ibid.*
M. Horatius Barbatus graviter invehitur adversus decemviros, III, 39. Appium foro expellit, 49. legatus ad plebem, 50, 53. creatur cos. 55. ejus leges, *ibid.* vincit Sabinos, 61, 63. sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphat, *ibid.* ejus moderatio, 64. *Vid. &* IV, 6.
P. Horatius pater judicat filiam suam jure occisam, I, 26. filium expiare tenetur pecuniâ publicâ, *ibid.*

I.

Janiculum additur urbi, & ponte sublicio conjungitur, I, 33.
repentino impetu capitur, a Tuscis, II, 10.
Januæ ædium omnium Romæ, quibus libet adire volentibus, per lectisternii tempus, patefactæ, V, 13.
Janus a Numâ Pompilio belli & pacis index factus, I, 19. bis post Numæ regnum clausus fuit, *ibid.*
L. Icilius tribunicius, sponsus Virginiæ, III, 44. ejus cum Appio, Decemviro, contentio, 45. eum in vincula duci jubet Appius, 49 exercitum ab Decemviris abducit, 51. in Aventino trib. pl. creatur, 54.
Imperii magnitudinem portendens prodigium, I, 55.
Indemnatus indictâ causâ non debet in vincula duci, III, 13.
Indici præmium pecunia ex ærario, libertas & civitas data, II, 5. dona millia gravis æris ex ærario numerata, IV, 45.
Intercalandi ratio, I, 19.

Interregnum unde dictum, I, 17.
Interregna, I, 17, 22. III, 8. IV, 7, 43, 51. V, 17, 31.
Judicium populi a senatu rescindi non potest, IV, 7.
Jugera agri ne quis plus quingenta possideat, lex lata, VI, 35.
C. Julius Iulus cos. II, 43. decemvir, III, 35. P. Sestio diem dicit, *ibid.* legatus a senatu ad exercitum Aventinum insidentem, III, 50.
C. Julius cos. III, 65. sedat trib. coitiones ortas adversùs juventutem nobilium, *ibid.* iterum cos. IV, 21. tertium cos. 23.
Proc. Julius affirmat sibi visum esse Romulum post mortem in deos relatum, I, 16.
Iulus Æneæ & Creusæ filius, auctor Juliæ gentis, I, 3.
Junia domus, II, 5. ex ea consulatus ortus, *ibid.*
L. Junius, Tarquinià sorore, *seu amitâ* Tarquinii Superbi natus, Bruti haud abnuit cognomen, I, 56. Delphos missus cum juvenibus Tarquiniis, baculum aureum Apollini offert, & terram matrem osculatur, *ibid.* cum Collatino ad Lucretiam venit, 58. ducem se præbet ad expugnandum regnum, 59. quum esset trib. Celerum, *ibid.* cos. creatur, 60. senatum ad trecentorum summam explet, II, 1. jurejurando populum adstringit, neminem Romæ regnare passuros, 2. Tarquinium Collatinum cogit consulatu se abdicare, & civitate cedere, *ibid.* supplicii liberorum suorum exactor, 5. ejus pugna cum Arunte Tarquinio, & mors, 6. funus ei a collega Valerio factum, 7. per annum a matronis luguetur, *ibid.*
Juno Regina, V, 21. Junonis Reginæ ædes in arce Veientana, *ibid.* ejus signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non solitus, 22. Juno deportatur magnâ Religione Veiis Romam, *ibid.* perfertur in Aventinum, eique a dictatore Camillo templum locatur, *ibid.* & dedicatur, 31.
Jurisjurandi religiosa observatio, III, 20.
Jurejurando adactus pop. neminem regnare Romæ passuros, II, 1, 2.
Juvenum Rom. nobilium conspiratio de regibus revocandis, II, 3. conjecti in vincula, 4. dant pœnas, 5.

L.

Lacus Albanus, V, 15. crescit in altitudinem insolitam, *ibid.*
Latini unde dicti, I, 2. Prisci Latini ab Alba oriundi, 3 & 52. *Vid.* & 32.
Latini bello lacessunt Ancum Marcium, I, 32. vincun-

tur, 33. multa eorum millia traducuntur Rom. *ibid.* cum iis bella gerit Tarquinius Priscus, 35, 38. Latinorum & Romanorum communia sacra, 45. eos sibi conciliat Tarquinius Superbus, 49. cum iis fœdus facit, 50, 52.
ad Regillum lacum cæsi, II, 19, 20. sollicitant frustra Latinos Volsci ad bellum Rom. inferendum, 22. sex millia Latinorum captivorum a senatu remissa, *ibid.* coronam auream Jovi in Capitolium mittunt, *ibid.* cum Latinis populis ictum fœdus, 33. vexantur incursionibus Æquorum, 48.
opem ferunt Rom. adversùs Volscos & Æquos, sed vincuntur, III, 7.
Lavinia, Latini regis filia, datur Æneæ in matrimonium, I, 1.
Lavinium opp. conditum, quod Æneas ab uxoris nomine appellat, I, 1. inter Lavinium & Albam longam coloniam deductam, triginta fermè interfuere anni, 3. Lavinii interfectus T. Tatius, 14. fœdus inter Romam & Lavinium renovatum, *ibid.* Lavinium ab Troja oriundum, 23. *Vid.* & II, 39.
Lectisternium, quando primùm Romæ, & quâ celebritate factum, V, 13.
Legatis cæsis publicè in Rostris statuæ positæ, IV, 17.
P. Licinius Calvus, primus ex plebe trib. mil. conf. pot. creatus, V, 12. quum iterum trib. mil. conf. pot. crearetur, orat ut is, qui sibi deferebatur honos filio suo mandetur, 18. ejus de præda Veiorum sententia, 20.
Lictores a Romulo instituti duodecim, I, 8.
quatuor & viginti apparent consulibus, II, 55.
decemvirorum centum & viginti forum implent, III, 36.
Lingones cum Boiis, pellunt Etruscos & Umbros agro, V, 35.
Lucretia, uxor Collatini, I, 57. stuprum ei per vim oblatum a Sext. Tarquinio, 58. illa vocat patrem & virum, *ibid.* cultro se occidit, *ibid.*
Sp. Lucretius Lucretiæ pater, I, 58. præfectus urbis a Rege relictus, 59. suffectus Bruto, non sufficientibus viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur, II, 8.
Lucumo potens divitiis, commigrat Romam, I, 34. ejus pater Damaratus, *ibid.* ejus uxor Tanaquil, *ibid.* ei, carpento sedenti, aquila pileum aufert, & rursus capiti reponit, *ibid.* vocatur L. Tarquinius Priscus, *ibid. Vid.* L. Tarquinius Priscus.
Lucumo juvenis præpotens, corrumpit uxorem Aruntis Clusini, V, 33.

Lucus quò se Numa, velut ad congressum deæ, sine arbitris conferebat, sacratus Camœnis, I, 21.
Lucus Ferentinæ, ad quem concilia Latin. pop. habita, I, 50.
Ludi Magni ex instauratione Romæ parati, II, 36. tumultus causâ voti, IV, 27. a Camillo voti, V, 19.
Ludi Romani, I, 35.
Lustrum, propter Capitolium captum, & occisum cos. condi religiosum est, III, 22.

M.

Sp. MÆLIUS ex equestri ordine, largitiones frumenti facere instituit, in annonæ caritate, IV, 13. de regno parando agitat, *ibid.* vocatur ad dictatorem Cincinnatum, 14. ab Ahala Servilio mag. equit. occiditur, *ibid.* factum defendit dictator, 15. domus ejus diruitur, 16.
M. Mænius trib. pleb. legis agrariæ lator, IV, 53. impedit delectum, *ibid.*
Magister juventutis Falisçæ, prodit pueros, V, 27. cæditur virgis a pueris, *ibid.*
Magistratus Curulis, IV, 7. quum sine magistratu curuli respublica esset, creatur interrex, *ibid.*
L. Mamilius Tusculi dictator auxilium fert Romanis, III, 18. Romanâ civitate donatur, 29.
Oct. Mamilius Tusculanus, ab Ulysse deâque Circe oriundus, I, 49. ei filiam nuptum dat Tarquinius Superbus, *ibid.* ad eum exsulatum abit socer, II, 15. concitat triginta pop. adversùs Rom. 18. in pugna ad Regillum lacum vulneratur, 19.
Manes, I, 20. Manium placandorum ritus edocere debebat Pontifex Maximus, *ibid.*
A. Manlius, cos. II, 54. accusatur post consulatum, *ibid.* tribunus ejus accusator domi interficitur, *ibid.*
legatus Athenas missus legum causâ, III, 31. Decemvir creatur, 33.
A. Manlius trib. mil. cons. pot. IV, 61. iterum, V, 8. tertium, 16. legatus auream crateram, donum Apollini Delphos fert, 28. a Liparensium piratis captus & dimissus, *ibid.*
M. Manlius, cui Capitolino fuit cognomen, creatur cos. V, 31. facit ludos magnos, *ibid.* ingreditur urbem ovans, *ibid.* servat arcem Rom. 47.
C. Marcius, adolescens consilio & manu promptus, II, 33. ejus maximè operâ capti Corioli, *ibid.* inde ei cognomen Coriolano, *ibid.* ejus odium in tribunitiam potestatem, & atrox sententia, II, 34. die dictâ damnatus in

Volſcos exſulatum abit, 35. dolus ejus ad concitandos Volſcos, *ibid.* & 37. imperator Volſcorum legitur, 39. res ejus geſtæ adversùs Rom. *ibid.* variæ ad eum legationes, *ibid.* a matre victus diſcedit ex agro Rom. 40. ejus mors, *ibid.*
Numa Marcius, Marci F. pontifex a Numa Pomp. ex Patribus lectus, I, 20.
Martius Campus, I, 44. fuit ager Tarquiniorum, poſt eos expulſos conſecratus Marti, II, 5.
Maſſilienſes a Phocæâ profecti, V, 34.
Matronæ per annum lugent Brutum, II, 7. & Val. Publicolam, 16.
aurum & omnia ornamenta in ærarium conferunt, V, 25. ob eam munificentiam iis honor habitus, ut pilento ad ſacra ludoſque, carpentis feſto profeſtoque uterentur, *ibid.* aurum item conferunt ad ſummam pactæ mercedis Gallis conficiendam, 50. decernitur, ut earum, ſicut virorum, ſolennes poſt mortem laudationes eſſent, *ibid.*
Mediolanum a Gallis conditum, V, 34.
Agr. Menenius cos. II, 16. ad plebem quæ in Sacrum montem ſeceſſerat, mittitur, eamque reducit, 32. moritur, 33. ei ſumptus quum funeri deeſſet, plebs eum extulit ſextantibus collatis in capita, *ibid.*
Agr. Menenius, triumvir ad coloniam Ardeam deducendam, IV, 11.
M. Metilius, trib. pl. accuſat duos trib. mil. V, 11.
Sp. Metilius abſens tertiùm trib. pl. creatur, IV, 48. rogationem promulgat, ut ager ex hoſtibus captus viritim dividatur, *ibid.*
Mettius Curtius, I, 12. ejus clara adversùs Romulum pugna, *ibid.* lacus Curtius ab eo appellatus, 13.
Mettius Fuffetius, dictator Albanorum creatur, I, 23. ejus oratio ad Tullum, *ibid.* perfidia, 27. ſupplicium, 28.
Mezentius Etruſcorum Rex, ſocia arma Rutulis adversùs Trojanos jungit, I, 2.
Miles Rom. quando primùm de publico ſtipendium acceperit, IV, 59.
L. Minucius cos. malè rem gerit, III, 25, 26. liberatus obſidione a Quintio Cincinnato dictatore, jubetur abdicare ſe conſulatu, 29.
L. Minucius, prætectus annonæ, IV, 12. de Sp. Mælii conſiliis docet ſenatum, 13. bove aurato donatur, 16. Mælianum frumentum aſſibus in modios æſtimatum dividit plebi, *ibid.*
Miraculum in T. Atinio, repentè membris omnibus capto, mox ſano ac vegeto, II, 36.
Mons Sacer, II, 32. feceſſio plebis in Sacrum montem,

ibid. trib. pl. in Sacro monte creati, 33. ibi Sacrata lex lata, *ibid.*
Mucia prata; sic dictus ager, Mucio virtutis causâ trans Tiberim datus, II, 13.
C. Mucius, adolescens nobilis, penetrat in castra hostium, II, 12. scribam pro rege obtruncat, *ibid.* incenso foco dextram injicit, *ibid.* dimittitur, *ibid.* ei ager a Patribus Rom. datur, 13.
Mulieres urbem, quam armis viri defendere non possent, precibus lacrymisque defendunt, I, 40.

N.

C. NAUTIUS, cos. II, 52. iterum, III, 25. Sabinos bellum Rom. inferentes, fundit, III, 26, 29.
Nefasti dies instituti a Numa Pompilio, I, 19.
Numa Pompilius rex Rom. a Patribus eligitur, I, 18. ejus justitia & religio, *ibid.* Numâ serior Pythagoras, *ibid.* ejus inauguratio, *ibid.* Janum indicem pacis bellique facit, 19. deorum metum injicit animis, *ibid.* cum dea Egeria congressus nocturnos simulat, *ibid.* describit annum ad cursum Lunæ in duodecim menses, *ibid.* nefastos dies fastosque facit, *ibid.* Flamines, Salios, Pontificem creat, 20. virgines Vestales legit, & ipsis stipendium de publico instituit, *ibid.* Jovi Elicio aram in Aventino dicat, *ibid.* lucum sacrat Camænis, 21. Fidei instituit solenne, *ibid.* regnavit tres & quadraginta annos, *ibid.* ejus Commentarii, 32.
Numitor filius natu major Procæ, Albæ regis, I, 3. pellitur ab Amulio fratre, *ibid.* restituitur, 5.

O.

OPERUM publicorum apud Rom. jam ab antiquis temporibus magnificentia, I, 56.
Oppia, virgo vestalis, damnata incesti, dat pœnas, II, 42.
Sp. Oppius Cornicen Decemvir creatur, III, 15. Decemviris aliis ad bellum proficiscentibus, Ap. Claudio adjutor ad urbem tuendam datur, 41. ut auxilium collegæ ferat, in forum irrumpit, 49. senatum habet, 50. accusatur, 58. testis in eum productus, *ibid.* Oppius in vincula ductus sibi manus infert, *ibid.*
Ordinum ac dignitatum discrimen institutum a Servio Rege, I, 42.

P.

PALATINUS mons, I, 5. munitur a Romulo, 7.
Palatium, I, 5, 35. II, 10. circa Palatium habitant Romani veteres, I, 33.
Patres ab honore appellati senatores, I, 8. cur conscripti dicti, II, 1.
lecti a Romulo primò centum, I, 8. aucti ad ducentos, fœdere cum Tatio icto, *not.* 3, *ad* 1, 17. ad trecentos a Tarquinio Prisco, I, 35. Tarquinius Sup. imminuto per cædes & exsilia Patrum numero, statuit nullos in Patres legere, quo contemptior paucitate ipsâ ordo fiat, 49. L. Brutus Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam explet, I, 1.
in Patres lecti principes Albanorum, I, 30. Patres minorum gentium, 35. Atta Clausus in Patres lectus, II, 16. prima mentio apud Livium plebeii senatoris, V, 12.
Patriciii unde appellati? I, 8.
Patricios inter & plebeios certamen de consulatu, IV, 1. *& seqq.* diremptum creatione trib. mil. cons. pot. promiscuè ex Patribus & plebe sumendorum, 6.
Patriciis plebeii magistratus non patent, IV, 25. patricii consularesque duo trib. pleb. III, 65.
Patricios inter & plebeios lex a Decemviris lata, ne connubium Patribus cum plebe esset, IV, 5. abrogata, I, 6.
de Patriciorum superbiâ & libidine querelæ, IV, 3, 5.
Perduellionem judicant duumviri, I, 26.
Phocæa urbs, origo Massilienſium, V, 34.
Pilento usæ ad sacra ludosque Matronæ, V, 25.
Pinarii, ministri sacrorum Herculis, I, 7. quare illis interdictum ne extis solennium vescantur, *ibid.*
Plebi conceduntur sui magistratus sacrosancti, quibus auxilii latio adversùs consules esset, nempe tribuni, II, 33. & ædiles plebis, *not.* 3. ad II, 33.
Plebs irata interesse non vult consularibus comitiis, II, 64.
Plebs damnat Coriolanum, II, 35. Camillum, V, 32.
Plebeii quæstores primi, IV, 54.
Plebeii senatoris prima apud Livium mentio, V, 12.
Ponderа iniqua a Gallis allata, quibus appenderetur aurum, quo se redimebant Romani, V, 48.
Pontifex a Numa Pom. lectus, I, 20.
Pontificis Maximi appellatio primùm a Livio usurpata, III, 54. ejus jura & munia, I, 20. *Vid.* & IV, 44.
Pontifex Max. comitia habet in Aventino trib. pl. creandorum causâ, III, 54.

Pontius Cominius incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur, & in Capitolium, obsessum a Gallis, evadit, V, 46.
Porsenna rex Clusinorum, II, 9. ad eum perfugiunt Tarquinii, *ibid.* bellum infert pop. Rom. *ibid.* obsidet urbem Rom. 11. Porsennam cogitat occidere C. Mucius, & scribam pro rege obtruncat, 12. mittit legatos Romam qui de pace agant, 13. obsides accipit a Rom. *ibid.* Porsenna filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit, 14. mittit legatos Romam de reducendo in regnum Tarquinio 15. fit amicus pop. Rom. *ibid.* reddit obsides, *ibid.* agrum Veientem restituit, *ibid.*
Porsennæ regis bona vendendi mos unde ductus, II, 14.
Postumia virgo vestalis, ob cultum amœniorem suspecta, de incestu causam dicit, IV, 44.
A. Postumius dictator contra Latinos missus, prospere ad lacum Regillum pugnat, II, 19, 20. ædem Castori vovet, *ibid.* triumphat, *ibid.* cos. creatur, II, 21.
A. Postumius Albus, cos. III, 4. Legatus ad Æquos, a Graccho Cœlio eorum duce injuriosiùs tractatur, 25.
A. Postumius Regillensis trib. mil. cons. pot. opprimit graves prædâ Tarquinienses, V, 16.
A. Postumius Tubertus, magister equit. dictus, IV, 23. dictator, 26. insigni pugnâ Æquos Volscosque vincit, 26, 29. quidam ab eo filium victorem securi percussum esse tradidere, *ibid.*
M. Postumius Regillensis, trib. mil. cons. pot. IV, 49. homo pravæ mentis, *ibid.* in eum invehitur Sextius trib. pl. *ibid.* ab exercitu suo lapidibus obruitur, 50.
P. Postumius cos. creatur, II, 16. triumphat de Sabinis, *ibid.*
Sp. Postumius cos. III, 2. legatus mittitur Athenas legum causâ, 31. Decemvir creatur, 33. legatus præest mediæ aciei, 70.
Sp. Postumius Albus, trib. mil. cons. pot. V, 26. ab Æquis primò pulsus, mox eosdem vincit, 28.
Potitii, ab Evandro edocti, ministri sacrorum Herculis per multas ætates fuere, I, 7.
Proca rex Albæ procreat Numitorem & Amulium, I, 3.
Proconsulis prima apud Livium mentio, III, 4.
Vol. Publicius homo de plebe, negat se fieri debere militem, II, 55. appellat tribunos, *ibid.* consules spoliari Publilium jubent, *ibid.* provocat ad populum, *ibid.* prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repellit lictorem, *ibid.* comitiis creatur trib. pl. 56. rogationem fert ad po-

pulum, ut plebeii magistratus tributis fiant comitiis, *ibid.* a plebe tribunus reficitur, *ibid.*

Q.

QUADRANTES in P. Valerii cos. occisi in prælio domum a plebe jactati, ut funere ampliore efferretur, III, 18.

Quæstorum prima apud Livium mentio, II, 41. jus illis fuit diem dicendi ad pop. iis qui aliquo se scelere obstrinxissent, *ibid.* & III, 24, 25.

Quæstorum numerus duplicatus, IV, 43. primi e plebe quæstores, IV, 54.

Quintii ex Albanis principibus in collegium Patrum lecti, I, 30.

Quintius Cincinnatus, trib. mil. cons. pot. IV, 49.

Cæso Quintius resistit trib. legem Terentillam ferentibus, III, 11. ei homicidium falsò objectum, 13. primus vades publicos dat, *ibid.* in exilium abit, *ibid.*

L. Quintius Cincinnatus pro Cæsone filio pop. precatur, III, 12. fit cos. 19. ejus in trib. vehemens oratio, *ibid.* non patitur se contra S. C. consulem refici, 21. ab aratro ad dictaturam vocatur, 26. Æquos circumvallat & sub jugum mittit, 27, 28. coronâ aureâ donatur ab exercitu quem servaverat, 29. triumphat, *ibid.* petens decemviratum, repulsam patitur, 35. ejus moderatio in censendo, IV, 6. dictator iterum creatur, IV, 13. ejus oratio ad pop. de Sp. Mœlii nece, 15.

T. Quintius Barbatus Capitolinus cos. sedat plebem fœvientem, II, 56. ei gratiæ actæ a senatu, 57. inter eum & milites comitate & beneficiis certatum, 60. per Patres clientesque Patrum cos. iterum creatur, 64. insigne ejus stratagema, *ibid.* creatur triumvir agro dando, III, 1. tertiùm cos. 2. pro cos. mittitur subsidio cos. laboranti, 4, eum liberat, 5. defendit Cæsonem Quintium reum, 12, 13. quæstor Volscium, quo teste Cæso damnatus fuerat, impugnat, 25. petens decemviratum, repulsam patitur, 35. quartùm cos. 66. egregia ejus de concordia oratio, 67, 68. laus T. Quintii, 69. vincit Æquos & Volscos, 70. interrex, IV, 7. quintùm cos. IV, 8. togatus armati gloriam æquat, 10. sextum cos. creatur, 13. nominat dictatorem L. Quintium Cincinnatum, *ibid.* legatus sequitur Æmilium dictatorem, 17. precatur pro T. Quintio Cincinnati filio, reo, 41.

T. Quintius Cincinnatus Pennus, cos. IV, 26. discordiæ ejus cum collega, *ibid.* strenua ejus opera in bello, 27,

29. iterum cos. 30. trib. mil. cons. pot. 31. malè rem gerit ad Veios, *ibid.* legatus adjuvat victoriam dictatoris, 32, 33. reus factus ad pop. absolvitur, 41.
Quirites unde dicti ? I, 13.

R.

REGIA potestas non tam immutata Romæ, inducto consulatu, quàm velut annua facta, II, 1.
Religio a Numa Pomp. constituta, I, 19.
multiplex & pleraque externa, animos invadit, IV, 30.
Religiones cultæ a priscis Rom. piè magis quàm magnificè, III, 57.
Remus a Latronibus capitur & Amulio traditur, I, 5. ad supplicium Numitori deditur, *ibid.* Aventinum montem ad inaugurandum capit : ei priori augurium venit sex vultures, *ibid.* a fratre occiditur, *ibid.*
Reus, cui capitalis dies dicta sit, & de quo propediem futurum judicium, indictâ causâ, non debet violari, III, 13.
Reges se non passurum jurat pop. Rom. II, 1. conjuratio de Regibus revocandis, 3. regibus negatur reditus, 15.
Rhea Sylvia legitur virgo Vestalis, I, 3. vi compressa quum geminum partum edidisset, nuncupat Martem patrem incertæ stirpis, *ibid.* vincta in custodiam datur, *ibid.*
Roma quadrifariam divisa regionibus collibusque, I, 43. amplificatur, & aggere fossisque circumdatur, I, 44. obsidetur a Porsenna, II, 11.
diripitur a Gallis, V, 41. & incenditur, 42. instauratur, 55. ejus situs descriptio & laus, V, 54.
Romuli & Remi natales, I, 4. educatio & adolescentia, *ibid.* impetus faciunt in latrones, & prædam dividunt pastoribus, *ibid.* Remus capitur a latronibus & deditur Amulio, 5. liberatur a Romulo ; Amulium obtruncant, & avum Numitorem regem salutant, *ibid.* condendæ urbis consilium capiunt, I, 6.
Romulus Palatinum montem ad inaugurandum capit, I, 6. Romulus fratrem occidit quòd novos muros transilierit, *ibid.* urbem a suo nomine appellatam condit, *ibid.* Palatinum primum montem munit, *ibid.* rempublicam ordinat 8. auget urbem, *ibid.* asylum aperit, *ibid.* senatum creat, *ibid.* ex consilio Patrum legatos circa vicinas gentes mittit, qui societatem connubiumque novo populo peterent, 9. quas juventus Romana virgines Sabinas rapuit, consolatur, *ibid.* occurrit Cæninensibus, qui impetum in agrum Rom. fecerant, eos fundit & regem occidit, 10. Jovi Feretrio spolia opima fert, & ei primum omnium Romæ sacrat templum, *ibid.* Antemnates &

Cruſtuminos vincit, 11. in pugnâ cum Sabinis Romanos fugientes reſiſtere jubet, & Jovi Statori templum vovet, 12. pacem init cum Sabinis, & populum in triginta curias dividit, 13. Fidenates fundit, 14. Veientes cædit, 15. trecentos armatos ad cuſtodiam corporis, quos Celeres appellavit, legit, *ibid.* ejus mors, 16. creditur Deus, *ibid.* ſeptem & triginta regnavit annos, 21.
Romulus Deo prognatus, Deus ipſe, I, 40. IV, 15.
L. Roſcius, legatus Rom. juſſu Tolumnii interficitur, IV, 17 ei ſtatua publicè in Roſtris poſita, *ibid.*
Rutuli, I, 2. eorum rex Turnus, *ibid.* ab Ænea vincuntur, *ibid.* confugiunt ad Mezentium regem Etruſcorum, *ibid.* iis bellum infert Tarquinius Superbus, 57.

S.

SABINARUM virginum raptus, I, 9. dirimunt prælium inter Romanos & Sabinos, 13. eorum nomina Curiis impoſita, *ibid.*
Sabini bellum parant contra Rom. ob raptum filiarum, I, 9, 10. tenent arcem, 11. prælium cum Rom. 12, 13. pax convenit, 13. bello petiti a Tullo Hoſtilio vincuntur, 30, 31. Sabini, qui cum Tatio migraverant Rom. Capitolium & arcem incolebant, 33. Sabinis bellum infert Tarquinius, 36. funduntur, 37. bellum parant, II, 16. pacem creato Romæ dictatore, petunt, 18. Sabinus tumulus, 26. iterum bellum parant, 31. vincuntur, *ibid.* arma jungunt Veientibus contra Rom. ſed cæduntur, 53. uſque ad portas urbis populantes incedunt, 63. *Vid.* & 64. bellum inferunt Rom. III, 26, 30. pugna cum iiſdem, 62. vincuntur a Rom. 63. eorum caſtra direpta, *ibid.*
Sabinus bovem miræ magnitudinis ad Dianæ Aventinenſis fanum ducit, I, 45.
Sabini juvenes Romæ ſcorta per ludos rapiunt, II, 18.
Salios duodecim Marti Gradivo legit Numa Pompilius, I, 20. duodecim Salios vovet Tullus, qui *Agonales*, ſive *Collini* dicti ſunt, 27.
P. Scaptius hortatur pop. Rom. ut agrum, de quo iis erat inter Ardeates & Aricinos, ſibi adjudicet, III, 71.
Sceleratus vicus, undè dictus, I, 48.
Scortorum raptus bellum excitans, II, 18.
Scriba, pari fere ornatu cum rege Porſenna, pro eo obtruncatur, II, 12.
Seceſſio plebis in montem Sacrum, II, 32, 33.
in Aventinum, III, 50, 51. atque inde in Sacrum montem, 52.

C. Sempronius Atratinus, cos. IV, 37. ejus negligentia & temeritas, *ibid.* Sempronio diem dicit. L. Hortensius trib. pl. 42. eripitur reus precibus quatuor tribunorum qui sub illo meruerant, *ibid.* rursum accusatur & damnatur, 44.
Senatus nisi auctor fieret, ratum esse non poterat id quod populus jusserat, I, 17. posteà in incertum comitiorum eventum auctor fieri cœpit, *ibid.*
Senes Rom. urbe captâ, exspectant domi mortem, V, 41. trucidantur a Gallis, *ibid.*
Seniores coacti nomina dare, ut agant urbis custodiam, V, 10.
Senones Galli Clusium, & Rom. veniunt, V, 35.
L. Sergius legatus auream crateram donum Apollini Delphos fert, V, 28. a Liparensium piratis exceptus, & dimissus, *ibid.*
L. Sergius Fidenas, cos. V, 17. trib. mil. cons. pot. 25. iterum cos. 30. iterum trib. mil. cons. pot. 25. tertiùm trib. mil. 45.
M. Sergius Fidenas trib. mil. cons. pot. IV, 61. iterum, V, 8. ejus castra adoriuntur Falisci, *ibid.* mavult vinci ab hoste, quàm vincere per civem, *ibid.* accusatur a trib. pl. 11. denis millibus æris gravis condemnatur, 12.
Servilii ex Albanis principibus in collegium Patrum lecti, I, 30.
C. Servilius trib. mil. cons. pot. contendens cum collegis patri paret, IV, 45.
C. Servilius Ahala mag. equit. obtruncat Mælium, IV, 13, 14. ejus factum defendit dictator Cincinnatus, 15. creatur cos. 30.
C. Servilius Aha'a trib. mil. cons. pot. creatur, 56. mag. equit. 75. iterum trib. mil. cons. pot. *ibid.* tertiùm, V, 8. senatui obtemperans, cogit collegas ante diem abdicare se magistratu, 9.
P. Servilius, cos. II, 21. ejus populare edictum, 24. nec plebi, nec Patribus gratus, abit magistratu, 27.
Q. Servilius Priscus, dictator, IV, 21. fundit Etruscos & Fidenas capit, 22. appellat trib. ut cogant coss. dicere dictatorem, 26. cognoscit de rebellione Fidenatium, 30. filium trib. mil. jubet collegis belli gerendi curam concedere, & urbi præesse, 45. ex S. C. dictator dicitur, 46. vincit Æquos, 47.
Q. Servilius Fidenas, trib. mil. cons. pot. V, 8. iterum, 14. interrex, 17. trib. mil. tertiùm, 24. quartùm, 36.
Sp. Servilius cos. cædit Veientes, II, 51. mox pulsus ab iis, interventu collegæ servatur, *ibid.* reus factus ad pop. periculum audaciâ discutit, 52.

Ser. Tullius, I, 18. captivâ Corniculanâ natus, I, 39. & IV, 3. ei caput in multorum conſpectu arſit, I, 39. de ejus natalibus variæ ſententiæ, *ibid.* fuit maximo honore apud Regem & Patres, *ibid.* ſervus curam rerum capeſſit, 41. a ſenatu jubetur regnare, *ibid.* filias Tarquiniis collocat, 42. Veientibus bellum infert, *ibid.* inſtituit cenſum, *ibid.* condit luſtrum, 44. interficitur, 48. ejus laudes, *ibid.* commentarii, 60.
Servi vindictâ liberati, in civitatem accepti videbantur, II, 5.
Servi Capitolium occupant, III, 15. dant pœnas, 18.
Servorum alia conjuratio, IV, 45.
Sicilia, I, 1. in Siciliam venit Æneas, *ibid.* in Siciliâ frumentum emptum propter caritatem annonæ, II, 34. in Siciliam exercitum quando primùm trajecerint Carthaginienſes, IV, 29.
C. Sicinius auctor ſeceſſionis in Sacrum montem, II, 32. inter primos tribunos plebis, 33.
C. Sicinius trib. pl. poſt ſeceſſionem in Aventinum, III, 54.
T. Sicinius, lator rogationis de migrando Veios, V, 24.
Sigoveſus, filius ſororis Ambigati Celtarum regis, V, 34. in Hercinyos ſaltus forte miſſus, *ibid.*
Solonis leges a legatis Rom. deſcriptæ, III, 31.
Spolia opima Jovi Feretrio a Romulo lata, I, 10. in æde Jovis Feretrii, prope Romuli ſpolia, ab A. Cornelio Coſo dono fixa, IV, 20, 32.
Statuæ publicè in Roſtris poſitæ legatis Rom. a Fidenatibus occiſis, IV, 17.
Stipendium de publico quando miles primùm acceperit, IV, 59. quando eques, V, 7.
Ser. Sulpicius, coſ. III, 10. legatus mittitur Athenas legum causâ, 31. Decemvir, 33. legatus ad exercitum qui Aventinum inſederat, 50.
Ser. Sulpicius Camerinus coſ. creatur, V, 29. trib. mil. conſ. pot. 32. adverſus Salpinates proficiſcitur, *ibid.*
Supplicum inſignia Inſulæ, Velamenta, Rami oleæ, Veſtis ſordida, II, 39.
Sylvanus ex Sylvâ Arſia ingentem vocem noctis ſilentio edidiſſe creditur, II, 7.
Sylvius, Aſcanii filius, ſecundus Albæ rex, I, 3. caſu quodam in Sylvis natus, *ibid.*

T.

TABERNÆ in gravi periculo claudi juſſæ, III, 27. IV, 31.
Tanaquil, femina ſummo loco nata, nubit Lucumoni,

I, 34. cœlestium prodigiorum perita, *ibid.* Tarquinium ad educandum summâ curâ Servium excitat, 39. interfecto Tarquinio, eumdem Servium, generum suum ad capessendam rerum curam hortatur, 41. *Vid.* & 47.
Sp. Tarpeius præest arci Rom. I, 11. ejus filia a Tito Tatio Sabinorum rege auro corrupta, accipit armatos Sabinos in arcem, *ibid.*
Sp. Tarpeio cos. ut magistratu abiit, dies dicta, III, 31. legatus mittitur ad exercitum, Aventinum insidentem, 50. creatur trib. pl. 65.
Tarquinienses ad Tarq. superb. in regni possessionem restituendum arma capiunt, II, 6. pugna inter eos & Rom. *ibid.* domum abeunt, 7. bellum inferunt Rom. V, 16. populantur agrum Rom. *ibid.* vincuntur, *ibid.* in eos quod milites Rom. immolassent sævitum, 19. inducias quadrag. annorum impetrant, 22.
L. Tarquinii Prisci genus & nomen, I, 34. institutus tutor liberis regis, *ibid.* ambit regnum, 35. eligitur, *ibid.* centum in Patres legit, *ibid.* bellum gerit cum Latinis, *ibid.* Circo Maximo designat locum, *ibid.* muro lapideo urbem circumdare parat, 36. Sabinis infert bellum, eosque fundit, *ibid.* & 37. bellum facit Latinis, 38. multa eorum oppida capit, *ibid.* ejus opera, *ibid.* occiditur, 40.
L. Tarquinius regnum affectat, 46. Tarquinii Prisci filium plures edidere auctores, *ibid.* instinctu conjugis regnum invadit, 47. quare Superbi nomen illi inditum, 49. Patrum primores interficit, *ibid.* circumsepit corpus armatis, *ibid.* primus morem consulendi Senatum solvit, *ibid.* Latinos sibi conciliat, *ibid.* Octavio Mamilio Tusculano filiam nuptum dat, *ibid.* in eum invehitur Turnus Herdonius, 50. opprimit Herdonium, 51. ejus ad Latinos oratio, cum quibus fœdus renovat, 52. Volscis bellum infert, eorumque urbem Suessam Pometiam vi capit, 53. Gabios fraude capit, *ibid.* & 54. pacem facit cum Æquis, & cum Tuscis fœdus renovat, 55. ædificat Jovis Capitolini ædem, *ibid.* alia ejus opera, *ibid.* Ardeam obsidet, 57. pellitur Româ, 60. regnavit annos quinque & viginti, *ibid.* bellum molitur, II, 6. primò a Veientibus & Tarquiniensibus adjutus, *ibid.* deinde a Porsenna, 9. relictus ab eodem, exsulatum abit Tusculum, 15. pugnans ad Regillum lacum vulneratur, 19. *sed Vid. ibi not.* moritur Cumis, 21.
Aruns Tarquinius, Superbi filius, Delphos missus portenti causâ, I, 56. cum L. Junio Bruto pugnat, utriusque exitio, II, 6.
Sex. Tarquinius, Superbi filius natu minimus, 53. Ga-

bios prodit patri, *ibid.* & 54. Lucretiæ vim infert, 58. Gabios exsul profectus, interficitur, 60.
L. Tarquinius, Superbi filius, I, 56. pugnat ad Regillum lacum, II, 19. & 20.
Aruns Tarquinius, Superbi frater, mitis ingenii juvenis, clam ab uxore tollitur, I, 46.
L. Tarquinius Collatinus, Egerii filius, Lucretiam suam laudat, I, 57. *Vid.* Lucretia. Collatinus creatur cos. 60, abdicato consulatu, in exilium abit, II, 2.
Tarquiniorum nominis odium apud Rom. II, 2. Tarquiniorum bona repetunt legati, 4. eorum bona diripiuntur aut consecrantur, 5.
Sextus Tempanius, Decurio equit. jubet equit. ex equis desilire qui pugnam restituunt, IV, 38 a C. Junio trib. interrogatur de Sempronio cos 40. ejus prudens responsio, 41. absens creatur trib. pl. 42. cum eodem Sempronio se vestem mutaturum profitetur, *ibid.*
Tempestas fœda prohibet castrorum hostilium oppugnationem, II, 62.
Templum primum a Romulo Jovi Feretrio dedicatum, I, 10.
Templa suis crinibus Matres in luctu & metu verrebant, III, 7.
C. Terentillus Arsa, trib. pl. absentibus cos. in consulare imperium apud plebem invehitur, III, 9. legem promulgat, ut quinque viri creentur legibus de imperio cos. scribendis, *ibid.*
Tiberinus Sylvius, decimus rex Albæ, in Albulâ submersus, I, 3.
Tiberis fluvius, olim Albula dictus, I, 3. Tiberis dictus a rege Tiberino, qui in trajectu submersus est, *ibid.* Tiberis ab Hercule nando trajicitur, 7. est gelidâ hieme innavigabilis, V, 13.
Timasitheus Liparensis a legatis Rom. injuriam popularium arcet, V, 28.
T. Tatius rex Sabinorum, I 10. ad eum congregantur raptarum virginum parentes, *ibid.* bellum parat, *ibid.* corrumpit auro filiam Tarpeii, quæ Sabinos in arcem accipit, 11. pax convenit inter eum & Rom. 13. ejus mors, 14.
Lart. Tolumnius Veientium rex, IV, 17. ad eum deficiunt Fidenæ, *ibid.* interfici jubet legatos Rom. *ibid.* in prœlio occiditur a Corn. Cosso trib. mil. 19.
Tribunus plebis viatorem mittit ad cos. II, 56.
Tribuni plebis minantur vincula consulibus, IV, 26.
Tribuni pleb. minantur vincula tribunis mil. V, 9.
Tribuni pl. duo, quòd gratificati fuerant Patribus, post

depositum magistratum accusantur & damnantur, V, 29.
Triumphi origo, I, 10.
Triumphus Tarquinii Prisci, primus a Livio memoratus, I, 38. P. Valerii, II, 7. Camilli, V, 23. triumphi descriptio, III, 29.
Triumphum concedere aut denegare Senatûs est, III, 63.
Triumphi fine auctoritate Patrum, populi jussu acti, III, 63.
Troja capta, & in Trojanos sævitum, I, 1.
decem annis oppugnata ob unam mulierem, V, 4.
in Euganeorum agro ab Antenore condita, I, 1.
in Laurente agro ab Ænea condita, I, 1.
Tulliæ regis Servii Tullii filiæ duæ, I, 46. majoris Tulliæ ambitio, *ibid.* ambæ nuptum Tarquiniis, *ibid.* minor nubit Aruns, *ibid.* majoris Tulliæ violenta consilia, 47. Tulliæ majoris impietas, 48. Tarquinio pulso & ipsa fugit, 59.
Tullus Hostilius creatur rex Rom. I, 22. ejus indoles, *ibid.* infert Albanis bellum, 23. ejus cum Mettio colloquium, *ibid* favet Horatio reo, 26. in prælio adversùs Veientes Fidenatesque duodecim vovet Salios, fanaque Pallori ac Pavori, 27. supplicio afficit Mettium ob perfidiam, 28. diruit Albam, 29. addit Cœlium montem urbi, ibique deinde habitat, 30. principes Albanorum in Patres & equitum decem turmas ex Albanis legit, *ibid.* infert Sabinis bellum, eosque vincit, *ibid.* longinquo morbo implicatur, 31. fit superstitionibus obnoxius, *ibid.* fulmine ictus cum domo conflagrat, *ibid.* regnavit annos duos & triginta, *ibid.*
Att. Tullus, princeps Volscorum, infestus Rom. II, 35. excipit hospitio Marcium Coriolanum, *ibid.* de bello Romanis inferendo cogitat, *ibid.* ejus dolus, 17. Volsci, a Tullo concitati, deficiunt, 38, 39.
Turnus rex Rutulorum, Æneæ Latinoque bellum infert, I, 2. vincitur, & cum Mezentio junctis viribus, altero prælio superatur, *ibid.*
Tutorum potestas contra matrem, in virgine nuptum elocandâ, IV, 9.

V.

Vades Publici, a quo, & quâ occasione primùm dati, III, 13.
C. Valerius Potitus, trib. mil. cons. pot. IV, 49. cos. creatur, 53. capit arcem Carventanam, *ibid.* urbem ovans introit, *ibid.* trib. mil. cons. pot. iterum, 57. tertiùm, 61.
L. Valerius, quæstor, diem perduellionis dicit Sp. Cassio cos. II, 41. cos. creatur, 42. iterum, 61. bellum gerit adversùs Æquos, 62.

L. Valerius legatus auream crateram donum Apollini Delphos fert, V, 28. exceptus a Liparensium piratis, dimittitur, *ibid.*

L. Valerius Potitus primus adversùs decemviros movet certamen, III, 39, 41. cum M. Horatio Appium expellit foro, 49. cum eodem legatur ad plebem, 50, 53. & fit cos. 55. leges fert in gratiam plebis, *ibid.* ejus res gestæ in bello, 60, 61. triumphat sine auctoritate Patrum, populi jussu, 63. sibi consulatum continuari nolle se profitetur, 64. *Vid.* & IV, 6. trib. mil. iterum, 58. tertium trib. mil. cons. pot. V, 1. quartùm, 10. quintùm, 14. a Faleriis ingentes prædas agit, *ibid.* cos. creatur, V, 31. facit ludos magnos, *ibid.* cædit Æquos, *ibid.* triumphat, *ibid.*

M. Valerius, Poplicolæ frater, cos. triumphat de Sabinis, II, 16. in pugnâ ad Regillum lacum petens Tarquinium ipse interficitur, 20.

M. Valerius, M. F. Volusi N. non fuit primus dictator, II, 18.

M. Valerius, Volesi F. dictator creatur, II, 30. de Sabinis triumphat, 31. quum populo indulgeri cuperet, aspernantibus Patribus ejus relationem, abdicat se dictaturâ, *ibid.*

P. Valerius Volesi F. cum Sp. Lucretio venit ad Lucretiam, I, 58. jurat in verba quæ Brutus præiverat, 59. cos. creatur in locum Collatini, II, 2. pugnat cum Tarquiniis, 6. spolia legit, & triumphans Rom. redit, 7. affectandi regni insimulatur, *ibid.* subm ttit fasces populo, *ibid.* purgat se, *ibid.* Veliæ ædes subjicit, *ibid.* leges ab eo latæ, 8. cognomen Publicolæ ei datum, *ibid.* ad Veientium bellum proficiscitur, *ibid.* cos. iterum creatur, *ibid.* cædit Etruscos, 11. creatur tertium cos. 15. quartùm cos. 16. infesto exercitu in agrum Sabinum proficiscitur, hostes cædit, & Rom. redit triumphans, *ibid.* moritur, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deesset, *ibid.* de publico elatum luxere matronæ ut Brutum, *ibid.*

P. Valerius Publicola, interrex, III, 8. cos. creatur, 15. ejus ad trib. & plebem oratio, 17. oppugnat Capitolium ab Herdonio servisque occupatum, 18. interficitur, *ibid.*

Veientes. Tarquinium juvant ad repetendum regnum, II, 6. iis restituitur ager, 13. Veientem agrum, fœdere ad Janiculum icto Rom. ademptum restituit Porsenna, 15. populantur Rom. agrum, 43. minitantur se oppugnaturos Romam, *ibid.* lacessunt Romanos ad pugnam, 45. vincuntur, 46, 47. alibi magis quàm graves hostes, 48.

Fabii suscipiunt bellum privato sumptu cum Veientibus, *ibid.* Veientes Fabiorum victores, 50. vincuntur a Rom. 51. denuò Romanis bellum inferunt, 53. fugantur, *ibid.* depopulantur extrema agri Rom. IV, 1. interfectis etiam eorum legatis, bellum renovant adversùs Rom. 17. vincuntur, 18, 19. iis bellum indictum, 30. compellunt Rom. in castra, 31. vincuntur, 33. Veientibus induciæ annorum viginti datæ, 35. Veiens senatus superbè respondet legatis Rom. 58. iis indicitur bellum, 60.

Veientes regem creant, V, 1. quod improbatur ab Etruscis, *ibid.*

Veii obsessi a Rom. IV, 61. hibernacula ad Veios, V, 2. *ea quæ gesta sunt in obsidione Veiorum, narrantur cap.* 7-21. Veii capiuntur a Camillo dictatore, 21. post. decennalem obsidionem, 22. Veios migrare plebs Romana cupit, 24. inde turbæ, *ibid.* 25, 29, 30. antiquatur lex de migrando Veios, 30. Veios fugiunt reliquiæ Allienses prælii, 37. multis eò confluentibus, fit jam valida manus, quæ a Veiis profecta Camillo duce repetit patriam, 46, 48. rursus movetur actio transmigrandi Veios, 49, 50. antiquatur ea rogatio, 55. qui Veios iverant, revocantur S. C. VI, 4.

Veientanæ prædæ decimam partem vovet Apollini Camillus, V, 21. quonam modo illa decima pars soluta fuerit, 23, 25, 28.

Veneti in Italia ab Henetis & Trojanis oriundi, I, 1. sinum circumcolunt maris Adriatici, V, 33.

Vestales virgines a Numa Pompilio lectæ, I, 20. iis stipendium de publico statutum, *ibid.* virginitate aliisque cærimoniis sanctæ factæ, *ibid.*

Vestales virgines, sacraque in plaustrum imponit L. Albinius, & Cære pervehit, V, 40.

Vestalis virgo incestûs rea absolvitur, sed jubetur abstinere jocis, colique sanctè potiùs quàm scitè, IV, 44.

Vigil quem Galli scandentes fefellerant, de saxo dejectus, V, 47.

Vincula dempta Romæ vinctis in celebritate primi lectisternii, V, 13.

Vindicius servus conjurationem ad revocandos reges initam prodit, II, 4. ei pecunia ex ærario, libertas & civitas datur, 5. quidam Vindictæ nomen ab illo tractum putant, *ibid.*

Virginiæ infelix forma, mors miserabilis, & ultio, III, 44. 48, 58.

A. Virginius, postquam tribunatu plebis abierat, accusatur, & denis millibus gravis æris condemnatur, V, 29.

L. Virginius, Virginiæ pater, III, 44. ejus de filia cum

Ap. Claudio contentio, 47. filiam suam occidit, 48. orta inde certamina in urbe, 49. & motus in castris, 50. consilium ab eo militibus datum de creandis decem tribunis mil. quorum in numero esse recusat, 51. creatur trib. pl. 54. Appio diem dicit, 56. & eum in carcerem duci jubet, 57. remittit ultimam pœnam M. Claudio assertori Virginiæ, 58.

L. Virginius trib. mil. cons. pot. V, 8. invisus infestusque collegæ Sergio, ei non fert auxilium, *ibid.* ante diem ipse & collega abdicare coguntur, 9. accusatur a trib. pl. 11. decem millibus æris gravis condemnatur, 12.

Volsci petuntur bello a Tarquinio Superbo, I, 53. in Volscos milii ad frumentum comparandum, II, 9. Volsci comparant auxilia quæ mittant Latinis, 22. obsides dant trecentos principum liberos, *ibid.* occultum parant bellum, *ibid.* veniunt ad oppugnandam urbem, 24. vincuntur, *ibid.* iis Velitternus ager ademptus, 31. iterum victi, 33. ad ludos Magnos magna Volscorum vis Romam venit, 37. exacti urbe, *ibid.* concitati ab Att. Tullo, deficiunt a Rom. 38, 39. retro abducuntur a Coriolano, 40. redeunt in agrum Rom. *ibid.* rebellant, 42. castra ponunt in Latino agro, sed vincuntur, & nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos, 53. iis inducie in annos quadraginta datæ, 54. Volsci instaurant bellum, 58. vincunt Romanos, 59. oppugnant castra Rom. 64. vincuntur, 65. prædantur agros Hernicorum, III, 6. pergunt in agros Rom. sed cæduntur magno numero, & nomen eorum propè deletur, 7, 8. Volsci & Æqui bellum instaurant, 10. vincuntur, 22. *Vid. & 60.* obsident Ardeam, IV, 9. a Rom. obsidentur, *ibid.* victi, dedito duce, sub jugum mittuntur, 10. cum Æquis denuo Romanis bellum inferunt, 26. oppugnant castra cos. 27. castra Volscorum capiuntur, 29. captivi, præter Senatores, venundantur, *ibid.* denuo bellum inferunt Romanis, 37, 55, 56. vincuntur, 57. capiunt Verrûginem opp. 58. eorum agros depopulantur Rom. 59. vincuntur Volsci, 61. præsidium obsident ad Anxur, V, 16. pacem impetrant, 23.

M. Volscius Fictor, qui trib. pl. fuerat, testis in Cæsonem Quintium exstitit, III, 13. ei diem dicunt A. Cornelius & Q. Servilius quæstores, quòd falsum pro testimonio dixisset, 24. damnatus & in exsilium ire jussus, 29.

Volsinienses, vel Volsinii, gens Etrusca, incursant agros Rom. V, 31. vincuntur, 32. iis inducie in viginti annos datæ, *ibid.* apud Volsinios clavi fuere indices an-

norum, fixi in templo Nortiæ Etruſcæ Deæ, VII, 3.
Voltumnæ ſanum, IV, 23. V, 17. ad Voltumnæ ſanum concilium omni Etruriæ indictum, IV, 23, 25. & V, 17.
Voluntarii milites, V, 16. voluntariam militiam profeſſis jubentur æra procedere, 7.
Vox noctu audita humanâ clarior de adventu Gallorum, V. 32.
Uxoris corruptæ ira maritum ſtimulat, ut alienigenas in regionem inducat ſui ulciſcendi cauſâ, V, 33.

SENTENTIÆ

E Livio excerptæ.

Æmula virtus.

Aut jugum accipiendum, aut iis cum quibus de imperio certatur, nec virtute, nec patientiâ, nec disciplinâ rei militaris cedendum, IV, 37.

Antiqua.

In rebus admodum antiquis, si quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeamus, V, 21.

Antiquitas.

Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Præf.

Assuetudo.

Assueti malis, abalienant ab sensu rerum suarum animos, V, 42.

Auctoritas.

Auctor interdum magis quàm res movet, II, 37.

Audacia.

Crescit ex metu alieno audacia, III, 26.

Potiùs ferò quàm numquam obviàm eumdum audaciæ temeritatique, IV, 2.

Bellum.

Perterritis instandum, I, 37.

Parva certamina in summam totius proficiunt spei, III, 61.

Plurium imperium bello inutile, IV, 31.

Belli necessitates non exspectant humana consilia, IV, 37.

Perseverantia in omni genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est, V, 6.

Pleraque urbes munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat, *ibid.*

Belli jura.

Sunt & belli, sicut pacis, jura: justeque ea non minùs quàm fortiter gerenda sunt, V, 27.

Civis.

Bonus civis non secernit sua a publicis consilia, IV, 57.

Civile regimen.

Excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars quâ civem regant, quàm quâ hostem superent, II, 43.

Civitas.

Ita demum libera civitas est, ita æquatæ leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat, III, 63.

Concordia.

Concordia per æqua, per iniqua, reconcilianda civitati est, II, 32.

Externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungit animos, II, 39.

Consilium.

Unde consilium non petiveris, auxilium petere non debes, V, 17.

Crudelitas.

Crudelitatis odio interdum in crudelitatem ruitur, III, 53.

Dii.

Numquam dii ipsi admovent nocentibus manus. Satis est, si occasione ulciscendi læsos arment, V, 11.

Speret propitios Deos qui eorum cultum, ne mortis quidem metu prohibitus, deseruerit, V, 46.

Disciplina militaris.

Qualicumque urbis statu, manente disciplinâ militari sisti potest, II, 44.

Discordia.

Duas ex unâ civitate discordia facit, II, 24.

Intestinæ corporis seditioni similis est ira plebis in Patres, II, 32.

Divitiæ.

Divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexêre. Præf.

Errant qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant, nisi ubi effusè affluant opes, III, 26.

Donum.

Donum inimicorum veneno illitum est, V, 2.

Exsilium.

Multo miserius seni exsilium est, II, 40.

Factiones.

Dum inimicæ factiones ad se quæque trahunt omnia, nihil relinquitur virium in medio. Distracta laceratæque respublica magis quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quæritur, II, 57.

Certamina factionum fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt, IV, 9.

Fama.

Famæ ac fidei damna majora sunt, quàm quæ æstimari possint, III, 72.

Fides.

Fides ac jusjurandum, proximè legum ac pœnarum metum, civitatem regant, I, 21.

Fortuna.

Fortuna sæpe virtutem sequitur, IV, 37.

Omnia summâ ratione consilioque acta fortuna plerumque sequitur, V, 19.

Genus.

Dum nullum fastiditur genus, in quo eniteat virtus, crescit imperium, IV, 3.

Gloria.

Vile corpus est iis qui magnam gloriam vident, II, 12.

Spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit, II, 47.

Historia.

Ad illa mihi pro se quisque intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros quibusque artibus, domi militiæque & patrum & auctum imperium sit. Præf.

Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias; inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites, *ibid.*

Honos.

Magni animi magnis honoribus fiunt, IV, 35.

Gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus sunt, IV, 37.

Imperium.

Depone imperium, ad quod tuendum animus deest, II, 28.

Imperii vis omnis in consensu obedientium est, II, 59.

Maxima libertatis custodia est, si magna imperia diuturna non sint; & temporis modus imponatur, quibus juris imponi non potest, IV, 24.

Grave est iisdem per multos annos magnâ parte vitæ obnoxios vivere, *ibid.*

Injuria.

Sæpe ex injuria postmodum gratia orta est, I, 9.

Invidia.

In perturbata republica non utile est eos præesse, qui proximi invidiæ sint, III, 51.

Ira.

Vana sine viribus ira est, I, 10.

Ex magno certamine magnæ excitantur ferme iræ: earum eventum sapiens horret, III, 40.

Jusjurandum.

Nemo interpretando sibi jusjurandum & leges aptas faciat, sed suos potiùs mores ad ea accommodet, III, 20.

Labor.

Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est, V, 4.

Labor voluptasque, dissimillima naturâ, societate quâdam inter se naturali sunt juncta, V, 4.

Largitio.

Largitiones, temeritatis invitamenta, II, 42.

Laudes.

Laudibus haud minùs quàm præmio gaudent militum animi, II, 60.

Lenitas.

Concitatos animos flecti, quàm frangi, quum tutius, tum facilius est, II, 23.

Imperium suo vehemens, mansueto permittatur ingenio, II, 30.

Levitas.

Levius vaniusque est sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum, III, 21.

Lex.

Legum ope multitudo in unius populi corpus coalescit, I, 8.

Urbs condita vi & armis, jure legibusque de integro conditur, I, 19.

Leges, res surdæ, inexorabilis, salubrior meliorque inop quàm potenti, II, 3.

Libertas.

In libero populo imperia legum potentiora sunt, quàm hominum, II, 1.

Ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in injusta dominatione retinenda, est, III, 39.

Metus.

In Metu alieno spes poni non potest, ubi graviora quæ patiantur videri incipiunt hominibus, quàm quæ metuant, III, 39.

Militia.

Ad disciplinam militiæ plurimùm interest, insuescere militem non solùm partâ victoriâ frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum expectare, V, 6.

Moderatio.

Moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in dis-

ficili est : cavendoque ne meruant homines, metuendos ultro se efficiunt, & injuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere, aut pati necesse sit, injungimus aliis, III, 65.

Mulieres.

Maximè ad mulicbre ingenium efficaces preces sunt cupiditas & amor, I, 9.

Muliebris dolor, quo mœstior est imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit, III, 48.

Multitudo.

Non potest pavida & consternata multitudo regi imperio, III, 18.

Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior sit eo cujus mens nihil præter publicum commodum videt, III, 68.

Necessitas.

Ultima audere necessitas cogit, I, 48.

Necessitas ultimum ac maximum telum est, IV, 28.

Otium.

Luxuriari solent otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat, I, 19.

Patria majestas.

Nulla brevior cognitio, quàm inter patrem & filium pauciscque tranfigi verbis potest. Ni paret patri, habeat infortunium, I, 50.

Periculum.

Præteritum quoque periculum sollicitat animos, V, 47.

Pericula. Præmia.

Penes eosdem pericula belli, penes quos præmia esse debent, II, 24.

Plebicolæ.

Plebicolæ, quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum duces esse volunt, III, 68.

Plebicolæ, tamquam artifices improbi, opus quærunt : qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ad cujus curationem adhibeantur, V, 3.

Populus.

Nemo magnopere eminet in novo populo, I, 17.

In novo populo omnis repentina atque ex virtute nobilitas est, I, 34.

Prædator.

Ità fermè evenit, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem solet, V, 20.

Gratius id est lætiusque, quod quisque suâ manu captum

ex hoste domum retulit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat, *ibid.*

Præmia.

Cujus rei præmium est in civitate, ea maximis semper auctibus crescit. Sic pace boni, sic bello fiunt, IV, 2.

Eò impenditur labor ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuri sunt homines, si magna conatis magna præmia proponantur, IV, 35.

Privata. Publica.

Largitionis prædæque & privati dulcedine commodi sensus malorum publicorum hominibus adimitur, I, 54.

Factio respectusque rerum privatarum semper offecere officientque publicis consiliis, II, 30.

Proditor.

Proditori nihil usquam fidum, I, 11.

Querelæ.

Querelæ ne tum quidem gratæ, quum necessariæ. Præf.

Regnum.

Infida est societas regni; I, 14.

Invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta facit, I, 42.

Regna, res inter deos hominesque pulcherrima, II, 9.

Religio.

Aut neglectis religionibus, aut pravè cultis, regnum haud satis prosperum, I, 32.

Colantur religiones piè magis quàm magnificè, III, 57.

Adversæ res admonent religionum, V, 51.

Rex.

Ipsi se homines, in regis, velut unici exempli, mores formant, I, 21.

Rex homo est, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: est apud eum gratiæ locus, est beneficio: & irasci & ignoscere potest: inter amicum atque inimicum discrimen novit, II, 3.

Regum assentatores.

Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnant, II, 10.

Rubor.

Minor est rubor in juris iniquitate, quàm si per indignitatem tuam prætereare, IV, 35.

Seditio.

Seditiones unum venenum sunt, una labes civitatibus opulentis reperta, ut magna imperia mortalia essent, II, 44.

Severitas.

Severitate imperii victi milites eamdem interdum virtutem & oderunt & mirantur, V, 26.

Similitudo.

Contrahit celeriter similitudo malos, I, 46.

Subita.

Re subitâ consilia torpent, I, 41.

Tempus.

Dies tempusque lenit iras, II, 45.

Detur iræ spatium. Sæpe non vim tempus adimit, sed consilium viribus addit, II, 56.

Puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta vertuntur, III, 27.

Tributa.

Divites conferant, qui oneri ferendo sunt: pauperes satis stipendii pendunt, si liberos educent, II, 9.

Victoria.

Nihil victori pulchrius est, quàm si victi sic statuant, meliùs se sub ejus imperio quàm legibus suis victuros, V, 27.

Vir.

Vir plus est quàm consul, II, 28.

Urbs.

Urbi multitudo, ubi usus non est, oneri est, I, 55.

FINIS.

Ex Typographia BARBOU.